

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

- ▶ **Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making: The Cases of Nasser and Morsi**
Ahmet Hayri DUMAN
- ▶ **The Discourse of Brotherhood in Turkish Foreign Policy**
İbrahim KARATAŞ
- ▶ **Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler: Uyum ve Çatışma Alanları**
Hakan GÜLERCE, Rukiye ÇORLU
- ▶ **Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu**
Birgül KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK, Asil Ali ÖZDOĞRU
- ▶ **Günahlarımız için Başkalarını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği: Günah Keçisi**
Ali Ruhan ÇELİK
- ▶ **Tarihin En Kapsamlı Soğuk Zincir Uygulaması: Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar**
Veli Ahmet ÇEVİK
- ▶ **İzmir'de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: "İlave-i İntibah" (1875)**
Gökhan DEMİRKOL
- ▶ **Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini ve Davranışsal Sonuçların Belirlenmesi Üzerine**
Berrin Arzu EREN
- ▶ **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Karl Polanyi, 1944, (Çev. Ayşe Buğra, 2020)**
Safura KOÇOĞLU EYİLER

YIL:7 SAYI:12 MAYIS 2021
YEAR:7 ISSUE:12 MAY 2021

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

SAHİBİ

Üsküdar Üniversitesi Adına
A. Furkan Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan
Prof. Dr. Sevil Atasoy

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. İbrahim Arslan
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Aydemir

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Amr Abdalla, University for Peace
Prof. Dr. Wolfgang Gieler, Friedrich Schiller Jena Üniversitesi
Prof. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoglu, Birüni Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhuriyet Taş, Üsküdar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vanessa Tinker, Collegium Civitas

İNGİLİZCE İÇERİK EDİTÖRÜ

Hüsna Yıldırım

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ

Arş. Gör. Elif Kurtuluş

YAZI KURULU

Arş. Gör. Salih Bilgin
Arş. Gör. Cemal Cem Anarat
Arş. Gör. Bengi Çakmak
Arş. Gör. Berat Dağ
Arş. Gör. Elif Kurtuluş

BASKI

Armoni Nuans Görsel Sanatlar ve İletişim Hizmetleri San. Tic. A.Ş. Tavukçuyolu Cad. Palas Sok. No:3 Y.
Dudullu – Ümraniye/İSTANBUL Tel: 0216 540 36 11

Baskı Tarihi: Mayıs 2021

GRAFİK UYGULAMA

Bülent Tellan

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No: 14, 34662 Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE
Telefon: +90 216 400 22 22 / Dahili: 2604
E-posta: uusb@uskudar.edu.tr www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir;

Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 7 • Issue 12 • May 2021 • ISSN: 2459-0223 • Online ISSN: 2717-7769

OWNER

On behalf of Üsküdar University
A. Furkan Tarhan

EDITORS

Prof. Deniz Ülke Arıboğan, Ph.D.
Prof. Sevil Atasoy, Ph.D.

VICE EDITORS

Assoc. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.
Asst. Prof. Uygur Aydemir, Ph.D.

EDITORIAL BOARD

Prof. Amr Abdalla Ph.D., University for Peace
Prof. Wolfgang Gieler Ph.D., Friedrich Schiller Jena University
Prof. Soner Karagül, Ph.D., Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Hasan Köni, Ph.D., İstanbul Kültür University
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D., Birüni University
Assoc. Prof. Cumhuriyet Taş, Ph.D., Üsküdar University
Asst. Prof. Vanessa Tinker, Ph.D., Collegium Civitas

ENGLISH CONTENT EDITOR

Hüsna Yıldırım

STATISTICS EDITOR

Res. Asst. Elif Kurtuluş

PUBLICATION BOARD

Res. Asst. Salih Bilgin
Res. Asst. Cemal Cem Anarat
Res. Asst. Bengi Çakmak
Res. Asst. Berat Dağ
Res. Asst. Elif Kurtuluş

PRINTED BY

Armoni Nuans Görsel Sanatlar ve İletişim Hizmetleri San. Tic. A.Ş. Tavukçuyolu Cad. Palas Sok. No:3 Y.
Dudullu – Ümraniye/İSTANBUL Tel: 0216 540 36 11

Published in May 2021

GRAPHIC APPLICATION

Bülent Tellan

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No:14, 34662 Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE
Telephone: +90 216 400 22 22 ext: 2604
E-mail: uusbdb@uskudar.edu.tr www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Sevil Atasoy, Őskũdar Őniversitesi

Prof. Dr. İsmail Dalay, Őskũdar Őniversitesi

Prof. Dr. Mohammad Faghfoory, Columbian College of Arts & Sciences

Prof. Dr. Nazife Gũngŕ, Őskũdar Őniversitesi

Prof. Dr. Őũkrũ Sina Gũrel, Atılım Őniversitesi

Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca, İstanbul Aydın Őniversitesi

Prof. Dr. Őmit Özdağ, 21. Yũzyıl Tũrkiye Enstitũsũ

Prof. Dr. İbrahim Özdemir, Őskũdar Őniversitesi

Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Őniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Gũner Sayar, Beykent Őniversitesi

Prof. Dr. Ebulfez Sũleymanlı, Őskũdar Őniversitesi

Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Őskũdar Őniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Bũlent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Őniversitesi

Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Őniversitesi

Doç. Dr. Barış Erdoğın, Őskũdar Őniversitesi

Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Őniversitesi

Doç. Dr. Hadiye Yılmaz Odabaşı, Őskũdar Őniversitesi

Dr. Öğr. Őyesi Atahan Birol Kartal, Beykent Őniversitesi

*Liste soy isimlerine gŕre alfabetik olarak dũzenlenmiŐtir.

ADVISORY BOARD

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University

Prof. İsmail Dalay, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Mohammad Faghfoory, Ph.D., Columbian College of Arts & Sciences

Prof. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., Atılım University

Prof. Ragıp Kutay Karaca, Ph.D., İstanbul Aydın University

Prof. Ümit Özdağ, Ph.D., 21st Century Turkey Institute

Prof. İbrahim Özdemir, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University

Prof. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University

Prof. Ebulfez Süleymanlı, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University

Prof. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi University

Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University

Assoc. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D., Üsküdar University

Assoc. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University

Assoc. Prof. Hadiye Yılmaz Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University

Asst. Prof. Atahan Birol Kartal, Ph.D., Beykent University

*The list is in alphabetical order according to surnames.

İÇİNDEKİLER

Editörden

ÖZGÜN ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Dış Politika Yapımında Liderler ve Yerel Etkenler:
Nasır ve Mursi Örnekleri (İngilizce) ..... 1 - 35
Ahmet Hayri DUMAN

Türk Dış Politikasında Kardeşlik Söylemi (İngilizce) .....37 -69
İbrahim KARATAŞ

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler:
Uyum ve Çatışma Alanları ..... 71 -106
Hakan GÜLERCE, Rukiye ÇORLU

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri
ve Ebeveynlik Tutumu 107- 134
Birgül KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK, Asil Ali ÖZDOĞRU

Günahlarımız için Başkalarını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği:
Günah Keçisi..... 135- 154
Ali Ruhan ÇELİK

Tarihin En Kapsamlı Soğuk Zincir Uygulaması:
Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar..... 155- 204
Veli Ahmet ÇEVİK

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: “İlave-i İntibah” (1875) 205- 235
Gökhan DEMİRKOL

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini ve
Davranışsal Sonuçların Belirlenmesi Üzerine 237- 270
Berrin Arzu EREN

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri,
Karl Polanyi, 1944, (Çev. Ayşe Buğra, 2020) 271-279
Safura KOÇOĞLU EYİLER

YAZIM ESASLARI (Türkçe/İngilizce) ..... 281 - 282

YAYIN VE ETİK İLKELERİ (Türkçe/İngilizce) ..... 283 - 294

CONTENTS

Editor's Note

ORIGINAL RESEARCH ARTICLES

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making:
The Cases of Nasser and Morsi ..... 1 - 35
Ahmet Hayri DUMAN

The Discourse of Brotherhood in Turkish Foreign Policy .....37 - 69
İbrahim KARATAŞ

Social Cohesion and Conflict Areas of Syrian Asylum Seeker Students
in Higher Education (Turkish) ..... 71 - 106
Hakan GÜLERCE, Rukiye ÇORLU

Acculturation Strategies and Parenting Attitudes
Among Belgian Turkish Immigrants (Turkish) ..... 107 - 134
Birgül KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK, Asil Ali ÖZDOĞRU

The Unbearable Lightness of Blame Others for Our Sins:
Scapegoat (Turkish) 135- 154
Ali Ruhan ÇELİK

The Most Comprehensive Cold Chain Application in History:
Challenges in Logistics of Covid-19 Vaccine (Turkish) 155- 204
Veli Ahmet ÇEVİK

A Substitute Turkish Humor Magazine in İzmir: "İlave-i İntibah" (1875) (Turkish) ...205-235
Gökhan DEMİRKOL

A Research on Determining Customer Satisfaction and Behavioral Outcomes
in Virtual Market Shopping Experience (Turkish) 237- 270
Berrin Arzu EREN

BOOK REVIEW

The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time,
Karl Polanyi, 1944, (Translated by Ayşe Buğra, 2020) (Turkish) ..... 271 - 279
Safura KOÇOĞLU EYİLER

PUBLICATION GUIDELINES (Turkish/English) ..... 281 - 282

PUBLICATION AND ETHICAL PRINCIPLES (Turkish/English) ..... 283 - 294

Editörden

Mayıs 2021 itibarıyla Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak on ikinci sayımıza ulaşmış bulunuyoruz. Şu ana kadar çıkarılan sayılarda olduğu gibi, bu sayıda da disiplinler arası ve çok disiplinli yaklaşımımızı korumaya özen göstererek, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Psikoloji, Politik Psikoloji, Lojistik, Tarih, İşletme alanlarından değerli akademisyenlerin yazdığı sekiz araştırma makalesine ve bir kitap değerlendirmesine yer verdik.

İlk makede, Ahmet Hayri Duman, Mısır'ın dış politikasının şekillenmesinde liderlerin oynadığı etkili rolü detaylandırarak Nasır ve Mursi politikalarını karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Makalenin sunduğu analizin ve tartışmanın eksenini, değerlendirilen liderlerin izlediği politikaların etkililiğinde yerel etmenlerin rolüne dayanmaktadır. İkinci olarak, İbrahim Karataş, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında yeri olan 'kardeşlik' ve 'kardeş ülke' söyleminin siyasi rolünü ve işlevini irdelemektedir. Dini bakımdan Müslüman ve etnik bakımdan Türk kimliğini temsil eden ülkeleri kapsadığı ortaya konan bu söylem, bu özelliği taşımayan ülkelerle kurulan söylemsel ve siyasi ilişkilerle karşılaştırılarak dostluk kavramına da değinerek incelenmiştir. Üçüncü makede, Hakan Gülerce ve Rukiye Çorlu, Türkiye'de yükseköğrenim gören Suriyeli sığınmacı öğrencilerin, göç sonrası deneyimledikleri sosyal dahil olma ve adaptasyon olgularına ilişkin sorunları ele almaktadır. Bu tartışma, Harran Üniversitesi örneğinde gerçekleştirilen nitel araştırmanın sonuçları üzerinden desteklenmiş ve geliştirilmiştir. Dördüncü makede, Birgül Kapaklıkaya Eryörük ve Asil Ali Özdoğru, Belçika'da yaşayan Türk göçmenlerin kültürleşme stratejileriyle ebeveynlik tutumlarını, kuşak farklılıklarını da ele alarak, gerçekleştirdikleri nicel araştırmanın bulgularıyla analiz etmiştir. Beşinci makede, Ali Ruhan Çelik, 'günah keçisi' kavramının tarihteki izini psikolojik ve psiko-sosyal açılardan sürmektedir. Çalışmada özellikle, günah keçisi kavramının etkinlik kazandığı cadı avlarına değinilerek düşmanı şeytanlaştırma olgusu tartışılmaktadır. Altıncı makede, Veli Ahmet Çelik, COVID-19 pandemi sürecinin önemli güncel evresi olan aşı üretimi ve dağıtım meselesinin zorluklarını, aşı tedarik zinciri ve aşı lojistiğinde yaşanan ve yaşanabilecek güçlükleri irdeleyerek tartışmaktadır. Çalışmada bilhassa soğuk zincir altyapısının eksikliğine değinilmektedir. Yedinci makede, Gökhan Demirkol, Osmanlı döneminde Türkçe yayımlanan bir mizah dergisi olan İlave-i İntibah'ı incelemekte ve basın tarihi literatürüne önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Sekizinci ve son makede, Berrin Arzu Eren, gerçekleştirdiği nicel çalışmayla elde edilen bulguları değerlendirerek, sanal marketten alışveriş yapma deneyimini analiz etmekte ve bu deneyimin müşteri tatminine etkisini incelemektedir. Bu sayıda araştırma makalelerine ek olarak yer alan kitap

değerlendirmesinde, Safura Koçoğlu Eyiler, Karl Polanyi'nin kapitalizm eleştirisini sunduğu, beşeri bilimler literatüründe önemli yere sahip olan ve güncel meseleler bakımından hala etkisini sürdüren Büyük Dönüşüm adlı eserini incelemiştir.

Ulusal ve uluslararası indekslerde taranmak için devam eden çalışmalarımız kapsamında dergimize gönderilen makaleler titizlikle gerekli kontrollerden geçirilmekte ve hakem değerlendirme süreçleri hassasiyetle yürütölmektedir. Dergimiz, 2019 yılından itibaren ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Bu süreçte değerli tavsiyeleriyle dergimizin kalitesinin üst düzeye çıkmasına katkı sağlayan hakemlerimizin yanı sıra, bu sayının hazırlanması aşamasında gösterdikleri çabalarından dolayı Doç. Dr. İbrahim Arslan ve Dr. Öğr. Üyesi Uygur Aydemir'e, araştırma görevlilerimiz Salih Bilgin, Cemal Cem Anarat, Bengi Çakmak, Elif Kurtuluş, Berat Dağ, Ali Ekmekci, Doğan Demirkıran, Merve Arlı Özeke, Hasan Özdemir ve Hazal Ayas'a teşekkür ederim. Keyifli okumalar dileklerimle...

Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan

Editor's Note

As of May 2021, Üsküdar University Journal of Social Sciences has reached its twelfth issue. As we have done so far, we have tried to preserve our interdisciplinary and multidisciplinary approach in this issue. It includes eight articles and a book review from the disciplines of Political Science, International Relations, Sociology, Psychology, Political Psychology, Logistics, History, and Management written by worthy academics.

In the first article, Ahmet Hayri Duman examines the policies of Nasser and Morsi comparatively, detailing the influential role played by leaders in shaping Egypt's foreign policy. The analysis and discussion presented by the article are based on the role of domestic factors in the effectiveness of the policies followed by the evaluated leaders. Secondly, İbrahim Karataş analyzes the political role and function of the discourse of "brotherhood" and "brother country", which have a place in the foreign policy of the Republic of Turkey. This discourse, which is revealed to include countries that represent Muslim and Turkish identities, has been analyzed by comparing it with the discursive and political relations established with countries that do not have this feature and regarding the concept of friendship. In the third article, Hakan Gülerce and Rukiye Çorlu discuss the problems related to social inclusion and adaptation processes experienced by Syrian refugee students studying in Turkey after immigration. This discussion is supported and developed by the results of the qualitative research conducted in the case of Harran University. In the fourth article, Birgül Kapaklıkaya Eryörük and Asil Ali Özdoğru analyzes the acculturation strategies and parenting attitudes of Turkish immigrants living in Belgium with the findings of their quantitative research, considering the generation-related differences. In the fifth article, Ali Ruhan Çelik follows the traces of the concept of the scapegoat in history from psychological and psycho-social aspects. In this study, the phenomenon of demonizing the enemy is discussed especially by referring to witch hunts in which the concept of scapegoat was intensely visible. In the sixth article, Veli Ahmet Çelik discusses the challenges of vaccine production and distribution, which is an important current phase of the COVID-19 pandemic, and the difficulties that are being and may be experienced in the vaccine supply chain and vaccine logistics. In particular, the study addresses the lack of cold chain infrastructure. In the seventh article, Gökhan Demirkol examines the newspaper İlave-i İntibah, a humor magazine published in Turkish during the Ottoman period and aims to make an important contribution to the literature of the history of press. In the eighth and last article, Berrin Arzu Eren analyzes the online shopping experience by evaluating the findings obtained from the quantitative research she

conducted and examines the effect of this experience on customer satisfaction. In the book review, which is in addition to the research articles in this issue, Safura Koçoğlu Eyiler examined Karl Polanyi's work titled The Great Transformation in which he presented his critique of capitalism, which has an important place in the social sciences literature and still has an impact on current issues.

Within the scope of our endeavor to be included in the national and international indexes, we punctiliously examine the articles sent to our journal and follow the peer review process strictly. Our journal has been indexed in ULAKBİM since 2019. I would like to thank all the referees for their contributions that put the quality of our journal over the top with their valuable advice, as well as Assoc. Prof. İbrahim Arslan, PhD., Assist. Prof. Uygur Aydemir PhD., research assistants Salih Bilgin, Cemal Cem Anarat, Bengi akmak, Elif Kurtuluş, Berat Dağ, Ali Ekmekci, Doğan Demirkıran, Merve Arlı Özekes, Hasan Özdemir, and Hazal Ayas. Wish you a joyful reading...

Prof. Deniz Ülke Arıboğan, Ph.D.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making: The Cases of Nasser and Morsi

Dış Politika Yapımında Liderler ve Yerel Etkenler: Nasır ve Mursi Örnekleri

Ahmed Hayri DUMAN^(*)

Abstract

It has been a general assumption that leaders have played a vital role in the making of Egypt's foreign policy. This article tries to detail this assumption and illustrates that individual formulation and implementation of foreign policies following the Free Officers' coup d'etat of 1952 and the Egyptian revolution of 2011 cannot be sufficiently clarified in the absence of domestic level explanations. What is found in this study is that various domestic factors paved the way for Nasser to increase his effectiveness on Egypt's foreign policy, whereas they created a compelling environment for Morsi in which he had a lesser influence on its foreign policy during his short tenure.

Keywords: *Egypt, Nasser, Morsi, Foreign Policy, Domestic Level of Analysis.*

Öz

Liderlerin Mısır'ın dış politikasının oluşturulmasında çok önemli oyuncular olduğu genel bir varsayımdır. Bu makale bu varsayımı detaylandırmaya çalışmakta ve 1952 Hür Subaylar Darbesi ve 2011 Mısır devriminden sonra dış politikaların bireysel olarak formüle edilmesi ve uygulanmasının yerel düzeydeki açıklamaların yokluğunda açıklığa

---

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 22.01.2021

Kabul Tarihi: 18.05.2021

(*) PhD. Candidate, Research Assistant, Department of Political Science and International Relations, Istanbul Sabahattin Zaim University, ahmedhayriduman@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3004-7478>

Ahmed Hayri DUMAN

kavuşturulamayacağını göstermektedir. Bu çalışmada, çeşitli yerel faktörlerin Nasır'ın Mısır'ın dış politikası üzerindeki etkinliğini artırmasına zemin hazırladığı, Mursi için ise zorlayıcı bir ortam oluşturarak kısa görev süresince dış politika üzerinde daha az etkili olmasına sebep olduğu bulundu.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Nasır, Mursi, Dış Politika, Yerel Analiz Seviyesi.

Introduction

It has been a general assumption that Egypt's political leaders have played crucial roles in foreign policy.¹ An in-depth analysis of individual determinants can be necessary but not sufficient to identify the degree to which those leaders can effectively shape foreign affairs. A holistic way of evaluating their effectiveness necessitates a review of both psychoidiosyncratic dynamics and Egypt's domestic milieu.² In this sense, the intended output of this research is to draw attention to the need to touch upon the significance of the latter and associate various factors at the domestic level with the effectiveness of specifically two leaders, Gamal Abdel-Nasser and Mohamed Morsi, in the process of making foreign policy decisions.

¹ Mohammad El-Sayed Selim, "The Operational Code Belief System and Foreign Policy Decision-Making: The Case of Gamal Abdel-Nasser" (Carleton University, 1979); Shaheen Ayubi, *Nasser and Sadat: Decision Making and Foreign Policy (1970-1972)* (University Press of America, 1994); Ibrahim A Karawan, "Sadat and the Egyptian-Israeli Peace Revisited," *International Journal of Middle East Studies* 26, No. 02 (May 23, 1994): 256-57; Tianshe CHEN, "Four Points toward the Understanding of Egypt's Foreign Relations," *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 5, No. 1 (March 17, 2011): 256-57, <https://doi.org/10.1080/19370679.2011.12023175>; Nael Mohamed Shama, *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests* (London: Routledge, 2014), 50-113.

² Margaret Sprout and Harold Sprout, *Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1956); Margaret Sprout and Harold Sprout, "Environment Factors in the Study of International Politics," *Journal of Conflict Resolution* 1 (1957): 309-328.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

The reason for analyzing them comparatively is the following: although both came to power after the downfall of longstanding political regimes and were expected to reformulate Egypt's foreign policy in line with their own points of view, Nasser seemed to be an effective actor and could bring about a radical change in Egyptian foreign policy, whereas Morsi could not become so influential and thus relatively failed to determine Egypt's foreign policy orientation. At first glance, although it seems to be misleading to compare Nasser's long presidential term length with Morsi's one year in power, this article tries to examine the following research question: does domestic dynamics help explain the differences in the effectiveness of both political leaders on Egypt's foreign policy?

It is found out that, instead of concentrating on Egypt's foreign political history linearly, all possible enabling and constraining domestic independent variables in addition to individual determinants should be taken into account to deliberate on the differences between the cases of Nasser and Morsi.

A Theoretical Framework

As Hudson considers "human decision-makers [as ones] acting singly or in groups,"³ this study focuses on the domestic level of analysis incorporating internal organizational variables while examining the effectiveness of leaders on foreign policy.

In this context, domestic organizations structurally can be divided into two: the ones that are inside and the ones that are outside the decision-making structure. The former includes formal state organizations such as the parliament and the military, while the latter consists of the pressure groups associated with various economic or religious interests within the society.

---

³ Valerie M. Hudson, "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations," *Foreign Policy Analysis* 1, No. 1 (2005): 1.

Ahmed Hayri DUMAN

According to Halperin, organizations inside the decision-making structure are politically motivated to practice their value system in the foreign policy area.⁴ Particularly, organizations, which have a significant share of the governmental budget, great operational capabilities, and large scope of expertise, are more likely to influence their national leader's policy decisions.⁵ According to Allison and Zelikow, for leaders, "deference to specialized expertise can ... mean a surrender of effective control"⁶ of organizations in producing national security strategies. In addition, as Ripsman claims, organizations can have bargaining powers against leaders by providing "a sufficient payoff to policy makers if they construct policies in the desired function, or to impose sufficient penalties if they do not."⁷ Regarding payoffs, domestic organizations can guide and control their members' voting behavior in favor of political leaders in democratic countries, while their undemocratic fellows can engage in all ways in order to preserve and back their national leaders' position. As for penalties, forms of de-selection, such as an electoral defeat in democratic countries and a military coup or an organized revolt in non-democratic countries, lessen leaders' dominance at the bargaining table.⁸

Beyond their ability to influence leaders' policy decisions by keeping leaders in power or removing them from office, domestic organizations

---

⁴ Morton Halperin, Priscilla Clapp, and Arnold Kanter, *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, 2nd ed. (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2006), 25–27.

⁵ Valerie M. Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, 2nd ed. (Lanham: Rowman & Littlefield Pub, 2014), 89; Halperin, Clapp, and Kanter, *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, 26.

⁶ Graham T. Allison and Philip Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, 2nd ed. (New York: Longman, 1999), 150.

⁷ Norrin M. Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups," in *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, and Jeffrey W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 181.

⁸ *Ibid.*, 180–83.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

can also shape a leader's effectiveness on foreign policy through their veto power which can obstruct the leader's agenda. In democratic states, legislatures and judiciaries have veto power and can put obstacles to the materialization of leaders' preferences in foreign policy. In non-democratic countries, after an executive decision, kingmakers and powerful political actors (such as business-minded elites, military, and influential bureaucratic organizations) can maneuver to delay or limit its implementation and thus constrain the effectiveness of leaders on foreign policy. Therefore, political leaders can be influential in foreign policy-making to the degree that they can circumvent the organizational context or extends their own values to domestic organizations' preferences to reach a consensus.⁹

Also, if organizations are motivated to put their values into action, they may ignore "[political] executing orders or requests for information issued by policymakers."¹⁰ In other words, these organizations may not hesitate to report distorted information to leaders to influence final foreign policy preferences in line with organizational values.¹¹ Therefore, it can be said that to the degree that leaders can detect incomplete information from organizations, they are able to render their foreign policy judgments free from organizational interest-oriented biases.

The groups outside the decision-making structure are pressure groups, which can be religious and economic, and they try to influence leaders' foreign policy agenda. Although it is difficult to determine their impact, Karbo and Ray argue that while religious organizations may attempt to influence leaders' foreign policy according to divine principles; economic

---

⁹ Allison and Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, 303–4; Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups," 184–85; Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, 142–43.

¹⁰ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, 93.

¹¹ Halperin, Clapp, and Kanter, *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*, 49–50.

Ahmed Hayri DUMAN

interest groups (such as labor unions and businessmen associations) may try to shape leaders' agenda by bringing the view of their constituents.¹²

Here, it should be noted that, according to Dawisha, "this influence would usually vary according to the nature of the political system."¹³ As there are no dominant and authoritarian leaders but a strong civil public sphere in democratic regimes, various interests, pressures, and demands of domestic pressure groups may make leaders electorally accountable and therefore less committed to their ideas in foreign policy. The requirement of domestic political acceptability within non-authoritarian regimes may overwhelm leaders' bounded autonomy and influence their foreign policy behaviors.¹⁴

It is generally assumed that leaders in non-democratic countries act without constraint under their profound autonomies, as "insulation from societal elites and institutions directly shields the leader from their policy demands."¹⁵ However, these leaders also may be plagued by "diffusion of power across intensely competitive actors in a highly fragmented setting."¹⁶ They may need to consult with economic and religious interest groups to make a foreign policy decision because often they do not have complete legitimacy to rule due to flawed democratic elections. Particularly, the leaders whose hold on power is weak should take the demands of pressure groups if they desire to remain in power. Otherwise low autonomy of leaders in authoritarian regimes may encourage non-satisfied domestic

---

¹² Juliet Kaarbo and James Ray, *Global Politics*, 10th ed. (Boston, MA: Cengage Learning, 2011), 157–59.

¹³ A. I. Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy* (New York: Halsted Press, 1976), 91.

¹⁴ Hudson, *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, 144–46; Kaarbo and Ray, *Global Politics*, 156.

¹⁵ Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups," 190.

¹⁶ Joe D. Hagan, *Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective* (Boulder, CO: Westview Press, 1993), 47, cited in Kaarbo and Ray, 2011, 156.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

groups to support a military coup, a change in government, and even a revolution.¹⁷

Nasser's Foreign Policy: The Domestic Context

This section attempts to assess the influence of domestic group/organizational variables on Nasser's effectiveness in the process of making foreign policy decisions. Domestic groups both outside and inside the formal decision-making structure should be considered to evaluate all kinds of impacts on Nasser's foreign policies. While the ones outside the structure were pressure groups, such as the bourgeoisie, the working classes, the Muslim Brotherhood (MB), the Ulema of Al-Azhar, the ones inside the structure were subordinate institutions such as the military, cabinet, foreign ministry, political parties, and national assembly. Although it is generally hard to argue that Nasser was under the strong influence of such groups during his presidency, there were rare periods during which group variables were crucial for Nasser's decision-making process.

After the coup of 1952, a group decision-making process emerged under the Revolutionary Command Council.¹⁸ Both General Nagib and Colonel Nasser were dominant within the council, but they did not have complete autonomy in formulating policies.¹⁹ Nasser had to consolidate his power by eliminating his political adversaries.²⁰ In this sense, under the pretext of the alleged attempt of the Brotherhood against Nasser's life, Nasser's junta could eliminate General Nagib from the political arena by

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

---

¹⁷ Ryan K. Beasley et al., eds., *Foreign Policy in Comparative Perspective: Domestic and International Influences on State Behavior* (California: CQ Press, 2013), 17.

¹⁸ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 98.

¹⁹ Ahmed S. Hashim, "The Egyptian Military, Part Two: From Mubarak Onward," *Middle East Policy* 18, No. 4 (2011): 67.

²⁰ Panayiotis J. Vatikiotis, "Nasser and His Generation" (London: Croom Helm, 1978), 139-51.

Ahmed Hayri DUMAN

implicating him.²¹ Instead of Nagib and his followers, he appointed his sympathizers, such as the Minister of Foreign Affairs Mahmoud Fawzi, to his cabinet in order to get the opportunity for making independent foreign policy decisions.²² After shaping the cabinet, Nasser abolished the political parties operated in Egypt before the coup and weakened the foreign ministry and the national assembly²³ in order to utilize his full autonomy to implement his policy agenda, which is to protect Egypt from “corruption, social-economic injustices, and foreign domination.”²⁴

The years following 1961 saw the further consolidation of Nasser’s regime. Ansari argues that the Syrian secession from the UAR in 1961 led Nasser to feel insecure about the economic power of Egypt’s landowners and bourgeoisie class because he accused their Syrian counterparts of engaging in activities leading up to the Syrian secession.²⁵ According to Beattie, taking lessons from the secession, Nasser pursued to restrict the influence of Egyptian landowners over the foreign policy decisions by making land reforms and sequestering their properties.²⁶ Rather than the bourgeoisie class, the working class was supposed to be the main support base for Nasser’s policies.²⁷ In this sense, the regime provided new privileges for workers, such as a rise in wages and a fall in working hours,²⁸

---

²¹ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 100.

²² James Jankowski, *Nasser’s Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2002), 67–68.

²³ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 117–18.

²⁴ *Ibid.*, 119.

²⁵ Hamied Ansari, *Egypt: The Stalled Society* (Albany: State University of New York Press, 1986), 86–89; Yezid Sayigh, *Armed Struggle and the Search for State: The Palestinian National Movement, 1949-1993* (New York: Oxford University Press, 1997), 30.

²⁶ Kirk J. Beattie, *Egypt During The Nasser Years: Ideology, Politics, And Civil Society* (Boulder: Westview Press, 1994), 158–59.

²⁷ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 101.

²⁸ *Ibid.*, 93

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

and consolidated them as a group on the side of the Nasserite leadership. On that relationship, Dawisha argues that “the more workers were made to identify their interests with the regime’s, the less their effectiveness as a pressure group became.”²⁹

In addition to Nasser’s socialist reforms, Nasser also sought to utilize Islam as an instrument to serve his policies. In this respect, he rendered Al-Azhar sheikhs obedient to his political leadership by placing the institution under his close supervision with a new law in 1961.³⁰ The control of Al-Azhar reflected credit on the foreign policy in that its strong influence over the Egyptian Muslim public facilitated Nasser’s ability to implement his agenda. For example, by presenting Nasser’s socialist and revolutionist policies as crucial elements in Islam, the Ulema described the reactionaries, such as Saudi Arabia, as the followers of the devil.³¹ Moreover, Nasser tried to constrain the MB, which diverged from the regime’s secularist ideology. Through two waves of brutal repression in 1954 and 1965, Nasser attempted to remove the Brotherhood, which lays overemphasis on Islam, to be able to formulate and implement his foreign policies without constraints.³²

As seen, Nasser pursued not to allow “any real measure of power sharing”³³ with both domestic groups inside and outside the formal decision-making structure. It was guaranteed with the Egyptian constitutions of 1956, 1958, and 1963, which were designed to give Nasser a highly personalized and independent decision-making power. Vatikiotis

---

²⁹ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 94.

³⁰ Tamir Moustafa, “Conflict And Cooperation Between The State And Religious Institutions In Contemporary Egypt,” *International Journal Middle East Studies* 32, No. 1 (February 2000): 5–7.

³¹ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 90.

³² *Ibid.*, 91

³³ *Ibid.*, 119

Ahmed Hayri DUMAN

argues that “the President [was] not constitutionally responsible to any institutional checks upon his authority.”³⁴

However, according to Dawisha, “the army was the only institutional group which had succeeded in attaining a measure of independence from Nasser’s immediate control.”³⁵ Nasser’s perception of the Egyptian military played a very critical role in that situation: being impressed with the armed forces while he was a young army officer, he considered the military as “the backbone of the regime and its primary potential rival.”³⁶ In this sense, he was oversensitive towards the military’s needs and demands. He took great care to ensure that the financial budget allocated to the military was satisfying for the corporate and personal economic interests of the officer corps.³⁷ In addition, he tried to provide the Egyptian army with various modern arms to keep up his regime against regional and international threats.³⁸ However, these steps, which Nasser initiated to make the Egyptian military more effective against enemies,³⁹ developed its competence to exercise its veto power and challenge his leadership. Exploiting the concessions and capabilities of the military organization, Abd al-Hakim Amer, commanding general of the Egyptian military organization, “thought [that] the military could have both political power and military effectiveness.”⁴⁰ Such a look for extra turf rather than focusing

---

³⁴ Panayiotis J. Vatikiotis, “Foreign Policy of Egypt,” in *Foreign Policy in World Politics*, ed. Roy C. Macridis, 2nd ed. (London: Prentice-Hall, 1962), 341.

³⁵ A. I. Dawisha, “Perceptions, Decisions and Consequences in Foreign Policy: The Egyptian Intervention in the Yemen,” *Political Studies* 25, No. 2 (1977): 207.

³⁶ *Ibid.*, 207

³⁷ Guy Laron, *The Six Day War: The Breaking of the Middle East* (New Haven: Yale University Press, 2017), 68.

³⁸ Ahmed S. Hashim, “The Egyptian Military, Part One: From the Ottomans Through Sadat,” *Middle East Policy* 18, No. 3 (September 2011): 70.

³⁹ Hashim, “The Egyptian Military, Part One: From the Ottomans Through Sadat,” 70.

⁴⁰ *Ibid.*, 70

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

on only military actions⁴¹ meant that Nasser's foreign policy decisions would be under the influence of Amer's values: that is, the value of power-sharing and of confronting Israel.⁴²

As for power-sharing, Amer sought to gain a separate power base by "establishing a loyal constituency in the officer corps."⁴³ He developed "an extensive patronage network using the military's power and resources"⁴⁴ in that he privileged his officers⁴⁵ and accelerated promotions.⁴⁶ While he was gaining his powerful bases within the army, his direct relationship with Nasser was not going well. The Syrian secession from the UAR catalyzed the power competition between Nasser and Amer. Although Nasser had tasked Amer with the administration of Syrian affairs in 1958, Amer had preferred to increase tensions in Syria rather than implementing appeasement policies.⁴⁷ The resultant dissolution of the UAR, as Heikal and Sadat argue, revealed an apparent crisis of power-sharing.⁴⁸ In other words, according to Hashim, by the 1960s, "the military became a state within a state and the autonomous military was a competing power center."⁴⁹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

---

⁴¹ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 116.

⁴² Risa A. Brooks, *Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assessment* (Princeton: Princeton University Press, 2008), 79.

⁴³ *Ibid.*, 73

⁴⁴ Beattie, *Egypt During The Nasser Years: Ideology, Politics, And Civil Society*, 126.

⁴⁵ Richard B. Parker, *The Politics of Miscalculation in the Middle East* (Indiana University Press, 1993), 84.

⁴⁶ Eliezer Be'eri, *Army Officers in Arab Politics and Society* (Jerusalem: Israel Universities Press, 1969), 322–23.

⁴⁷ Brooks, *Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assessment*, 77.

⁴⁸ Anwar Sadat, *In Search of Identity: An Autobiography* (New York: Harper & Row, 1978), 157; Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 116.

⁴⁹ Hashim, "The Egyptian Military, Part One: From the Ottomans Through Sadat," 70.

Ahmed Hayri DUMAN

For example, during the Yemen War, Nasser's loss of authority over the military led him to continue reluctantly to be at the war.⁵⁰ While Nasser was in favor of "gradual disengagement through political conciliation, [...] [Egypt's] defense chiefs sought an escalation of the war effort until a prestigious military victory could be achieved."⁵¹ Notably, Amer pursued to actualize his personal and organizational interests as David M. Witty argues that: "Field Marshal Amer used the war in Yemen to consolidate his control of the armed forces, increase the military's influence in Egyptian society, and establish a power base separate from Nasser. Yemen became Amer's fiefdom."⁵²

Concerning his value of taking an aggressive attitude against Israel, organizational prejudices of Amer led him to deviate from Nasser over security goals and military strategies. According to Brooks, Amer, who was thinking with the established norms of the Egyptian military organization, was very critical of dishonor and uncertainty. To prevent dishonor and uncertainty and keep organizational prestige, Amer ignored diplomatic grounds, and he was favorably disposed towards preemptive strikes.⁵³ For instance, to restore Egypt's militarily descending reputation after the inconclusive Yemen War and lead "the army to a glorious victory,"⁵⁴ Amer and the Egyptian military corps pursued an offensive military operation against Israel during the crisis in 1967. However, Nasser's strategy was to

---

⁵⁰ Dawisha, "Perceptions, Decisions and Consequences in Foreign Policy: The Egyptian Intervention in the Yemen," 207.

⁵¹ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 116.

⁵² David M. Witty, "A Regular Army in Counterinsurgency Operations: Egypt in North Yemen, 1962- 1967," *The Journal of Military History* 65, No. 2 (April 2001): 417, <https://doi.org/10.2307/2677166>.

⁵³ Brooks, *Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assessment*, 78-79.

⁵⁴ Michael B. Oren, *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East* (New York: Oxford University Press, 2002), 57.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

avoid any offensive action.⁵⁵ So, the value of engaging in a confrontation with Israel seems to have played a substantial role in the divergence of preferences between Nasser and the military organization.

In addition, both military values of power-sharing in the conduct of foreign affairs and of confronting Israel manifested themselves in the imperfect information flow from the military organization to President Nasser.⁵⁶ At first glance, it seems as if Nasser, as a charismatic leader of the coup of 1952, had all access to reliable information coming from different state organizations about foreign affairs during his presidency. However, although he might have had them in the earlier periods of his leadership, once the military controlled intelligence services over time, some information was not shared with Nasser as it exactly had been.⁵⁷ Therefore, James argues that it was possible that “since Nasser had limited access to the armed forces, Amer was able to deceive him with regard to Egypt’s relative strength.”⁵⁸

For instance, during the developments in the 1967 crisis, since Amer tended to confront Israel, he manipulated the information his close confidant Shams Badran obtained from his negotiations with the Soviet authorities who warned Cairo about the risks involved in its provocative actions against Israel.⁵⁹ Amer did not convey the Soviet warning to Nasser and allowed him to believe that the relative strength of the Egyptian army could deal with Israel with its one-third strength⁶⁰ and that “the Soviets

---

⁵⁵ Ibid., 66, 92–97.

⁵⁶ Abdel Magid Farid, *Nasser: The Final Years* (Reading: Ithaca Press, 1994), 72.

⁵⁷ Brooks, *Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assessment*, 80–82; Beattie, *Egypt During The Nasser Years: Ideology, Politics, And Civil Society*, 126–27.

⁵⁸ Laura James, “Nasser and His Enemies : Foreign Policy Decision Making in Egypt on the Eve of the Six-Day War,” *Middle East Review of International Affairs* 9, No. 2 (2005): 27.

⁵⁹ Anthony Nutting, *Nasser* (London: Constable, 1972), 407.

⁶⁰ Parker, *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, 79; Laura M. James, “Nasser at War: Arab Images of the Enemy,” *Nasser at War: Arab Images of the Enemy*, 2006, 174;

Ahmed Hayri DUMAN

would intervene directly and decisively ... if there was a risk of Arab defeat.”⁶¹ Although it was not the only reason, Nasser’s vulnerability to the distorted information (about military strength and the possibility of Soviet assistance) given by the army leader Abd al-Hakim Amer seems to have led him to risk a highly devastating war against Israel.

However, the devastating defeat of Egypt in 1967 against Israel within six days has changed domestic dynamics. Nasser’s resignation was not allowed by the Egyptian masses, which imposed a significant burden on him to revise the military organization to “restore ... public respect for the armed forces.”⁶² He dismissed Amer and some other generals in that direction, but Amer continued to have bargaining and penalty power against Nasser, for Nasser had not yet dominated the army altogether. Amer and his followers among the military, “which had grown accustomed to its independence,”⁶³ attempted to conduct a military coup on June 11 of 1967 to bring down Nasser, who was accused of being responsible for wrong decisions leading to the defeat against Israel. Although Amer’s coup failed and he was arrested and put into prison at the end, such a military coup attempt was a proof of a potential penalty that the military organization could impose over Nasser’s foreign policy decisions.⁶⁴

Consequently, it can be argued that Nasser could take most domestic groups under his control to a great level, but he was not so free and authoritative under the military establishment.

James, “Nasser and His Enemies : Foreign Policy Decision Making in Egypt on the Eve of the Six-Day War,” 27.

⁶¹ Brooks, *Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assessment*, 81.

⁶² Nutting, *Nasser*, 428.

⁶³ Dawisha, *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*, 117.

⁶⁴ Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (London: Allen Lane: Penguin Press, 1971), 512–13.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

Morsi's Foreign Policy: The Domestic Context

This section tries to find out variables in the domestic context during Morsi's period and to evaluate their impact on his effectiveness on Egypt's foreign policy.

Domestic organizations both inside and outside the formal decision-making structure should be considered detailedly as the 2011 revolution following Mubarak's dictatorship seemed to empower them to express themselves openly over their government's policy choices. In this respect, through the domestic level of analysis, on the one hand, the military and the intelligence service (the deep state), on the other hand, business groups, Salafists, Copts, and secularists will be analyzed in terms of their impacts on Morsi's decisions.

After the fall of Mubarak, the military came to the fore due to its capacity to govern the state and its traditional role as the guardian of the revolutionary ideals since the Egyptian armed forces overthrew the monarchy in 1952 and introduced itself as the founder of Egypt's democratic transition. The Supreme Council of the Armed Forces (SCAF) took power to rule Egypt until a new presidential election. It sustained the military's essential role in the defense and security policy by issuing the June 17 constitutional decree. The decree gave the military leadership rights to control its budget totally and to make ultimate decisions whether to engage in a war.⁶⁵ In other words, the SCAF aimed at "protecting its vision of the national interest and preserve its institutional privileges."⁶⁶

---

⁶⁵ Ernesto Londoño and Leila Fadel, "Egypt's Military Issues Decree Giving Armed Forces Vast Powers, but Few to President," *The Washington Post*, June 17, 2012, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/2012/06/17/gJQAHHy0iV_story.html?noredirect=on&utm_term=.f5cee8933873.

⁶⁶ International Crisis Group, "Lost in Transition: The World According To Egypt's SCAF," *Middle East Report*, No. April (2012): 18; see also Peter Mandaville, "America's Egypt Quandary," *Foreign Policy*, June 26, 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/06/26/americas-egypt-quandary/>.

Ahmed Hayri DUMAN

Given the military's ambition for its institutional continuity in Egypt's foreign policy and for the flow of foreign military assistance to itself, it was not surprising that Egypt under the SCAF administration kept its diplomatic channels with foreign powers, such as Israel and the US, and refrained from revolutionary foreign policies.⁶⁷

Ottoway argues that after Morsi came to power, he showed himself not as a status-quo oriented leader by not missing the opportunity of consolidating his strength when the military and the General Intelligence Service (GIS) lost their prestige over the militant attack in Sinai on August 5 of 2012 that resulted in the deaths of 16 Egyptian soldiers.⁶⁸ Morsi could turn the attack into his political advantages in that Murad Muwafi, the head of the GIS, confessed that his organization had information about the attack before it took place and shared the details with Field Marshal Hussein Tantawi, the Minister of Defense and the general commander of the SCAF.⁶⁹ Following this admission, the failure to prevent the attack and the deaths annoyed the public and opened the way for Morsi to consolidate his power. Firstly, Morsi reshuffled the SCAF and the GIS by removing Muwafi from his position and sending Field Marshal Tantawi to retirement. While reshaping the general command, he seemed to appoint second-tier generals who were to be loyal to the presidency to higher military positions.⁷⁰ Within this context, Morsi rewarded Abdel Fattah El-Sisi with the position of Tantawi by promoting him to two

---

⁶⁷ Philippe Droz-Vincent, "A Post-Revolutionary Egyptian Foreign Policy?... Not Yet," *Istituto Affari Internazionali (IAI)*, June 2012, 2; Joshua Haber and Helia. Ighani, "A Delicate Balancing Act: Egyptian Foreign Policy after the Revolution," IMES Capstone Paper Series, 2013, 27–28.

⁶⁸ David B. Ottoway, *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt* (London: Lynne Rienner Publishers, 2017), 165.

⁶⁹ Dina Rashed, "What Morsi Could Learn from Anwar Sadat," *Foreign Policy*, August 14, 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/08/14/what-morsi-could-learn-from-anwar-sadat/>.

⁷⁰ Ibid.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

ranks.⁷¹ El-Sisi was serving as the military intelligence chief under Morsi's rule, and "it [was] not normal for the Minister of Defense to come from military intelligence"⁷² because the top rank of field marshal has been traditionally necessary to be a defense minister.⁷³ Notably, by elevating Sisi to the highest military position, Morsi expected that his untraditional appointment would serve his Islamist agenda because El-Sisi was said to be sympathetic to the Brotherhood and to be a devout Muslim, and his wife was said to wear the full *niqab*.⁷⁴ Secondly, Morsi canceled the SCAF's June 17 constitutional decree that had blocked civil control over the military and the defense and national security policies and took back his presidential powers.⁷⁵ Particularly on foreign affairs, President Morsi seemed to aim to give himself a full authority. In November 2012, he made a new constitutional declaration that granted him with considerable leverage in formulating foreign policies, as seen in article 141 and 145: "The President of the Republic shall exercise presidential authority via the Prime Minister and the Prime Minister's deputies and ministers, except those authorities related to defense, national security and foreign policy

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

---

⁷¹ Rana Khazbak, "Morsy Grooms a New Rank of Officers, Experts Say - Egypt Independent," *Egypt Independent*, August 13, 2012, <http://www.egyptindependent.com/morsy-grooms-new-rank-officers-experts-say/>.

⁷² Peter Hessler, "Big Brothers: Where Is the Muslim Brotherhood Leading Egypt?," *The New Yorker*, January 14, 2013, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/01/14/big-brothers>.

⁷³ Zeinab El Gundy, "Meet General El-Sisi, Egypt's Defence Minister," *English Al-Ahram*, August 13, 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/50305/Egypt/0/Meet-General-ElSisi-Egyptys-defence-minister.aspx>.

⁷⁴ Ian Black, "General Abdel Fattah El-Sisi: Top Brass Ready to Defend the People," *The Guardian*, July 2, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/02/general-abdel-fattah-sisi-profile>.

⁷⁵ Steven A. Cook, "Morsi Makes His Move: What the Power Grab Means for Cairo -- And Washington," *Foreign Affairs*, August 13, 2012, <https://www.foreignaffairs.com/articles/egypt/2012-08-13/morsi-makes-his-move>.

Ahmed Hayri DUMAN

... The President of the Republic shall represent the State in foreign relations.”⁷⁶

However, while doing these, Morsi “carefully avoided anything that might offend military sensibilities”⁷⁷ and privileges⁷⁸ because he had to balance the threat posed by the secular and revolutionary groups by seeking an alliance with the military’s top brass. As Nael Shama asserts that “in Egypt’s fractured and divided political system, there has been no more powerful and reliable partner than the army.”⁷⁹ Within this context, while reshuffling the military, Morsi awarded Tantawi the State Medal to appreciate his service to national interests and gave him Egypt’s most prestigious honor: the Order of the Nile.⁸⁰ Morsi also decorated other outgoing high-ranking officers with medals and appointed some of them to some key positions at civilian institutions such as the Suez Canal Company and the Arab Organization for Industrialization.⁸¹ Morsi’s payoff and appeasement policy towards the military went so far as to grant its officers charged with violations of legal human rights an immunity from prosecution. For instance, for the case of the Maspero massacre ended

---

⁷⁶ Nariman Youssef, “Egypt’s Draft Constitution Translated,” *Egypt Independent*, November 30, 2012, <http://www.egyptindependent.com/egypt-s-draft-constitution-translated/>.

⁷⁷ Hazem Kandil, *Inside the Brotherhood* (Cambridge: Polity Press, 2015), 138.

⁷⁸ Brecht De Smet, “Revolution and Counter-Revolution in Egypt,” *Science & Society* 78, No. 1 (January 2014): 33; Shama, *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests*, 225–26.

⁷⁹ Shama, *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests*, 225.

⁸⁰ Henry Shull and Ingy Hassieb, “Egypt’s Morsi Decorates Generals He Dismissed,” *The Washington Post*, August 14, 2012, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-dismissed-generals-decorated/2012/08/14/d30b9c24-e637-11e1-9739-eef99c5fb285_story.html?utm_term=.66566c387709.

⁸¹ Ahmed Aboulenein, “Morsy Assumes Power: Sacks Tantawi and Anan, Reverses Constitutional Decree and Reshuffles SCAF,” *Daily News Egypt*, August 12, 2012, <https://dailynewsegypt.com/2012/08/12/morsy-assumes-power-sacks-tantawi-and-anan-reverses-constitutional-decree-and-reshuffles-scaf/>.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

with the deaths of 28 civil people, Morsi did not show a tendency to bring military officers responsible for the deaths to court.⁸² Concerning organizational autonomy and interests, on December 26 of 2012, Morsi signed a new constitution that “shielded the defense budget from parliamentary oversight and asserted that the Minister of Defense was chosen from the ranks of the Armed Forces”⁸³ via articles 195 and 197.⁸⁴

Moreover, refraining from any penalty that the military could impose and seeking its partnership forced Morsi not to alienate it. Not ignoring its national security decisions and organizational interests, Morsi could not touch upon radically on Egypt-US relations and continued to adhere to the Camp David Accords, a milestone for Egypt’s national security and the military’s considerable share of the US assistance to Egypt since 1978.⁸⁵ Therefore, Morsi could not take radical actions damaging the relations with and Israel and maintained the status quo in Gaza by not openly aligning Egypt with Hamas.⁸⁶

As seen, on the one hand, Morsi’s reshuffling action against the SCAF aimed to “preempt any moves against his decisions,” to “thwart the plans of the counter revolution,”⁸⁷ and thus to consolidate his power; on the other

---

⁸² Shama, *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests*, 226.

⁸³ De Smet, “Revolution and Counter-Revolution in Egypt,” 33.

⁸⁴ Youssef, “Egypt’s Draft Constitution Translated.”

⁸⁵ Bisan Kassab, “SCAF Foreign Policy: Stuck in the Mubarak Mindset,” *English Al-Akhbar*, February 24, 2012, <https://english.al-akhbar.com/node/4521>; Housam Darwisheh, “Regime Survival Strategies and the Conduct of Foreign Policy in Egypt,” *IDE ME Review* 2 (2015): 43–64.

⁸⁶ Haber and Ighani, “A Delicate Balancing Act: Egyptian Foreign Policy after the Revolution”; Stefanie Felsberger, “The Future of Egyptian Foreign Policy – To What Extent Will Egypt’s Foreign Policy Change under President Morsi?,” *AIES Fokus* 4 (2012).

⁸⁷ “Egypt’s Morsi May Have Consulted Military on Sunday Surprise,” *English Al-Ahram*, August 12, 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/50247/Egypt/0/Egypt-Morsi-may-have-consulted-military-on-Sunday.aspx>.

Ahmed Hayri DUMAN

hand, in the non-democratic nature of the Egyptian political system, it can be argued that his deference, payoff, and appeasement policy towards the military made it an institution continues to be the preeminent actor in formulating foreign policies.

As for business interest groups, the focus should be on the military's engagement in Egypt's business activities. Historically, the Egyptian army has dominated a highly prestigious civilian commercial position with its retired officers and generals since Nasser's rule despite Sadat's efforts to demilitarize Egypt. Particularly, with the rule of Mubarak, retired senior officer corps were increasingly employed in state-owned economic enterprises such as gas, oil, electricity, food, and land transport companies.⁸⁸ To keep the loyalty of the military and its retired generals to himself, Mubarak offered them high salaries and extra incomes in exchange for loyalty to him and allowed them to penetrate almost all state-owned business companies.⁸⁹ Following the departure of Mubarak from office, the military tried to keep its privileges and drew red lines at its particular economic sources. For instance, military officers have been interested in managing the Suez Canal and projects to develop it because it has hitherto provided the military with an enormous amount of revenue and is capable of bringing in millions of dollars. In a word, the military has a red line regarding the Canal as an important cash cow. However, as Robert Springborg argues, Morsi was not going to leave the economic sovereignty of the Canal to the military.⁹⁰ Indeed, his government tried to surpass the

---

⁸⁸ Zeinab Abul-Magd, "The Egyptian Republic of Retired Generals," *Foreign Policy*, May 8, 2012, <http://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian-republic-of-retired-generals/>.

⁸⁹ Yezid Sayigh, "Above the State: The Officers' Republic in Egypt," *Carnegie Endowment for International Peace* (Washington, D.C., August 2012).

⁹⁰ Abigail Hauslohner, "Egypt's Military Expands Its Control of the Country's Economy," *The Washington Post*, March 16, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/egyptian-military-expands-its-economic-control/2014/03/16/39508b52-a554-11e3-b865-38b254d92063_story.html?utm_term=.c462afa08cc6.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

officers by negotiating with Qatar, the Brotherhood's ideologically close wealthy and investor-state, "over development of the canal zone in a way that didn't directly involve the military."⁹¹ On the contrary, Morsi's Suez Canal attempts backfired as the Egyptian media spread rumors that Morsi was selling the Canal to a foreign country, Qatar.⁹² Indeed, when El-Sisi staged a coup, Morsi, as a democratically elected national leader, was seriously charged with jeopardizing Egypt's national security through developing Suez Canal projects without consulting the military.⁹³

Concerning Salafists, Morsi tried to maintain an alliance with them as well as the military. However, some developments harmed their partnership and thus Morsi's effectiveness on foreign policy. For instance, Morsi's aim to revive the relations between Iran and Egypt after three decades was blocked by Egyptian Salafists who, as hardcore Islamists, oppose the normalization process with a Shia state. The Salafist al-Nour Party backed by Saudi Arabia objected to the rapprochement with Iran because revolutionary Shite doctrinal agenda might increase sectarian and societal tension and Shia influence in the Sunni Arab societies.⁹⁴ In this respect, Salafi groups and Al-Azhar grand leader Ahmed al-Tayeb possibly pressed by them protested Iranian President Ahmedinejad's visit to Egypt in February 2013,⁹⁵ charging him with the "spread of Shiism in Sunni lands" and warning him to "respect Bahrain as a brotherly Arab nation,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

---

⁹¹ Hauslohner.

⁹² Ahmed Tharwat, "Why Morsi Fell in Egypt," *Star Tribune*, July 11, 2013, <http://www.startribune.com/why-morsi-fell-in-egypt/214989141/>.

⁹³ Ottoway, *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt*, 175.

⁹⁴ Haber and Ighani, "A Delicate Balancing Act: Egyptian Foreign Policy after the Revolution," 28-29,44.

⁹⁵ "Ahmadinejad's Historic Egypt Visit Prompts Salafist Concerns," *English Al-Ahram*, February 5, 2013, <http://english.ahram.org/NewsContent/1/0/64084/Egypt/0/Ahmadinejads-historic-Egypt-visit-prompts-Salafist.aspx>.

Ahmed Hayri DUMAN

and not interfere in the affairs of Gulf States.”⁹⁶ Following the discontent of Egypt’s Salafi population with Morsi’s policy of detente with Iran, Morsi’s government decided to suspend its decision to promote mutual tourism between Cairo and Tehran.⁹⁷ Thus, Morsi’s opening with Iran, as well as Hamas and Qatar, could not be a revolutionary but a balanced foreign policy under the pressure of Salafi activists.

Regarding oppositional civil forces, it should be mentioned about Coptic Christians and Egyptian secularists, who were not welcoming Morsi’s policies. Initially, Morsi tried to appease these groups by making promises of representing all kinds of Egyptian groups and giving them some important positions within his government. However, this commitment did not realize considerably due to both groups’ reluctance to participate in his Islamist-dominated government and Morsi’s backtracking.⁹⁸ Once the government’s Islamist agenda appeared, Morsi’s relations with Copts and secularists seemed to come to the point of no return. He pushed a constitutional draft in November 2012 through the Constituent Assembly where all secular and Christian members were not available. The draft was based on the project that Islamic law would be “the guiding principle and fundamental law of the land.”⁹⁹ The second article of the constitution clearly declared that “Islam is the religion of the state and Arabic its official language [and] principles of Islamic Sharia

---

⁹⁶ “Al-Azhar Imam Tells Ahmadinejad Not to Interfere in Gulf,” *English Al-Ahram*, February 5, 2013, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/64128/World/Region/AlAzhar-Imam-tells-Ahmadinejad-not-to-interfere-in.aspx>.

⁹⁷ “Egypt Suspends Tourism from Iran,” *Ma’an News Agency*, April 9, 2013, <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=583618>.

⁹⁸ Ottoway, *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt*, 166-67; Paul Sedra, “The Copts Under Morsi: Leave Them to the Church,” *Middle East Institute*, May 1, 2013, <http://www.mei.edu/content/copts-under-morsi-leave-them-church>.

⁹⁹ Ottoway, *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt*, 169.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

are the principal source of legislation.”¹⁰⁰ In applying Islamic law, views of Al-Azhar’s Ulema and traditional Sunni doctrines would be taken as a basis as stated in its article 4 and 219. Undoubtedly, there were some elements of the draft to sign Egypt as a civil state. Article 3 stated that “the canon principles of Egyptian Christians and Jews are the main source of legislation for their personal status laws, religious affairs, and the selection of their spiritual leaders.”¹⁰¹ In addition, from Article 43 to Article 57, the draft guaranteed freedoms concerning religion, publication, expression, media, private and public meetings, and unions.¹⁰² However, these articles associated with a civil state seemed not to be convincing enough for both secularists and Copts because it can be argued that all articles were subject to the Sharia-based Sunni interpretation and thus were not considered as adequate to protect their rights, freedoms, and identities. As Anthony Shenoda explored, Copts, constituting 10 percent of Egypt’s population, have a desire to be a visible community that is taken seriously in the politics of Egypt and not to “blend into a generic Egyptianness, which they perceive as always inflected by Islam.”¹⁰³

Therefore, the National Salvation Front, an alliance of non-Islamic secular parties, and Copts reacted against Morsi’s proposed constitution by organizing street demonstrations and called him to defer the referendum on the draft constitution and to revise it.¹⁰⁴ Morsi’s insistence on conducting the referendum ended with the approval of the constitution

---

¹⁰⁰ Youssef, “Egypt’s Draft Constitution Translated”.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Anthony Shenoda, “Reflections on the (In)Visibility of Copts in Egypt,” *Jadaliyya*, May 19, 2011, <http://www.jadaliyya.com/Details/24007/Reflections-on-the-InVisibility-of-Copts-in-Egypt>.

¹⁰⁴ Edmund Blair and Marwa Awad, “Rivals Clash as Mursi’s Deputy Seeks End to Egypt Crisis,” *Reuters*, December 5, 2012, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-politics/egypts-mursi-leaves-palace-as-police-battle-protesters-idUSBRE8B30GP20121205>; Mariz

Ahmed Hayri DUMAN

by a majority vote in December 2012. However, emerging oppositional crowds in streets to call for the amendment of the new constitution started to damage Morsi's legitimacy and position within the alliance dynamics of Egypt's political scene. The rise of "Al-Midan versus Al-Parlaman (the Square versus the Parliament) confrontation"¹⁰⁵ and accordingly increasing violent demonstrations across Egypt led the military to revise its softened stance on Morsi's government. General Sisi openly warned Morsi against nation-wide tensions, which might threaten "the collapse of the state" and "stability of the homeland."¹⁰⁶ He took up a strict position by telling Morsi in a meeting in February 2013 that "your project has ended, and the repulsion you have created among Egyptians is unparalleled by any former regimes."¹⁰⁷

The military's nascent alliance with secularists and Copts against Morsi started to appear through not only its statements but also its subtle stance behind the Tamarod petition campaign, which was launched in late April 2013 to collect signatures to remove Morsi from power and to call for a new election.¹⁰⁸ Once the military gave way to the Tamarod campaign, it can be argued that the Coptic Church and the National Salvation Front gave much legitimacy to the military rather than Morsi in forging national consensus and addressing all kinds of groups' concerns.

Tadros, "Copts Under Mursi: Defiance in the Face of Denial," *Middle East Research and Information Project* 43 (2013), <https://www.merip.org/mer/mer267/copts-under-mursi>.

¹⁰⁵ Shama, *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests*, 233.

¹⁰⁶ David D. Kirkpatrick, "Chaos in Egypt Stirs Warning of a Collapse," *The New York Times*, January 29, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/01/30/world/middleeast/egypt-protest-updates.html>.

¹⁰⁷ Ottoway, *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt*, 175.

¹⁰⁸ Asma Alsharif and Yasmine Saleh, "Special Report: The Real Force behind Egypt's 'Revolution of the State,'" *Reuters*, October 10, 2013, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-interior-specialreport/special-report-the-real-force-behind-egypts-revolution-of-the-state-idUSBRE99908D20131010>.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

Although the Maspero massacre, which was a harsh military attack on unarmed Coptic Christians in the wake of Mubarak's fall, alienated Copts from the military; Morsi's failure to stop rising sectarian attacks on Copts and churches and his alleged Islamist anti-Christian agenda excluding the wishes of Christians for a new constitution and unity government¹⁰⁹ led them to turn to a pro-military stance with the belief that "only exit from the Brothers' theo-authoritarian rule is a coup."¹¹⁰ Thus, the military won favor in civil activists' eyes and utilized it as a bargaining power against Morsi while putting a coup plan into action.

As a result, Morsi's deference and appeasement policies towards the security establishment holding veto power, the economic red lines of military-linked businesses, Salafists' anti-Shiite opinions, and the fundamental divergence of secularists and Copts' political perceptions from Morsi's Islamist values created a formidable domestic opposition to Morsi government. They minimized Morsi's chances of imposing a fundamental change in the formulation and implementation of foreign policy.

Conclusion

In this article, with the domestic level of analysis, group/organizational factors are analyzed to show their positive and negative contributions to the impact of Nasser and Morsi on Egypt's foreign policy.

Regarding Nasser, he sought to get full autonomy in formulating policies by eliminating his political adversaries such as General Nagib, abolishing political parties operated in Egypt before the coup of 1952, and rendering the foreign ministry and national assembly ineffective. In addition, he aimed to get further control over Egypt by restricting the

---

¹⁰⁹ Anne R. Pierce, "US 'Partnership' with the Egyptian Muslim Brotherhood and Its Effect on Civil Society and Human Rights", *Global Society* 51, No. 1 (2014): 68–86.

¹¹⁰ Tadros, "Copts Under Mursi: Defiance in the Face of Denial."

Ahmed Hayri DUMAN

influence of Egyptian landowners over foreign policies. He pursued to make land reforms and thus turn the working class into the main support base for his policies. Together with his socialist moves, Nasser sought to render the Ulema of Al-Azhar obedient to his political leadership. He utilized the Ulema to legitimate his foreign policy in the Muslim Arab world. At the same time, he tried to remove the Muslim Brotherhood, which lays overemphasis on Islam, to be able to formulate and implement his foreign policy without Islamic constraints.

While Nasser gained dominance over the groups mentioned above, however, the military stood out as the only institutional group that successfully had a measure of independence from Nasser's control. Exploiting Nasser's obsession with the military and its demands, the military under Amer's rule sought to gain an autonomous power base within Egypt. Once the preferences of Amer diverged from Nasser, Nasser's freedom in the foreign policy decision-making process was constrained, as it could be seen in the Yemen War and the Six-Day War. In the Yemen War, Amer did not refrain from guiding the military independent of Nasser's direct interference to achieve his personal and organizational interests. Similarly, in the Six-Day War, the military and military-controlled intelligence services gave imperfect and manipulated information to Nasser. Therefore, it can be said that there was no considerable influence the domestic groups had on Nasser's foreign policy decisions except in some periods when Nasser was vulnerable to the military organization as a competing power center.

Concerning Morsi, although he was in power for a short period, some critical group/organizational factors seemed to block Morsi's attempts to reshape Egypt's foreign policy. As mentioned above, Morsi had to take the military, the intelligence service, business interest groups, Salafists, Copts, and secularists into account to increase his impact on Egypt's foreign policy. On the one hand, initially, he was decisive in consolidating

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

his power, as seen in his daring reshuffle of the SCAF and the GIS and in his constitutional declaration in November 2012 that aimed to block military control over foreign policy. On the other hand, Morsi deliberately eschewed anything that might challenge organizational privileges and offend military sensibilities by awarding outgoing high-ranking officers with prestigious medals and key civil positions and by signing a new constitution on December 26, 2012, which gave the military full budget authority for national defense and stipulated that the Defense Minister would be chosen from the military officers. No doubt, Morsi's such appeasement policies towards the Armed forces were necessary for Egypt's divided political system to balance the threat posed by the secular and revolutionary groups. However, seeking an alliance with the military forced Morsi not to cross the military's foreign policy redlines, as seen in his maintenance of the Camp David treaty and the status quo in Gaza.

As for military-linked business interest groups, it can be said that Morsi needed to surpass them by making new commercial initiatives with foreign funds, as seen in the Canal's development projects. However, military officers in charge of state-owned companies did not desire to lose the military's established economic sovereignty in Egypt. Therefore, they did not allow Morsi to finalize economic attempts with the accusations of selling the Canal to a foreign country and jeopardizing Egypt's national security.

Concerning Salafists, they considered Iran as an actor aiming to increase sectarian tension and Shia influence in the Sunni lands and objected to Morsi's policy of détente with Iran strictly. Therefore, Salafi discontent seemed to play a critical role in forcing Morsi to suspend some of his normalization policies with Iran. Regarding Copts and secularists, they fundamentally diverged from Morsi's Islamist values. Although he attempted to give them some crucial positions within his government and turn Egypt into a civil state protecting their rights, freedoms, and

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

Ahmed Hayri DUMAN

identities through the draft constitution in November 2012, Copts and secularists were not convinced because the constitution was based on the Sunni-interpreted Sharia. Therefore, they reacted against Morsi's proposed constitution by organizing demonstrations to damage Morsi's alliance with the military. Upon nation-wide tensions and the Tamarod campaign, the military considered Morsi as a leader failing to forge national consensus and staged a coup and directly finished Morsi's impact on policies.

Lastly, considering both leaders, it can be asserted that Nasser had a more significant impact than Morsi on Egypt's foreign policy. This difference is not only because of what Nasser accomplished individually but also because of the domestic environment that paved the way for Nasser to be a great man. On the other hand, Morsi's lesser influence on the foreign policy was not only because of what he could not prove his individual supremacy in his short tenure but also because of domestic factors that created a compelling environment for himself.

BIBLIOGRAPHY

Aboulenein, Ahmed. "Morsy Assumes Power: Sacks Tantawi and Anan, Reverses Constitutional Decree and Reshuffles SCAF." *Daily News Egypt*, August 12, 2012. <https://dailynewsegypt.com/2012/08/12/morsy-assumes-power-sacks-tantawi-and-anan-reverses-constitutional-decree-and-reshuffles-scaf/>.

Abul-Magd, Zeinab. "The Egyptian Republic of Retired Generals." *Foreign Policy*, May 8, 2012. <http://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian-republic-of-retired-generals/>.

"Ahmadinejad's Historic Egypt Visit Prompts Salafist Concerns." *English Al-Ahram*, February 5, 2013. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/64084/Egypt/0/Ahmadinejads-historic-Egypt-visit-prompts-Salafist.aspx>.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

“Al-Azhar Imam Tells Ahmadinejad Not to Interfere in Gulf.” *English Al-Ahram*, February 5, 2013. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/64128/World/Region/AlAzhar-Imam-tells-Ahmadinejad-not-to-interfere-in.aspx>.

Allison, Graham T., and Philip Zelikow. *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. 2nd ed. New York: Longman, 1999.

Alsharif, Asma, and Yasmine Saleh. “Special Report: The Real Force behind Egypt’s ‘Revolution of the State.’” *Reuters*, October 10, 2013. <https://www.reuters.com/article/us-egypt-interior-specialreport/special-report-the-real-force-behind-egypts-revolution-of-the-state-idUSBRE99908D20131010>.

Ansari, Hamied. *Egypt: The Stalled Society*. Albany: State University of New York Press, 1986.

Ayubi, Shaheen. *Nasser and Sadat: Decision Making and Foreign Policy (1970-1972)*. University Press of America, 1994.

Be’eri, Eliezer. *Army Officers in Arab Politics and Society*. Jerusalem: Israel Universities Press, 1969.

Beasley, Ryan K., Juliet Kaarbo, Lantis Jeffrey S., and Michael T. Snarr, eds. *Foreign Policy in Comparative Perspective: Domestic and International Influences on State Behavior*. California: CQ Press, 2013.

Beattie, Kirk J. *Egypt During The Nasser Years: Ideology, Politics, And Civil Society*. Boulder: Westview Press, 1994.

Black, Ian. “General Abdel Fattah El-Sisi: Top Brass Ready to Defend the People.” *The Guardian*, July 2, 2013. <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/02/general-abdel-fattah-sisi-profile>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

Ahmed Hayri DUMAN

Blair, Edmund, and Marwa Awad. "Rivals Clash as Mursi's Deputy Seeks End to Egypt Crisis." *Reuters*, December 5, 2012. <https://www.reuters.com/article/us-egypt-politics/egypts-mursi-leaves-palace-as-police-battle-protesters-idUSBRE8B30GP20121205>.

Brooks, Risa A. *Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assessment*. Princeton: Princeton University Press, 2008.

CHEN, Tianshe. "Four Points toward the Understanding of Egypt's Foreign Relations." *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 5, No. 1 (March 17, 2011): 83–101. <https://doi.org/10.1080/19370679.2011.12023175>.

Cook, Steven A. "Morsi Makes His Move: What the Power Grab Means for Cairo -- And Washington." *Foreign Affairs*, August 13, 2012. <https://www.foreignaffairs.com/articles/egypt/2012-08-13/morsi-makes-his-move>.

Darwish, Housam. "Regime Survival Strategies and the Conduct of Foreign Policy in Egypt." *IDE ME Review* 2 (2015): 43–64.

Dawisha, A. I. *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*. New York: Halsted Press, 1976.

-----". "Perceptions, Decisions and Consequences in Foreign Policy: The Egyptian Intervention in the Yemen." *Political Studies* 25, No. 2 (1977): 201–26.

Droz-Vincent, Philippe. "A Post-Revolutionary Egyptian Foreign Policy?... Not Yet." *Istituto Affari Internazionali (IAI)*, June 2012.

"Egypt's Morsi May Have Consulted Military on Sunday Surprise." *English Al-Ahram*, August 12, 2012. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/50247/Egypt/0/Egypt-Morsi-may-have-consulted-military-on-Sunday.aspx>.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

“Egypt Suspends Tourism from Iran.” *Ma’an News Agency*, April 9, 2013. <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=583618>.

Farid, Abdel Magid. *Nasser: The Final Years*. Reading: Ithaca Press, 1994.

Felsberger, Stefanie. “The Future of Egyptian Foreign Policy – To What Extent Will Egypt’s Foreign Policy Change under President Morsi?” *AIES Fokus* 4 (2012).

Gundy, Zeinab El. “Meet General El-Sisi, Egypt’s Defence Minister.” *English Al-Ahram*, August 13, 2012. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/50305/Egypt/0/Meet-General-ElSisi,-Egypt-defence-minister.aspx>.

Haber, Joshua, and Helia. Ighani. “A Delicate Balancing Act: Egyptian Foreign Policy after the Revolution.” IMES Capstone Paper Series, 2013.

Hagan, Joe D. *Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective*. Boulder, CO: Westview Press, 1993.

Halperin, Morton, Priscilla Clapp, and Arnold Kanter. *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*. 2nd ed. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2006.

Hashim, Ahmed S. “The Egyptian Military, Part One: From the Ottomans Through Sadat.” *Middle East Policy* 18, No. 3 (September 2011): 63–78.

----- . “The Egyptian Military, Part Two: From Mubarak Onward.” *Middle East Policy* 18, No. 4 (2011): 106–28.

Hauslohner, Abigail. “Egypt’s Military Expands Its Control of the Country’s Economy.” *The Washington Post*, March 16, 2014. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egyptian-military-expands-its-economic-control/2014/03/16/39508b52-a554-11e3-b865-38b254d92063_story.html?utm_term=.c462afa08cc6.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

Ahmed Hayri DUMAN

Hessler, Peter. "Big Brothers: Where Is the Muslim Brotherhood Leading Egypt?" *The New Yorker*, January 14, 2013. <https://www.newyorker.com/magazine/2013/01/14/big-brothers>.

Hudson, Valerie M. "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations." *Foreign Policy Analysis* 1, No. 1 (2005): 1–30.

----- . *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. 2nd ed. Lanham: Rowman & Littlefield Pub, 2014.

International Crisis Group. "Lost in Transition: The World According To Egypt's SCAF." *Middle East Report*, No. April (2012).

James, Laura. "Nasser and His Enemies : Foreign Policy Decision Making in Egypt on the Eve of the Six-Day War." *Middle East Review of International Affairs* 9, No. 2 (2005): 23–44.

James, Laura M. "Nasser at War: Arab Images of the Enemy." *Nasser at War: Arab Images of the Enemy*, 2006, 1–240.

Jankowski, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2002.

Kaarbo, Juliet, and James Ray. *Global Politics*. 10th ed. Boston, MA: Cengage Learning, 2011.

Kandil, Hazem. *Inside the Brotherhood*. Cambridge: Polity Press, 2015.

Karawan, Ibrahim A. "Sadat and the Egyptian–Israeli Peace Revisited." *International Journal of Middle East Studies* 26, No. 02 (May 23, 1994): 249–66.

Kassab, Bisan. "SCAF Foreign Policy: Stuck in the Mubarak Mindset." *English Al-Akhbar*, February 24, 2012. <https://english.al-akhbar.com/node/4521>.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

Khazbak, Rana. "Morsy Grooms a New Rank of Officers, Experts Say - Egypt Independent." *Egypt Independent*, August 13, 2012. <http://www.egyptindependent.com/morsy-grooms-new-rank-officers-experts-say/>.

Kirkpatrick, David D. "Chaos in Egypt Stirs Warning of a Collapse." *The New York Times*, January 29, 2013. <https://www.nytimes.com/2013/01/30/world/middleeast/egypt-protest-updates.html>.

Laron, Guy. *The Six Day War: The Breaking of the Middle East*. New Haven: Yale University Press, 2017.

Londoño, Ernesto, and Leila Fadel. "Egypt's Military Issues Decree Giving Armed Forces Vast Powers, but Few to President." *The Washington Post*, June 17, 2012. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/2012/06/17/gJQAHHy0iV_story.html?noredirect=on&utm_term=.f5cee8933873.

Mandaville, Peter. "America's Egypt Quandary." *Foreign Policy*, June 26, 2012. <http://foreignpolicy.com/2012/06/26/americas-egypt-quandary/>.

Moustafa, Tamir. "Conflict and Cooperation between the State and Religious Institutions in Contemporary Egypt." *International Journal Middle East Studies* 32, No. 1 (February 2000): 3–22.

Nutting, Anthony. *Nasser*. London: Constable, 1972.

Oren, Michael B. *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*. New York: Oxford University Press, 2002.

Ottoway, David B. *The Arab World Upended: Revolution and Its Aftermath in Tunisia and Egypt*. London: Lynne Rienner Publishers, 2017.

Parker, Richard B. *The Politics of Miscalculation in the Middle East*. Indiana University Press, 1993.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

Ahmed Hayri DUMAN

Pierce, Anne R. "US' Partnership' with the Egyptian Muslim Brotherhood and Its Effect on Civil Society and Human Rights." *Global Society* 51, No. 1 (2014): 68–86.

Rashed, Dina. "What Morsi Could Learn from Anwar Sadat." *Foreign Policy*, August 14, 2012. <http://foreignpolicy.com/2012/08/14/what-morsi-could-learn-from-anwar-sadat/>.

Ripsman, Norrin M. "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups." In *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, edited by Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, and Jeffrey W. Taliaferro, 170–93. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Sadat, Anwar. *In Search of Identity: An Autobiography*. New York: Harper & Row, 1978.

Sayigh, Yezid. "Above the State: The Officers' Republic in Egypt." *Carnegie Endowment for International Peace*. Washington, D.C., August 2012.

----- . *Armed Struggle and the Search for State: The Palestinian National Movement, 1949-1993*. New York: Oxford University Press, 1997.

Sedra, Paul. "The Copts Under Morsi: Leave Them to the Church." *Middle East Institute*, May 1, 2013. <http://www.mei.edu/content/copts-under-morsi-leave-them-church>.

Selim, Mohammad El-Sayed. "The Operational Code Belief System and Foreign Policy Decision-Making: The Case of Gamal Abdel-Nasser." Carleton University, 1979.

Shama, Nael Mohamed. *Egyptian Foreign Policy from Mubarak to Morsi: Against the National Interests*. London: Routledge, 2014.

Shenoda, Anthony. "Reflections on the (In)Visibility of Copts in Egypt." *Jadaliyya*, May 19, 2011. <http://www.jadaliyya.com/Details/24007/Reflections-on-the-InVisibility-of-Copts-in-Egypt>.

Domestic Factors and Leaders in Foreign Policy Making

Shull, Henry, and Ingy Hassieb. "Egypt's Morsi Decorates Generals He Dismissed." *The Washington Post*, August 14, 2012. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-dismissed-generals-decorated/2012/08/14/d30b9c24-e637-11e1-9739-ef99c5fb285_story.html?utm_term=.66566c387709.

Smet, Brecht De. "Revolution and Counter-Revolution in Egypt." *Science & Society* 78, No. 1 (January 2014): 11–40.

Sprout, Margaret, and Harold Sprout. "Environment Factors in the Study of International Politics." *Journal of Conflict Resolution* 1 (1957): 309–28.

----- . *Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1956.

Stephens, Robert. *Nasser: A Political Biography*. London: Allen Lane: Penguin Press, 1971.

Tadros, Mariz. "Copts Under Mursi: Defiance in the Face of Denial." *Middle East Research and Information Project* 43 (2013). <https://www.merip.org/mer/mer267/copts-under-mursi>.

Tharwat, Ahmed. "Why Morsi Fell in Egypt." *Star Tribune*, July 11, 2013. <http://www.startribune.com/why-morsi-fell-in-egypt/214989141/>.

Vatikiotis, Panayiotis J. "Foreign Policy of Egypt." In *Foreign Policy in World Politics*, edited by Roy C. Macridis, 2nd ed. London: Prentice-Hall, 1962.

----- . "Nasser and His Generation." London: Croom Helm, 1978.

Witty, David M. "A Regular Army in Counterinsurgency Operations: Egypt in North Yemen, 1962- 1967." *The Journal of Military History* 65, No. 2 (April 2001): 401. <https://doi.org/10.2307/2677166>.

Youssef, Nariman. "Egypt's Draft Constitution Translated." *Egypt Independent*, November 30, 2012. <http://www.egyptindependent.com/egypt-s-draft-constitution-translated/>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
1-35

The Discourse of Brotherhood in Turkish Foreign Policy during the AK Party Era

AK Parti Döneminde Türk Dış Politikasında Kardeşlik Söylemi

İbrahim KARATAŞ^(*)

Abstract

This study analyzes why and for which countries the Turkish Foreign Ministry uses the word kardeş (brother) in its discourse, particularly during the AK Party (Justice and Development Party) era. The study reveals that if a country is Muslim or ethnically Turkic, it is called a brother country. Besides states, Muslim or Turkic minorities in other countries are included in the brotherhood category. On the other hand, non-Turkic and non-Muslim countries are described as a friend, an ally, or strategic partners. However, being a brother does not mean that Turkey has the best relations with a country. On the contrary, Turkey has better relations with non-brother countries as well. Yet, being a brother state means probable privileged status in relations. Besides elucidating the discourse in Turkish foreign policy, this study also tries to counter realist ideas that friendship is not possible in the world order, which is supposed to be anarchical. Besides literature review, interviews were made to write the article.

Keywords: Turkey, Foreign Policy, Discourse, Realism, International Relations.

Öz

Bu çalışma, özellikle AK Parti hükümetleri döneminde Türk Dışişleri Bakanlığının söyleminde geçen 'kardeş ülke' terimini neden ve hangi ülkeler için kullandığını analiz

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 5.02.2021

Kabul Tarihi: 28.04.2021

(*) Asst. Prof. Ph.D., Istinye University, Social Sciences Institute, Political Science and International Relations Department, ibratas@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2125-1840>

İbrahim KARATAŞ

etmektedir. Çalışma, bir ülkenin Müslüman veya etnik olarak Türk olması durumunda, kardeş ülke olarak adlandırıldığını ortaya koyuyor. Türk Dışişleri, devletlerin yanı sıra diğer ülkelerdeki Müslüman ve/veya Türk azınlıkları da kardeşlik kategorisine sokmaktadır. Öte yandan, Türk ve/veya Müslüman olmayan ülkeler bir dost, müttefik veya stratejik ortak olarak tanımlanmaktadır. Ancak kardeş ülke olarak anılmak Türkiye'nin bir ülke ile en iyi ilişkilere sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, Türkiye'nin kardeş olmayan ülkelerle de çok iyi ilişkileri bulunmaktadır. Ancak yine de kardeş devlet olmak ilişkilerde ayrıcalıklı olmaktır denilebilir. Bu çalışma, Türk dış politikasındaki söylemi aydınlatmanın yanı sıra, realistlerin anarşik farz ettiği dünya düzeninde dostluğun da mümkün olduğunu öne sürmektedir. Makalenin yazımı için literatür taramasının yanı sıra röportajlar da yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Dış Politika, Söylem, Realizm, Uluslararası İlişkiler.

Introduction

Unlike realist claims, all states have friends though the degree and nature of friendship change from relation to relation. While sometimes friendship is based on common interests, in other cases, the reason might be an ideology, ethnicity, a religion, and even a geographical proximity. Yet, a friend might later be an enemy, and *vice versa*. However, despite changes in relations, states form alliances during the war as well as peaceful times thanks to friendship. If the world were always anarchical as rationalist theories claim, the weak states would never survive. Conversely, there are small states with a 30.000 population. Therefore, it can be argued that friendship exists among states regardless of what brings them together. Friendship can be found in the activities of states as well as the discourse of politicians and official statements. For instance, if a statesman calls another state as a friend, an ally, or a strategic partner, this means that there is more or less some friendship and warm relations between the two states. On the contrary, for example, if there are terms such as 'thug state,' 'terrorism supporter,' 'autocrat,' 'authoritarian,' 'illegitimate government' and 'dictatorship' in an official speech, it means that the addressed states are non-friendly, hostile or enemy.

The Discourse of Brotherhood

This is the case for Turkey, too. Turkish state categorizes other states with different names. It has friends, allies, strategic partners, but also brothers. When the Turkish Foreign Ministry's press releases, social media accounts, and speeches of Turkish statesmen are analyzed, it can be seen that some countries are privileged by being called brother countries/states. For Turks, if a country's population is Turkic in origin or a state or community is Muslim, they are called brothers. This study analyzes why there is such a classification; whether the brotherly discourse is perpetual, and how it affects inter-state relations. Such an analysis is necessary not only to examine the discourse of Turkish foreign policy but also to learn whether words have a reflection in practice. Besides, the study tries to figure out to what extent Turkish foreign policy is compliant with realist views, which argue that states are in relentless seek of power and that there is no room for friendship in the world order.

Methodologically, besides the literature review, the Turkish Foreign Ministry's press releases that were published on its website between 2010 and 2020, Turkish and English versions of the Ministry's Twitter accounts, and incumbent Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu's Twitter account were analyzed. In other words, the focused era is the last ten years of Ak Party governments. Moreover, pre-Ak Party era was also examined through going over parliamentary archives in order to learn whether the discourse is specific to Ak Party governments. In addition, the official discourse of some other countries was also checked. Besides, a few anonymous Turkish diplomats were interviewed.

National Interests, Foreign Policy and Friendship

All countries pursue their different forms of national interests such as political, economic, military, environmental, ideological, and so on. This duty is commissioned to states, and ruling elites realize it on behalf of the country. According to Nuechterlein, "the national interest is the perceived

İbrahim KARATAŞ

needs and desires of one sovereign state in relation to other sovereign states comprising the external environment.”¹

Such interests can be vital, important, and sometimes sacrificial or required for survival. However, how states act in the world order to preserve and maximize their interests have always been a debate, and perhaps they are such debates that led to the emergence of international relations theories. According to realists, the world political system is anarchical, in which states, the main actors, try to maximize their power in order not to be the gait of others. In this way, realists argue, states become self-reliant and ensure self-help, and preserve their security and sovereignty. In line with realist theory, Morgenthau argues that “the counsel that we ought to subordinate our national interests to some other standard is unworthy of a nation great in human civilization.”² A nation which would take that counsel and act consistently on it would commit suicide and become the prey and victim of other nations which know how to take care of their interests.” In addition, Waltz claims that peace is ensured by the geometry of power in the international system, where states behave like billiard balls that have no social bonds.³ However, not all realists are rigid in their views. For instance, Wendt asserts that countries with similar identities and norms have social bonds and less likely to fight each other.⁴ For example, the US will not oppose a militarily strong Canada but see a strong Cuba as a threat. On the other hand, while liberalists have similar views about the

---

¹ Donald Nuechterlein, “National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making,” *British Journal of International Studies* 2, No. 3 (1976): 247.

² Hans Morgenthau, “What Is the National Interest of the United States?,” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 282, No. 1 (1952): 4, doi:10.1177/000271625228200102.

³ Kenneth Waltz, *Theory of International Politic*, (London: McGraw-Hill, 1979), 97.

⁴ Alexander Wendt, “Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction Of Power Politics,” *International Organization* 46, No. 2 (1992): 397.

The Discourse of Brotherhood

world order, they argue that cooperation between states is possible and it paves the way for peace.

To maximize their (inter)national interests, countries develop policies, literally called foreign policy. As briefly stated above, rational theories argue that foreign policy is based on power relations and aims to defend national interests. To them, there is no morality as states are like monsters waiting for an opportunity to eliminate others. Yet, this study does not agree with this idea and asserts that there can be friendship between states. How should friendship be defined then? Berenskoetter and Van Hoef say that “international friendship is a particular relationship of mutually agreed role identities embedded in a strong cognitive, normative and emotional bond revolving around a shared idea of order.”⁵ If there is a friendship between two states, they will have reciprocal privileges; there will be a positive discrimination among others; friends will support each other, and so on. Yet, as almost everyone may agree, international friendship is not like the one between individuals. Once Mikhail Gorbachev had said the relationship between states does not resemble schoolmates’ friendship.⁶ As another example, Lord Palmerston, then British Prime Minister, said in 1848 that “we have no eternal allies, and we have no perpetual enemies. Our interests are eternal and perpetual, and those interests it is our duty to follow in.”⁷

However, it is almost impossible to remove beliefs and mental frames when giving a decision. Like other people, leaders have beliefs and norms, according to which they define friends and foes. Politicians might be

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

---

⁵ Felix Berenskoetter and Yuri Van Hoef, “Friendship and Foreign Policy, in Cameron Thies, *Oxford Encyclopedia of Foreign Policy Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 1.

⁶ Jim Heintz, “Gorbachev Recalls A Friend Who “Loved Life,” *The Boston Globe*, 7 June 2004, http://www.boston.com/news/nation/articles/2004/06/07/gorbachev_recalls_a_friend_who_loved_life/?camp=pm (Accessed 26 November 2020).

⁷ Susan Ratcliffe, *Oxford Essential Quotations* (4 ed.) (Oxford: Oxford University Press, 2016).

İbrahim KARATAŞ

people of faith, those acting according to their ideology, or caring about their ethnic identities. All these specifications have nothing to do with materialism, as beliefs are rather spiritual. For instance, the relationship between Hitler and Mussolini cannot only be reduced to materialism but the fascist view. This is why they allied during the Second World War. In addition, solidarity among socialist states was mostly ideological. However, it is still not wrong to say that countries seek their interests even in an ideological relationship. What brings them together might be a common worldview, but they do not stop seeking their national interests, e.g., De Gaulle's decision to withdraw France from NATO's military command. On the other hand, whether common goals make states friends, or the other way round is a matter of debate. Sometimes short and long-term interests make states friends and/or allies to each other. For example, though the Western Bloc and the Soviet Union were ideologically far from each other, they allied against Nazi Germany until the enemy was defeated. Yet, the enmity resumed as soon as the war was over. On the other hand, the US and the UK have long been friends due to various reasons such as common interests, ideological proximity, being in the Western hemisphere, and so on. Belonging to the same ethnic group or religion make also states friends. However, regardless of mental, moral, ideological, religious, or interest-based reasons, no friendship is eternal. Particularly when foreign ends are clashing, so do states.

Friendship is disclosed via the discourse of statesmen. Discourse is particularly a significant topic in social theory associated with Foucault and Althusser.⁸ Foucault links language with power in society and argues that it is the discourse that constitutes social beliefs and identities while, for Althusser, discourse is linked with class struggle.⁹ Moreover, in the international relations discipline, scholars of the Copenhagen School attach

---

⁸ Henrik Larsen, *Foreign Policy and Discourse Analysis*, (London: Routledge, 1997), 14.

⁹ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (London: Routledge, 1989).

The Discourse of Brotherhood

importance to the discourse by arguing that security threats depend on a discursive mechanism.¹⁰ According to Buzan, Waever and de Wilde, who developed the concept of securitization, when a political figure securitizes an issue through discourse (speech act) by arguing that the issue is a threat to state security, and convince the audience about it, then the issue becomes a security matter.¹¹ The keyword in their conceptualization is the discourse, which changes the nature of a non-security issue into a security one. Saraçoğlu and Demirkol argue that the discourse used in foreign policy is supposed to be an extension of official state ideology, which is different than that of political parties.¹² For them, while party ideologies are populist, flexible, and pragmatic, state ideology is more stable, general, and rigid. However, parties and even leaders have the potential to turn down a state's ideological nature. Sometimes a leader or a party can change the basic tenets of a state's foreign policy. For example, Donald Trump hardly sticks to traditional American foreign policy. Moreover, as can be seen in Turkey, Ak Party changed the pro-Western and pro-status quo character of Turkish foreign policy and followed a maverick and more assertive paradigm in inter-state relations. Particularly status quo is no longer a principle. As will be discussed below, even discourse changed totally as per the new foreign policy.

To what extent discourse reflects real feelings and views of a state may not be measured but it still gives an idea about the relations between

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

---

¹⁰ Sebastien Loisel, "Discourse Analysis and Foreign Policy Analysis: Introducing Speech Act Theory in European Foreign and Security Policy," *ECPR*, 2005, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/7b869f2f-5431-417d-b313-1b9b2a8beec8.pdf> (Accessed 7 November 2020).

¹¹ Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, (Colorado: Lynne Rienner, 1998).

¹² Cenk Saraçoğlu and Özhan Demirkol, "Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey under the AKP Rule: Geography, History and National Identity," *British Journal of Middle Eastern Studies* 42, No. 3 (2015): 302, doi: 10.1080/13530194.2014.947152.

İbrahim KARATAŞ

countries. A state may call the other an ally, a strategic partner, friend, or even brother. Allies form alliances, which are defined as “formal associations of states for the use (or non-use) of military force, intended for either the security or the aggrandizement of their members, against specific other states.”¹³ The term refers mainly to military cooperation. Moreover, in a strategic partnership, two states intertwine their resources in a certain area for mutual benefits. The partnership might be political, economic, fiscal, military, or a combination of all. On the other hand, a friend is a close state with warm relations, like-mindedness, similar worldviews, and ideologies. Friends are privileged, closer, first among all, partners, allies, and the ones that accompany you in good and bad days. Finally, unlike all other terms, brotherhood means a deeper, permanent, barely changing, and altruist friendship. Friends, allies, or partners might change but brotherhood is supposed to be perpetual. Brotherhood in foreign policy mainly originates from ethnicity or religion. However, as history shows, brotherhood is not something eternal. It can erode, pause, and even end. Yet, brotherhood in foreign policy discourse refers to the closest relationship, trust, and reliance.

Ak Party’s Foreign Policy

Ak Party (Justice and Development Party) was founded by Recep Tayyip Erdoğan and his friends, who were mainly adhering to former late Prime Minister Necmettin Erbakan. When the party came to power in 2002, the domestic and foreign audience expected it to follow an Islamic agenda both internally and externally. However, unlike expectations, it spent great effort to be an EU member, thus it pressed on the EU to start negotiations for full membership, which indeed began in 2005. However,

---

¹³ Glenn H. Snyder, “Alliance Theory: A Neorealist First Cut,” *Journal of International Affairs*. 44, (1990).

The Discourse of Brotherhood

as the Greek Cyprus was accepted as a member despite refusing the Annan Plan and since Merkel and Sarkozy's governments opposed Turkey's membership, the Turkish government lost its hope about the EU.¹⁴ On the other hand, relations with the US deteriorated, as Turkey did not allow the US army to use its territories for the invasion of Iraq. In addition, relations with Israel were turbulent until Israeli forces killed 10 Turkish citizens in Mavi Marmara ship heading to Gaza to break the Israeli blockade. Since then, Turkish-Israeli relations are at their lowest level. While relations with the West were flavorless, the Erdogan-led government simultaneously improved relations with Middle Eastern and neighboring countries based on the 'zero problems with neighbors' principle, which was developed by Ahmet Davutoglu. The improved relations with Arab states were regarded as a 'shift of axis' or 'Neo-Ottomanism' by some analysts.

Before discussing these two terms, we should note that relations with the Arab and Western states worsened in the 2010s. The Arab Spring was a milestone for Turkey's relations with the Arab street. When uprisings erupted in December 2010, Turkey found itself in limbo. It had to choose either authoritarian leaders with whom it had good relations or people that wanted political participation. As it opted for people, authoritarian regimes distanced themselves from Turkey, leaving it alone with Qatar in the region.¹⁵ On the other hand, the Turkish government accused the West of supporting the Gezi protests of 2013 and the failed coup attempt on July 15, 2016. What is more, the US reluctance to sell Patriot missiles and support to SDF that Turkey sees as a PKK branch in Syria, and

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

¹⁴ Mesut Özcan, "Turkish Foreign Policy under the AK Party," *Insight Turkey* 19, No. 2 (2017): 16.

¹⁵ Alexandros Zachariades, "Identity and Turkish Foreign Policy in the AK Party Era," *E-IR*, 21 March 2018, <https://www.e-ir.info/2018/03/21/identity-and-turkish-foreign-policy-in-the-ak-parti-era/> (Accessed December 15, 2020).

İbrahim KARATAŞ

non-repatriation of wanted people were seen as a stand against Turkey by the Turkish government. Meanwhile, relations with Russia were developing, as it remained neutral regarding Turkish domestic politics.

Regarding discussions about the shift of axis, as Demirtaş and Balcı argue, more engagement with the Middle East does not mean a break with traditional Western-oriented foreign policy or a shift from secularism to Islamism but a shift to multi-dimensional foreign policy as the East was ignored by previous governments.¹⁶ In other words, it is not a change in axis but the inclusion of a new axis to the Turkish foreign policy. Such debates surfaced after then Foreign Minister and Prime Minister Ahmet Davutoğlu mentioned giving a central role to Turkey so as to make it an influential regional power on ex-Ottoman geography. Davutoğlu's concepts like central state, rhythmic diplomacy, and historical and geographical depth serve this goal.¹⁷ His principles are pragmatist as well as based on the principle of neo-ottomanism. He and other Ak Party cadres tried/try to use historical relations with neighboring states that were once under Ottoman rule. Yet, Ak Party's foreign policy was/is not entirely Neo-Ottomanist because relations with the main Arab states were not at the desired level in the past and today. This is because either the Ak Party government did not want to revive the Ottoman legacy or they failed to do it. I argue that it is a desire, which the government is well aware that cannot be realized. Perhaps, they thought implementing it would not cost anything and might even bring some benefits. In other words, simply, it was better than never. On the other hand, Davutoğlu is an Islamist but also pro-Western that when he left Prime Ministry in 2016, Western politicians

---

¹⁶ Murat Yeşiltaş and Ali Balcı, *A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map* (Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2013), 29.

¹⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, [Strategic Depth]* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).

The Discourse of Brotherhood

and media had reacted against his resignation.¹⁸ In addition, getting closer to Russia clashes with the idea of neo-Ottomanism, since the Ottomans were not friends with Russians. My argument is that what forced Turkey to improve relations with Russia are the worsened relations with the West. If the West sends warm messages to Turkey, probably the Turkish government will welcome them.

Meanwhile, repairing relations with the Middle Eastern and other Muslim countries is not a project launched by Ak Party. Even leftist politician and former Prime Minister Bulent Ecevit had pointed out the significance of relations with Middle Eastern countries.¹⁹ Besides, former Prime Minister and President Turgut Özal had strived for increasing cooperation and having good relations with Arab and Muslim states in the 1980s. Even the Ecevit government's Foreign Minister Ismail Cem had similar policies in the late 1990s. What Davutoğlu did was to theorize and conceptualize the already existing practices of former governments. On the other hand, particularly right-wing and Islamic governments had/have a desire to link current foreign policy to the past, literally the Ottoman era, as they see Turkish history as glorious. They also blame Kemalist secular groups for cutting ties with the past for the sake of modernization, which they claim as nothing but the imitation of the West without any concrete physical (technological) development.

Overall, this study argues that there is more or less some Ottomanism and religion in Ak Party's foreign policy. Cadres of Erdogan-led government are generally pious and it will not be wrong to think that their faith affects their decisions. As Jervis argues, "it is often impossible to explain crucial

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

---

¹⁸ John Hudson, "America Loses Its Man in Ankara," *Foreign Policy*, 5 May 2016, <https://foreignpolicy.com/2016/05/05/america-loses-its-man-in-ankara/> (Accessed 10 December 2020).

¹⁹ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017).

İbrahim KARATAŞ

decisions and policies without reference to the decision-makers' belief about the world and their images of others.”²⁰ This is the case for Erdoğan, his former aide Davutoğlu and other accomplices as well, and as this study argues, it is a usual behavior or foreign policy for all governments of the world. All states are proud of their history and have a foreign policy stemming from their past, religion, or interests. For instance, while Iran and Saudi Arabia give reference to religion in their policies, the US and the EU count on values like liberalism and democracy. This being the case, the discourse is also got affected by values. As will be discussed in the next section, it can be seen that Erdoğan and his team have referred to Islamic terms and commonalities in their speeches whether as a strategy to improve friendship or because the discourse reflects their real political identity. This study does not question their intention but tries to reveal how often statesmen use the word ‘kardeş’ (brother) in their statements in order to learn the role of faith in Ak Party’s foreign policy. More words could be examined but only ‘kardeş’ was analyzed in order to narrow the topic and since it is indeed a keyword for this study’s arguments.

Brotherhood in Ak Party’s Foreign Policy

For the Turkish Foreign Ministry, some countries are allies, some are strategic partners, some are friends but some are so special that they are called brother country (*kardeş ülke*). It should be noted that the word brother was used by pre-Ak Party era as well. Turkish Grand National Assembly’s (TBMM) archives show that almost all former Prime Ministers and other top rulers used the word brother for Muslim and Turkic countries. For instance, Mustafa Kemal Atatürk called Azerbaijan

---

²⁰ Robert Jervis, *Perceptions and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 28.

The Discourse of Brotherhood

as a brother country in one of his speeches in 1920.²¹ Fevzi Çakmak called Afghanistan and Iran as brother countries in 1921.²² İsmet İnönü called Iran a brother country in 1934.²³ He also called Algerians as brothers in 1962.²⁴ Interestingly, Şükrü Saracoğlu called Greeks as brothers in 1945.²⁵ Adnan Menderes called Iraq as a brother country in 1955.²⁶ Cemal Gürsel and Suat Hayri Ürgüplü did not use the word brother probably because their recorded speeches were not about foreign policy.²⁷ Nihat Erim called Pakistan and Bangladesh as brother country in one of his speeches in 1971.²⁸ In 1974, Bülent Ecevit proposed to improve good relations with Middle Eastern countries and Bosniacs, Albanians, Cypriots whom he called friends and brothers.²⁹ Prime Minister Süleyman Demirel calls Muslim and Turkish countries as brothers in 1975.³⁰ Prime Minister Bülend Ulusu called Muslim countries as brothers in one of hearings of the parliament in 1982.³¹ Ulusu was a secular Prime Minister and appointed by military junta after the military coup of 1980. Prime Minister Turgut Özal and his successor Yıldırım Akbulut also called Muslim and Turkic states as brother countries in parliamentary hearings.³² Overall, when TBMM's archives containing speeches of Turkish rulers, particularly Prime Ministers, are

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

---

²¹ İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Çalışmaları* 8 Cilt (Ankara: TBMM Basımevi, 2014), Issue 1, 61.

²² Ibid, Cilt 1, 226.

²³ Ibid, Cilt (Issue) 2, 197.

²⁴ Ibid, Cilt (Issue) 2, 306.

²⁵ Ibid, Cilt (Issue) 3, 201.

²⁶ Ibid, Cilt (Issue) 4, 1955.

²⁷ Ibid, Cilt (Issue) 5.

²⁸ Ibid, Cilt (Issue) 7.

²⁹ Ibid, Cilt (Issue) 7, 469.

³⁰ Ibid, Cilt (Issue) 6, 143.

³¹ Ibid, Cilt (Issue) 8, 48.

³² Ibid, Cilt (Issue) 8, 271.

İbrahim KARATAŞ

analyzed, it can be seen that almost all politicians from different parties called Turkic and Muslim countries as brother countries.

Regarding the Ak Party era, this study has gone over press releases and tweets of Turkish Ministry of Foreign Affairs and personal tweets of incumbent minister Mevlüt Çavuşoğlu. It analyzed only those sources containing the word 'kardeş' or its English meaning 'brother'. While analyzing brotherly statements, it also tried to find out the discourse against other countries, which does not include the word 'brother'.

Beginning with some sample press releases, when then Foreign Minister Davutoğlu visited Azerbaijan in 2013, he defined Azerbaijan as a pre-eternal and eternal brother country.³³ Azerbaijan is indeed a special country for Turkey since it is not only a Muslim country but also a Turkic country whose language is well understood by Turks. Davutoğlu's successor Feridun Sinirlioğlu also called Azerbaijan as a friend and brother country during his visit to Azerbaijan.³⁴ All speeches about Azerbaijan contain the word brother. What is more, Azerbaijan is called a twin brother in some statements. Moreover, when Minister Çavuşoğlu spoke in a meeting held for those countries gaining their independence from the Soviet Union, he used the term 'friend and brother countries' while addressing to ambassadors of Azerbaijan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Moldova, Ukraine, Turkmenistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Belarus, and Georgia. In the same speech, Çavuşoğlu differentiated among states and called Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan as brother countries when he praised the Turkish Association, an NGO

---

³³ Turkish MFA, "Dışişleri Bakanı Davutoğlu 'Türkiye ve Azerbaycan Ezelden Ebede İki Kardeş Ülkedir,'" 2013a, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turkiye-ve-azerbaycan-ezelden-ebede-iki-kardes-ulkedir.tr.mfa> (Accessed 8 December 2020).

³⁴ Turkish MFA, "Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu'nun Bakü Ziyareti," 2015, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-feridun-sinirlioglu_nun-baku-ziyareti.tr.mfa (Accessed 15 December 2020).

The Discourse of Brotherhood

founded by Turkic countries.³⁵ It can be contended for the mentioned speech that brotherhood stems from being belonged to the same ethnic group and partly Islam religion. In another joint press meeting held together with Qatari Foreign Minister Muhammad Al-Thani, Çavuşoğlu calls Qatar as a friend and brother country. He also calls his counterpart ‘my brother Muhammad’ eight times. Al-Thani also calls Çavuşoğlu as ‘my brother Mevlüt’.³⁶ This time, the brotherhood between the two countries originates from the Islam religion.

More similar examples of brother-based speeches can be found on the Foreign Ministry’s website and social media accounts. If checked, it can be found that the Turkish Foreign Ministry calls Azerbaijan, Qatar, Tunisia, Sudan, Iran, Albania, Turkmenistan, Iraq, Kosovo, Libya, Pakistan, Mali, Guinea, Kazakhstan, Algeria, Afghanistan, Uzbekistan, Tunisia, Cameroon, Somalia, Yemen, Saudi Arabia, the UAE, Bahrain, Nigeria, Bosnia and Herzegovina, Myanmar (Rakhine Muslims), Djibouti, Palestine, Chad, Kyrgyzstan, Malaysia, Mauritania, Kuwait, Lebanon, Oman, Turkish Northern Cyprus Republic, Tajikistan, Indonesia, Bangladesh, Niger, Tatars of Ukraine, Akhaltsikhe Turks of Ukraine and Arab states in general as brother states (Turkish MFA Twitter Account (Turkish); Çavuşoğlu Twitter Account). All other Muslim countries can be included in this list as the word brother is consciously used for them. In general, the criterion for brotherhood seems to be (1) ethnicity and

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

³⁵ Turkish MFA, “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Türkiye Cumhuriyeti ile Dost ve Kardeş Ülkeler Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 25. Yıldönümü Vesilesiyle Düzenlenen Resepsiyonda Yaptığı Konuşma,” 2017a, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-turkiye-cumhuriyeti-ile-dost-ve-kardes-ulkeler-arasinda-diplomatik-iliskilerin.tr.mfa (Accessed 12 December 2020).

³⁶ Turkish MFA, “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Katar Dışişleri Bakanı Muhammed El-Sani ile Ortak Basın Toplantısı,” 2017b, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-katar-disisleri-bakaniyla-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa (Accessed 12 December 2020).

İbrahim KARATAŞ

(2) religion. If a country or a community is Turkic in origin, it is regarded as a brother. For example, the Turkic people Gagauzes living in Moldova are called brothers despite that they are Eastern Orthodox Christians.³⁷ In addition, Hungary is also listed as a brother country. In a tweet as a response to Hungarian Ambassador to Ankara, who calls Turkey a friend and brother country, the Turkish Foreign Ministry describes Hungary as a friend and brother country, too.³⁸ Hungarians are Turkic people whose ancestors are believed to be Huns as Turkey's Turks. The further revival of Hungary's being Turkic people does not go back much in time. It happened, particularly in recent decades. Previously, both countries were aware of their ethnic origin but they were distant from each other due to ideological and religious reasons.

Meanwhile, the only exception regarding ethnicity and religion seems to be Ukraine. When Minister Çavuşoğlu visited Ukraine in December 2020, he thanked 'friend and brother Ukraine' for sending 1 million tourists to his hometown, Antalya.³⁹ Probably either Çavuşoğlu's tongue slipped or he personally sees Ukraine as a brother country since there is no such call in Ministry's press releases. However, it is a fact that Turkey and Ukraine are indeed good friends. Regarding religion, being a Muslim country is enough to be called a brother as Holy Qur'an says all Muslims are brothers (Hucurat, 10). Such brotherhood is not specific to Muslims.

³⁷ Turkish MFA Twitter Account (Turkish), "#Dıbdavutoglu: Gökoğuz Yeri ve Gagavuzlar Moldova ile Aramızdaki Köprüdür. Gökoğuz'u Yalnız Bırakmayacağız. Ebediyete Kadar Kardeş Kalacağız," 13 May 2012, https://twitter.com/TC_Disisleri/status/201608774555942912?s=20 (Accessed 15 December 2020).

³⁸ Turkish MFA Twitter Account (Turkish), "Dost ve Kardeş Macaristan'a Tebrik Mesajı için Teşekkür Ediyoruz," 29 October 2019, https://twitter.com/TC_Disisleri/status/1189266150380716038?s=20 (Accessed 23 December 2020).

³⁹ Mehmet Ali Dim, "Dışişleri Bakanımız @MevlutCavusoglu Kiev'de konuştu: Pandemiye rağmen bu yıl 1 milyon Ukraynalı turisti ağırladık. Bir Antalyalı olarak bu konuda dost kardeş Ukrayna halkına özellikle teşekkür ederim," 18 December 2020, (Accessed 3 January 2020), <https://twitter.com/MehmetAliDim/status/1339955076685819905>

The Discourse of Brotherhood

Jews, Christians, and other people believing in other religions call each other brothers. It is also not specific to Turkey. Politicians of other Muslim countries call each other brothers as well.

On the other hand, brotherhood may pause on some occasions. For example, the Turkish Foreign Ministry's archives show that Davutoğlu and UAE Foreign Minister Abdullah Bin Zayed Al Nahyan were calling each other as brothers and their countries as brother states.⁴⁰ The last brotherly addressing to each other goes back to October 16, 2016, when UAE Foreign Minister Al-Nahyan visited Turkey. Both ministers called each other brothers.⁴¹ However, when some leaked e-mails of the UAE ambassador to Washington revealed that the UAE supported the failed coup attempt on July 15, 2016, brotherhood turned into hostility. Since then, the discourse has changed and the Turkish Foreign Ministry has condemned UAE's anti-Turkey policies and called this country hypocritical, terrorism supporter, destabilizer of the region, and so on. Turkey is very disturbed by UAE's support to Sisi in Egypt, Haftar in Libya, and Assad in Syria. When a Turkish missile system was attacked by UAE fighters in Libya in 2020, the Turkish Defense Minister said they would take revenge at an appropriate time and place. Consequently, the UAE is no longer a brother country due to hostilities as of 2021. However, in case relations are repaired, probably it will again become a brother country. On the other hand, as per the logic in the discourse of the Turkish Foreign Ministry, the UAE population is still a brother.

---

⁴⁰ Turkish MFA, "Sayın Bakanımızın BAE Dışışleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı," 2011, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bae-disisleri-bakani-seyh-abdullah-bin-zayed-al-nahyan-ile-ortak-basin-toplantisi_-5-temmuz-2011_-ankara.tr.mfa (Accessed 7 December 2020).

⁴¹ Turkish MFA, "Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun BAE Dışışleri Bakanı Sayın Şeyh Abdullah bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı," 2016a, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-cavusoglu-ile-bae-disisleri-bakani-sayin-seyh-abdullah-bin-zayed-al-nahyan_in-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa (Accessed 12 December 2020).

İbrahim KARATAŞ

Such a change in discourse is apparent for other Muslim countries, with which Turkey has a rift. For instance, relations with Egypt peaked during the Morsi government but when Al Sisi overthrew him, the word brother was used for Egyptian people only. In other words, the Sisi regime was differentiated from the Egyptian people. Turkey opposed the military coup led by Abdarrahan Al Sisi, and both countries remained on opposite sides concerning the Middle Eastern issues. On the other hand, the Al Sisi government is disturbed by Turkey's support of the Muslim Brotherhood. The discourse against the Assad regime also changed over time. Before the Arab Spring erupted, Syrian leader Bashar Assad was called 'Brother Assad,' and Syria was described as the 'second home'.⁴² However, when the Assad regime chose to fight his people instead of making reforms in the political system, Assad was called with the words like 'dictator,' 'murderer of 600.000 people,' 'illegitimate,' etc.⁴³ Another country with which Turkey has problems is Saudi Arabia. As both countries were on opposite sides during the Arab Spring, relations were in an idle position. Yet, when Saudi journalist Jamal Khashoggi was murdered in Saudi Arabia's Istanbul consulate, the Turkish government was angered and held Crown Prince Muhammad Bin Salman accountable for the murder. However, while President Erdoğan blamed Crown Prince, he never used negative words about King Salman. Therefore, Turkey targeted only Bin Salman and separated the King and Saudi people. It seems that when there are political problems with Muslim countries, Turkey prefers not to use the word brother or use it only for the mentioned country's population.

⁴² Sabah, "Suriye İkinci Evimizdir," 23 December 2009, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/12/23/suriye_ikinci_evimizdir (Accessed 30 November 2020).

⁴³ Turkish MFA, "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Lübnan Dışişleri Bakanı Gibran Bassil ile Gerçekleştirdiği Ortak Basın Toplantısı," 2016b, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-lubnan-disisleri-bakani-gibran-bassil-ile-gerceklestirdigi-ortak-basin-toplantisi_-2.tr.mfa (Accessed 13 December 2020).

The Discourse of Brotherhood

As explained above, Muslim and Turkic countries are certainly brothers of Turkey. What about non-Muslims? To give some examples, when the Turkish Foreign Ministry celebrated the national day of Czechia, it described that country as a friend and an ally, probably because of good relations and Czechia's NATO membership.⁴⁴ The same account uses terms of friend and ally for Hungary, too. Remember that it also used the word brother for Hungary above. In addition, Poland is seen as a friend and strategic partner, Romania and Latvia as a friend and an ally, the Philippines as a friend, NATO allies as friends and allies, and the US as an ally, friend and strategic ally. When other countries make statements about Turkey, they use similar words (friend, ally, strategic partner, etc.) since such terms have become *sine qua non* in diplomatic discourse. In fact, Spanish Foreign Minister Jose Manuel Garcia-Margallo said 'brother country Turkey' in a visit to Turkey in 2016 but it should rather be seen as an exception and ad-hoc use,⁴⁵ because Spain does not call other countries as brothers. When the Spanish Foreign Ministry's website is checked, it can be seen that no country is described as a brother. Meanwhile, among all non-Muslim countries, South Korea has a special relationship with Turkey. As the Turkish army fought alongside South Koreans with 21.212 soldiers in 1952 and left 966 casualties during the war, South Korean people have great sympathy for Turks. For example, South Korean newspaper *Donga* called Turks as 'blood brothers' in one of its issues published in November

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

⁴⁴ Turkish MFA Twitter Account (Turkish), "Dost ve Müttefik Çekya'nın Milli Günü Kutlu Olsun. İkili İlişkilerimizi ve Güçlü İşbirliğimizi Her Alanda Geliştireceğiz," 28 December 2020, https://twitter.com/TC_Disisleri/status/1321445253040275462?s=20 (Accessed 23 December 2020).

⁴⁵ Turkish MFA, "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İspanya Dışişleri Bakanı José Manuel García-Margallo ile Ortak Basın Toplantısı," 2016c, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-ispunya-disisleri-bakani-jose-manuel-garc_a-margallo-ile-ortak-basin-toplantisi_-7-e.tr.mfa (Accessed 11 December 2020).

İbrahim KARATAŞ

2011.⁴⁶ Currently, Turkey's worst relations are with Israel. Erdogan-led Turkish governments staunchly opposed Israel's occupation of Palestinian lands. When 10 Turkish people were killed in a ship heading to Gaza to break the blockade, Turkey was almost about to declare war on Israel. War did not happen but relations were never recovered. Turkey's narrative was quite hard against the Israeli state. For instance, 'the occupier' and 'terror state' were among the most used words by the ruling elites.⁴⁷

Brotherhood in Other Countries' Foreign Policy Discourse

If one seeks the same discourse for other countries, it can be seen that the narrative of brotherhood can rarely be found in diplomatic statements of non-Muslim countries. This study has analyzed several websites belonging to foreign ministries of other countries and some international organizations to seek brotherhood narrative. For example, the French Foreign Ministry never uses the word *frère* (brother) for other countries.⁴⁸ They mostly use the word 'partner' for friendly countries including ex-colonies. International Organization of La Francophonie (Organisation Internationale de la Francophonie) also does not use the word brother for member states.⁴⁹ On the other hand, while the UK Foreign Ministry

⁴⁶ Turkish Embassy in Seoul, "Donga Gazetesi: Kan Kardeş Ülke Kore'nin Sıcak Desteklerine Teşekkür Ederiz," 25 November 11, <http://seul.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowSpeech/1851> (Accessed December 12, 2020).

⁴⁷ Turkish MFA, "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun ABD Dışişleri Bakanı John Kerry İle Ortak Basın Toplantısı," 2013b, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-abd-disisleri-bakani-john-kerry-ile-ortak-basin-toplantisi_-1-mart-2013_-ankara.tr.mfa (Accessed 10 December 2020).

⁴⁸ Diplomatie, "Search Section," 24 April 2021, https://www.diplomatie.gouv.fr/spip.php?page=recherche&lang=en&tri=points&id_rubrique=&recherche=brother (Accessed 24 April 2021). Journalist Fatih Karakaya helped for search in French language in this website.

⁴⁹ Francophonie, "Search Section," 23 April 2021, <https://www.francophonie.org/> (Accessed 24 April 2021). Journalist Fatih Karakaya helped for search in French language in this website

The Discourse of Brotherhood

does not use the word brother in its readouts, the Secretary-General of Commonwealth organization calls people of 54 member states as brothers.⁵⁰ The US Secretary of State does not call close countries as brothers, either. It generally uses words such as partner, ally and friend.⁵¹ Regarding China, the Chinese-Pakistani relationship is termed as 'Iron Brothers' by officials of both states. What is more, China is asking Afghanistan and Nepal to be iron brothers like Pakistan.⁵² It seems that China calls its best allies as brothers. Unlike aforementioned countries, the word brother can be found more in Russian Foreign Ministry's statements. For example, Belarus is a brother country to Russia.⁵³ In addition, Russian Foreign Ministry calls Yugoslavia and Serbia as 'Slavic brothers'.⁵⁴ Thus, it can be contented that an ethnic-based brotherhood is apparent in Russia's discourse.

As can be seen, non-Muslim countries generally do not see each other as brothers except for some, which base their brotherhood on ethnic

---

⁵⁰ The Commonwealth, "Search Results for Brother," 23 April 2021, <https://thecommonwealth.org/search?keywords=brother&op=Search> (Accessed 23 April 2021).

⁵¹ US Department of State, "Search Results for Brother Country," 24 April 2021, https://findit.state.gov/search?affiliate=dos_stategov&page=3&query=brother+country&sort_by=&utf8=%E2%9C%93 (Accessed 24 April 2021).

⁵² Times Now, "China Asks Afghanistan, Nepal to be Like 'Iron Brother' Pakistan at a Four-Country Meet," 28 July 2020, <https://www.timesnownews.com/international/article/china-asks-afghanistan-nepal-to-be-like-iron-brother-pakistan-at-a-four-country-meet/628123> (Accessed 25 April 2021).

⁵³ Russian Foreign Ministry, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Remarks and Answers to Questions at the Territory of Meanings on the Klyazma National Education Youth Forum, Moscow Region, Solnechnogorsk, August 23, 2020," 23 August 2020, https://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/4295201 (Accessed 24 April 2021).

⁵⁴ Russian Foreign Ministry Twitter Account, "Lavrov: #Soviet Soldiers And Fighters from The People's Liberation Army Of #Yugoslavia Heroically Fought Shoulder to Shoulder, Shedding Their Blood for the Freedom and Independence of the #Slavic Brothers," 16 December 2020, https://twitter.com/mfa_russia/status/1338968510542835718 (Accessed 24 April 2021).

affiliation. Perhaps, China might be an exception since it sees brotherhood as a level beyond friendship. It seems that the Chinese accept a country as a brother on the condition that it is a long-term firm ally.

Regarding Muslim countries other than Turkey, they underline brotherhood in their narratives as well. As some examples among many, Saudi Arabia, the UAE, Qatar and Kazakhstan call Muslim and Arab states as brotherly countries while calling non-Muslims as friendly countries.⁵⁵ On the other hand, Egyptians call African countries as brothers, too.⁵⁶ They also use the word brother for Copts as well. It can be said that other Muslim countries accept Muslim states and those states with the same ethnic origin as brothers. However, as in the case of Turkey, brotherly terms are abandoned temporarily when relations are at low-level.

Brotherhood in Practice

The reflection of Turkey's brotherhood discourse can be traced to its international political and aid activities. Lastly, the Turkish state gave direct support to its 'twin' brother Azerbaijan to retake the Karabakh

---

⁵⁵ UAE Foreign Ministry, "Search Section," 23 April 2021, <https://www.mofaic.gov.ae/search?query=brother&page=1> (Accessed 23 April 2021); Qatari Foreign Ministry, "Search Results for Brother," 25 April 2021, <https://www.mofa.gov.qa/en/search?indexCatalogue=mofasite&searchQuery=brother&wordsMode=AllWords> (Accessed 25 April 2021); Saudi Foreign Ministry Twitter Account, "FM Prince Faisal bin Farhan: "The Kingdom's Humanitarian Assistance to Our Syrian Brothers Amounted to About \$ 1.15 Billion," 6 July 2020, <https://twitter.com/KSAMofaEN/status/1280114547907596289?s=20> (Accessed 24 April 2021); Prime Ministry of Kazakhstan, "Celebration of Kurban Aid Started in Astana," 21 August 2018, <https://www.primeminister.kz/en/news/17005> (Accessed 24 April 2021).

⁵⁶ Twitter Account of Egypt Embassy in Addis Ababa, "President Al-Sisi Congratulated His Brother #DRC President-Elect #FelixTshisekedi @fatshi13 and Welcomed Him 2 the community of #Africa leaders. Promising Future of Democracy & Prosperity Awaits the Great People of #DRC," 22 January 2019, <https://twitter.com/EgyptAbaba/status/1087460975257755648?s=20> (Accessed 24 April 2021).

The Discourse of Brotherhood

region back. Military analysts say that the Armenian army had to withdraw from Karabakh due to massive attacks of Turkey-made armed drones, namely Bayraktar TB2. Turkish F-16 jets were also based in Azerbaijan for a likely attack. What made Turkey give a blank check to Azerbaijan is ethnic brotherhood rather than religion since the majority of Azerbaijani people adhere to Shia theology. On the other hand, Turkey's support for Pakistan (and vice versa) is based on religion. While Pakistan has shown its support to Turkey in all conflicts, Turkish governments have sided with Pakistan against India, which makes the latter uneasy. Moreover, Turkey's relations with Israel have mostly been at a low level, particularly during the Ak Party era, due to Palestine. Turkish governments have opposed Israel's occupation and torture of Palestinians perhaps more than Arab states. Due to Ak Party's Islamic character, Turkey's condemnation of Israel was harder than previous governments. The strife between the two countries also led to anti-Turkey campaigns launched by the Israeli lobby in Western countries, particularly in the US. Furthermore, the Turkish state and people were against the US involvement in Middle Eastern politics due to religious ties with regional people. In addition, Turkey raised its voice for Bosnians and Kosovars against Serbians, Arakan Muslims in Myanmar, Chechens in Russia, and Islamophobic events, publications, and attacks across the world.

In terms of foreign aid, the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) helps any country in need but does more for Muslim countries. For instance, as of 2019, TIKA had 52 coordination offices worldwide and 40 of them were either Muslim or had a Muslim minority.⁵⁷ In addition, all top ten countries receiving aid are Muslims, namely

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

---

⁵⁷ TIKA, "2019 Annual Report," 2020, <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%202019.pdf> (Accessed 15 December 2020).

İbrahim KARATAŞ

Afghanistan, Somalia, Bangladesh, Sudan, Yemen, Niger, Djibouti, Chad, Myanmar (Arakan Muslims), and Guinea.⁵⁸ Yet, it should be noted that these Muslim countries are indeed poor and get aid from Western countries as well. Moreover, there are military equipment donations to brotherly and friendly countries like Albania, North Macedonia, Tunisia, Somalia, Azerbaijan, Pakistan, and so on. Therefore, it can be contended that Turkey's foreign policy discourse complies with practice. In other words, Turkey looks after its 'brothers' and friends in proportion to its fiscal, economic, and political strength.

Should such positive discrimination be praised or condemned? There might be various and clashing answers to this question but this study argues that it is quite a natural strategy to categorize states as per their closeness. Besides, such classification is not unique to the Turkish Foreign Ministry and generally to Turkey. For instance, for Israel, all Jews around the world have special importance due to their religion and ethnicity. Israeli rulers do not avoid calling themselves a Jewish state. If this is the definition they like then they are free to use it. Moreover, the EU is supposed to be established on a Judeo-Christian tradition though some scholars deny it. Even if assuming that this tradition does not (or no longer) exist, the EU has some values like democracy, geography, and liberalism that make member states friends, like-minded, or ally. On the other hand, the US believes that it is a chosen nation that will bring peace to the world.⁵⁹ In addition, particularly the Evangelist impact on Republican administrations is apparently shaping the US foreign policy. Regarding China, it has unwritten categorizations for states. For example,

---

⁵⁸ Ibid, 27.

⁵⁹ Michael Colebrook, "Whose National Interest? Which Foreign Policy?," *Real Clear Defense*, 7 February 2020, https://www.realcleardefense.com/articles/2020/02/07/whose_national_interest_which_foreign_policy_115030.html (Accessed 27 December 2020).

The Discourse of Brotherhood

as an anonymous diplomat said, its relations with close friends like Pakistan are called as 'all-weather partnership' or 'iron brothers'.

Therefore, it is not weird for Turkey to name states as per its relations based on religion, ethnicity, interests, geography, history, or culture. This strategy will be dangerous only when it is used for malicious ends. For instance, if a terrorist organization or a thug country is supported just because of commonalities, it may be worrying but if it is done for improving relations, then the categorization is benign as well as value-added. A former Turkish consul general was asked about the brotherhood discourse. He said that "there are no written rules about how to address a country. It is on the discretion of the concerning department." He added that they call Muslim countries brothers because they are brothers. He declined that non-Muslim countries are negatively discriminated against, arguing that there are non-Muslim countries with which they have better relations. Turkey indeed has good friends like Ukraine, which they can prefer to, for example, the UAE.

On the other hand, two aspects are conspicuous in Turkey's discourse. First, brotherhood in foreign policy is a policy as well as a discourse for mainly right-wing and conservative governments. Secular and leftist governments generally distance themselves from religion-based foreign policy. For example, Turkey became a member of The Organisation of Islamic Cooperation (OIC) quite late, arguing that membership is not compliant with the principle of *laicite* (secularism). Hence, if Ak Party is replaced by a secular party like the People's Republican Party (CHP), the discourse will change or some words like 'brother' may have a senseless meaning. Therefore, the current discourse may not disappear totally but less narrated. Second, Turkey's reactions in some conflicts are a bit sentimental, particularly when the oppressor or the victim is a Muslim country. For instance, when a Muslim country like Syria tortures its people, the Turkish government rightly condemns it and cuts all diplomatic

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

İbrahim KARATAŞ

relations. Yet, when a non-Muslim country applies violence against a Muslim country or community, the reaction is harsher even though the violent actions have a little scale. Whereas, torture is torture regardless of the torturer. In addition, the oppression perpetrated by Muslim dictators should hurt more as they are targeting their Muslim population/brothers.

Conclusion

This study has analyzed the word brother in Turkish Foreign Ministry's press releases, Twitter account, incumbent minister Mevlüt Çavuşoğlu's Twitter account, and some other Turkish governmental websites. The study aimed to unveil for which countries the word *kardeş* (brother) is used. As the remark of the best friends, the word brother is put before the names of either Muslim or Turkic countries. In other words, Muslim and Turkic countries are natural allies, friends, strategic partners but they are also like real brothers. Such discourse stems from Turkish and Islamic traditions, according to which, while a Turk is a brother due to ethnic reasons, a Muslim is also a brother as Qur'an orders so. Turkey seems to prefer the same discourse used by people in its foreign policy. However, words have a reflection in real politics as well. The Turkish government has supported Turkic and Muslim countries at the expense of its good relations with other countries. For instance, Turkey's attitudes toward Israel, India, and the US are shaped by the interests of its brother countries, namely Palestine, Pakistan, or generally the Middle Eastern states. On the other hand, it should be noted that brotherhood became more meaningful and further wielded during the Ak Party government. In case a non-Islamic government comes to power, the discourse might change despite not dramatically. Whether non-brother countries misunderstand such categorization needs another research but it can be contended that warm words lead to warmer relations. Therefore, Turkey's brotherly foreign policy does not look malicious but rather beneficial.

The Discourse of Brotherhood

BIBLIOGRAPHY

Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Berenskoetter, Felix and Van Hoef, Yuri. "Friendship and Foreign Policy, in Cameron Thies, *Oxford Encyclopedia of Foreign Policy Analysis*, Oxford: Oxford University Press, 2017.

Buzan, Barry, Wæver, Ole and de Wilde, Jaap. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Colebrook, Michael. "Whose National Interest? Which Foreign Policy?," *Real Clear Defense*, 7 February 2020, https://www.realcleardefense.com/articles/2020/02/07/whose_national_interest_which_foreign_policy_115030.html (Accessed 27 December 2020).

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik, [Strategic Depth]*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Dim, Mehmet Ali. "Dışişleri Bakanımız @MevlutCavusoglu Kiev'de konuştu: Pandemiye rağmen bu yıl 1 milyon Ukraynalı turisti ağırladık. Bir Antalyalı olarak bu konuda dost kardeş Ukrayna halkına özellikle teşekkür ederim," 18 December 2020, <https://twitter.com/MehmetAliDim/status/1339955076685819905> (Accessed 3 January 2020).

Diplomatie. "Search Section," 24 April 2021, https://www.diplomatie.gouv.fr/spip.php?page=recherche&lang=en&tri=points&id_rubrique=&recherche=brother (Accessed 24 April 2021).

Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge, 1989.

Francophonie. "Search Section," 23 April 2021, <https://www.francophonie.org/> (Accessed 24 April 2021).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

İbrahim KARATAŞ

Heintz, Jim. "Gorbachev Recalls a Friend Who "Loved Life," *The Boston Globe*, 7 June 2004, http://www.boston.com/news/nation/articles/2004/06/07/gorbachev_recalls_a_friend_who_loved_life/?camp=pm (Accessed 26 November 2020).

Hudson, John. "America Loses Its Man in Ankara," *Foreign Policy*, 5 May 2016, <https://foreignpolicy.com/2016/05/05/america-loses-its-man-in-ankara/> (Accessed 10 December 2020).

Jervis, Robert. *Perceptions and Misperception in International Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1976.

Larsen, Henrik. *Foreign Policy and Discourse Analysis*. London: Routledge, 1997.

Loisel, Sebastien. "Discourse Analysis and Foreign Policy Analysis: Introducing Speech Act Theory in European Foreign and Security Policy," *ECPR*, 2005, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/7b869f2f-5431-417d-b313-1b9b2a8beec8.pdf> (Accessed 7 November 2020).

Morgenthau, Hans. "What Is the National Interest of the United States?," *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 282, No. 1 (1952), 1-7. doi:10.1177/000271625228200102.

Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz. *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Çalışmaları* 8 Cilt (Ankara: TBMM Basımevi, 2014).

Nuechterlein, Donald. "National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making," *British Journal of International Studies* 2, No. 3(1976), 246-266.

Özcan, Mesut. "Turkish Foreign Policy under the AK Party," *Insight Turkey* 19, No. 2(2017), 9-19.

Prime Ministry of Kazakhstan. "Celebration of Kurban Aid Started in Astana," 21 August 2018, <https://www.primeminister.kz/en/news/17005> (Accessed 24 April 2021).

The Discourse of Brotherhood

Qatari Foreign Ministry. "Search Results for Brother," 25 April 2021, <https://www.mofa.gov.qa/en/search?indexCatalogue=mofasite&search-Query=brother&wordsMode=AllWords> (Accessed 25 April 2021).

Russian Foreign Ministry. "Foreign Minister Sergey Lavrov's Remarks and Answers to Questions at the Territory of Meanings on the Klyazma National Education Youth Forum, Moscow Region, Solnechnogorsk, August 23, 2020," 23 August 2020, https://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/4295201 (Accessed 24 April 2021).

Russian Foreign Ministry Twitter Account. "Lavrov: #Soviet Soldiers and Fighters From The People's Liberation Army Of #Yugoslavia Heroically Fought Shoulder to Shoulder, Shedding Their Blood for the Freedom and Independence of the #Slavic Brothers," 16 December 2020, https://twitter.com/mfa_russia/status/1338968510542835718 (Accessed 24 April 2021).

Sabah, "Suriye İkinci Evimizdir," 23 December 2009, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/12/23/suriye_ikinci_evimizdir (Accessed 30 November 2020).

Saraçoğlu, Cenk and Demirkol, Özhan. "Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey under the AKP Rule: Geography, History and National Identity," *British Journal of Middle Eastern Studies* 42, No. 3 (2015), p9. 301-319, DOI: 10.1080/13530194.2014.947152.

Saudi Foreign Ministry Twitter Account. "FM Prince Faisal bin Farhan: "The Kingdom's Humanitarian Assistance to Our Syrian Brothers Amounted to About \$ 1.15 Billion," 6 July 2020, <https://twitter.com/KSAmofaEN/status/1280114547907596289?s=20> (Accessed 24 April 2021).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

İbrahim KARATAŞ

Snyder, Glenn H. "Alliance Theory: A Neorealist First Cut," *Journal of International Affairs* 44, 1990.

Susan Ratcliffe. *Oxford Essential Quotations (4 ed.)*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

The Commonwealth. "Search Results for Brother," 23 April 2021, <https://thecommonwealth.org/search?keywords=brother&op=Search> (Accessed 23 April 2021).

TIKA. "2019 Annual Report," 2020, <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%202019.pdf> (Accessed 15 December 2020).

Times Now. "China Asks Afghanistan, Nepal to be Like 'Iron Brother' Pakistan at a Four-Country Meet," 28 July 2020, <https://www.timesnownews.com/international/article/china-asks-afghanistan-nepal-to-be-like-iron-brother-pakistan-at-a-four-country-meet/628123> (Accessed 25 April 2021).

Turkish Embassy in Seoul. "Donga Gazetesi: Kan Kardeş Ülke Kore'nin Sıcak Desteklerine Teşekkür Ederiz," 25 November 11, <http://seul.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowSpeech/1851> (Accessed December 12, 2020).

Turkish MFA Twitter Account (Turkish). "#Dibdavutoglu: Gökoğuz Yeri ve Gagavuzlar Moldova ile Aramızdaki Köprüdür. Gökoğuz'u Yalnız Bırakmayacağız. Ebediyete Kadar Kardeş Kalacağız," 13 May 2012, https://twitter.com/TC_Disisleri/status/201608774555942912?s=20 (Accessed 15 December 2020).

Turkish MFA Twitter Account (Turkish). "Dost ve Kardeş Macaristan'a Tebrik Mesajı için Teşekkür Ediyoruz," 29 October 2019, https://twitter.com/TC_Disisleri/status/1189266150380716038?s=20 (Accessed 23 December 2020).

The Discourse of Brotherhood

Turkish MFA Twitter Account (Turkish). “Dost ve Müttefik Çekya>nın Milli Günü Kutlu Olsun. İkili İlişkilerimizi ve Güçlü İşbirliğimizi Her Alanda Geliştireceğiz,” 28 December 2020, https://twitter.com/TC_Disisleri/status/1321445253040275462?s=20 (Accessed 23 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu>nun BAE Dışişleri Bakanı Sayın Şeyh Abdullah bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı,” 2016a, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-cavusoglu-ile-bae-disisleri-bakani-sayin-seyh-abdullah-bin-zayed-al-nahyan_in-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa (Accessed 12 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Davutoğlu ‘Türkiye ve Azerbaycan Ezelden Ebede İki Kardeş ülkedir,’” 2013a, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turkiye-ve-azerbaycan-ezelden-ebede-iki-kardes-ulkedir.tr.mfa> (Accessed 8 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu’nun Bakü Ziyareti,” 2015, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-feridun-sinirlioglu_nun-baku-ziyareti.tr.mfa (Accessed 15 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile Ortak Basın Toplantısı,” 2013b, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-abd-disisleri-bakani-john-kerry-ile-ortak-basin-toplantisi_-1-mart-2013_-ankara.tr.mfa (Accessed 10 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun İspanya Dışişleri Bakanı José Manuel García-Margallo ile Ortak Basın Toplantısı,” 2016c, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-istanya-disisleri-bakani-jose-manuel-garc_a-margallo-ile-ortak-basin-toplantisi_-7-e.tr.mfa (Accessed 11 December 2020).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

İbrahim KARATAŞ

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Katar Dışişleri Bakanı Muhammed El-Sani ile Ortak Basın Toplantısı,” 2017b, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-katar-disisleri-bakaniyla-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa (Accessed 12 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Lübnan Dışişleri Bakanı Gibran Bassil ile Gerçekleştirdiği Ortak Basın Toplantısı,” 2016b, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-lubnan-disisleri-bakani-gibran-bassil-ile-gerceklestirdigi-ortak-basin-toplantisi_-2.tr.mfa (Accessed 13 December 2020).

Turkish MFA. “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Türkiye Cumhuriyeti ile Dost ve Kardeş Ülkeler Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 25. Yıldönümü Vesilesiyle Düzenlenen Resepsiyonda Yaptığı Konuşma,” 2017a, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-turkiye-cumhuriyeti-ile-dost-ve-kardes-ulkeler-arasinda-diplomatik-iliskilerin.tr.mfa (Accessed 12 December 2020).

Turkish MFA. “Sayın Bakanımızın BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı,” 2011, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bae-disisleri-bakani-seyh-abdullah-bin-zayed-al-nahyan-ile-ortak-basin-toplantisi_-5-temmuz-2011_-ankara.tr.mfa (Accessed 7 December 2020).

Twitter Account of Egypt Embassy in Addis Ababa. “President Al-Sisi Congratulated His Brother #DRC President-Elect #FelixTshisekedi @fatshi13 and Welcomed Him to the Community of #Africa Leaders. Promising Future of Democracy & Prosperity Awaits the Great People of #DRC,” 22 January 2019, <https://twitter.com/EgyptAbaba/status/1087460975257755648?s=20> (Accessed 24 April 2021).

The Discourse of Brotherhood

UAE Foreign Ministry. "Search Section," 23 April 2021, <https://www.mofaic.gov.ae/search?query=brother&page=1> (Accessed 23 April 2021).

US Department of State, "Search Results for Brother Country," 24 April 2021, https://findit.state.gov/search?affiliate=dos_stategov&page=3&query=brother+country&sort_by=&utf8=%E2%9C%93 (Accessed 24 April 2021).

Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*, London: McGraw-Hill, 1979.

Wendt, Alexander. "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction Of Power Politics," *International Organization* 46, No. 2(1992): 391-425.

Yeşiltaş, Murat and Balcı, Ali. *A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2013.

Zachariades, Alexandros. "Identity and Turkish Foreign Policy in the AK Party Era," *E-IR*, 21 March 2018, <https://www.e-ir.info/2018/03/21/identity-and-turkish-foreign-policy-in-the-ak-parti-era/> (Accessed December 15, 2020).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
37-69

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler: Uyum ve Çatışma Alanları

Social Cohesion and Conflict Areas of Syrian Asylum Seeker Students in Higher Education

Hakan GÜLERCE^(*), Rukiye ÇORLU^(**)

Öz

Türkiye’de yükseköğretimdeki Suriyeli öğrenci sayısı her geçen yıl artmaktadır. 2019-2020 öğretim yılında bu sayı Türkiye’de 37.236’e ulaşmıştır. Harran Üniversitesi bu dönemde 2.677 Suriyeli öğrencisi ile 209 üniversite arasında en fazla Suriyeli öğrencinin öğrenim gördüğü üniversite olarak birinci sırada yer almaktadır. Göçün doğasında bulunan en temel olgulardan birisi de göç eden ve onları misafir eden yerel halkların yaşamış oldukları insani karşılaşmadır. Bu karşılaşmadan her iki toplum çeşitli açılardan etkilenmektedir. Bu çalışmada, Suriyeli sığınmacı yükseköğretim öğrencilerinin öğrenim hayatları boyunca karşılaştıkları sosyal dâhil edilme sorunları ön plana çıkarılmış, Harran Üniversitesi’nde öğrenim gören Suriyeli öğrencilerin sosyal deneyimleri ve karşılaştıkları sorunlar üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu amaçla her birinde altı kişilik katılımcı olmak kaydıyla iki odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmelerinde elde edilen veriler kabullenme, toplumsal etkileşim, belirsizlik, yabancılık, damgalanma, ötekileştirme gibi çeşitli temel sorunlar çerçevesinde analiz

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 05.01.2021

Kabul Tarihi: 05.04.2021

^(*) Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, hakangulerce@harran.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3601-5725>

^(**) Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen., rcorluu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-7337>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

edilmiştir. Suriyeli öğrencilerin topluma dâhil olma ve birlikte yaşama isteklerinin yüksek olduğu ancak bununla birlikte ötekileştirme, dışlanma, psiko-sosyal destekten mahrum kalma gibi sorunları farklı biçimlerde yaşamaya devam etmeleri bu çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Sığınmacılar, Suriyeli Üniversite Öğrencileri, Sosyal Uyum, Yükseköğretim.

Abstract

The number of Syrian students in higher education in Turkey is increasing every year. In the 2019-2020 academic year, this number has reached 37,236. During this period, Harran University ranks first among 209 universities with 2,677 Syrian students, with the highest number of Syrian students studying in the university. One of the most fundamental facts inherent in migration is the human encounter experienced by the migrants and host communities. Both communities are affected by this encounter in various ways. In this study, social inclusion problems faced by Syrian asylum seeker higher education students throughout their education and daily life have been highlighted, and an evaluation has been made on the social experiences and problems faced by Syrian students studying at Harran University. For this purpose, two focus group meetings were held, each with six participants. The data obtained from focus group interviews were analyzed within the framework of various basic problems such as acceptance, social interaction, uncertainty, foreignness, stigmatization, and marginalization. The main problem of this study is that Syrian students have a high desire to participate in society and live together, but they continue to experience problems such as marginalization, exclusion, and deprivation of psycho-social support in different ways.

Keywords: Forced Migration, Asylum Seekers, Syrian University Students, Social Cohesion, Higher Education.

Giriş

Suriye’de devam eden iç savaş nedeniyle yüzbinlerce insan sınır ötesi göçe maruz kalarak yerlerinden edilmiştir. Bu zorunlu ve kitlesel göç çoğunlukla Suriye’nin çevre ülkelerine yönelik gerçekleşmiştir. Sayıca en fazla göç alan ülke konumunda olan Türkiye, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 3.639.572 sayısı ile dünyada en fazla Suriyeli sığınmacıya ev

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

sahipliği yapan ülke konumundadır.¹ Bununla birlikte Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin büyük çoğunluğu Suriye’ye sınır illere yerleşmişlerdir. Bugün Türkiye’de geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin 142.676’ı geçici barınma merkezlerinde, 3.501.666’ı da çeşitli illerde yaşamaktadır. Bu illerin başında 517,916 sığınmacı ile İstanbul, 449,411 sığınmacı ile Gaziantep, 433,265 sığınmacı ile Hatay ve 452.534 sığınmacı ile Şanlıurfa yer almaktadır.

Suriye’den Türkiye’ye toplu halde ilk girişin yaşandığı Mart 2011 ve takip eden ilk aylarda “geçici misafirler” olarak isimlendirilen Suriyelilerin, iç savaşın uzamasıyla en azından uzun bir süre Türkiye’de kalacakları açıkça anlaşılmıştır. Bununla birlikte her ne kadar genel kanı zorla yerinden edilerek kitlesel göçe maruz kalan ve uzun süre bir ülkede yaşayan insanların ülkelerine geri dönmeyeceği yönünde ise de Suriyelilerin Türkiye’de kalış, geri dönüş veya başka bir ülkeye göç planları konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Türkiye’de geçici koruma statüsü verilen Suriyelilerin sayısı Aralık 2020 itibariyle 3,638,104 olup bu sayının 511,428’ini 19-24 yaş aralığındaki yükseköğretime devam etmesi gereken gençler oluşturmaktadır. Suriyeli gençlerin yükseköğretime katılımı konusunda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı olağanüstü bir çaba göstermektedir. 2018-2019 öğretim yılında 27.034 Suriyeli öğrenci yükseköğretimde kayıtlı iken bu sayı 2019-2020 öğretim yılında 37.236’e ulaşarak bir yılda önemli bir artış sağlanmıştır. Bu sayıya Türk Vatandaşlığına geçen Suriyeli öğrencilerin dâhil olmadığı göz önüne alınırsa sayının daha da yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.² Harran Üniversitesi, diğer üniversiteler arasında Türkiye’de 2018-2019 öğretim yılında 2.564 ve 2019-2020 öğretim yılında ise 2677 sığınmacı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

¹ “Göç İdaresi Genel Müdürlüğü,” Geçici Koruma, 23 Aralık 2020, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

² “Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi,” erişim 26 Aralık 2020, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

öğrenciyle birinci sırada yer almaktadır. Türkiye’de Suriyeli öğrencilerin yükseköğretime katılımlarının artmasıyla birlikte göçün beraberinde getirdiği insani karşılaşmalardan kaynaklanan uyum ve çatışma alanları da daha belirgin hale gelmektedir.

Sığınmacı ve onları misafir eden yerel halkların karşılaşma yaşamaları ve bu karşılaşmanın her iki tarafa belirli sorumluluklar getirmesi göçün doğasında olan bir olgudur. Bu bağlamda Suriye’den Türkiye’ye olan kitlesel zorunlu göçün toplumsal, sosyal, ekonomik, siyasi ve güvenlik bağlamında etkileri ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu sorunların başında toplumsal uyum gelmektedir. Suriyeliler ile yerel halk arasında var olan farklı yaşam koşulları, dil ve kültür farklılıkları, yerel halk ile sığınmacılar arasında gerilimlere neden olabilmektedir.³ Bu çalışmanın amacı her geçen gün daha da önemli bir hale gelen sığınmacı öğrencilerin toplumsal olarak dâhil edilmesi ve bu süreçte karşılaşılan sorunların Suriyeli sığınmacı öğrenciler özelinde değerlendirilerek bu konuda henüz gelişmekte olan literatüre katkıda bulunmaktır. Çalışma, Zygmunt Bauman’ın kabullenme, belirsizlik, toplumsal etkileşim, etiketleme ve ötekileştirme kavramları üzerine inşa edilerek Suriyeli öğrencilerin yaşadıkları sosyal katılım deneyimlerinde ortaya çıkan sorunları analiz etmeyi hedeflemektedir.

Literatür

Türkiye’de yükseköğretimdeki Suriyeli sığınmacı öğrenciler üzerine çeşitli alanlarda birçok çalışma yapılmıştır. Farklı metodolojik yaklaşımlarla ele alınan bu çalışmalar genel olarak öğrencilerin karşılaştıkları sosyal, kültürel ve dilsel uyum zorlukları üzerinde durmuştur.

Günnur Ertong Attar, çalışmasında Suriye ve Türkiye vatandaşı öğrencilerin birlikte yaşama pratiklerini özellikle iletişim kurmaktan çekinmeleri, mekânsal ayrışma, bilinmeyenle etkileşim kurma ve ön yargı

---

³ Naim Gök, “Suriye Krizi’nin Türkiye’ye Yansımaları (2011-2017),” *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 8 (Mayıs 2019): 106.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

bağlamında ele almıştır. Suriyeli öğrencilerin, karşılaşmış oldukları tüm olumsuz durumlara rağmen geleceğe umutla baktıkları, eğitim-öğretim hayatları ve sonrası için motive oldukları belirlenmiştir.⁴ Nazife Karadağ yükseköğretimdeki Suriyeli öğrencilerin uyumunu üniversitelerin sağladığı rehberlik hizmetler, sosyal faaliyetler, Türkçe öğretimi süreci gibi açılardan ele almıştır. Bu bağlamda Suriyeli öğrencilerin hocalarından destek gördükleri, fakat kendilerine yönelik sosyal faaliyetlerin yetersiz olduğu, dil yetersizliğine bağlı olarak sosyal, kültürel ve eğitim hayatlarında çeşitli sıkıntılar yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.⁵ Çopur ve Demirel'in çalışmasında Suriyeli mültecilerin yükseköğrenim sorununu göç süreci ve sonrası bağlamında değerlendirerek bir karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmada göç süreciyle birlikte öğrencilerin eğitim hayatlarının kesintiye uğradığı, akademik başarının azaldığı, bazı öğrencilerin eğitimlerini tamamen bırakmak zorunda kaldıkları, dilin eğitim hayatlarındaki en büyük faktörlerden biri olduğu, yaşamış oldukları uyum problemlerinin eğitim hayatlarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.⁶ Yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere Suriyeli üniversite öğrencilerinin toplumsal uyum ve birlikte yaşama pratiklerinin hem sığınmacılar hem de yerel kurumlar açısından birçok yönü bulunmaktadır.

Yükseköğretimdeki Suriyeli sığınmacı öğrenciler üzerine Türkiye'de çeşitli üniversitelerde yüksek lisans çalışmaları da yapılmıştır. Ankara'da öğrenim gören üniversite öğrencilerinin uyumuna yönelik hazırlanmış

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

⁴ Günnur Ertong Attar ve Deniz Küçükşen, "Somehow Familiar but Still a Stranger: Syrian Students in Turkish Higher Education", *Journal of International Migration and Integration* 20, sayı: 4 (1 Kasım 2019): 1041-1053, <https://doi.org/10.1007/s12134-018-00647-8>

⁵ Nazife Karadağ, "Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Bağlamında Türkiye'de Eğitim Gören Suriyeli Öğ", *Journal of Turkish Studies* 11, sayı: 19 (1 Ocak 2016): 477-490, <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11155>

⁶ Ahmet Çopur ve Muammer Demirel, "Suriyeli Mültecilerin Yükseköğrenim Sorunu: Göç Süreci ve Sonrası", 2016, <https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/74a07545-d673-494d-b498-c7d13b2cd7a1/egitim-bilimlerinde-yenilikler-ve-nitelik-arayisi>

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

olduğu “Geçici Koruma Statüsünde Bulunan Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Göç Sürecindeki Uyum Yaşantıları” başlıklı çalışmada Özgür Salih Kaya, Suriye’deki yaşam, Türkiye’ye geçiş süreci, Türkiye’de uyum ve üniversite yaşamını ele almaktadır. Yapılan çalışmada Kaya, Suriyeli yükseköğretim öğrencilerinin uyumunda risk faktörlerinin, koruyucu faktörlerin, gelecekle ilgili düşüncelerin ve dayanıklılığın etkili olduğunu saptamıştır.⁷ Nihal Açikel çalışmada, İstanbul’daki Suriyeli üniversite gençliğinin eğitim ve meslek hayatlarını, sosyal hayatlarını, uyum süreçlerini ve gelecek beklentilerini incelemiştir. Suriyeli yükseköğretim öğrencilerinin üniversiteye giriş, dersleri saydırma ve denklik sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını, eğitim-öğretim sürecinde dilden kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını tespit etmiştir. Bu olumsuzluklara rağmen katılımcıların üniversiteyi, kendileri için en rahat yer olarak görmeleri ve sahip olunan bazı önyargıların kırıldığı diğer önemli sonuçlardandır.⁸ Rukiye Uçar’ın çalışması ise Suriyeli üniversite öğrencilerinin maruz kaldıkları zorunlu göçün Türkiye’deki eğitim ve uyumu üzerindeki etkilerini kültürlerarası uyum bağlamında ele almaktadır. Öğrencilerin, üniversitelerin psikolojik danışma hizmetlerinden, kulüplerden ve dil desteğinden yararlandıkları, zaman zaman iletişim eksikliği yaşadıkları, uyum konusunda çeşitli problemlerle karşılaştıkları tespit edilmiştir.⁹ Görüldüğü üzere her üç yüksek lisans tezi de 2019 yılında tamamlanmıştır. Bu bağlamda kitlesel Suriye zorunlu

⁷ Özgür Salih Kaya, “Geçici Koruma Statüsünde Bulunan Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Göç Sürecindeki Uyum Yaşantıları,” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2019).

⁸ Nihal Açikel, “İstanbul’daki Suriyeli Üniversite Gençliği Üzerine Nitel Bir Araştırma” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2019).

⁹ Rukiye Uçar, “Intercultural communication and adaptation of Syrian University students: A study at a foundation university in Istanbul,” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019).

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

göçünün onuncu yılı olduğu göz önüne alındığında yapılan çalışmaların hala sınırlı sayıda olduğu ve yeni çalışmaların gerekliliği aşikârdır.

Değnilmesi gereken önemli bir kaynak da Murat Erdoğan'ın "Suriyeliler Barometresi, 2019" çalışmasıdır. Erdoğan bu çalışmasında Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacı sayısının her geçen gün artması yerel halkı "güvenlik sorunları, maliyetler, hizmetlerin aksaması, işini kaybetme, kimlik kaybı ve kontrol edilemezlik" vb. endişelere ittiği sonucuna ulaşmıştır. İlk etapta yerel halk Suriyeli sığınmacılarla iyi ilişkiler kurulabilmiştir, çünkü bu dönemde ev sahibi halk, "Ensar-Muhacir" anlayışıyla, kültürel benzerliklerle göçmenlere çoğunlukla yardımcı olmuş, (geçici kalacakları düşüncesiyle onları kabullenmiştir). Fakat daha sonraki süreçte Suriyelilerin sayısının artması, bu sürecin uzaması ve kalıcı olduklarına dair işaretlerin belirmesiyle bu durum tersine dönmüş, "bilinçli bir ötekileştirme" yaşanmış, sosyal mesafe artmıştır. Suriyeli sığınmacılar ise kendi içlerinde "yeni bir Suriyeli kimliği ve bir dayanışma ağı" oluşturmaya başlamışlar, kendilerine ait yeni bir toplumsal yapı kurmaya yönelmişlerdir. Bu da doğal olarak Suriyeli sığınmacıların yerel halka olan ihtiyaç seviyesini azaltmıştır. Bu durum ise yerel halkın endişelerinin artmasındaki nedenlerden birini teşkil etmiştir.¹⁰ Buradan yola çıkarak yaşanan bu insani karşılaşmanın birçok açıdan kodlarının ortaya konulması gerektiği iddia edilebilir. Böylelikle iki toplumun da her alanda (bu çalışmada yükseköğretim alanı) birlikte yaşamasına yönelik güçlü ve zayıf yanlarının ortaya konularak geleceğe yönelik yeni stratejiler geliştirilebilecektir.

Metodoloji

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Harran Üniversitesi'nde çeşitli bölümlerde öğrenim gören Suriyeli öğrencilerden

---

¹⁰ M. Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2019, Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi* (Ankara: Orion Kitabevi, 2020), 202-203.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

oluşan ve her birinde altı kişilik katılımcı olmak kaydıyla odak grup görüşmesi yapılmıştır. Nitel araştırma insanların davranışlarını içerisinde buldukları ortamların şartları içerisinde ve çok yönlü olarak anlamaya imkân verir.¹¹ Creswell'e göre odak gruplarla gerçekleştirilen mülakatlar, görüşülenler arasındaki etkileşimin olası en iyi bilgiyi sağladığı görüşmelerdir. Bunun yanında mülakat yapılan bireylerin birbirine benzer ve işbirliği içerisinde olması, bilgi toplamak için zamanın sınırlı ve bireylerle birebir bilgi ediniminin şüpheli olduğu durumlarda avantajlara sahiptir.¹² Öğrencilerle 2019 yılı Ekim ve Kasım ayları içerisinde iki odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin her birisi yaklaşık 60-70 dakika sürmüştür. Öğrencilerin de onayı alınarak görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Daha sonra deşifreleri yapılarak içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan diğer bir teknik ise gözlemdir. Gözlem tekniğinde önemli hususlardan birisi araştırmacıların gözlenenin ortamında bulunması ve yaşantısı üzerine doğrudan gözlem yapabilmesidir.¹³ Bu çalışmayı yapan araştırmacıların üniversite içerisinde öğrenci ve akademisyen olması onlara gözlem yapma imkânı da sağlamıştır. Böylelikle odak grup görüşmelerinde elde edilen veriler gözlemlerle de desteklenerek daha zengin bir analiz imkânı sağlamıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışma sadece 12 kişiden oluşan Suriyeli sığınmacı öğrencilerle sınırlı tutulmuştur. Bu öğrenciler Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde bulunan Harran Üniversitesi'nde çeşitli bölümlerde halen öğrenim görmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları Türkiye'deki bütün sığınmacı

¹¹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 37.

¹² John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Ankara, 2014), 164.

¹³ Suat Cebeci, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri* (İstanbul, 2002), 109.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

öğrencileri temsil etme iddiasında değildir. Ancak çalışma, bu haliyle, sığınmacı öğrencilerin neler deneyimledikleri konusunda belli başlı fikirler ortaya koyabilir. Her ne kadar çalışmada sadece Suriyeli öğrenciler tarafından bir bakış açısı ortaya konulmuş olsa da yapılan gözlemlerde bu durumun karşılıklı olduğu ifade edilebilir. Sığınmacıların sosyal dâhil edilmesi ve karşılıklı uyum konusu çok geniş olduğundan bu çalışmada sadece kabullenme, belirsizlik, toplumsal etkileşim, etiketleme ve ötekileştirme kavramları üzerinden elde edilen veriler ve gözlemler ışığında bir değerlendirme yapılmıştır.

Kabullenme

Yerel ve sığınmacı insanların yaşadıkları insani karşılaşma yaşanan göç sürecinin olmazsa olmazlarından birisidir. Bu karşılaşma birçok uyum ve çatışma alanlarını da beraberinde getirebilmektedir. Zaman zaman insanlar, uyum ve birlikte yaşama kültürünü geliştirerek kaynaşma sağlayabilirken zaman zaman çatışmalar yaşayabilmektedirler. Karşılıklı sorumlulukları beraberinde getiren uyumu etkileyen önemli faktörlerden birisi de toplumsal kabuldür. Bu çalışmada Bauman'ın *kabullenme* kavramı toplumsal kabul çerçevesinde değerlendirilecektir.

Bauman bu karşılaşma ve birlikte yaşama sürecini ele aldığı bir eserinde atık kültüründen bahseder. Ona göre atık insanlar, çeşitli gerekçelerle toplumdan dışlanan insanlardır. Bu gerekçeler ne kadar farklı olursa olsun atık insanların sahip oldukları duygu aynıdır. Hayatta kalabilmek için amansız bir mücadeleye giren bu insanlar, sosyal konumlarını, özgüvenlerini, özsaygılarını kaybetmekte, içinde buldukları durum üzerine derin düşünmek için bir neden bulamamaktadırlar. Toplum tarafından kabul görmeme duygusu yaşamaları, kızgınlık, öfke ve nefret duymaları anlaşılır olmakla birlikte bunlara karşı bir direnme içerisine de girmemektedirler. Çünkü atık insanlar bunların boşuna olduğunu bizzat deneyerek öğrenmiş, kendilerini diğerlerinden aşağıda görerek tüm bu

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

durumu kabul etmişlerdir.¹⁴ Artık yabancı ne vardığı ülkeye ne de kendi ülkesine tam anlamıyla ait değildir. Nitekim Bauman bu durumu, Prag'daki bir tören sırasında tecrübe etmiştir. Charles Üniversitesi'nde gerçekleşen bir törende fahri doktora ödülü alan kişinin ulusal marşını çalma ritüeli, Bauman için söz konusu olmamıştır. Bauman'ın isteğiyle ne Polonya ulusal marşı ne de İngiltere ulusal marşı çalınmamış, Avrupa Birliği marşı çalınmıştır.¹⁵ Bauman, kendisinin Leh kimliğini kazanması gerektiğini fakat bunun hiçbir zaman sonlanmayacağını fark ettiğini ifade etmektedir. Bu durumu “Benim Leh kimliğimi kazanmam ve bu kimliğe hakkım olduğunu “kanıtlamam” gerekti; ancak kısa bir süre sonra bu cefanın hiçbir zaman bitmeyeceğini ve ölümüne -hatta daha sonrasına- kadar sürdürülmesi gerekeceğini fark ettim” şeklinde değerlendirmektedir.¹⁶ Bauman bu durumu “...bir kez nevezuhur olduğunuzda, yeni gelen olmaktan tam anlamıyla kurtulabilir misiniz?”¹⁷ sorusuyla da vurgulamak ister. Dolayısıyla göç ile birlikte değişen ve dönüşen kimliklerin artık bir insanın bir ömür beraberinde taşıyacağı bir olgu haline geldiği söylenebilir.

Atık insanlar olarak sığınmacılar geldikleri toplumda ne asimile olabilirler ne de faydalı bir işlev görürler. Buldukları yerden ne ileriye gidebilirler ne de geriye gidebilirler. Gidebilecekleri yer en fazla toplumun ücra köşeleridir. Kamplar yerel halktan uzakta bir yerdedir ki “sosyal çürümenin zehirli kokusu” onlara ulaşmasın. Kamp alanı içinde unutilan mülteciler kamp alanı dışında “baş belası ve dert kaynağı” olarak görülür. Mültecinin kimliği duvarlarla, dikenli tellerle, kapılarla ve bekçilerle yok edilir. Mültecilerin tüm farklılıkları, bireysellikleri, kişisel özellikleri

¹⁴ Zygmunt Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, çev. Osman Yener, (İstanbul: Can Yayınları, 2018), 54.

¹⁵ Zygmunt Bauman, *Kimlik*, çev. Mesut Hazır (Ankara: Heretik, 2017), 17-18.

¹⁶ Zygmunt Bauman ve Stanislaw Obirek, *Dünyaya ve Kendimize Dair*, çev. Burcu Halaç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 150.

¹⁷ Bauman, *Kimlik*, 17.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

“aynı çöplüğe” atılarak ortadan kaldırılır. Böylece mültecinin, toplumun “meşru ve saygın” bir bireyi olma ümidi de azalır.¹⁸ Aslında bu durum sadece kamp alanlarıyla, gettolarla sınırlı değildir. Bu alanların dışında da mülteciler “meşru ve saygın” kabul edilmezler. Toplumun içinde olsalar da hiçbir zaman toplumun bizatihi içinde yer almazlar. O toplumdan farklı olduklarının, onlar gibi olmadıklarının farkındadırlar. Bu bağlamda odak grup görüşmesine katılan bazı sığınmacı katılımcılar kabullenme bağlamında sorulan bir soruya şöyle cevap vermişlerdir:

“Babam bizi ‘İki ay kalacağız geri döneceğiz’ diyerek ikna etmişti. Hep döneceğim hayali vardı. Ama sonra dönmeyeceğimizi fark ettik. Göç ettikten sonra bambaşka hayallerim oldu. Kabul ettim artık nerede olduğumu, nasıl yaşam gerektiğini. Önyargı arkadaşlardan değil de çevrede oldu. Pek takılmadığım için aklıma gelmiyor. Kafama çok takmıyorum. Her zaman olacak bir şey. Her birine takılırsam zaten başım çok ağrır.” (K1, Kadın, 22)

“Abime vatandaşlık almak için valiliğe gitmiştik. Oradaki bir kadın –Türkler Suriye’ye girmişti- ‘Siz burada geziyorsunuz vatandaşlık alıyorsunuz. Bizim çocuklarımız Suriye’deler. Siz ne yapıyorsunuz burada?’ dedi. Ben baktım sadece, ne diyeceğimizi bilemedik.” (K2, Erkek, 19)

“Bazı arkadaşlarımız ‘Bizim ordumuz orada savaşıyor. Sen burada hemşirelik okuyorsun. Valla bravo sana, lüks’ falan demişti. Ben de ‘Ne savaşımdan bahsediyorsun. Ben asker olarak gidebilir miyim sence? 15 yaşındaki bir çocuk savaşabilir mi?’ dedim. Aslında ben bu gibi konularda tartışmıyorum. Çünkü çözümsüz.” (K9, Erkek, 19)

Görüldüğü gibi öğrenciler akranlarından ziyade onları tanımayan çevrelerindeki diğer insanlar tarafından ötekileştirildiklerini ve bu bağlamda toplumsal kabulün gerçekleşmediğini ifade etmektedirler. Aynı zamanda yerel halkın kendi yaşamlarını sığınmacıların yaşamlarıyla

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

¹⁸ Bauman, *Iskarta Hayatlar & Modernite ve Saffraları*, 94-95.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

kiyaslamakta olduğu ortaya çıkmıştır. Böylelikle sığınmacı öğrenciler yerel halk tarafından imtiyazlı görülmektedirler. Bu durum da sığınmacılara karşı bir çeşit öfke, rekabet veya toplumsal red sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Erdoğan'ın yaptığı çalışmada Türk toplumunun (yerel halkın) toplumsal kabul düzeyi zamanla yavaşlamaktayken, Suriyeli halkın (sığınmacıların) Türkiye'ye uyumu normalleşme seviyesine yükselmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat bu azalmaya rağmen Türk toplumunun Suriyeli sığınmacıları kabul düzeyi yüksek bir düzeyde devam etmekte, dayanışma ve yardımlaşma örnekleri hâlâ sergilenmektedir.¹⁹ Bununla birlikte öğrenciler kendilerine gelen olumsuz ve bilinçsiz (doğru bilinen yanlışlar) eleştirileri bir şekilde bertaraf etmenin stratejilerini de geliştirmektedirler. Her ne kadar daha çocuk yaşta yedi günlüğüne evden çıkan bugünün üniversite öğrencisi sığınmacılar yedi yıldan fazladır geri dönememişlerse de bir şekilde göç ettikleri yeni yerde uyum içerisinde yaşamının yollarını bulmaya çalıştıkları iddia edilebilir. Bütün bunlarla birlikte toplumsal uyumun önündeki engellerden ve sığınmacıların gelecek hayallerinin önündeki bariyerlerden belki de en büyüğü olan belirsizliğin de devam ettiği gözlemlenmektedir.

Belirsizlik

Göçün beraberinde getirdiği sıkıntılardan birisi belirsizliktir. Bu durum belki de kişinin sosyal ve psikolojik açıdan hayata tutunmasının önündeki en önemli engellerden birisidir. Zorunlu olarak yerinden, yurdundan edilen bir kimse yaşadığı birçok sıkıntının yanında bir de belirsizlikle hiç bitmeyen bir mücadelenin içerisinde bulur kendisini. Artık ötekileştirmenin vücut bulmuş hali olan sığınmacılar, kimsesiz topraklar dışında her yerde yersiz yurtsuzdurlar.²⁰ Bu durum diğer bir ifadeyle “Her yerde tamamen ya da kısmen ‘yersiz yurtsuz’ olmak ve tam olarak hiçbir

¹⁹ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2019, Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 200-202.

²⁰ Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, 97.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

yerde olmamak” şeklinde büyük bir belirsizliğin ifadesidir.²¹ Bauman bu duruma “Bir kez mülteci olan, sonsuza dek mültecidir. Kaybettiği (ya da artık mevcut olmayan) yuvasına giden yollar kesilmiştir, yaşadığı araftan çıkan bütün yollar cehenneme gider.” şeklinde veciz ifadeleriyle işaret eder.²² Kendi ülkelerinden adım atar atmaz devletsizdirler. Tâbi olacak, hesap verecek, kendilerini koruyacak, kendilerini savunacak hukuki bir devlet, bir makam yoktur. Michel Agier’ in belirttiği gibi “kanun dışındadırlar”. Ama bu, herhangi bir ülkenin kanunu dışında olmak değil, “kanun” mefhumunun dışında olmaktır. Tahmin edilemeyen bir “eşikte sürünme” durumudur. Mülteciler, istikameti belirsiz ve hiçbir zaman tamamlanmayacak bir yolculuğa çıkmışlardır. Gittikleri her yere yanlarında geçiciliği, belirsizliği ve eğretiliği taşırlar.²³ Belirsizlik konusunda bazı sığınmacı öğrenciler aşağıdaki ifadeleri dile getirmişlerdir:

“Ben çok düşünmüyorum. Bugün bir sınavım var bir tek ona çalışıyorum. Geleceği tam düşünmüyorum. “Acaba o günü yaşayabilir miyim?” diyorum. Bir şey düşünüyorsun olmuyor. Bu çok zor. Bu yüzden artık düşünmüyorum.” (K4, Erkek, 23)

“Vatandaşlık almadan önce düşünüyordum, ne olacak? diye. Vatandaşlık aldıktan sonra rahatladım. Ne olursa olsun beni Suriye’ye gönderemezler. Artık geleceğimi düşünebilirim. Ama tabi müphemlik var. Ben ne olacağım? Bilmiyorum. Okuldan mezun olacak mıyım? Türkiye’den mi gideceğim? Yeniden Suriye’ye mi gideceğim?” (K2, Erkek, 19)

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı gibi sığınmacı öğrenciler her ne kadar gelecek konusunda bazı düşüncelere sahip olsalar da yine de büyük bir belirsizliğin hâkim olduğu ortadadır. Bazı öğrencilerin bu

²¹ Bauman, *Kimlik*, 22.

²² Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, 96.

²³ Bauman, Michel Agier, *Aux bords du monde, les réfugiés* (Paris: Flammarion, 2002), 92.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

belirsizlik ve gelecek hakkında sorulara sadece sessiz kalmaları da gerçekten anlamlıdır. Hatta Arapça bir deyim olan “ne yerdeyim ne semada” ifadesini sık sık kullandıkları gözlemlenmiştir. Yine Bauman’a göre sığınmacıların yaşamış olduğu bu yersiz yurtsuzluk durumu özgüvenin kaybolması gibi duygulara yol açabilmektedir. Bir ihtimal bu durumla karşılaşmayan kişilerde ise karşılaşma endişesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu duygular ve hisler bu kişilerin içinde buldukları topluma aidiyet hissetmelerinin önünde bir engel oluşturmaktadır.²⁴ Richard Sennett’in de ifade ettiği gibi “Yabancı olmak, memleketi dışında yaşarken bir türlü iç rahatlığına kavuşmamak demektir.”²⁵ Katılımcı bazı öğrencilerin aşağıdaki ifadeleri bu duruma örneklik teşkil etmektedir:

“Her bir olay olunca aklımıza ilk gelen ‘İnşallah Suriyeli değildir’ oluyor. Ben tıp düşünüyordum. Çalışmam, derslerim hep iyiydi. Hayallerime ilk başta ulaştım, burada tıbbi kazandım, ama gitmedim. Yaşama koşulları değişti, ben burada kalmayacağım ki. Türkiye’de kalıp kalmayacağımı bilmiyorum.” (K1, Kadın, 22)

“Suriyeli olarak Türk vatandaşlığı kazanmamak evet bir müphemlik oluşturuyor. Ben şimdi Türk vatandaşlığına dayanarak bir iş yapabilirim Türkiye’de ya da yurt dışında. Birçok düşüncem var, ticaret yapmak gibi. Mühendislikte değil farklı bir sektörde çalışmayı düşünüyorum. Çalışmaya engel olan şeylerden biri Suriyeli olmak. Ne pasaportumuz var ne başka bir şey. Yani belirsizlik var geleceğimize dair.” (K7, Erkek, 24)

“Bende durum vahim. Çünkü hemşire olduktan sonra KPSS var. O da ayrı bir yarışma, ayrı bir savaş. Atanıp atanamayacağı da belli değil. Türk vatandaşı olsam böyle. Türk vatandaşı olmayanlar için durum daha da kötü, daha da vahim. Çünkü yaşamak için çalışmak lazım, bir

²⁴ Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, 25-26.

²⁵ Richard Sennett, *Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2017), 52.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

iş yeri açmak lazım. Türk vatandaşı olmayanların Türkiye’de gelecekleri yok. Ama Türk vatandaşı olanlar için baya katkı sağlayacak.” (K9, Erkek, 19)

Savaş ortamından daha güvenli bir yere kaçan, yakınlarından ve akrabalarından yaşanan ölümlerin acısını hâlâ taşıyan insanların yeni bir toplumda yeni bir hayata ayak uydurarak uyum sağlaması oldukça zordur. Bu zorlukların başında onların birçok konuda yaşadıkları belirsizlikler gelmektedir.²⁶ Göç süreciyle birlikte hayatlar önemli ölçüde değişmektedir. Göçmenler bir taraftan yeni hayatlarına uyum sağlayıp geleceklerini kurmaya çalışırken diğer taraftan yabancı veya öteki olmanın sıkıntılarıyla ve büyük bir belirsizlikle baş etmek zorunda kalırlar. Bütün bunların üzerine bir de toplumsal etkileşim ve iletişim kurma sorunları da eklenir.

Toplumsal Etkileşim

Yerinden edilenler ile yerel halkın karşılaşmasını zorunlu kılan göç, bir anlamda yeni sosyal ilişkilerin kurulması demektir. Fakat bu ilişkiler her zaman başarıyla kurulamayabilir. Buna neden olan en büyük etkenlerden biri kuşkusuz toplumsal etkileşimin yetersizliğidir. Ev sahibi halkın sığınmacılar hakkında sahip olduğu endişe, korku, belirsizlik vb. pek çok duygunun yansımaları çoğunlukla göç eden kişilerle ilişki kurmaktan kaçınmak olmaktadır. Doğal olarak bu durum bir arada yaşama amacını da sekteye uğratmaktadır.

Bauman insan ilişkilerine “biz”, “onlar” ve “yabancılar” üçlemesinden bakmaktadır. “Biz” ve “onlar” sadece iki ayrı insan grubunu tanımlamaz, karşıt tutumları da (“duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenilirlik ve korku, işbirliği ve çekişme”) içermektedir. “Biz” ait olunan grubu temsil eden, kişinin kendini güvende ve evinde hissettiği gruptur.

²⁶ Hakan Gülerce, “Göç ve Belirsizlik: Eşleri Kayıp Suriyeli Sığınmacı Kadınlar”, *İnsan & Toplum* 10, sayı: 3 (2020): 218, <https://doi.org/10.12658/V0001>

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

“Onlar” kişinin ait olmayı istemediği gruptur.²⁷ “Biz” ve “onlar” dışında ise “yabancılar” bulunmaktadır. Bu grup gizemli veya bilinmez bir grup değildir. Aksine “yabancılar” hakkında bir takım bilgiler mevcuttur. Defalarca görüş alanına dâhil olan bu grup, istenilsin veya istenilmesin içinde bulunulan çevrede yaşarlar. Dolayısıyla sürekli görülen ve duyulan insanlardır. Varlıkları göz ardı edilemez. Ama ne “biz” grubuna ne de “onlar” grubuna dâhil edilebilir. Ne dost ne de düşmandırlar.²⁸ Bir anlamda arafta bulunan “yabancı”ların “biz” olamamasının en önemli nedenlerden biri sahip olunan önyargılardır. Onlara dair sahip olunan yanlış düşünceler, pek çok asılsız söylem, korku, endişe, öngörülemezlik vb. pek çok argüman iletişimsizliği daha da körüklemektedir. Bu konuda görüşmeye katılan bazı sığınmacı öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Yerel halkla ilişki kurmaktan çekiniyorum. Çünkü Suriyelilere yönelik yanlış düşüncelere sahipler. Bundan dolayı çekiniyorum. Buradaki insanlar biraz kızgınlar. Yanlış bir şey yaptığında, kelime kullandığında hemen bağırırlar, tepki veriyorlar. Türklerle iletişim kurduğumda daha çok dikkat ediyorum.” (K6, Erkek, 20)

“TÖMER’de okurken öğretmenler gününde hocamız için küçük bir parti yapmıştık. Bize “Ülkenizde savaş var nasıl parti yapıyorsunuz? Türkiye’de bir savaş olsaydı biz başka bir yere gitmezdik. Ülkemizden çıkmazdık” dediler.” (K5, Kadın, 20)

“Ben apartmanda merdivenden çıkarken komşulara selam veriyordum. Ama onlar Suriyeli olduğum için cevap vermiyorlardı. Bir sene sonra ben o apartmandan taşınmak istedim. Komşularımız bizi ağlayarak uğurladı, öyle vedalaştık. “Buradan gitmeyin, sizden daha iyi insanlar görmedik, kalın” dediler. Bir sene geçtikten sonra o defterin kapanması biraz zor. Onlar önyargılara dayanarak böyle davranmışlardı. Bizim

²⁷ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 51.

²⁸ A.g.e., 66.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

iyi olduğumuzu, dürüst olduğumuzu bilselerdi öyle davranmazlardı. Geçen sene kimya hocası ders anlatırken “Sizden kimin el yazısı güzel? Tahtaya çıksın” dedi. Ben el kaldırdım. “Sen nerelisin?” diye sordu. “Suriyelim” dedim. “Sen önce Latince alfabeyi çöz, ondan sonra gel” dedi. Sınıfın içinde beni utandırdı. Ondan sonra o tip insanlarla görüşmedim.” (K7, Erkek, 24)

“Bizlere karşı bir önyargı var. “Suriyeliler şuraya gidiyorlar, her şeyi yapıyorlar. Hiç umurlarında değil” gibi konuşuyorlar.” (K8, Kadın, 23)

Yerel halkın sahip olduğu bu duygu ve düşünceler zaman zaman hınca, öfkeye, nefrete dönüşebilmektedir. Göçmenlerin normal yaşam şekillerinden uzaklaşması istenmektedir. Onların gülmesi, arkadaşlarıyla, akrabalarıyla bir araya gelmesi, hatta oturmaları, sessizlikleri, giyim kuşamları, yemekleri bile rahatsız edici olabilmektedir. Bunlarla birlikte yerel halk, doğruları ve onların kim olduğunu öğrenmekten, göçmenlerle iletişim kurmaktan, onları tanımaktan olabildiğince kaçınmaktadır. Bauman böylesi bir durumda verilen ilk tepkinin, onları geldikleri yere geri göndermek olduğunu ifade etmiştir. Ona göre böyle bir tepki ile belirsizlik kaybolur ve netlik yeniden kazanılır. Göçe zorlamak, hayatlarını dayanılmaz kılarak bırakıp gitmelerini sağlamak veya bunlardan daha hafif kalacak bir diğer çözüm de ayrılmaktır. Fiziksel ayrılma; kamp alanları, gettolar vb. duvarlarla ayrılmış, yasal engellerle kuşatılmıştır.²⁹ Bauman'ın Phillippe Robert'ten alıntılacağı gibi bu alanlar yerel halk ile yeni gelenler arasında aşılmaz bir duvar inşa etmekte, toplumsal açıdan değersizleşmiş, yerel halkla iletişimi koparılmış mekânlara dönüşmüştür. Göçmenler için burası kendilerini evde hissettikleri, düşmanca bakışlardan kurtuldukları tek yerdir. Buranın dışında ise yabancıdırlar.³⁰ Richard Sennett bir

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

²⁹ A.g.e., 73.

³⁰ Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, 100; Philippe Robert vd., “Une généalogie de l'insécurité contemporaine: Entretien avec Philippe Robert”, *Esprit*, sayı: 290 (12) (2002): 35-58.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

çalışmasında yerinden-edilen Yahudilerin yeni mekânlarında -getto- oluşturduğu yeni toplumsal yapıyı gözler önüne sermektedir. Gettolar, Venedik toplumundan dışlanan Yahudilerin ötekiliklerini arttırmıştır.³¹ Getto alanının içi onlar için kendi varlıklarını ve kimliklerini korudukları yerken, getto alanının dışı dış dünya, risk, tehlike, kimlik kaybı tehdidi olmaktadır. Sennett bu durumu “yer ile bedenin birbirine bağlantısı” olarak değerlendirmiştir. Zira böyle bir düzlemde kimlik, artık mekânsal bir deneyime dönüşmüştür.³² Günümüzde böylesi bir yerinden etme ya da duvarlarla örülmüş fiziksel bir ayrılık tam anlamıyla söz konusu değildir. Fakat görüşme yapılan sığınmacı öğrencilerin belirli ortamlarda kendilerini daha rahat hissetmeleri, bu ortamlardaki sosyal ilişkilerinin daha fazla olması kısmi bir fiziksel ayrılığın olduğuna da işaret etmektedir. Bu konuda bazı sığınmacı öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Ben şanslıydım. Benim oturduğum mahallede Suriyelileri seviyorlardı. Ben geldim tanıştırdılar beni. Bazı Arapça konuşanlar vardı. Caminin hocası çok iyi Arapça konuşuyordu. Türkçe öğretmeye çalışıyordu. Ondan sonra dükkânlarda gel otur, Türkçe öğren diyorlardı. Derse giren arkadaşım ile çekinmiyorum, konuşuyorum.” (K2, Erkek, 19)

“Bizlere bazı yerlerde çok fazla değer vermiyorlar. Suriyeli olduğum için başka bir bakışla bakıyorlar. Bazı yerlerde değer veriliyor. Her yerde aynı değil. Mesela okulda bana değer veriyorlar ama çevremde çok fazla vermiyorlar. Suriyeli olduğum için başka bir bakışla bakıyorlar. Bizi tanımış olsalardı sıkıntı görmezdik.” (K1, Kadın, 22)

“Memurların hepsiyle değil bazılarıyla sıkıntı oluyor. Mesela bölümümüzün sekreteri bize çok yardım ediyor. Mesela ben bir dersin vizesine girmemiştim. Beni aradılar. “Mazeret için sağlık raporu getir” dedi. Bize çok yardım ediyor. Benim hocamla da konuşmuştum.” (K5, Kadın, 20)

³¹ Sennett, *Yabancı*, 13.

³² A.g.e., 14-15.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

“İlk tanışma anlarında tabii ki önyargılar olmuştur, ama ondan sonra yaşamadım.” (K9, Erkek, 19)

Görüşme yapılan öğrencilerin aslında uyuma istekli ve dâhil edilme sürecinden oldukça memnun oldukları görülmektedir. Yerel halk ile sığınmacıları birbirinden uzaklaştıran, iletişimi koparan asıl ayrılık ise, manevi ayrılıktır. Bauman’a göre manevi ayrılma, toprak ayrımının yapılamadığı, sınır konulamadığı noktada ortaya çıkmaktadır. Bu ayrımın ilişkiler iş ilişkilerine indirgenerek manevi bir yakınlaşmaya engel olunmaya çalışılmaktadır. Aslında böyle bir ayrılma kalın duvarların oluşturduğu ayrımdan daha tehlikelidir.³³ Böylesi bir durumda iletişim zorunlu ve kaçınılmaz bir iletişime evrilmekte, gerçek iletişim ortadan kaybolmaktadır. Bauman bu durumu “gerçek diyalog” ve “sahte diyalog” olarak ifade etmektedir. Gerçek bir diyalog kendinden farklı görüşleri olan hatta nefret edilebilecek görüşleri olan kişilerle konuşabilmektir.³⁴ Gerçek bir diyaloga girildiğinde mağlup olmak, yanlış bir düşünceye sahip olunduğunu anlamak, karşı tarafın haklı olduğunu kabul etmek peşinen kabul edilmesi gereken noktalar.³⁵ İşte bu riskler insanları iletişimden uzaklaştıran, kişinin hayatını zorlaştıran faktörlerdir. Manevi ayrılığın tecrübe edilmesini bir katılımcı öğrencinin şu ifadelerinde görmek mümkündür:

“Ben sıkıntı yaşamamak için öncesinde öğreniyorum. Bazı memurların bakışları rahatsız ediyor. Sanki iğrençmişiz gibi bir bakıyorlar. İnanın çoktan beri öğrenci belgesi almam gerekiyordu, ama gitmiyorum. Korktuğum için değil sadece görmek istemiyorum. İletişim kurmaya hep ben başlıyorum. Mesela selam vermek için kimseyi beklemiyorum. Beklesem de zaten belki hiç benimle konuşmak istemiyor. Öyle bir durum var yani. Ben başlıyorum ilk. Her bir olay olunca aklımıza

³³ Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, 74.

³⁴ Bauman ve Obirek, *Dünyaya ve Kendimize Dair*, 159.

³⁵ A.g.e., 170.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

ilk gelen “İnşallah Suriyeli değildir” oluyor. Ben sınıfta zaten tek Suriyeliyim ama ben kimseden yardım almadan çalışıyorum.” (K1, Kadın, 22)

Görüldüğü gibi günümüzde yerinden etme ya da fiziksel bir ayrılıktan ziyade manevi ayrılık derin bir şekilde yaşanmaktadır. Nitekim yerel halk ile sığınmacılar sokakta, markette, otobüste, işyerinde vb. pek çok yerde karşılaşmaktadır. Fakat bu karşılaşma sığınmacıların görüldüğü, fark edildiği anlamına gelmemektedir. Onlara karşı tutum tesadüfen ve isteksiz karşılaşmalar, en aza indirgenmiş ilişkiler olarak kalmaktadır. Erdoğan'ın çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Nitekim Türk toplumunun Suriyeli sığınmacılara karşı “çok güçlü (“uzak”) bir sosyal mesafe” söz konusudur. Bunun tam aksine Suriyeli sığınmacıların Türk toplumuna karşı sosyal mesafesi ise son derece olumlu olarak saptanmıştır. Buna benzer sonuçlar “kültürel benzerlik” noktasında da ortaya çıkmaktadır. Türk toplumu Suriyeli sığınmacılar ile kültürel benzerliğe sahip olmadıklarını düşünenlerin oranı gittikçe artmaktadır. Aynı şekilde Suriyeliler açısından durum tam tersidir.³⁶ Suriyeli sığınmacılar bugün gettolarda yaşamasalar da yerel halkın duygu ve düşünceleriyle, onları tanımadan, bilmeden, görülmeyen duvarlar, gettolar inşa edilmektedir. Kuşkusuz yeterli sosyal ilişkilerin kurulamaması, kaçınılmaz olarak etiketlemeyi de beraberinde getirmektedir.

Etiketleme

Zorla yerlerinden edilen insanların yeni yerleştikleri yerlerde karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi de *etiketleme* olarak karşımıza çıkmaktadır. Etiketleme teorisi belirli bir sosyo-ekonomik sosyal sınıftan gelen insanların şiddetle anılmasının ve içinde bulunduğu sınıf ile etiketlenmesinin, aynı sınıftan gelen diğer insanların da şiddet göstereceğini

³⁶ Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2019, Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 202-203.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

ifade eder. Bu durumda bir kişiye yapılandırılan etiketler, diğerlerinin bu kişi karşısındaki tutum ve davranışlarını şekillendirmektedir.³⁷ Bauman bu sorunu yabancılık kavramı üzerinden ele alır. Sığınmacılar kapılarını çaldıkları insanlar için “yabancı”, “yaban”, kaygıya neden olan, değerlerini, yaşam şekillerini değişikliğe uğratabacak ya da yok edecek, haklarında öngörülebilir bulunmayacak kişilerdir. Göçmenlerin üzerindeki belirsizlik onlara karşı korkunun ve kaygının en büyük nedenidir.³⁸ Bauman’a göre göçün bir kriz olarak algılanmasının çeşitli nedenleri vardır. Televizyon haberleri, gazeteler, sosyal medya, politik demeçler vb. buna zemin hazırlamaktadır. Bunlar vasıtasıyla göç krizi, ilk olarak insanlarda korkulması gereken bir kötülüğün var olduğu izlenimi yaratan “ahlaki paniğe” yol açmaktadır.³⁹ Bu duruma görüşmeye katılan bazı sığınmacı öğrencilerin ifadeleri bir örneklik teşkil etmektedir:

“Geçenlerde Türklere yanımıza geldiler ve “Siz masum değilsiniz, siz kızlara bakıyordunuz” dediler. Ama aslında sokakta hiç kız yoktu. Başka bir Türk de bize “Onlara yaklaşmayın” dedi. Bize yardım etti. İnsanlar bazı Suriyelileri iyi halde gördükleri için Suriyelilerin hepsini öyle zannediyorlar.” (K2, Erkek, 19)

“Suriyeliler ile Türklere arasında problemler yaşanıyor. Yanlış düşüncelere sahipler, Suriyeliler Türklere işlerini aldılar gibi. Daha az ücretle çalıştıkları için. Bence temel problem bu.” (K6, Erkek, 20)

Yabancılar yerel halkın arasında yer aldığında şehir hayatının yıkımını sağlayan *miksofobi*, “baş edilemez ölçüde bilinmez, ehlileştirilemez, itici ve denetlenemez şeylerden duyulan korku” bir tepki yaratmaktadır.⁴⁰

³⁷ “Güvenlik Terimleri Sözlüğü”, içinde *Etiketleme Teorisi* (Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2017), 208.

³⁸ Zygmunt Bauman, *Kapımızdaki Yabancılar*, çev. Emre Barca (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 14-15.

³⁹ A.g.e., 9-10.

⁴⁰ A.g.e., 15.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

Yabancıların kamplara kapatılması, insan haklarından öte güvenlik önlemlerinin tartışılması, insan haklarının göz ardı edilmesi, suçlu olduğu düşünülen kişilere hiçbir tolerans gösterilmemesi gibi pek çok şey böyle bir duruma zemin hazırlamaktadır. Böylece üretilen yeni korkular güven duygusunun kaybolmasına, her şeyden şüphe duyulmasına neden olmaktadır.⁴¹ Göçmen bir kez etiketlendiğinde bir daha o etiketten kurtulması çok zor olmaktadır. Kendilerinin Suriyeli olduğunu vurgulu bir şekilde Türkiye’de hissedemeyen gençler aşağıdaki düşüncelerini ifade etmektedirler:

“Bizim hakkımızda gerçeklerin söylenmesi lazım. Türkiye’de şöyle bir şey var; sadece küçük bir Suriyeli bir şey yaptığı zaman herkes sanki onu yapmış gibi. Tek bir Suriyeli iyi bir şey yapınca kimse onu konuşmuyor. Ama kötü yapınca herkes onu konuşuyor. Kötü bir şeyler olunca “Suriyeliler şöyle yaptı” gibi görünüyor haberlerde.” (K8, Kadın, 23)

“Bir olay olduğunda aslında tek bir Suriyeli değil diğerleri de gidiyor. Bir olay olunca aklımıza ilk gelen şey “İnşallah Suriyeli değildir” oluyor.” (K1, Kadın, 22)

Görüldüğü gibi sığınmacı öğrenciler en ufak bir kavga veya gürültüde hemen kendilerine gelecek bir eleştiri veya suçlamadan endişelenmektedirler. Özellikle Suriyeli etiketiyle etiketlenen bir kişinin yaşadığı olumsuz bir durum bütün Suriyelilere mâl edilebilmektedir. Hakikati aramada, doğru bilinen yanlışları ortaya çıkarmada ve farkındalık oluşturma konusunda toplumda önemli boyutlarda bir kayıtsızlık hali mevcuttur.

Göçün bir kriz olarak algılanmasına neden olan çabalar bir müddet öyle yoğun olmaktadır ki bu durum duyarsızlaşmayı, görmezden

⁴¹ Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, 109-110.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

gelmeyi ve normalleşmeyi de beraberinde getirmektedir.⁴² İzleyicilerin vicdan sızılarını bastıran bu tür bir kayıtsızlık hali, bireyleri ahlaki değerlendirmeden de muaf tutmaktadır.⁴³ Daha önce de ifade edildiği gibi “biz” ve “onlar” grubu iki zıt grubu işaret ederken, “yabancılar” grubu gri bir alanı temsil eder. Aslında “biz” ve “onlar” birbirlerine taban tabana zıt olsalar da varlıklarını devam ettirebilmek için birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Grubun kimliği ve dayanışması böyle sağlanmaktadır. Fakat bu durum “yabancılar” için geçerli değildir. Aslında “yabancılar”, diğer iki grubun sınırlarının geçirgenliğini, tehdit altında olduğunu ortaya koymaktadır. “...kaçkınlar, değerlerin yıkıcıları, birliğin düşmanları, dönekler” tarafından içeriden aşındırılan sınır, kendilerine benzemeyen ama öyle görünen “yabancılar”ın dışarıdan aşındırmasına neden olur. Böylece onlar, sınırın aslında geçirimsiz olduğunu gözler önüne sermişlerdir. Fakat bu durum onlara karşı nefret beslenilmesi ve geldikleri yere geri gönderilmesi için yeterli bir argümandır. Yabancılar, güvensizliği, tehlikeyi, kuşkuyu ortaya çıkarmaktadır.⁴⁴ Kendilerine güven veren yaşama biçimlerine kafa tutmaktadırlar. Onların “soruları saldırı, tezleri bozgunculuk, karşılaştırmaları da küstahlık ve kindarlık” olarak algılanmaktadır.⁴⁵ Hatta zaman zaman onların oturmaları, sessizlikleri bile rahatsız etmektedir. Geldikleri toplumun hayatını öğrenmeye çalışmak kendilerini taklit etmektir. Onlar gibi yaşayacak, onlar gibi giyinecek, onlar gibi çalışacak, onlar gibi eğlenecek, onlar gibi yürüyeceklerdir.⁴⁶ Erdoğan’ın yaptığı çalışmada Türk halkının sahibi olduğu “endişeleri ve şikayetlerinin bir bölümünün eksik ve yanlış bilgilerden, bir bölümünün

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

⁴² Bauman, *Kapımızdaki Yabancılar*, 10.

⁴³ A.g.e., 33.

⁴⁴ Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, 70.

⁴⁵ A.g.e., 71.

⁴⁶ A.g.e., 72.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

ise algılardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.”⁴⁷ Bütün bu önyargı ve etiketlenmenin kaynağı aslında ötekileştirmenin altında yatmaktadır.

Ötekileştirme

Günümüzün büyük sosyal sorunlarından ve birlikte yaşama kültürünün önündeki engellerden birisi de insanları, inançlarından, düşüncelerinden, ırklarından, sınıflarından, mesleklerinden ve her türlü sosyal statülerinden dolayı ötekileştirmektir. Hilal Binti ötekileştirme üzerine yaptığı bir çalışmada ötekileştirmenin beraberinde nesneleştirmeyi de getirdiğini ve bu durumun vahim sonuçları olacağını “öteki, berikinin bilincinde ve vicdanında nesneleştirildikten sonra damgalanır. Artık o ağaç gibi veya taş gibi bir şeydir. O, iradesi dikkate alınmaksızın her tür muameleye layık görülür” şeklinde ifade eder.⁴⁸ Öteki kavramına yapılan vurgu aslında “biz”e ait olan yoğun vurgudan kaynaklanmaktadır. Aidiyet duygusuna yapılan aşırı vurgu diğer insanlarla kurulan ilişkilerde “öteki”leştirmeyi önemli bir araç haline getirmektedir.⁴⁹ Elbette ötekinin oluşturulmasında “biz” önemli bir yere sahiptir, ancak göçmenler özelinde konu değerlendirildiğine birçok başka sebeplerin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bauman’ın Franz Kafka’dan yaptığı alıntı, tek bir cümle ile ötekileştirmeyi özetlemektedir: “Her halükârda beş kişiyiz ve altı kişi olmak istemiyoruz.”⁵⁰

Bauman ötekiliği “ıskarta” kavramıyla özdeşleştirir. Ona göre ıskarta hayatlar için kendi iradeleriyle yaşamlarını sürdürecek yerler yoktur. Onlar için “atık döküm alanları” oluşturulmalıdır. Buralar gettolar, hipergettolar

⁴⁷ Erdoğan, Suriyeliler Barometresi 2019, *Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, 204.

⁴⁸ Hilal Binti, “Ötekileştirme”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4, sayı: 3 (1 Mart 2017): 4.

⁴⁹ Şevket Ökten, “Zorunlu Göç Zor(un)lu Kabul: Ceylanpınar Afgan Göçmenleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, sayı: 28 (1 Aralık 2012): 178.

⁵⁰ Bauman, *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*, 21.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

ya da kamp alanlarıdır. Fakat yerel halkın sahip olduğu hınç ve öfke, yeni gelenlere karşı aşılmaz bir duvar oluşturmaktadır ki bu durum göçmenlerin yabancılaşmasını kolaylaştırmaktadır.⁵¹ Aslında önyargı, hınç ve öfkeyle örülmüş bu duvar gerçek bir duvardan daha etkilidir. Artık yabancıyı hatırlatan her şeye karşı; hareket etme biçimlerine, giyim kuşama, yemeklere vb. karşı hınç duyulmaya başlanmaktadır.⁵² Bu da araya koyulacak mesafelerle kendisini göstermektedir. Örneğin yabancılarla araya set çekilmesine yarayan “kontrol noktaları, resepsiyon ve güvenlik görevlileri” ötekileştirmenin işaretleridir. İçeriye girmeyi isteyen kişi, oraya girmeye hakkı olduğunu ispatlamak zorundadır.⁵³

Bauman *zenofobi* kavramına dikkat çeker. Zenofobi, kendilerinden farklı olan herkese karşı büyük bir nefret duymaya yatkın kişilerin, yabancı olan her şeye karşı gösterdikleri düşmanlıktır. Bununla birlikte fazlasıyla önyargıya sahip olan insanlar da tek tiplikten yana olup herhangi bir değişikliğe ya da değişik olan bir şeye katlanamazlar.⁵⁴ İnsandışılaştırma, Bauman'ın ifadesiyle “onların meşru insan hakları sahipleri kategorisinden dışlanması,” göçmen meselesini çıkmaza sürüklemektedir; güvenlik tehdidi, suçlama ve cezalandırma, düşmanlık vb. (potansiyel tehdit olarak görmek).⁵⁵ Diğer bir ifadeyle göçmenleri kurban haline getirmektedir (*kurbanlaştırma*).⁵⁶ Odak grup görüşmelerine katılan bazı katılımcılar bu bağlamda aşağıdaki ifadelere yer vermişlerdir:

“Beni çok tanımıyorlar. Suriyeli olduğum çok belli olmuyor. Ama dışlanma özellikle kızlara çok fazla oluyor. Başörtüsünden dolayı

⁵¹ A.g.e., 100.

⁵² Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, 74.

⁵³ A.g.e., 77.

⁵⁴ A.g.e., 59.

⁵⁵ Bauman, *Kapımızdaki Yabancılar*, 70.

⁵⁶ A.g.e., 90.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

hemen belli oluyor Suriyeli olduğu. Suriyeli deyince insanlar sanki bir küfür gibi algılıyor. İnsan biraz rahatsız oluyor bundan.” (K1, Kadın, 22)

“Bazı hocalar var Suriyelileri sevmiyorlar. Bazen ofise gidiyoruz “Toplantım var.” diyor. Bir iki saat dışarıda bırakıyor. Ondan sonra “Gel” diyor. Türkiyeli öğrenci giriyor. Bizi başından atıyor. Geçen yıl bir proje yapılmış. Katılanlar bin lira verilmiş. Suriyelilere, bizlere bir şey söylememişler sadece Türkleri almışlar. Arkadaşım anlatmıştı. Yazın da yine bir proje varmış üç gün süren. Herkes bin lira almış Suriyeli kimseye söylememişler.” (K2, Erkek, 19)

Göçmenler/yabancılarla iletişim kurmamız, onlarla ilgili bilgi edinmekten kaçınmamız onlar hakkında gerçek bilgilerin aksine yanlış düşüncelere, önyargılara neden olmaktadır. Richard Sennett bu durumu onlar hakkında kurulan “fantaziler” olarak ifade etmiştir. Fakat onlar hakkında bilgi sahibinin olmanın tek yolu olan bu fantaziler “farklılığı kavranması imkânsız bir ötekiliğe çevirir.”⁵⁷ Aynı durumu William Shakespeare de Venedik Taciri adlı oyununda yine Yahudiler üzerinden yabancılara karşı duyulan öfkeyi, kini, düşmanlığı sergilemiştir. Ana karakterlerden Yahudi Shylockkötü, çıkarıcı, horgörülen olarak nitelenirken, bu nitelene onun sadece Yahudi olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun farkında olan Shylock III. Perde / I. Sahne’de bu durumu şöyle dillendirir:

“Ben Yahudi’yim de ondan. Yahudi’nin gözü yok mu? Yahudi’nin elleri yok mu; organları, boy posu, duyuları, duyguları, heyecanı yok mu? Aynı yiyeceklerle beslenmiyor mu, aynı silahla yaralanmıyor mu, aynı hastalığa yakalanmıyor mu, aynı yolla iyileşmiyor mu, aynı kışın ve yazın üşüyüp ısınmıyor mu? Farkı ne Hıristiyan insandan? Etimizi kesince bizim de kanımız akmaz mı? Gıdıklanınca gülmez miyiz? Zehirlenirsek ölmez miyiz?”⁵⁸

⁵⁷ Sennett, *Yabancı*, 42.

⁵⁸ William Shakespeare, *Venedik Taciri*, çev. Bülent Bozkurt (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013), 75-76.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

Ötekileştirmeye başladığımızda aslında “diğer”lerini bir nevi insanlıktan çıkarmaktayız. Odak grup görüşmelerinden iki katılımcı aşağıdaki ifadelere yer vermiştir. Bu ifadelerden de aslında eğer bir grup öteki ilan edilmişse artık ona en insani durumlar bile çok görülebilmektedir.

“Ben başka bir şehre gitmek istersem Göç İdaresine gidip izin almam lazım. Ama bazen izin vermiyorlar. Bu şüphe değil mi? Bu hükümet tarafından bize karşı bir şüphe. Ben kendimi hep yabancı olarak hissediyorum. Suriyeli olduğum için bana yabancı olarak bakıyorlar. Tanınma, değer verme yok.” (K5, Kadın, 20)

“Mesela tenis oynamaya gittiğimde ben sadece Arapça konuşursam kendimi dışlanmış hissediyorum.” (K6, Erkek, 20)

Öğrenciler açısından değerlendirildiğinde Suriye ve Yemen gibi savaş, ilhak ve ulusal felaketlerin yaşandığı ülkelerden gelen öğrencilere, 2014 ve 2015’ten bu yana “özel öğrenci” sayılmaları ve özel durumları nedeniyle Türkiye, bazı ülke vatandaşlarını gerekli belgeleri sağlamaktan mazur görmektedir.⁵⁹ Bu durumun bazı teknik noktalardan uyumu kolaylaştırıcı etkisi olsa da insanların zihinlerindeki duvarların ve yaşanan uyum sorunlarının daha derinlerden geldiği ifade edilebilir. Örneğin bir ders esnasında bir sığınmacı öğrenci aşağıdaki bahsettiği olumsuz durumu yaşayabilmektedir:

“Geçtiğimiz yıl Erasmus ofisi tarafından verilen Avrupa’da öğrenime devam etme şansı için pasaporta ihtiyacımız vardı. Bizim Suriye’den ya da büyükelçilikten pasaport çıkarmamız çok zordu. Avrupa’da geçici kimlik gibi geçici pasaport veriliyor sığınmacılara. Bize de öyle bir pasaport verilmiş olsaydı bu fırsatı kaçırmazdım. Şimdi Avrupa’da öğrenim hayatına devam edebilirdim.” (K7, Erkek, 24)

⁵⁹ Sanaa Talwasa, “Seeking a ‘Better Life’ in Turkey: Afghan Refugees’ International Human Rights Condition in Turkey,” *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 11 (Kasım 2020): 261, <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.6.11.76>

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

“Elazığ depremi olduğunda ben Kızılay ile yemek dağıtmaya gittim. Bizim ekipten biri “Biz 2011’den beri size yardım ediyoruz. Siz de biraz yardım edin bari” dedi. Tartışmayı kestim, çıktım oradan. Benim çok zoruma giden bir olaydı. Yanlış düşünceler dolaşüyor sosyal medyada, dışarıda, sokakta. Herkesten garip bakışlar aldık. Üniversiteye girmeden önce biraz değersiz hissediyorduk. Üniversiteye girdikten biraz daha değişti. Dostlarımız oldu. Gittiğimiz geldiğimiz arkadaşlarımız var artık. Aileleriyle de tanışıyoruz.” (K9, Erkek, 19)

Sığınmacı öğrenciler her ne kadar ötekileştirmeye maruz kalsalar da yine de bir şekilde hayata tutunmaya ve önyargıları kırmaya çalışmaktadırlar. Almanya’daki göçmen öğrenciler üzerine yaptığı bir çalışmada F. Güzin Ağca-Varoğlu, öğrencilerin “sosyal ortamlarında karşılaştıkları önyargılarla taktiksel olarak baş etme çabasına girme gereği duymaktadırlar” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁰ Bu durumun bir benzerinin Suriyeli sığınmacılar açısından da yaşandığı gözlemlenmektedir. Eğer sosyal uyumun iki yönlü gerçekleştiğini düşünecek olursak bunun için her iki tarafın da desteğe ihtiyaçları olduğu bir gerçektir. İnsanların ve insanlığımızın omuzuna yüklenmiş sorumluluklarını yerine getirmek hepimizin borcu olmalıdır. Bunun için yapılacak çok şey var. Odak grup görüşmelerinde son olarak yapılması gerekenler üzerine bir oturum gerçekleştirildi. Böylelikle çalışmada ortaya konulan sosyal sorunların çözümüne yönelik çeşitli öneriler de geliştirilmiş oldu.

Neler Yapılmalı?

Yükseköğretimdeki sığınmacı öğrencilerin birçok uyum ve çatışma alanları ile karşı karşıya oldukları bir gerçektir. Bu aslında gayet insani bir durumdur. Önemli olan bu süreci nasıl yönetebileceğimizdir. İnsanoğlu bir kayıp nesile de odaklanabilir, kazanılmış bir nesile de. Bu bağlamda

⁶⁰ F. Güzin Ağca-Varoğlu, “Almanya’da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri,” *Journal of Economy Culture and Society*, sayı: 62 (25 Aralık 2020): 10-11, <https://doi.org/10.26650/JECS.2019-0124>

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

Türkiye, yaklaşımını “kayıp nesiller” tartışması etrafında şekillendirmek yerine, kapsayıcı bir çerçeve uygulayarak “kazanılmış nesiller” söylemini vurgulamaktadır.⁶¹ Kant’ın ifadesinde belirttiği gibi “yeryüzüne sınırsız şekilde yayılamayacak ve nihayet birbirlerinin varlıklarını hoş görmek zorunda olan” insanlar için, dünya çapında ebedi barışın koşullarının sağlanması önemlidir. Burada kastedilen toprak ayrımlarının yok edilmesi değildir. Aksine dostça ilişkilerin kurulduğu bir “dostluk hakkı”dır. “*Düşmanlığın yerine konukseverliğin ikame edilmesidir.*”⁶² Bu düşünceyi destekler bir şekilde, bir katılımcı aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir:

“Ben 2010’da Türkiye’ye Urfa’ya geldim. Bir liseyi ziyaret ettim. Oradaki öğrenciler sanki uzaylı gelmiş gibi karşıladılar, özel bir ağırlama vardı. Çok güzel misafirperverlik göstermişlerdi. Güzel bir hafta yaşadım Urfa’da. Ondan sonra bir sene geçti. Tekrar Türkiye’ye geldim. Ama mülteci olarak geldim. Artık o gözle bakmıyorlardı. Farklı bir bakış açısıyla bakıyorlardı. “Bu mülteci, fakir, vatansız” gibi. Bizim saygımız yerle bir oldu.” (K7, Erkek, 24)

Görüldüğü üzere aslında sığınmacı öğrenciler özellikle yaşadığı yerlerde çeşitli önyargılarla ve hatta kimliklerini yaralayıcı ifadelerle karşılaşmaktadırlar. Bu durum gelecek açısından önemli sorunlar teşkil edebilmektedir. Charles Taylor bu durumu özsayıgı yitimi ve *kimlik sakatlanması* olarak ele almaktadır. Ona göre ötekileştirilen insanların kendilerini değersiz görmeleri onların içinde buldukları ezilmişlik konumunun sürdürülmesinde en önemli araç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³ Bu durum gelecek açısından oldukça endişe vericidir.

⁶¹ Ayselin Yıldız, *Integration of Refugee Students in European Higher Education Comparative Country Cases* (İzmir: Yaşar Üniversitesi, 2019), 91.

⁶² Zygmunt Bauman, *Kapımızdaki Yabancılar*, çev. Emre Barca (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 62-63.

⁶³ Charles Taylor, “Tanınma Politikası,” içinde *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, ed. Amy Gutmann (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 47, <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/cokkulturculuk-tanima-politikasi.aspx>

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

Belirsizlik başlığında belirtildiği gibi devlet politikaları, göç krizini tetiklemeyle birlikte bireylerin kişisel sorumluluklarından uzaklaşmasına da neden olmaktadır. Bauman'a göre göç meselesinde, göçmenleri göz ardı etmek, duvarlar örmek, ayrıştırma, mesafeyi koruma vb. devlet politikaları "kısa vadede aldatici şekilde rahatlama sağlasa da gelecekteki bir patlama için patlayıcı depolamak" anlamına gelmektedir. Çünkü göçmenler ortak bir geleceği etkilemektedir. Dolayısıyla bu tehlikeyi büyütme yerine azaltmak gerekir ki bundan çıkışı sağlayacak tek yol "ayrışma eğilimlerini reddetmek"tir. Bunun nasıl yapılacağını ise kendisi şöyle ifade etmektedir:

*"Zamanımızın "tek gezegen, tek insanlık" gerçekliğinin meseleleriyle yüzleşmeyi reddetmek, kendimizi temize çıkarmak ve asay bozucu farklılık, benzeşmezlik ve kendini dayatan yabancılaşmalardan kendimizi ayırmak yerine, onlarla yakın ve gitgide artan ölçüde samimi temaslar kuracak fırsatlar aramalıyız. Umulur ki bu, teşvik edilen ve tasarlanan bölünme yerine ufukların kaynaşmasıyla sonuçlansın."*⁶⁴

Çalışmada yapılan odak grup görüşmesinde öğrencilere neler yapılması gerektiği üzerine fikirleri sorulduğunda aşağıdaki ifadelere yer vermişlerdir:

"Kendimizi tanıtmalıyız. Bizi tanımadıkları için böyle davranışlar var. Aslında bize görev düşüyor. Bizim kendimizi tanıtmamız gerekiyor."
(K1, Kadın, 22)

"Suriyeli bir arkadaşı olmayanın Suriyeliler hakkında bilgisi yok, olumsuz şeyler konuşuyor. Suriyeli arkadaşı olan, arkadaşı olmayanlardan bir bilgi öğrenir. Böylece herkes öğrenecek kim olduğumuz? Ne yaptığımızı? Bizim paramızı nereden kazandığımızı? Üniversiteye nasıl girdiğimizi? Herkes doğrusunu öğrenecek. Ben kimseden hiçbir şey istemiyorum. Sadece güler bir yüzle karşılanmak istiyorum. Biriyle konuşurken kızgın gibi konuşmasın ya da hiç konuşması daha iyi. Ama konuşunca bir empati gösterebilir. Sonuçta

⁶⁴ Bauman, *Kapımızdaki Yabancılar*, 21.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

ben keyfimden gelmedim, zorla geldim. İnsanlar empati gösterse her şey düzeltilir bence. Ama onların bizi kabul etmeleri de bir empati, bir empati işareti.” (K7, Erkek, 24)

“Kadınlar için dil kursu, örgü kursu gibi kurslar açılmalı, mesleki eğitimler verilmeli. Böyle yapılırsa kadınlar arasındaki önyargılar kırılmış olabilir. Erkekler için de olabilir, mesleki eğitimler verilebilir, iş konusunda toplantılar yapılabilir. Öğrenciler için de daha fazla etkinlik yapılabilir. Üniversitede biz baya etkinlik yaptık. Pek çoğuna katıldım. Bizim hakkımızda gerçeklerin söylenmesi lazım. Suriyeli iyi bir şey yapınca çok konuşulmuyor. Ama kötü bir şey yapınca yapan herkes onu konuşuyor. “Suriyeliler şöyle yaptı” gibi görünüyor haberde. Bu genellemelerin kalkması lazım.” (K8, Kadın, 23)

“Halk daha fazla bilgilendirilmeli. Çünkü evdekilerin dışarıda ne olduğundan haberi yok. Üniversite öğrencisi bazı şeyleri biliyor, bazıları yanlış biliyor, bazıları doğru biliyor.” (K9, Erkek, 19)

Görüldüğü gibi sığınmacı gençler açısından bakıldığında en büyük sorunun ön yargıların kırılmasında yattığını görmekteyiz. Ön yargıların kırılmasına, diğer bir ifadeyle zihnimizde inşa ettiğimiz duvarların yıkılmasına yönelik yapılacak her çalışma büyük anlam ifade etmektedir. Bu durumu Deniz Ülke Arıboğan, “Eğer köprü mimarları, duvarcı ustalarını yenemezse, ‘geleceğimiz’ bu duvarların ardında inşa edilecek.”⁶⁵ ifadesiyle çok güzel özetlemektedir.

Sonuç

Suriye’de devam eden iç karışıklıklar nedeniyle yüzbinlerce insan sınır ötesi göçe maruz kalarak yerlerinden edilmiştir. Suriye’den Türkiye’ye doğru gerçekleşen kitlesel zorunlu göçün toplumsal, sosyal, ekonomik, siyasi ve güvenlik bağlamında birçok etkisi bulunmaktadır. Özellikle yaşanan bu kitlesel göç ani bir insani karşılaşmayı da beraberinde getirmiş

⁶⁵ Deniz Ülke Arıboğan, *Duvar: Tarih Geri Dönüyor*, (İstanbul: İnkılap, 2017).

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

ve çeşitli uyum ve çatışma alanları ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte toplumun farklı aktörleri farklı şekilde rol almaktadır. Çalışmada bu karşılaşma ve birlikte yaşama süreci Harran Üniversitesi öğrencileri üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılan odak grup görüşmelerinde yükseköğretimdeki Suriyeli öğrencilerin sosyal deneyimleri ve karşılaştıkları sorunlar üzerine Zygmunt Bauman'ın kabullenme, belirsizlik, toplumsal etkileşim, etiketleme ve ötekileştirme kavramları üzerinden bir analiz yapılmıştır. Bu bağlamda bazı Suriyeli öğrencilerin çeşitli alanlarda sosyal dışlanma, ötekileştirme, damgalanma ve etiketlenmeye maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. Ancak yine de birçok alanda uyum ve dahil etme pratiklerinin de yaşandığı tespit edilmiştir. Suriyeli öğrencilerin topluma dâhil olma ve birlikte yaşama isteklerinin yüksek olduğu, birlikte yaşama kültürünün inşasında aktif rol almak istedikleri sonucuna varılmıştır.

Suriyeli öğrencilerin okul içerisinde özellikle arkadaşları tarafından onları da memnun eden bir toplumsal kabul yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Ancak okulda yaşadıkları bu kabul süreci ikamet ettikleri semtlerde farklılaşmaktadır. Bu da onları çeşitli açılardan olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durum da onların akranlarından ziyade onları tanımayan çevrelerce dışlandıklarını göstermektedir. Bunun sebebi de toplumun genel olarak Suriyeli sığınmacıları yeterince tanımaması ve halk arasındaki doğru bilinen yanlışların yaygın olması ile açıklanmaktadır.

Belirsizlik, öğrencilerin sosyal uyum sürecinde karşılaştıkları önemli sorunlardan birisidir. Bir öğrencinin geleceği hakkında bir fikir sahibi olamaması onun için hem kimlik inşasında hem de toplumsal uyum bakımından yaralayıcı olabilmektedir. Türkiye'de bir yaşam, üçüncü bir ülkeye göç veya kendi ülkelerine geri dönüşten hiçbirisinin belirli olmaması onları çok sancılı bir belirsizlik sürecine itmektedir. Onlar bir taraftan topluma dahil olup öğrenimlerini devam ettirmeye çalışırken diğer taraftan büyük bir belirsizlikle mücadele etmektedirler. Bu arafta olma durumu da onların ve yerel halkın sosyal uyum süreçlerine olumsuz yansımaktadır.

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

Öğrencilerin yaşadıkları diğer bir sosyal sorun ise toplumsal etkileşimin yeterince güçlü olmamasıdır. Özellikle sığınmacı ve yerel öğrencilerin sadece kendileri gibi sığınmacı veya yerel arkadaşları ile iletişim kurmaları sosyal uyumun önündeki engellerden biridir. Aslında bu durum da karşılıklı düşünülmelidir. Hem Türk hem de Suriyeli öğrencilerin karşılıklı olarak iletişim kurma istekliliklerinin yeterli düzeyde olmadığı gözlenmektedir. Bunun birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerin en başında önyargılar, dil problemi ve çeşitli bağlamlarda etiketleme ve ötekileştirme olarak ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle etiketleme ve ardından kaçınılmaz olarak gelen ötekileştirme sürecinin, sığınmacı öğrencilerin sosyal uyum süreçlerini ve özellikle psikolojik sağlıklarını önemli ölçüde olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Ötekileştirme aslında içinde önemli tehlikeleri de barındırmaktadır. Bu durum yer yer çeşitli şiddet biçimlerine dönüşebilmektedir.

Sonuç olarak birlikte yaşamın yolu duvarlar yerine köprülerin inşa edilmesinden geçmektedir. Bu ise; göçmenlerin ve ev sahibi toplumların uyum içerisinde, birbirlerine “Hoş geldin!” demekten korkmadığı bir dünya ile mümkün olabilir. Öyleyse bu çalışmadan; sığınmacı öğrencilerin uyum sorunlarının azaltılacağı, birlikte yaşama kültürünün güçlendirileceği ve kaynaşmanın sağlanabileceği çalışmalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu sonucu çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Açıknel, Nihal. “İstanbul’daki Suriyeli Üniversite Gençliği Üzerine Nitel Bir Araştırma.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Agier, Michel. *Aux bords du monde, les réfugiés*. Paris: Flammarion, 2002.

Ağca-Varoğlu, F. Güzin. “Almanya’da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri”. *Journal of Economy Culture and Society*, Sayı: 62 (25 Aralık 2020): 23-46, <https://doi.org/10.26650/JECS.2019-0124>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
71-106

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

Arıboğan, Deniz Ülke. *Duvar: Tarih Geri Dönüyor*. İstanbul: İnkılap, 2017.

Bauman, Zygmunt. *İskarta Hayatlar & Modernite ve Safraları*. Çeviren Osman Yener. İstanbul: Can Yayınları, 2018.

----- . *Kapımızdaki Yabancılar*. Çeviren Emre Barca. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

----- . *Kimlik*. Çeviren Mesut Hazır. Ankara: Heretik, 2017.

----- . *Sosyolojik Düşünmek*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Bauman, Zygmunt, ve Stanislaw Obirek. *Dünyaya ve Kendimize Dair*. Çeviren Burcu Halaç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.

Binti, Hilal. “Ötekileştirme.” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4, Sayı: 3 (1 Mart 2017): 1-9.

Cebeci, Suat. *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*. İstanbul, 2002.

Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara, 2014.

Çopur, Ahmet, ve Muammer Demirel. “Suriyeli Mültecilerin Yükseköğrenim Sorunu: Göç Süreci ve Sonrası”, 2016, <https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/74a07545-d673-494d-b498-c7d13b2cd7a1/egitim-bilimlerinde-yenilikler-ve-nitelik-arayisi>

Erdoğan, M. Murat. *Suriyeliler Barometresi 2019, Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Ankara: Orion Kitabevi, 2020.

Ertong Attar, Günnur ve Deniz Küçükşen. “Somehow Familiar but Still a Stranger: Syrian Students in Turkish Higher Education.” *Journal of International Migration and Integration* 20, Sayı: 4 (1 Kasım 2019): 1041-1053, <https://doi.org/10.1007/s12134-018-00647-8>

Geçici Koruma. “Göç İdaresi Genel Müdürlüğü,” 18 Aralık 2020. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Yükseköğretimdeki Suriyeli Sığınmacı Öğrenciler

Gök, Naim. “Suriye Krizi’nin Türkiye’ye Yansımaları (2011-2017).” Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 8 (Mayıs 2019): 77-144.

Gülerce, Hakan. “Göç ve Belirsizlik: Eşleri Kayıp Suriyeli Sığınmacı Kadınlar.” İnsan & Toplum 10, Sayı: 3 (Eylül 2020): 217-221, <https://doi.org/10.12658/V0001>

“Güvenlik Terimleri Sözlüğü.” İçinde *Etiketleme Teorisi*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2017.

Karadağ, Nazife. “Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Bağlamında Türkiye’de Eğitim Gören Suriyeli Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma,” *Journal of Turkish Studies* 11, Sayı: 19 (1 Ocak 2016): 477-490, <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11155>

Kaya, Özgür Salih. “Geçici Koruma Statüsünde Bulunan Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Göç Sürecindeki Uyum Yaşantıları.” Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Ökten, Şevket. “Zorunlu Göç Zor(un)lu Kabul: Ceylanpınar Afgan Göçmenleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma.” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, Sayı: 28 (01 Aralık 2012): 171-186.

Robert, Philippe, Olivier Mongin, Marc-Olivier Padis, ve Monique Seyler. “Une généalogie de l’insécurité contemporaine: Entretien avec Philippe Robert.” *Esprit*, Sayı: 290 (12) (2002): 35-58.

Sennett, Richard. *Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2017.

Shakespeare, William. *Venedik Taciri*. Çeviren Bülent Bozkurt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.

Hakan GÜLERCE ve Rukiye ÇORLU

Talwasa, Sanaa. "Seeking a 'Better Life' in Turkey: Afghan Refugees' International Human Rights Condition in Turkey." Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 11 (Kasım 2020): 245-274, <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.6.11.76>

Taylor, Charles. "Tanınma Politikası." İçinde Çokkültürcülük: Tanıma Politikası, editör Amy Gutmann, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 46-93. <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/cokkulturculuk-tanima-politikasi.aspx>

Uçar, Rukiye. "Intercultural communication and adaptation of Syrian University students: A study at a foundation university in Istanbul." Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.

Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.

Yıldız, Ayselin. *Integration of Refugee Students in European Higher Education Comparative Country Cases*. İzmir: Yaşar Üniversitesi, 2019.

"Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi." Erişim 26 Aralık 2020. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

Acculturation Strategies and Parenting Attitudes Among Belgian Turkish Immigrants

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK^(*), Asil Ali ÖZDOĞRU^(**)

Öz

Bu çalışmanın amacı Belçika'da yaşayan Türk göçmenlerin kültürleşme stratejileri ile ebeveynlik tutumlarını araştırmaktır. Çalışmada katılımcıların cinsiyet, yaş, sosyoekonomik durum gibi sosyodemografik özellikleri de bu amaçla incelenmiştir. Çalışma kapsamında Belçika'da yaşayan 56 kadın ve 25 erkekten oluşan toplam 81 Türk ebeveynine demografik bilgi formu, Ebeveyn Tutum Ölçeği ve Kültürleşme Ölçeğinden oluşan bir anket uygulanmıştır. Anketten elden edilen veriler geçerlik ve güvenilirlik analizleri ile ilişkisel analizlere tabi tutulmuştur. Bulgulara göre her iki ölçeğin de Belçikalı Türk göçmenler için geçerli ve güvenilir birer ölçüm aracı olduğu görülmüştür. Entegrasyon kültürleşme stratejisinin demokratik ebeveynlik tutumu ile pozitif, otoriter tutum ile negatif ilişkiye sahip olduğu, asimilasyon kültürleşme stratejisinin ise otoriter ve koruyucu ebeveynlik tutumları ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca ebeveynlik tutumlarının kuşaklar arasında fark gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Avrupa'da yaşayan Türklerin kültürleşme stratejilerinin farklılık gösterdiğini

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 27.10.2020

Kabul Tarihi: 12.04.2021

^(*) Bağımsız Psikoloji Bilim Uzmanı, birgulkapaklikaya@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1537-5927>

^(**) Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji (İngilizce) Bölümü, asil.ozdogru@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4273-9394>

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

ve ebeveynlik tutumları ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Ebeveynlik tutumlarında kuşaklararası farkların görülmesi de göçmenlerin eğitim, ekonomik ve sosyal-kültürel özelliklerinin çocuk yetiştirme davranışlarıyla ilgili olduğunu teyit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Ebeveynlik, Kültürleşme, Türk, Aile.

Abstract

The aim of this study is to investigate the acculturation strategies and parenting attitudes of Turkish immigrants living in Belgium. Sociodemographic characteristics of the participants such as gender, age, and socio-economic status were also examined in this study. For the purpose of the study, a questionnaire consisting of demographic information form, Parent Attitude Scale and Acculturation Scale was administered to a total of 81 Turkish parents consisting of 56 women and 25 men living in Belgium. The data obtained from the questionnaire were used in validity and reliability analyses and correlational analyses. According to the findings, both scales were found to be valid and reliable measurement tools for Belgian Turkish immigrants. It was found that the integration acculturation strategy had a positive relationship with democratic parenting attitude and a negative relationship with authoritarian attitude, and assimilation acculturation strategy had a negative relationship with authoritarian and protective parenting attitudes. Additionally, it was seen that parenting attitudes showed differences across generations. The findings obtained in the study show that the acculturation strategies of Turks living in Europe show differences and these strategies are related to their parenting attitudes. The observation of intergenerational differences in parenting attitudes also confirms that immigrants' educational, economic and social-cultural characteristics are related to their child-rearing behavior.

Keywords: Immigrant, Parenting, Acculturation, Turkish, Family.

Giriş

Yurtdışında yaşayan 6 milyondan fazla Türk'ün 5,5 milyonu Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır.¹ Batı Avrupa ülkelerinin işgücü piyasalarındaki boşluğu doldurmak üzere 1960'lı yıllardan itibaren Türk vatandaşları hızla gelişmekte olan bu ülkelere göç etmeye başlamıştır. Batı Avrupa

¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları." erişim 2018, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

ülkelerinden Belçika'da günümüzde 130 binden fazla Türk vatandaşının yaşadığı ve 25 binden fazlasının çalıştığı bilinmektedir.²

Her ne kadar Avrupa'daki Türk göçmenler ile ilgili yıllardır farklı bilimsel çalışmalar yapılmış olsa da Belçikalı Türk göçmenlerle ilgili aile ve kültür çalışmaları kısıtlı kalmıştır. Bu çalışmada Belçika'da yaşayan farklı kuşaklardaki Türk göçmenlerin ebeveynlik tutumları ve kültürleşme stratejileri incelenmiştir. Göç konusuyla birlikte gündeme gelen kültürleşme ve kültürel ilişkiler alanındaki araştırmalarla bu tür konular daha da derinlik ve önem kazanmıştır.³

Kültürleşme (acculturation), en basit olarak, iki kültürün birbirini etkileme ve bir sentez oluşturma sürecidir. Kültürel bütünleşim olarak da kullanılan kültürleşme kavramı “grupların ya da bireylerin kendi öz kültürlerindeki toplumsal ve kültürel değerleri, fikirleri, inançları ve davranış modellerini farklı bir kültürünkilerle bütünleştirmesi işlemi, bireyin başka bir kültüre tutumlar veya davranış bakımından uyum sağlaması” olarak tanımlanmaktadır. Kişi veya gruplar eskiden sahip oldukları kültürel özelliklerini yeni çevreye uyarlayarak yeni kültürel tutum ve davranış, yaşam biçimi veya değerler üretirler. Benzer diğer kavramlardan olan kültürlenme veya kültürleme (enculturation) “erken çocuklukta başlayan, bireylere kültürel değerlerin, fikirlerin, inançların ve davranışsal modellerin yerleştirilmesi sürecidir.”⁴ Kültürlenme (culturation) ise farklı kültürel yapılardan gelen birey veya grupların başka bir kültür alanında oluşturdukları yeni kültürel öğelerle uyum sağlama

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

² “Yurt dışında kaç Türk var ? Hangi ülkelerde yaşıyorlar ?,” *Sözcü*, 14 Mart 2017, <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/yurt-disinda-kac-turk-var-hangi-ulkelerde-yasiyorlar-1732773/>

³ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Kültürleşme ve aile ilişkileri,” *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 sayı: 34, (2014): 122.

⁴ Sirel Karakaş, “Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü: Bilgisayar Programı ve Veritabanı,” <http://www.psikolojisozlugu.com>

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

süreçleridir.⁵ Bu birey veya gruplar “daha önce sahip oldukları özelliklere benzemeyen ama yeni girdikleri toplumsal çevreye de ait olmayan, ancak o toplumsal çevreye uyumlarını kolaylaştıran yeni kültürel tutum, davranış, değer ya da yaşam biçimi öğeleri” yaratırlar.⁶

Göçmen gruplar göç ettikleri toplumların kültürlerine karşı farklı kültürleşme stratejileri uygulayabilmektedir. John Berry'nin modeline göre göçmenler kendi kültürel kimliklerini devam ettirmeye ve göç ettikleri toplumdaki ilişkilerini devam ettirmeye verdikleri öneme göre dört farklı kültürleşme stratejisi izleyebilirler.⁷ Her iki kültürü de önemseyen ve yeni kültüre ait özellikleri kendi kültürleriyle bütünleştirenler entegrasyon stratejisi, kendi kültürlerini bırakıp yeni kültürü benimseyenler asimilasyon stratejisi, yeni kültürden koparak veya uzak durarak kendi kültürünü sürdürmek isteyenler ayrışma stratejisi, her iki kültürü de benimsemeyenler de marjinalleşme stratejisini kullanabilmektedir.

Ebeveynlik tutumları çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimini önemli ölçüde etkileyen ve kişiliklerinin oluşumunda oldukça önemli olan bir faktördür. Diana Baumrind ve ondan sonra gelen araştırmacılara göre otoriter, demokratik, ihmalkâr ve hoşgörülü olmak üzere dört farklı ebeveynlik tutumu bulunmaktadır.⁸ Otoriter ana babalar çocuklarını kendi emirlerine uymaya zorlarlar, kontrolcü ve kuralcılardır. Demokratik

⁵ C. Akçaoğlu “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitiminde Kullanımı,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, (Haziran 2017): 7.

⁶ S. Aydın, “Kültürleşme,” K. Emiroğlu ve S. Aydın (Haz.) *Antropoloji Sözlüğü* (2. bs.) içinde (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları): 536.

⁷ J. W. Berry, “A psychology of immigration,” *Journal of Social Issues* 57, (2001): 618-619.

⁸ D. Baumrind, “Current patterns of parental authority,” *Developmental Psychology* 4, no. 1, Pt.2, (1971): 23. <https://doi.org/10.1037/h0030372>; E. E. Maccoby ve J. A. Martin, “Socialization in The Context of The Family: Parent-Child Interaction” *Handbook of Child Psychology* 4. Socialization, personality, and social development içinde, P. H. Mussen, (Seri Ed.), E. M. Heatherington, (Cilt Ed.), (New York, Wiley, 1983): 39.

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

ana babalar çocuklarını bağımsız olmaya teşvik ederler ancak yine de kontrolsüz değillerdir. İhmalkâr ana babalar çocuklarına karşı ilgisizlerdir ve başka işlerinin çocuktan daha önemli olduğunu düşünürler. Hoşgörülü ana babalar çocuklarıyla yakından ilgilenirler ancak kontrolcü değillerdir.

Ebeveynlikle ilgili dünyada ve Türkiye’de bir çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalara göre ebeveynlik tutumları, yaş, deneyim, etnik köken, eğitim seviyesi, sosyoekonomik statü ve kültür gibi bir çok değişkene bağlı olarak şekillenmektedir.⁹ Batılı toplumlara göç etmiş Türk ailelerle yapılan çalışmalarda da ebeveynlik tutumlarının kültürleşme yönelimleri ve sosyoekonomik özelliklerden etkilendiği bildirilmiştir.¹⁰ Avustralya’da yaşayan Türk anneler arasında Avustralya kültürüne entegrasyon seviyesinin yükseldikçe ebeveynlik davranışlarında daha fazla kendine yönelim hedefleri daha az itaat beklenti davranışları görülmüştür.¹¹

Avrupa ülkeleri, İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan nüfus kaybından dolayı iş gücüne ihtiyaç duymuş ve bu açığı diğer ülkelerden göç alarak doldurmuştur. Amerika’nın Avrupa’yı yeniden inşa programı ve Marshall Yardım Planları ile Avrupa’da önemli istihdam olanakları oluşmuştur.¹² 1960’lı yıllardan itibaren geçici bir süre için gelen işçiler farklı nedenlerle geldikleri yerlere yerleşip kalmışlardır. Zamanla yasadışı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

⁹ Ş. Mızrakçı, “Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etki Eden Faktörler: Demografik Özellikleri, Kendi Yetiştiriliş Tarzları, Çocuk Gelişimine İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çocuğun Mizacına İlişkin Algıları,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 107-126; C. S. Tamis-Lemonda ve K. E. Mcfadden, “The United States of America,” M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of Cultural Developmental Science* içinde Psychology Press, 2010, 299-322.

¹⁰ E. Durgel ve B. Yağmurlu, “Türk Göçmen Ailelerde Sosyalleştirme Hedefleri ve Ana Babalık: Okul Öncesi Döneme Detaylı Bakış” *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 sayı: 34, (2014): 7-9.

¹¹ B. Yağmurlu ve A. Sanson “Acculturation And Parenting Among Turkish Mothers In Australia,” *Journal of Cross-Cultural Psychology* 40, (2009): 370-380.

¹² Y. Sefer “Göç, entegrasyon ve din: Avrupa’da yaşayan Türkler bağlamında bir değerlendirme.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, sayı: 26, (2013): 612.

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÖK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

göçün iyice artmasından dolayı Avrupa ölkeleri yabancı işçi alımına sınırlama getirmiştir. Daha sonra da göçmenlerin yasallaştırılması sürecine girilmesiyle göç olayı daha özendirici olmuş ve yasadışı göç daha da tetiklenmiştir.¹³ Avrupa ölkeleri Avrupa Birliğı çatısı altında bir platform oluşturarak, uluslararası göç konusunda denge arayışına girişmiş ve yeni göçleri engelleyebilmek için önlemlerini arttırarak göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak amacıyla yeni politikalar üretmeye çalışmıştır.¹⁴

Yapılan çalışmalarda Avrupalı Türklerin kültürleşmesi hakkında farklı bulgular elde edilmiştir. Derya Güngör'ün çalışmasında Avrupalı toplumun Türkler hakkında daha çok asimilasyon stratejisini benimserken Türk göçmenlerin entegrasyonu tercih ettiği bulunmuştur.¹⁵ Ayrıca ikinci kuşak gençler arasında ilişkisel benlik ve dindarlık gibi geleneksel Türk ailesine özgü değer ve davranışları sürdürmenin yeni kültüre yönelim açısından engel teşkil etmediğı görölmüştür. Avusturya'da 12 ile 15 yaşlarındaki Türk gençleri üzerinde yapılan bir araştırmada kültürleşme tercihlerinin yaşam alanına bağılı olarak değışiklik gösterdiği görölmüştür.¹⁶ Benlik saygısı ile kitap okuma alanı için ayrılan kültürleşme tutumu arasında ve benlik saygısı ile çalışma alanı için marjinalleşen kültürleşme tutumu arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Belçikalı Türk göçmenlerle yapılan çeşitli araştırmalar eğitim, evlilik ve aile ilişkileri konularında farklı bulgular sağlamıştır. Liège'de yapılan bir

¹³ M. Baldwin-Edwards, "Recent Changes in European Immigration Policies," *Journal of European Social Policy*, 2, no. 1, (1992): 55. <https://doi.org/10.1177/095892879200200105>

¹⁴ O. Koçak ve D. Gündüz "Avrupa Birliğı Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi," *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sayı: 12, (2016): 76-88.

¹⁵ Derya Güngör, "İkinci Kuşak Avrupalı Türklerde Psikolojik Entegrasyon ve Uyum: Çift Boyutlu Kültürleşme Temelinde Karşılaştırmalı Bir Derleme," *Türk Psikoloji Yazıları* 17, sayı: 34, (2014): 20-27.

¹⁶ L. Kıyloğlu ve H. Wimmer, "The Relationship between Immigration, Acculturation and Psychological Well-being: The Case of Turkish Youth in Austria," *Nesne* 3, sayı: 5, (2015): 10-12.

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

araştırmaya göre Türk velilerinin ancak yarısının çocuklarının öğretmenleri ile iletişimde oldukları ortaya çıkmıştır.¹⁷ Ghent Üniversitesi'nde ülkedeki en büyük göçmen topluluklar olan Türk ve Faslı göçmenlerde eş seçimi konusunda yapılan bir araştırmada, bu göçmenlerin yine genellikle kendi ülkelerinden evlilik yaptıkları sonucuna varılmıştır. Eş seçimi özgürlüğünün olmasına rağmen, özellikle de ilk kuşaktan anne babalar çocuklarını kendi ülkelerinden seçtikleri kişilerle evlendirdiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla ikinci kuşaktaki göçmenler ailelerinin seçtiği eşlerle evlenmek durumunda kalmışlardır.¹⁸ Bir başka çalışmada Belçika'daki Türk göçmen gençlerin anne baba kontrolü algılarının Belçikalı gençlere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.¹⁹

Brüksel'de Türk göçmenlere hizmet veren bir Aile Danışma Merkezindeki çalışmalarını bir kitapta toplayan Ertuğrul Taş, Türkiye'den gelen damatların sorunlarını "tersine dönmüş evlilikler" başlığıyla kaleme almıştır.²⁰ Taş, Türk toplumunda ithal damat olarak nitelendirilen binlerce erkeğin her yıl Belçika'daki eşinin yanına gelerek pek çok psikolojik ve sosyal sorunla karşılaştığını bildirmektedir. Özellikle de kimlik bunalımlarına giren bu erkeklerin depresyon, anksiyete, psikosomatik sorunlarla karşı karşıya olduklarını belirtmektedir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

¹⁷ A. Manço, "Belçika'da Türklerin 40 yılı (1964-2004): Sorunlar, Gelişmeler, Değişmeler." Institut de Recherche, Formation et Action sur les Migrations, (2016): 6, <http://www.cie.ugent.be/IRFAM/amanco8.htm>.

¹⁸ F. Caestecker, J. Lievens, B. Van de Putte, K. Van der Bracht, "Tendances dans le choix du conjoint des migrants de première et de seconde génération en Belgique" (2013), 10-18, https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/2013caesteckereapartnermigration_2.pdf

¹⁹ D. Güngör, "The meaning of parental control in migrant, sending, and host communities: Adaptation or persistence? Applied Psychology: An International Review," 57, (2014): 405-410.

²⁰ Ertuğrul Taş, *Les alliances renversées: Souffrances des gendres dans les migrations matrimoniales turques Bruxelles*, (PAF, 2014), 1-308.

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

Bu çalışmada Belçika'daki Türk göçmenlerin sosyo-demografik özellikleri, ebeveynlik tutumları ve kültürleşme stratejileri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada Belçikalı Türk göçmenlerin cinsiyet, eğitim durumu, ekonomik düzey, çocuk sayısı ve göçmenlik kuşakları ile dört farklı ebeveynlik tutumu ve kültürleşme stratejileri arasındaki ilişkilerin yönü ve gücü araştırılmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada ilişkisel tarama modeli ve kesitsel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu amaçla da nicel yaklaşımla ankete dayalı veri toplama tekniği kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışmaya Belçika'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan 56 kadın (%70) ve 25 erkekten (%30) oluşan toplam 81 Türk ebeveyn katılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 23-79 ve yaş ortalaması 33,35'dir (SS=11,53). Tablo 1'de de belirtildiği gibi örneklemdaki katılımcıların çoğunluğu evli, lise mezunu, ekonomik durumu iyi ve ikinci kuşak Belçikalı Türklerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Sosyodemografik Özelliklerinin Frekans ve Yüzdeleri

Cinsiyet	F	%
Kadın	56	69,1
Erkek	25	30,9
Medeni Hal		
Evli	66	81,5
Evlenip Ayrılmış	11	13,6
Hiç Evlenmemiş	4	4,9
Eğitim Durumu		
İlkokul	2	2,5
Ortaokul	8	9,9

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

Lise	42	51,9
Üniversite	22	27,2
Yüksek Lisans	7	8,6
Ekonomik Durum		
Düşük	3	3,7
Orta	35	43,2
İyi	38	46,9
Çok İyi	5	6,2
Kuşak		
Birinci Kuşak	8	9,9
İkinci Kuşak	47	58,0
Üçüncü Kuşak	26	32,1
Toplam	81	100,0

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak için demografik bilgi formu, Kültürleşme Ölçeği ve Ebeveyn Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Demografik bilgi formunda katılımcıların cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, ekonomik düzeyi, çocuk sayısı ve kaçınıcı kuşak göçmen oldukları sorulmuştur.

Katılımcıların kültürleşme düzeylerini ölçmek amacıyla Ataca ve Berry tarafından geliştirilen Kültürleşme Ölçeği kullanılmıştır.²¹ Ölçek, Berry'nin 1976 çalışmasında temel alınan Kültürleşme Kuramı çerçevesinde Kanada'daki Türk evli çiftlerin kültürleşme tercihlerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, beşli Likert tipinde (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) 44 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte her biri 11 sorudan oluşan dört alt ölçek yer almakta ve ölçeğin tümünden alınan bir toplam puan bulunmamaktadır. Ölçekte, entegrasyon (örn. "Hem Kanadalılarla hem de Türklerle bir araya gelip vakit geçirmeyi tercih

²¹ Bilge Ataca ve J. Berry, "Psychological, Sociocultural, and Marital Adaption of Turkish Immigrant Couples in Canada," *International Journal of Psychology* 37, no. 1, (2002): 17.

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

ederim.”), asimilasyon (örn. “Türklerden çok Kanadalılarla bir araya gelip vakit geçirmeyi tercih ederim.”), ayrılma (örn. “Kanadalılardan çok Türklerle bir araya gelip vakit geçirmeyi tercih ederim.”) ve marjinalleşme (örn. “Kimlerle bir araya gelip vakit geçirdiğime aldırım.”) olmak üzere dört alt ölçek yer almaktadır. Her bir alt ölçekte ise Türk göçmen çiftlerin arkadaşlıkları, yaşam tarzları, sosyal aktiviteleri, yemek yeme alışkanlıkları, bayramlarda ne yaptıkları, gazete okuma alışkanlıkları, çocuklarını yetiştirme tarzları, çocuklarına verdikleri değerler ve hangi dili kullandıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Ölçek formu ve kullanım izni Bilge Ataca’dan temin edilerek ölçeğin bu çalışmadaki uygulamasında “Kanadalılar” ifadeleri “Belçikalılar” ile değiştirilmiştir.

Katılımcıların ebeveynlik tutumlarını ölçmek amacıyla Demir ve Şendil (2008) tarafından geliştirilen Ebeveyn Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, beşli Likert tipinde (1: Hiçbir zaman böyle değildir, 5: Her zaman böyledir) 46 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte, demokratik (örn. “Çocuğumun kendine özgü bir bakış açısı olduğunu kabul ederim.”), otoriter (örn. “Çocuğumla aynı fikirde olmadığımız zaman, benim fikirlerimi kabul etmesi için onu zorlarım.”), koruyucu (örn. “Çocuğumu, hayatın ufak tefek güçlüklerinden korurum.”) ve izin verici (örn. “Ben bir başkasıyla konuşurken çocuğumun araya girmesine izin veririm.”) olmak üzere dört alt ölçek yer almaktadır. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınan puan bireyin ilgili ebeveynlik tutumuna ne derece sahip olduğunu göstermektedir.

İşlem

Çalışmanın etik izni araştırmacıların bağlı bulunduğu yükseköğretim kurumundan temin edilmiştir. Veri toplama araçları gönüllü olur formuyla birlikte hazırlanan çevrimiçi anket şeklinde katılımcılar ile paylaşılmıştır. Katılımcıların cevapları SPSS 22 programıyla veri analizine tabi tutulmuştur. Analizlerde her iki ölçeğin geçerlik ve güvenirlik

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

analizlerinin yanı sıra katılımcı grubunun demografik özellikleri ile ölçek boyutları arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Verilerin normal dağılım özelliği göstermemesi nedeniyle parametrik olmayan denence testleri uygulanmıştır.

Bulgular

Katılımcılardan elde edilen ölçek verileri örneklemin özel yapısından dolayı öncelikle geçerlik ve güvenilirlik analizlerine tabi tutulmuştur. Sonrasında ölçek puanları ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilere ve ölçeklerin kendi aralarındaki ilişkilere bakılmıştır.

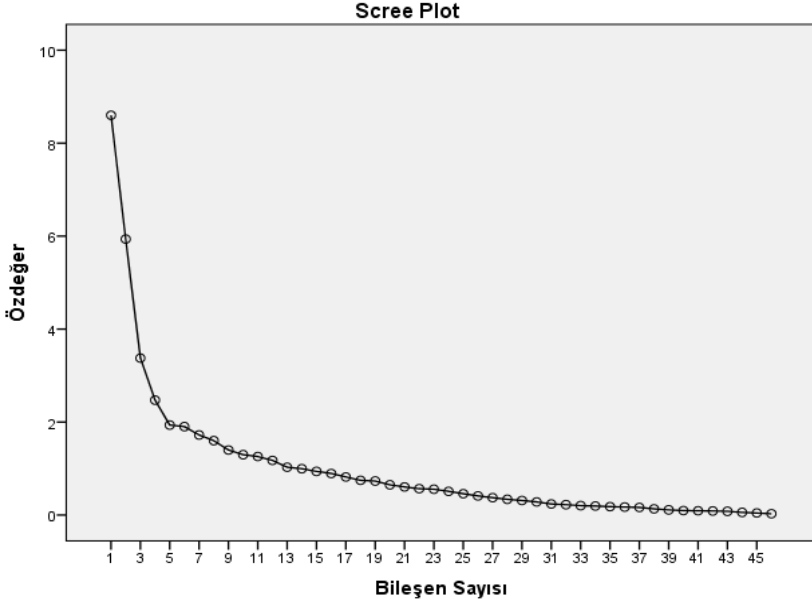
Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ) ve Kültürleşme Ölçeği'nin (KÖ) geçerliğini sınamak ve faktör yapısını belirlemek üzere açılımcı faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizi yapabilmek için, değişkenler arası ilişkinin olması gereken derecelerine ilişkin bir ölçüt veren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi ile korelasyon matrisindeki ilişkilerin anlamlı bir düzeyde olup olmadığını gösteren Bartlett Küresellik Testi kullanılmıştır.

ETÖ verileri için örneklemin yeterliliğini değerlendirmek üzere yapılan test sonucunda KMO istatistiğinin 0,575 olduğu ve bu istatistiğin 0,50'den büyük çıkması ile veriler için örneklem sayısının yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett Küresellik Testi sonuçları da verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir ($\chi^2=2260,771$; $SD=1035$; $p<0,05$). Varimax yöntemi ile yapılan faktör analizinde döndürme sonrası dört faktörlü bir yapı tespit edilmiştir (bkz. Şekil 1).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Şekil 1. Ebeveyn Tutum Ölçeği Faktör Analizi Çizgi Grafiği

Dört faktör ve 46 maddeden oluşan bu ölçek ebeveynlik tutumlarını %44,32 oranında ölçmektedir. Döndürme sonrası birinci faktörün ölçülen olguyu %15,459; ikinci faktörün %12,085; üçüncü faktörün %9,017; dördüncü faktörün %7,756 oranında ölçtüğü görülmektedir. Tablo 2’de sunulduğu gibi demokratik tutum boyutuna 17 madde, otoriter boyuta 11 madde, izin verici tutuma 10 madde ve koruyucu boyuta 8 madde yüklenmiştir.

Belçikalı Türk Göçmenlerde
Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

Tablo 2: Ebeveyn Tutum Ölçeği Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

	Bileşen			
	1	2	3	4
B25. Çocuğum yanlış davrandığında, bunun neden yanlış olduğunu ona açıklarım.	,691			
B36. Çocuğum bana bir şey anlatırken sözünü kesmeden dinlerim.	,690			
B07. Çocuğuma yaptığı şeyin önemli olduğunu hissettiririm.	,690			
B05. Çocuğuma bağımsız olmayı öğrenmesi konusunda yardımcı olurum.	,681			
B15. Çocuğumu bir şeyleri kendi başına yapması konusunda cesaretlendiririm.	,677			
B06. Çocuğuma, kurallara neden uyması gerektiğini açıklarım.	,669			
B23. Çocuğumun duygularını serbestçe ifade etmesine izin veririm.	,645			
B10. Çocuğumun iyi ve kötü davranışı karşısında neler hissettiğini ona açıklarım.	,618			
B42. Çocuğumun kendi başına becerebileceği şeyleri denemesi için ona fırsat tanırım.	,617			
B29. Çocuğumun büyüdüğü yeni şeyler denemeyi göze alması gerektiğine inanırım.	,616			
B14. Çocuğumun kişisel görüşlerine saygı gösteririm.	,612			
B38. Çocuğumla her konuyu konuşabilirim.	,609			
B37. Çocuğuma bir şey alırken onun da fikrini alırım.	,568			
B32. Çocuğumu başka çocuklarla kıyaslarım.	,566			
B02. Çocuğumun kendine özgü bir bakış açısı olduğunu kabul ederim.	,554			
B18. Çocuğumun cinsel konularda sorduğu soruları anlayacağı bir dilde doğru olarak cevaplarım.	,535			
B20. Ebeveynlik konusunda bir yanlış yaptığımda çocuğumdan özür dilerim.	,480			
B11. Çocuğumu yola getirmek için onu azarlarım.		,758		
B19. Çocuğum yanlış bir şekilde davrandığında ona bağırırım.		,694		
B40. En ufak bir hatasında, çocuğumu cezalandırırım.		,693		
B35. Çocuğuma karşı çabuk öfkelenirim.		,665		

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

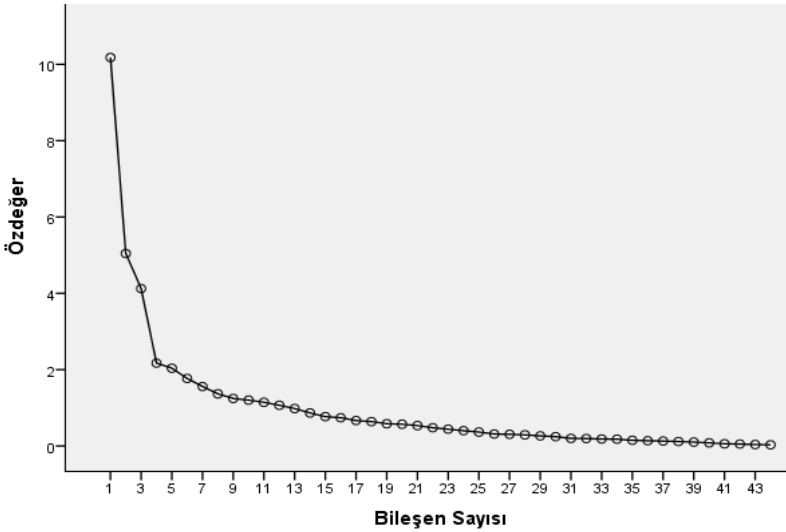
Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

B39. Çocuğuma karşı sabırsızım.		,603		
B26. Çocuğuma kızdığımında çocuğumu cezalandırırım.		,595		
B09. Çocuğum söz dinlemediğinde ona vururum.		,496		
B45. Çocuğumu yapabileceğinden fazlasını yapması için zorlarım.		,488		
B27. Fiziksel cezayı, çocuğumu disipline sokmanın bir yolu olarak kullanırım.		,476		
B13. Çocuğum iyi davrandığında onu överim.		,395		
B03. Çocuğumla aynı fikirde olmadığımız zaman, benim fikirlerimi kabul etmesi için onu zorlarım.		,389		
B21. Çocuğumu, kendisi için zor olabilecek işlerden korurum.		,769		
B04. Çocuğumu, hayatın ufak tefek güçlüklerinden korurum.		,695		
B08. Çocuğumu, kendisi için yorucu olabilecek işlerden korurum.		,670		
B28. Çocuğumun hayal kırıklığına uğramaması için elimden geleni yaparım.		,640		
B22. Çocuğumun hastalanmasından endişe ederim.		,631		
B16. Arkadaşları çocuğuma sataştığı zaman onu korurum.		,628		
B12. Çocuğuma karşı koruyucu davranırım.		,624		
B46. Çocuğumu, onun cesaretini kırabilecek zor işlerden uzak tutarım.		,352		
B43. Çocuğuma bana sormaksızın şahsi eşyalarımın herhangi birini alıp kullanmasına izin veririm.				,698
B33. Çocuğumun şımarıklıklarına göz yumarım.				,652
B30. Çocuğumun her şeyi yapmasına izin veririm.				,615
B24. Çocuğumun istediği saatte uyumasına izin veririm.				,601
B17. Çocuğumun başkaları konuşurken araya girmesine izin veririm.				,597
B01. Ben bir başkasıyla konuşurken çocuğumun araya girmesine izin veririm.				,482
B31. Çocuğumun yanlış davranışını görmezden gelirim.				,408
B44. Evimizde hangi televizyon programının izleneceği, çocuğumun isteğine göre belirlenir.				,374
B34. Çocuğumu şımartırım.				,342
B41. Çocuğum için hemen hemen bütün eğlencelerimden fedakârlık ederim.				,330

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

Kültürleşme Ölçeği verileri için örneklemin yeterliliğini değerlendirmek üzere yapılan test sonucunda KMO istatistiğinin 0,657 olduğu ve bu istatistiğin 0,50'den büyük çıkması ile veriler için örneklem sayısının yeterli olduğu görülmüştür. Bartlett Küresellik Testi sonuçları da verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir ($\chi^2=2352,706$; $SD=946$; $p<0,05$). Döndürme sonrası faktör sayısı dört olarak tespit edilmiştir (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. Kültürleşme Ölçeği Faktör Analizi Çizgi Grafiği

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Kültürleşme Ölçeği, 44 madde ve 4 faktörden oluşmakta ve ebeveynlerin kültürleşme stratejilerini %48,90 oranında ölçmektedir. Döndürme sonrası birinci faktörün ölçülen olguyu %15,302; ikinci faktörün %11,962; üçüncü faktörün %11,416; dördüncü faktörün %10,224 oranında ölçtüğü görülmektedir. Tablo 3'de sunulduğu gibi asimilasyon ve marjinalleşme boyutlarına 12'şer madde, entegrasyon ve ayrılma boyutlarına 10'ar madde yüklenmiştir.

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

Tablo 3: Kültürleşme Ölçeği Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

Bileşenler				
	1	2	3	4
C34. Türk'ten çok bir Belçikalı gibi yaşamaktan hoşlandığımı söyleyebilirim.	,838			
C30. Çocuklarımlın Türk değer ve geleneklerinden çok Belçika değer ve geleneklerini öğrenmelerini tercih ederim.	,758			
C43. Çocuklarımlın Belçika tarzında yetişmelerini isterim.	,742			
C42. Yakın arkadaşlarımlın Türk'ten çok Belçikalı olmasını tercih ederim.	,713			
C11. Evimde Türklere özgü süslemelerden çok Belçikalılara özgü süslemelerin olmasını tercih ederim.	,710			
C10. Evde Türk yemeklerinden çok Belçika yemekleri yemeyi tercih ederim.	,704			
C25. Türk gazetelerinden çok Belçika gazetelerini okumayı tercih ederim.	,688			
C14. Çocuklarımlın Türk tarzından çok Belçika tarzına uygun yetişmelerini isterim.	,676			
C20. Evde Türkçeden çok Fransızca (ya da Flamanca) konuşmayı tercih ederim.	,585			
C35. Çocuklarımlın kendilerini hazır hissettikleri andan itibaren kendi başlarına yaşamalarını beklerim.	,472			
C02. Türklere çok Belçikalılarla bir araya gelip vakit geçirmeyi tercih ederim.	,368			
C01. Türk bayramlarından çok Belçika bayramlarını kutlamayı tercih ederim.	,367			
C31. Evde Belçika yemeklerinden çok Türk yemekleri yemeyi tercih ederim.		,796		
C19. Çocuklarımlın Belçika değer ve geleneklerinden çok Türk değer ve geleneklerini öğrenmelerini tercih ederim.		,750		
C24. Belçikalıdan çok bir Türk gibi yaşamaktan hoşlandığımı söyleyebilirim.		,745		
C38. Evde Fransızcadan (ya da Flamancadan) çok Türkçe konuşmayı tercih ederim.		,705		

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

C22. Evimde Belçikalılara özgü süslemelerden çok Türklere özgü süslemelerin olmasını tercih ederim.		,661		
C07. Belçika bayramlarından çok Türk bayramlarını kutlamayı tercih ederim.		,631		
C12. Yakın arkadaşlarımla Belçikalıdan çok Türk olmasını tercih ederim.		,615		
C21. Belçika gazetelerinden çok Türk gazetelerini okumayı tercih ederim.		,593		
C29. Çocuklarımla evlenene kadar benimle oturmalarını beklerim.		,573		
C04. Belçikalılardan çok Türklere bir araya gelip vakit geçirmeyi tercih ederim.		,553		
C18. Çoğu zaman ne şekilde yaşayacağıma aldırış etmem.			,672	
C33. Çocuklarımla nasıl yetiştiğine aldırış etmem.			,659	
C08. Kimlerle bir araya gelip vakit geçirdiğime aldırış etmem.			,644	
C44. Çocuklarımla evlenene kadar benimle oturup oturmamalarına aldırış etmem.			,616	
C40. Çoğu zaman duygu ve düşüncelerimi nasıl dile getirdiğime aldırış etmem.			,552	
C23. Çocuklarımla değer ve gelenekleri öğrenip öğrenmemelerine aldırış etmem.			,520	
C37. Yakın arkadaşlarımla kimler olduğuna aldırış etmem.			,515	
C13. Evde ne çeşit yemek yediğime aldırış etmem.			,504	
C27. Evi süsleme gibi önemsiz şeylere kafamı yormam.			,489	
C41. Çocuklarımla evlenene kadar benimle oturmalarının daha iyi olacağını düşünüyorum ancak eğer ki ayrılmak isterlerse kararlarına saygı duyarım.			,402	
C05. "Bayram" bana bir şey ifade etmiyor.			,396	
C16. Ne tür gazete okuduğuma aldırış etmem.			,391	
C36. Çocuklarımla hem Türk hem Belçika değer ve geleneklerini öğrenmelerini isterim.				,739
C32. Hem Belçika hem Türk gazetelerini okumayı tercih ederim.				,732
C26. Evde hem Belçika hem Türk yemekleri yemeyi tercih ederim.				,700

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

C09. Çocuklarımın hem Belçika hem Türk tarzlarına uygun yetişmelerini isterim.				,694
C28. Evde hem Fransızca (ya da Flamanca) hem de Türkçe konuşmayı tercih ederim.				,674
C15. Hem Türk hem de Belçikalı gibi yaşamaktan hoşlandığımı söyleyebilirim.				,603
C17. Yakın arkadaşlarımın hem Belçikalı hem Türk olmasını tercih ederim.				,603
C39. Evimde hem Belçikalılara hem de Türklere özgü süslemelerin olmasını tercih ederim.				,563
C06. Hem Belçikalılarla hem Türklere bir araya gelip vakit geçirmeyi tercih ederim.				,487
C03. Hem Belçika hem Türk bayramlarını kutlamayı tercih ederim.				,405

ETÖ boyutları arasındaki ilişkiler Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. Katılımcıların ETÖ alt boyutları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyon işlemi sonucunda Tablo 4’de görüldüğü gibi demokratik ve koruyucu tutum ($r=0,352$, $p<0,01$) ile otoriter ve izin verici tutum arasında ($r=0,313$, $p<0,01$) istatistiki açıdan anlamlı pozitif ilişki, demokratik ve otoriter tutum arasında ($r=-0,251$, $p<0,05$) anlamlı negatif ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 4: Ebeveyn Tutum Ölçeği Boyutları Spearman Korelasyonları

ETÖ Boyutlar	Demokratik	Otoriter	Koruyucu	İzin Verici
Demokratik	1	-0,251*	0,342**	0,041
Otoriter		1	0,108	0,313**
Koruyucu			1	0,009
İzin Verici				1

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

KÖ boyutları arasındaki ilişkiler de Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. Katılımcıların KÖ boyutları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya çıkarmak için yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyon işlemi sonucunda Tablo 5’de görüldüğü gibi ayrılma ve asimilasyon arasında negatif ($r=-0,304$, $p<0,01$), ayrılma ve marjinalleşme arasında negatif ($r=-0,244$, $p<0,05$), asimilasyon ve marjinalleşme arasında pozitif ($r=0,623$, $p<0,01$), asimilasyon ve entegrasyon arasında pozitif ($r=0,387$, $p<0,01$) ve istatistiki açıdan anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 5: Kültürleşme Ölçeği Boyutları Spearman Korelasyonları

KÖ Boyutlar	Asimilasyon	Ayrılma	Marjinalleşme	Entegrasyon
Asimilasyon	1	-0,304**	0,623**	0,387**
Ayrılma		1	-0,244*	-0,066
Marjinalleşme			1	0,215
Entegrasyon				1

* $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$

Ölçeklerin güvenilirliğine Cronbach Alfa katsayısı ile bakılmıştır. Her bir ETÖ ve KÖ boyutu için güvenilirlik analizi araştırmaya katılan 81 kişi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Tablo 6’da görüldüğü gibi ETÖ boyutlarının Cronbach Alfa katsayıları ,712 ila ,883 arasında değişirken KÖ boyutları Cronbach Alfa katsayıları ,823 ila ,900 arasında değiştiği görülmüştür.

Tablo 6: Ölçeklerin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayıları

	Boyutlar	Cronbach Alfa
Ebeveynlik Tutum Ölçeği	Demokratik	,883
	Otoriter	,773
	Koruyucu	,812
	İzin Verici	,712

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

Kültürleşme Ölçeği	Asimilasyon	,900
	Ayrılma	,869
	Marjinalleşme	,823
	Entegrasyon	,848

İlişkisel Analizler

Katılımcıların Ebeveyn Tutum Ölçeği alt boyutları ile Kültürleşme Ölçeği alt boyutları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya çıkarmak için yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyon işlemi sonucunda Tablo 7'de görüldüğü gibi asimilasyon kültürleşme stratejisi ile otoriter ebeveyn tutumu arasında negatif ($r = -0,307, p < 0,01$), asimilasyon stratejisi ile koruyucu tutum arasında negatif ($r = -0,296, p < 0,01$), marjinalleşme kültürleşme stratejisi ile otoriter ebeveyn tutumu arasında negatif ($r = -0,230, p < 0,05$), entegrasyon stratejisi ile demokratik tutum arasında pozitif ($r = 0,364, p < 0,01$) ve entegrasyon stratejisi ile otoriter tutum arasında negatif ($r = -0,301, p < 0,01$) ve istatistiki açıdan anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Tablo 7: Kültürleşme Ölçeği ve Ebeveyn Tutum Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

KÖ Boyutlar	Demokratik	Otoriter	Koruyucu	İzin Verici
Asimilasyon	-,126	-,307**	-,296**	,029
Ayrılma	-,107	,152	,154	-,119
Marjinalleşme	-,184	-,230*	-,210	,042
Entegrasyon	,364**	-,301**	-,074	,038

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile ETÖ ve KÖ boyutları arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Katılımcı grubunun ETÖ boyutları ve KÖ boyutları ile çoğu demografik özellikleri arasında anlamlı bir istatistiksel

Belçikalı Türk Göçmenlerde
Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

ilişki olmadığı sadece ETÖ boyutları ile kaçınıcı kuşak göçmen oldukları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 8: Kuşaklar ve Ebeveyn Tutum Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkilerin Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Boyutlar	Kuşaklar	N	Sıra Ortalaması	Serbestlik Derecesi	χ^2	P
Demokratik	1.Kuşak	8	51,44	2	1,768	0,413
	2.Kuşak	47	40,12			
	3.Kuşak	26	39,38			
Otoriter	1.Kuşak	8	32,31	2	6,308	0,043*
	2.Kuşak	47	46,56			
	3.Kuşak	26	33,62			
Koruyucu	1.Kuşak	8	35,63	2	0,956	0,620
	2.Kuşak	47	43,02			
	3.Kuşak	26	39,00			
İzin Verici	1.Kuşak	8	38,81	2	4,424	0,109
	2.Kuşak	47	45,50			
	3.Kuşak	26	33,54			

* $p < 0,05$

Tablo 8'de görüldüğü gibi katılımcıların kuşaklarına göre ETÖ boyutları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Kruskal-Wallis testinin sonucuna göre katılımcıların otoriter ebeveyn tutum puanları kuşaklar arasında fark göstermektedir ($\chi^2 = 6,308$; $p < 0,05$). Buna göre, ikinci kuşak katılımcılar birinci ve üçüncü kuşak olan katılımcılara göre daha otoriterdir. Demokratik, koruyucu ve izin verici boyutlar ile katılımcıların kuşakları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

Tartışma

Çalışmanın örneklemini oluşturan Belçikalı Türk göçmenlerin demografik özellikleri, kültürleşme stratejileri ve ebeveynlik tutumları ölçülmüş ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Kültürleşme stratejilerini ölçmek için kullanılan Kültürleşme Ölçeği ile ebeveynlik tutumunu ölçmek için kullanılan Ebeveynlik Tutum Ölçeğinin bu grup için güvenilirlik ve geçerliği de sınanmış ve faktör yapılarını belirlemek için açılımlı faktör analizi yöntemine başvurulmuştur. Verilerin faktör analizine uygun ve ölçeklerin ise geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Madde faktör dağılımlarında orijinal ölçeklere göre küçük farklar olsa da her iki ölçeğin de orijinal dörder faktörlü yapıları koruduğu görülmüştür. Ölçeklerin birbirleri ile olan ilişkilerinin yanında katılımcıların demografik özellikleriyle olan ilişkiler de incelenmiştir.

Bulgulara göre entegrasyon kültürleşme stratejisi demokratik ebeveynlik tutumuyla pozitif, otoriter tutumla negatif bir ilişki gösterirken asimilasyon stratejisi hem otoriter hem de koruyucu tutum ile negatif, marjinalleşme stratejisi de otoriter tutum ile negatif bir ilişki göstermiştir. Türk göçmenler entegre oldukça daha fazla demokratik ebeveynlik tutumu daha az otoriter tutum sergilemektedir. Bu bulgular da ebeveynlik tutumunun kültürleşmeyle ilişkili olduğunu doğrulamaktadır.

Ailelerde sorumlulukların üstlenilmesi aile bireylerinin üstlendikleri rollere bağlı olarak değişiklikler göstermektedir.²² Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tercihlerin meslek ya da iş seçimi, yaşam tarzı seçimi, çocuk sayısı, çocuğa atfedilen değerler gibi pek çok unsurda etkisi olduğu bilinmektedir. Maddi karşılıklı bağımlılıktan, duygusal karşılıklı bağımlılığa geçişle birlikte çocuk yetiştirme tutumlarında da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin özellikle babanın otoriter itaat

²² Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Kültürleşme ve aile ilişkileri," *Türk Psikoloji Yazıları* 17, sayı: 34, (2014): 123-124.

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

eğilimi yerini yetkeli bağımsız karar verebilme eğilimine bırakmıştır.²³ Annenin çalışma hayatı, ev dışı etkinlikleri, geleneksel olmayan cinsiyet rollerine sahiplenmesine ve geleneksel annelik rolünden uzaklaşmasına neden olmaktadır.²⁴ Özellikle de Avrupa'da yaşayan Türk kadınlarının ekonomik zorluklar nedeniyle çalışmak zorunda kalması ve ailelerin yaşadıkları kültürel çatışmalar, kültürleşme ile ebeveynlik tutumu arasındaki ilişkiyi anlamada yardımcı olabilmektedir.

Kültürleşme stratejisi olarak entegrasyonu benimseyen göçmen ailelerde dahi Türk kültüründe önemli olan anne babaya saygı, aileyle yakın ilişkiler gibi bazı temel değerlerin korunduğu görülmektedir. Kültürleşmedeki farklılıkların yanı sıra, eğitim ve gelir düzeyi gibi sosyoekonomik faktörler de Türk göçmen anne-babaların çocuk yetiştirmeleri üzerinde rol oynamaktadır. Türk göçmenler tek tip bir çocuk yetiştirme şekli göstermemekte, kültürleşme ve sosyoekonomik düzey gibi unsurlara bağlı olarak çeşitli ana babalık biliş ve davranışları sergilemektedirler.

Kuşaklararası karşılaştırma yapıldığında, ebeveyn tutumlarında ikinci kuşaktan olan katılımcıların diğer kuşaklara göre daha otoriter oldukları görülmüştür. Bu bulgu ikinci kuşak Türk göçmenlerin eğitim seviyesi daha düşük, ekonomik motivasyonlarla Avrupa'ya göç etmiş ve çocuklarına yeterli zaman ayıramamış bir neslin yani ilk kuşağın çocuğu olmaları sonucu olabilir. İlk kuşak biraz para biriktirip geri dönmek amacıyla gelmiş olan ve yaşadığı ülkede de misafir olarak görülen bir kuşaktır.²⁵ Ayrıca ikinci kuşaktaki göçmenlerin ailelerinin seçtiği eşlerle evlenen ve geleneksel

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

²³ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan Aile Kültürü*, İstanbul, Remzi Kitapevi, (1990), 45-58.

²⁴ Y. M. Kılıçgün, "Çocuk haklarına yönelik ebeveyn tutumları ile ebeveynlik rolleri arasındaki ilişki," *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1, (Ek 2), (2015): 518.

²⁵ H. Demirbaş, *Eğitim Kültürü açısından Avrupa'daki Türk çocukları – Sorunlar ve Çözümler* (1. Basım), Ankara, Nobel Yayıncılık, (1. Basım), (2014), 10-13.

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

otoriter ebeveynliği devam ettiren kişiler oldukları da değerlendirilebilir.²⁶ İkinci nesilden gençlerin aileye karşı sorumluluk ve itaat gibi geleneksel değerleri birinci nesle kıyasla daha fazla önemsediği ve bu konularda ikinci neslin ilk nesle kıyasla ana akım toplumun değerlerinden daha da uzaklaştığı görölmüştür.²⁷

Batı Avrupa toplumlarında entegrasyon hükümet politikaları tarafından kısmen desteklenmektedir. Ancak bu her ülkede farklılık göstermektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalara göre Belçika, Almanya ve Fransa gibi farklı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk çocuklarındaki sorunlar benzerlik göstermektedir. Belçika'daki Türk çocuklarının okullardaki başarısızlıklarının en önemli nedenlerinden birisi dil sorunudur. Çocuklar dil sorununun getirdiği zorluklarla ve iki kültür arasında kalmalarıyla aidiyet sorunu yaşamaktadırlar. Eğitimle ilgilenen yöneticiler ve politikacılar sorunların bilincinde olup çocuklara ve anne babalara yönelik bazı çözüm önerileri üretmeye çalışmaktadır.²⁸

Sonraki araştırmalar hem nicel hem de nitel yöntemlerle Avrupa'daki Türk göçmenlerin farklı durum ve sorunlarını inceleyebilir. Yeni çalışmalarda daha fazla sayıda katılımcı ile temsil gücü daha yüksek araştırmalar yapılması yararlı olacaktır. Nitel veri toplama ve analiz yöntemleriyle daha derinlemesine ve zengin bilgi sağlanması da konu hakkında bilinenlere değerli katkılar sunabilir. Devlet kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının hem Avrupa'da göçmen olarak yabancı

²⁶ Caestecker F, Lievens J, Van de Putte B, Van der Bracht K, "Tendances dans le choix du conjoint des migrants de première et de seconde génération en Belgique," (2013): 10-18, https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/2013caesteckereapartnermigratie_2.pdf

²⁷ D. Güngör "The Meaning of Parental Control in Migrant, Sending, and Host Communities: Adaptation or Persistence? *Applied Psychology: An International Review*," *Applied Psychology* 57, (2014): 405-410.

²⁸ H. S. Sarıkaya "Belçika Flaman Bölgesi eğitim sisteminde Türk kökenli çocukların yařadığđ temel eğitim sorunlarının incelenmesi." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 sayı: 8, (Aralık 2014): 249-251.

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

görülen, hem de Türkiye’de “gurbetçi” sıfatıyla yabancı görülen Türk anne ve babalarının kültürleşme stratejileri ve ebeveynlik tutumlarını iyileştiren çalışmalar yapmaları yararlı olacaktır. Her kuşak ve gelişim döneminden Türk göçmenlerin uyum ve gelişimlerini destekleyen eğitime yönelik ve kültürel projeler üretilmesi ve sürdürülmesi teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

Akçaoğlu, C. “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitiminde Kullanımı.” Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Haziran 2017).

Ataca, Bilge ve J. Berry. “Psychological, sociocultural, and marital adaption of Turkish immigrant couples in Canada.” *International Journal of Psychology* 37 Sayı:1, (2002): 13-26.

Aydın, S. “Kültürleşme” K. Emiroğlu ve S. Aydın. (Haz.) Antropoloji Sözlüğü (2. bs.) içinde Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Baldwin-Edwards. M. “Recent Changes in European Immigration Policies.” *Journal of European Social Policy* 2 Sayı:1. (1992): 53–56. <https://doi.org/10.1177/095892879200200105>

Baumrind, D. “Current Patterns of Parental Authority.” *Developmental Psychology* 4 Sayı: 1. Pt.2, (1971): 1-103. <https://doi.org/10.1037/h0030372>

Berry, J. W. “A Psychology of Immigration.” *Journal of Social Issues* 57, (2001): 615-631.

Caestecker, F., J. Lievens, B. Van de Putte, K. Van der Bracht. “Tendances dans le choix du conjoint des migrants de première et de seconde génération en Belgique” (2013). https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/2013caesteckereapartnermigration_2.pdf

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Birgül KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

Demirbaş H. *Eğitim Kültür açısından Avrupa'daki Türk çocukları – Sorunlar ve Çözümler*. (1. Basım). Ankara, Nobel Yayıncılık. (2014).

Durgel E. ve B. Yağmurlu. “Türk Göçmen Ailelerde Sosyalleştirme Hedefleri ve Ana Babalık: Okul Öncesi Döneme Detaylı Bakış” *Türk Psikoloji Yazıları* 17 Sayı: 34, (2014): 3–12.

Güngör D. “The Meaning of Parental Control in Migrant, Sending, and Host Communities: Adaptation or Persistence? *Applied Psychology: An International Review* 57, (2014): 397-416.

Güngör D. “İkinci kuşak Avrupalı Türklerde Psikolojik Entegrasyon ve Uyum: Çift Boyutlu Kültürleşme Temelinde Karşılaştırmalı Bir Derleme,” *Türk Psikoloji Yazıları* 17 (34), (2014): 16-35.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan aile kültürü*. İstanbul, Remzi Kitapevi, 1990.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. “Kültürleşme ve Aile İlişkileri,” *Türk Psikoloji Yazıları* 17 Sayı: 34, (2014): 120-127.

Karakaş, Sirel. “Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü: Bilgisayar Programı ve Veritabanı.” <http://www.psikolojisoszlugu.com>

Kılıçgün, Y. M. “Çocuk haklarına yönelik ebeveyn tutumları ile ebeveynlik rolleri arasındaki ilişki.” *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 1(Ek 2), (2015): 511-522.

Kıyılıoğlu L. ve H. Wimmer. “The Relationship between Immigration, Acculturation and Psychological Well-being: The Case of Turkish Youth in Austria,” *Nesne* 3 Sayı: 5. (2015): 1-19. <http://www.nesnedergisi.com/makale/pdf/1424025482.pdf>

Koçak O. ve D. Gündüz. “Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi.” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7, Sayı: 12, (2016): 66-91.

Belçikalı Türk Göçmenlerde Kültürleşme Stratejileri ve Ebeveynlik Tutumu

Maccoby, E. E. ve J. A. Martin. "Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction" Handbook of child psychology: Vol. 4. *Socialization, Personality, and Social Development* içinde, P. H. Mussen, (Seri Ed.), E. M. Heatherington, (Cilt Ed.), (New York, Wiley, 1983).

Manço, A. "Belçika'da Türklerin 40 yılı (1964-2004): Sorunlar, Gelişmeler, Değişmeler." Institut de Recherche, Formation et Action sur les Migrations. (2016):1-15. <http://www.cie.ugent.be/IRFAM/amanco8.htm>

Mızrakçı, Ş. "Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etki Eden Faktörler: Demografik Özellikleri, Kendi Yetiştiriliş Tarzları, Çocuk Gelişimine İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çocuğun Mizacına İlişkin Algıları." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

Sarıkaya H. S. "Belçika Flaman Bölgesi eğitim sisteminde Türk kökenli çocukların yaşadığı temel eğitim sorunlarının incelenmesi." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, Sayı: 8. (Aralık 2014): 246-260.

Sefer Y. "Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa'da Yasayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 Sayı: 26, (2013): 610-623.

Sözcü. "Yurt dışında kaç Türk var? Hangi ülkelerde yaşıyorlar?" 14 Mart 2017. <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/yurt-disinda-kac-turk-var-hangi-ulkelerde-yasiyorlar-1732773/>

T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları." Erişim 2018, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa

Tamis-Lemonda. C. S. ve K. E. Mcfadden. "The United States of America." M. H. Bornstein (Ed.) Handbook of cultural developmental science içinde, Psychology Press. 299-322.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
107-134

Birgöl KAPAKLIKAYA ERYÖRÜK ve Asil Ali ÖZDOĞRU

Taş, Ertuğrul. *Les alliances renversées: Souffrances des gendres dans les migrations matrimoniales turques*. Bruxelles: Paf, 2014.

Yağmurlu, Bilge ve A. Sanson. "Acculturation and Parenting among Turkish Mothers in Australia." *Journal of Cross-Cultural Psychology* 40, (2009): 361-380.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği (Günah Keçisi)

The Unbearable Lightness Of Blaming Others For Our Sins (Scapegoat)

Ali Ruhan ÇELİK^(*)

Öz

Tarihte karşılaştığımız bazı ritüellerde keçiler, insanların günahlarının karşılığı olarak sembolize edilmiş ve törenlerle yaşam alanının dışına gönderilmiş veya katledilmişlerdir. Öte yandan insan ve hayvanların ruhsal süreçlerini inceleyen psikoloji bilimine göre, bireylerde engellenme sonucunda meydana gelen olumsuz enerjinin acı verici etkileriyle karşılaşmamak için kötülüğün bir canlı veya nesneye yönlendirilmesi gerekebilir. Çünkü benliğimizde bulunan olumsuz enerji kişide kaygı oluşturmaktadır. Dolayısıyla birey bu baskıdan kurtulmak, olumsuz psikolojik etkilerini yaşamamak için çıkış noktaları arayabilir. Söz gelimi engellenme ve saldırganlık hipotezi olarak da bilinen "Günah keçisidir." Bunun yanında "cadı avı" terimi de sık sık kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada tarihte bilinen en büyük vahşetlerden biri Ortaçağ'da yaşanan cadı avına değinilmiştir. Keçi sembolü yerine kadının konumlandırılması, yapılan ritüeller ve dönemin psikososyal dinamikleri aktarılacak istenmiştir. Ayrıca yakın tarihte yaşanan siyasi gelişmelerde günah keçisi oluşturmanın ve düşmanı şeytanlaştırmanın örnekleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Günah Keçisi, Cadı Avı, Düşmanı Şeytanlaştırma..

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 21.09.2020

Kabul Tarihi: 18.05.2021

(*) Ph.D. Candidate in Psychology, Republic of Turkey Ministry of Family and Social Services, aliruhancelik@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6147-5793>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

Ali Ruhan ÇELİK

Abstract

In some of the rituals that are encountered in history, goats are symbolized as the image of people's sins and were sent out from their habitat by ceremonies or slaughtered. On the other hand, according to psychological science which analyzes spiritual processes of human beings and animals, it may be necessary for individuals to direct the evil to any living being or an object to not to face with painful effects of negative energy that is formed as a result of blocking. Because the negative energy, exists in our personality, creates anxiety for an individual. Therefore, the individual can look for outlets to get rid of this pressure and not to experience its negative psychological effects. For instance, it is also known as detention and aggression hypothesis, the "Scapegoat". In addition to that the term "Witch Hunt" is used frequently. Accordingly, in this study, the "witch hunt" that happened in medieval times and known as one of the biggest wildnesses throughout history will be analysed. It is desired to narrate positioning women instead of goats, the rituals carried out and the psycho-social dynamics of the period. Also, examples of scapegoating and demonizing the enemy in recent political developments are presented.

Keywords: Scapegoat, Witch Hunt, Demonize the Enemy.

Giriş

Hiçbir şey zekayı günah keçisi arayışı kadar felç etmemiştir.

(Theodore Zeldin/An Intimate History of Humanity)

İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ve gruplar halinde yaşamaya başlamaları davranışlara sosyal bir boyut katmış, gelişen sosyalleşme davranışı birçok probleme gebe olacak sonuçlar doğurmuştur. Bunların başında da toplumun kolektif karar süreci gelmektedir. Bir "erk" in toplumun tamamı adına karar verme gücünü yine toplumun kendinden aldığı varsayılmaktadır. Bu güç bireyler tarafından yeni bir otorite belirlemesi ile toplumsal düzene katılmasını içermektedir. Rousseau *Toplum Sözleşmesi* kitabında insanların sosyalleşmesinin sonucu olarak

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

siyaset ve politikayı işlemektedir.¹ Yönetim sistemlerinin gerekliliği tam olarak bu sürecin gereksinimi olarak ortaya çıkmıştır.² Yöneten kesimin istisnai ve ayrıcalıklı konumu, otoriterleşmeyi yanında getirmiştir. Otorite, yönetilenler üzerindeki gücünü etkili kılmada önyargıların sonuçlarından yararlanır. Önyargı, günlük algılarımızda ve etkileşimlerimizde olduğu gibi sosyal psikolojide de yer bulur. Birey ve toplum bazında etkileri davranışlara yansımaktadır. Sosyal psikolojik araştırmadaki iki kavram kişilikte önyargıların kökenleri olarak ortaya çıkmıştır: otoriterlik³ ve sosyal hâkimiyet yönelimi.⁴ Otoriterlik, otoriteye ve topluma sıkı bir itaat, onların belirlediği kurallara ve emirlere sorgulanmayan bağlılık ve dünyayı siyah beyaz bir şekilde algılaması olarak tanımlanır. Sosyal hâkimiyet yönelimi, her kişinin sosyal hiyerarşisini kabul etmesine ve alt grupların üst kimlik veya gruplar tarafından tahakküm altına alınması gerektiğine inanmaktadır.⁵

Otoritelerin, kendine ait gördüğü bu yönetim erklerini bırakmamak için sıklıkla başvurduğu yöntem önyargının peşinden gelişecek olan günah keçisi oluşturmak ve düşmanı şeytanlaştırmaktır. Zihnimizde bulunan düşünce, duygu ve davranış bütününe etki eden bu günah keçisi oluşturma

¹ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* Çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 29.

² Gökçe Zabunoğlu, "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı," *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7 sayı: 2, (Temmuz 2016): 431-456.

³ Theodor Adorno, *The Authoritarian Personality*, Çev. Doğan Şahiner, (İstanbul: Say Yayınları 2011), 172.

⁴ Felicia Pratto, "Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes," *Journal of personality and social psychology* 67, No. 4, (April 1994): 741-763.

⁵ Mehmet Akıncı, "Hayek'in Sosyal ve Siyasal Teorisi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015): 29-35.

Ali Ruhan ÇELİK

durumu gerçeklik ile her zaman örtüşmese de toplumsal zeminde bir algı fırtınası oluşturmaktadır. ⁶

Günah Keçisi Teorisi (Engellenme ve Saldırganlık Hipotezi)

...ve Harun iki elini canlı teke başı üzerine koyacak ve İsrail oğullarının bütün fesatlarını ve bütün günahlarını, bütün suçlarını açıklayarak bunları tekenin başına aktaracak ve hazırlanmış bir adamın eliyle onu çöle salverecek ve teke onların bütün fesatlarını kendi üzerinde ıssız bir diyara taşıyacak ve tekeyi çölde salverecektir. 15 (Levililer, 16:21-22)

Yaygın olarak engellenme ve saldırganlık hipotezi olarak bilinen teorinin diğer adı günah keçisi teorisidir. Saldırganlık araştırmalarında en çok atıf alan teoriler arasında yer alan bu kuram 1930'ların sonlarından günümüze kadar klinik ve sosyal psikoloji, etnoloji, sosyoloji, kriminoloji ve tıbbi araştırma gibi çeşitli alanlarda uygulanmış ve incelenmiştir.⁷

Günah keçisi teriminin yazılı ilk örneği Tevrat'ın 3. kitabı olan *Levililer'de* yer alan bir Yahudi ritüeli olabilir: *"Hesap Günü'nde bir keçi seçildi. Uzun boylu, uzun elbiseli rahip, ellerini keçinin boynuzlarına koydu ve İsrail'in çocuklarının günahlarını itiraf etti. Sembolik olarak günah keçisine aktarıldı, doğaya götürüldü ve serbest bırakıldı. İnsanlar günahsızlaştırıldı ve suçsuz hissettiler."*⁸

Günümüzde psikoloji disiplini, belirli mağduriyet biçimlerini tartışırken bu terimi kullanır. Günah keçisi, güçlü ve yıkıcı bir fenomendir.

⁶ Abdulkadir Pekel, "İfade Özgürlüğünün Sınırlandırma Sebeplerinden Biri Olarak Yargı Organının Otorite ve Tarafsızlığının Sağlanması." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 sayı: 2, (Ocak 2016): 367-394.

⁷ Jody Dill ve Craig Anderson, "Effects of frustration justification on hostile aggression," *Aggressive Behavior* 21, No. 5, (January 1995): 359-369.

⁸ Brahm Eric. *Scapegoating*, September 2004. <https://www.beyondintractability.org/Scapegoating/> (erişim 18 Şubat 2020)

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

Zihnimiz hayal etme, düşleme, yaratma, icat etme, iletme, keşfetme ve değiştirme gücüne sahiptir. Fakat bize acımasız oyunlar oynayan da aynı becerilerdir. Duygu, düşünce ve davranışlarımız birbirini etkileyen bir bütündür. Her şey düşünce ile başlar. Düşüncelerimiz duygularımızı ele geçirir ve bu duygular doğrultusunda davranışlarımız şekillenir. Bir grubu günah keçisi olarak zihnimizde anlamlandırmak için düşüncelerimizi bu yönde harekete geçiririz ve duygularımıza sirayet etmesine yol açarız. Zihnimizde bu şekilde anlaşılan gruba karşı günah keçisi bakış açısıyla davranış gösteririz.⁹

İnsanoğlu doğuştan bazı eğilimlere sahiptir. Örneğin bir bebek acıktığında, uykusu geldiğinde veya bulunduğu pozisyondan rahatsız olduğunda hemen ağlamaya ve bağırmağa başlar. Böylelikle ebeveynlerine bir sorumluluk transfer etmiş olur.¹⁰ Bilişsel yapımız herhangi bir problem karşısında hemen neden aramaya yönelir. Daha sonra hızlıca bir başka şeye ulaşma ihtiyacı oluşur. Dolayısıyla ilk bulduğumuz başkası (birey, nesne, hayvan, hastalık) o problemin sebebi olur ve zihnimiz içinde bulduğumuz kötü durumun bizim suçumuz olma olasılığını görmezden gelir. Olumlu sonuçlanan durumlar tamamen bizim başarımız, olumsuzluklar başkalarınındır.¹¹ Böylelikle günah keçilerinin başına gelenler konusunda empati yapmak durumunda kalmayız. Vamık Volkan, bir çocuğun bütün duygularını bir nesneye (ebeveynlere yönelik olumsuz duygular gibi) bütünleştiremediği zaman, kendisinin 'bütünleşmemiş yönlerini kendi kendine özümseyip diğerlerini uygun hedeflere yansıtacağını ileri sürmektedir ve bu duruma "dışsallaştırma" adını

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

⁹ Martha L. Cottam, Elena Mastors, Thomas Preston ve Beth Dietz. *Siyaset Psikolojisine Giriş*, ed. Ebru Altınoğlu. çev. Mesut Şenol (Ankara: BB101 Yayınları, 2017): 490.

¹⁰ Campbell, Charlie. *Günah Keçisi/Başkalarını Suçlamanın Tarihi*, Çev. Gizem Kastamonulu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, 26.

¹¹ A.g.e., 153.

Ali Ruhan ÇELİK

vermiştir¹². Bu hedefler madalya gibi nesnelere veya düşman görüntüleri olabilir. Düşmanlarla ilgili nesnelere olumsuz duygular ve saldırganlık yaratır. Endişeleri ve düşmanlıklarıyla bilinçli bir seviyede başa çıkamayan insanlar, onları toplumsal olarak kabul edilen bir düşmanlık veya düşman gibi korku kaynağına yansıtabilir.¹³

Psikodinamik çalışmalar yapan Dr. Graham Wilson, günah keçisinin “yansıtma veya yer değiştirme savunma mekanizmalarının, başka bir kişiye veya gruba karşı haksız düşman ilan etme, saldırganlık durumlarını odaklamak için kullanıldığı bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Graham, psikolojik bir savunma mekanizması olarak yansıtmanın, sahip olmamamız gerektiğine inandığımız düşünce ve duygularımızın bilinçsizce başka bir bireye yansıtılmasının arkasındaki birleştirici eylem olduğunu açıklamaktadır.

Dollard ve meslektaşlarının orijinal tanımına bakıldığında, kuram ile ilgili evrensel geçerlik iddiaları eleştirilebilmektedir. Sözlü olarak ele alındığında, “saldırgan davranışların ortaya çıkması, engellenmenin ve hayal kırıklığının varlığını göstermektedir,” saldırganlığın daha önce herhangi bir hayal kırıklığı olmadan gerçekleşmediğini ve hayal kırıklığının “her zaman bir tür saldırganlığa yol açtığını” iddia etmek saldırganlığın belirli bir sonuç olduğunu ima etmektedir.¹⁴

Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears tarafından tanımlanan engellenme ve saldırganlık hipotezinin orijinal formülasyonu, “saldırgan davranışının ortaya çıkmasının her zaman hayal kırıklığının varlığını göstermediğini aksine, hayal kırıklığının varlığının her zaman saldırganlığa

---

¹² Volkan, Vamık D. *Kıbrıs: Savaş ve Uyum-Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, Çev: Berna Kılınçer, İstanbul: Everest Yayınları, 2008, 38.

¹³ Brett Silverstein “Enemy images: The psychology of US attitudes and cognitions regarding the Soviet Union,” *American Psychologist* 44 No. 6 (1989): 903.

¹⁴ Len Berkowitz, “Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation,” *Psychological Bulletin Journal* 106, No. 1, (May 1989): 121-126.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

yol açtığını varsaymıştır.¹⁵ Bu tanımda özellikle dikkat çeken nokta, kelimenin günlük dilde kullanılmasından farklı olarak, buradaki hayal kırıklığı veya engellenmenin duygusal bir deneyim olarak değil, “kışkırtılmış bir hedef tepkisinin ortaya çıkmasına müdahale” olarak anlaşılmalıdır.¹⁶ Bu engellenme sonucunda meydana gelen agresyonun azaltılması için bir kişi veya nesneye kanalize edilmesi gerekmektedir. Bunun nedeni benlik içerisinde tutulan agresyonun, kişinin değerlerine zarar vermesinin yanı sıra kaygısını arttırarak, stresörleri harekete geçirmektedir. Ve bu durum kişinin psikolojik dayanıklılığını ve psikolojik durumunu negatif şekilde etkilediği varsayılmaktadır.

Ayrıca günah keçisi egemen sosyal grubun kendilerini daha iyi hissetmesi ihtiyacını karşılar. Kendi sorunları için grubun sorumluluğunu azaltma mekanizması olarak işlev görür. Günah keçisi olan kişi ya da grup, zor yaşam durumunun odak noktasıdır ve insanların başkasını suçlamak için bir araya geldiklerinde kendilerini birleşik hissetmelerini sağlar. Günah keçisine karşı harekete geçildiğinde, baskın grup bir şeyler başardıklarını hissedebilirler yani, günah keçisi, “biz” ve “onlar” ikilemine karşı sağlam bir “biz” yaratmayı içerir. Günah keçileri, sıkıntılar için hazır bir açıklama sağlar ve bize problemin ortadan kalktığını, düzenin sağlandığını hissettirir ve dolayısıyla yaşadığımız kötü duyguları bizlerden alıp sınırlarımızdan uzaklaştıran bir arınma aracıdır.¹⁷

Yaşadığımız kötü duyguları kendimizden uzaklaştırmaya hizmet eden diğer unsurlar önyargı, kalıp yargı ve tutumlardır. Önyargı, “doğrudan veya dolaylı olarak bir grubun aşağı bir sosyal statüyü hak ettiklerini öne süren

¹⁵ John Miller Dollard, Doob Neal, Leonard, Orval Hobart Mowrer, Robert Sears. “*Frustration and Aggression*” (Connecticut: Institute of Human Realtions by The Yale University, 1939), 180-187.

¹⁶ A.g.e., 180-187.

¹⁷ Ee Shawn. *What is Scapegoating*, 15 November 2017. (accessed 23 Şubat 2020), <https://www.thepsypractice.com/what-is-scapegoating>.

Ali Ruhan ÇELİK

belirli grupların üyelerine yönelik tutumlar” olarak tanımlanmaktadır. Psikodinamik kuramlar önyargının kişinin bilinçdışındaki bir takım dinamiklerle ortaya çıktığını öne sürer. Engellenme–saldırganlık kuramı ve günah keçisi anlayışı bu bağlamda ele alınmaktadır. Farklı etkenler sonucu ortaya çıkan engellenmelerde bireyler diğer kişilere ve gruplara karşı önyargılar oluşturur ve bunlar saldırgan davranışlara zemin hazırlar.¹⁸ Engellenmenin kaynağına yönelik saldırganlık, bir tür misilleme davranışı olarak kabul edilebilir. Bu tepki hedefe ulaşma girişiminden sorumlu olmayan kişilere de yönlendirilebilir. Dolayısıyla, önyargı ve beraberinde gelişen günah keçisi, çeşitli gerekçelerle kitlelerin afyonu olarak görülebilir ve kitleler için iletişim politiği açısından bir araç olarak kullanılabilir.¹⁹

Kişilik özellikleri dışında, grup süreçleri ve yapısal özellikler de düşmanlığa dönüşebilecek stresli durumlara neden olabilir. Ortak bir düşman algısı, gruplar oluşturmak veya tutarlılıklarını arttırmak için etkili araçlardan biridir; zira kontrast ve karşılaştırma hem grup kimliğine katkıda bulunur hem de grup içi konsolidasyonu sağlar. Gruplar aynı zamanda düşman imgeleri tarafından da tanımlanmaktadır çünkü grup oluşumu çatışmalar sırasında bir savunma mekanizması görevi görmektedir. İnsanlar tehditleri algıladıklarında, kendileri olduğunu düşündükleri gruplarla özdeşirmesi olasıdır. Bu, regresif bir savunma mekanizmasıdır, çünkü grup uyumuna duyulan ihtiyaç, eleştirel düşünme ve bireysel özerkliğin sürdürülmesinden sorumlu olan zihnin belirli işlevlerinde etkilidir. Bir grup bir krizle ve onun kurumsallaşmış görev yapısının bozulmalarıyla karşı karşıya kaldığında, grup liderine yönelik

¹⁸ Mehtap Erdoğan, Celalettin Vatandaş “Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık,” *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sayı:1, (Mayıs 2020) 474-485.

¹⁹ Murat Paker, *Ayrımcılık- çok boyutlu yaklaşımlar*, 2006. <https://www.secbir.org/MuratPaker/TemelKavramlar> (Erişim 19 Şubat 2020)

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

bilinçdışı beklentiler ortaya çıkabilir. Bunlardan biri, liderin grubu tehdit eden krizle (düşman şeklinde) mücadele etmesini beklemektir.²⁰

Bahse konu kavramı daha iyi özümsemek için tarihteki ritüellere bakmakta fayda vardır. Çoğu toplum, felaketleri savuşturmak için birtakım uygulamalar yapmıştır. Örneğin Tibet Krallığında siyah-beyaz boyalı bir kişi çarşının ortasına oturur ve orada bulunan bütün insanların kötülüklerini üzerine aldığı söylerdi. Kötülükleri alan kişi şehirden uzaklaştırılır ve böylece kötülüklerden, suçluluk hislerinden topluca kurtuluş sağlanırdı. Kovulan kişi tek başına bir mağarada hayatta kalmaya çalışırdı. 12 ay boyunca onu kimse ziyaret etmez ve görmezdi. Eğer hayatta kalırsa tekrar şehre döner ve ritüel uygulanırdı.²¹

Bir başka ritüele ise Mezopotamya'da rastlanılıyor. Fırat ve Dicle ırmakları arasındaki bölgede 5.000 yıl önce kurulan Babil'de Akitu adı verilen bahar festivalleri düzenlenirdi. Bu festivalde suçlular veya hastalıklı olanlar sokaklarda gezdirilip kötülükleri toplar ve daha sonra şehrin dışında katledilirdi. Böylece yeni bir yıla tertemiz sayfa açıldığına inanılırdı.²² Eski çağlarda tanrıları mutlu etmek ve cennete girebilmek için bu "uğursuzluğu gönderme, kötülükten arınma" ritüelleri çokça uygulanırdı. Dogma inançların yaygın olduğu bu zamanlarda başa gelen musibetlerin tanrılar tarafından gönderildiğine inanılırdı. Bu yüzden günah keçileri ile birlikte kefaret ödeme yoluna gidiliyordu.²³ Tüm bu sözü geçen ritüeller, düşman imajının toplum nazarında somutlaştırılarak ona atfedilen olumsuz duyguların yıkıcılığından arınmaya hizmet etmekteydi.

Günümüzde bir günah keçisi oluşturulması bir ritüelden çıkıp günlük hayatımızın içine girmiştir. Güçlü olanlar başa gelen musibette veya başa

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

²⁰ Jerold Post, "Saddam Hussein of Iraq: A political psychology profile" *Political Psychology* 12, No. 2, (1991): 279-289.

²¹ Girard, Rene. *Günah Keçisi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018, 96.

²² A.g.e., 81.

²³ Campbell, a.g.e., 39.

Ali Ruhan ÇELİK

çıkılamayan problemlerde her defasında suçlayacak bir marjinal veya marjinaler bulabilmiştir. Suçlu olunan pek çok durumda, baskın kişi veya baskın grubun saldırganlığı mağdurun üzerine yapıştırılır. Ancak gerçekte hayal kırıklığı günah keçisi oluşturan kişinin veya grubun içinde yatmaktadır. Günah keçisi hiçbir zaman gerçekten herhangi bir problemi çözmez, sadece dikkati en çok yardıma ihtiyacı olan kişi veya gruptan saptırır. Seçilen günah keçileri daha az güçlü, azınlık ve daha marjinallerden oluşmaktadır. Doğal açık hedef haline getirildiğinde suç bulma motivasyonu yüksek olabilmektedir. Bu da asıl hayal kırıklığı yaşayanın işini kolaylaştırır.

Düşmanı Şeytanlaştırma

Pratik siyasetin tüm amacı halkı, sonsuz sayıda hayal ürünü cinlerin tehdidi altında oldukları paniği içinde yaşatmaktır. Suçlular, göçmenler, bazı devletler: Bunların hepsi sistemin insanları korumadaki çürüklerini gizlemek için kullanılır.

H.L. Mencken

Savaş sırasında ve öncesinde yaşanan bir zorluk, askerleri düşmanlarını öldürmeleri için eğitmek ve ikna etmektir. Bu nedenle militarizasyonun en eski yöntemlerinden biri düşmanın şeytanlaştırılmasıdır. Düşman temelde farklı ve tehdit edici bir şeye dönüştürülerek propaganda malzemesi haline getirilmiştir. Bu durumun sonucunda ise savaş sırasında düşmanı öldürmek kolaylaşmaktadır.²⁴ Askerlerin algılarında genel öldürme yasağını çıkarmak için düşmanın avcısı haline getirilmesi gerekmektedir. Bir savaşta popüler destek sağlamak için öldürülmenin normalize edilmesi

²⁴ Tebessüm Öztan, "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri," *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 137-167.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

uzun bir geçmişe sahip olmadan, liberal demokrasilerin yükselişinden bu yana daha fazla yoğunlaştığı kabul edilebilir.²⁵

Dünya'nın gözü önünde bir işgali meşrulaştırmak için düşmanı şeytanlaştırmanın çarpıcı örneklerinden biri, Irak'ın Kitle İmha Silahları mevzusudur. 2000'lerin başında yaşanan hadisede ABD'li Ortadoğu uzmanı Bernard Lewis'in hazırladığı rapora göre Irak'ın Kitle İmha Silahları (KİS) ürettiği bilgisi, dünya kamuoyunda Saddam'ın "tehlikeli bir diktatör" algısı oluşturulması için büyük bir fırsat olmuştu. Bush'tan önce Clinton, "ikili çevreleme politikası" ile Irak ve İran'ın ekonomik ve siyasi açıdan sistem dışına itilmesi ve uluslararası diplomasiden izole edilmesi amaçlanmıştı. Böylelikle ABD Irak'taki zengin petrol yataklarına erişebilecek ve önündeki en büyük engellerden biri İran'ı da saf dışı bırakabilecekti. Kuveyt'i işgali sebebiyle Irak'a müdahale konusunda dünya kamuoyunu ikna etmek daha kolay kabul edilmişti. ABD, Irak'ı genel bir ambargo ile ekonomik olarak yoksullaştırma, daha sonra uluslararası diplomaside itibarını zedeleyecek günahlarını gün yüzüne çıkararak itibarsızlaştırma, en sonunda da Kitle İmha Silahlarının imhası yoluyla Irak'ı dünya kamuoyuna düşman göstermek biçiminde üçlü sacayağı politikası izlemişti. 1. Körfez Savaşı'ndan itibaren uygulanan ekonomik ambargo ile Saddam baskı altına alınmış ve bütün ekonomik sıkıntıların tek nedeni olarak görülen Saddam'a karşı halk ayaklanmaya başlamıştı. Asıl istenen, ABD'nin askeri hiçbir müdahalesi olmadan olayların halkın Saddam'ı devirecek seviyeye getirilmesi ve ardından muhaliflerin ABD'den yardım istemesi olmuştu. Böylelikle daha sonra oluşacak işgal senaryosu meşrulaşacaktı. Plan istenildiği gibi gitti ve 20 Mart 2003'te ABD tarafından Kitle İmha Silahlarının var olduğu öne sürülerek işgal başlatıldı. Sadece 20 gün içerisinde 9 Nisan 2003 tarihinde, ABD kuvvetleri başkent Bağdat'a girdi ve Saddam Hüseyin iktidarı sona erdi.

²⁵ Paul Formosa, "The problems with evil," *Contemporary Political Theory* 7 sayı: 4, (2008): 395-415.

Ali Ruhan ÇELİK

Saddam Hüseyin'in devrilmesinden kısa bir süre sonra aslında Kitle İmha Silahlarıyla ilgili yanlış istihbaratların olduğu ortaya çıktı. Örneğin KİS'lerde kullanıldığı iddiasıyla ihbar edilen biyolojik laboratuvarların aslında balonlara hidrojen üreten tesisler olduğu anlaşıldı. Bu konuyla ilgili açıklama yapan Irak Ulusal Kongresi Lideri Ahmed Çelebi: *"Biz yanılığının kahramanlarıyız. Sonuçta tümüyle başarılı olduk. Saddam zorbası gitti ve Amerikalılar Bağdat'a yerleşti!"* diyerek yanlış istihbarat konusunda kendisini savundu.²⁶ Irak Savaşı'nın baş aktörlerinden Danışman Richard Perle verdiği bir röportajda *"Kafalar kesilmeli. Defalarca görevini doğru yapmayan bir kurumunuz varsa bu kurumu, içindeki insanlarla birlikte değiştirirsiniz"* diyerek bu olaya tepkisini dile getirdi. Ayrıca ABD eski Dışişleri Bakanı Albright Alman gazetesi Die Welt'e verdiği bir mülakatta; Kitle İmha Silahlarının tamamen bir bahaneden ibaret olduğunu, aslında ABD'nin Irak'ı vurmaya 11 Eylül saldırılarından önce hedefine aldığını ifade etti.²⁷

Düşmanı şeytanlaştırmanın algı çalışmaları açısından yakın geçmişteki çarpıcı örneği koronavirüs pandemisi sırasında ABD-Çin arasındaki söylemler oldu. Küresel tek güç olma hedefinde olan ABD-Çin Devletleri pandemi sırasında da birbirlerine sataşmaktan geri durmadılar. Pandeminin ilk aylarında ABD'de artan vaka sayıları, yetersiz kalan sağlık ve ekonomi hizmetleri ABD halkını isyana teşvik etti. Bunun üzerine Trump yönetimi üzerlerine gelen tepkileri azaltmak adına aldığı bir dizi önlemlerin yanı sıra kötü algıyı dağıtmak ve küresel güç olma politikalarında rekabet ettiği Çin'i yaralamak için Çin'e karşı olan söylemlerini keskinleştirdi. Virüs'ün çıkış noktasının Çin'in Wuhan şehri olmasından hareketle Trump yönetimi pandeminin baş sorumlusunu Çin olarak ilan etti. Hatta ABD eski Başkanı

²⁶ Aydın Belen, "According to the Turkish Press, A Review of the Main Reasons of the 2003 Iraq War (Weapons of Mass Destruction and Al-Qaeda Connection)," *History Studies*, (2011) 66-76.

²⁷ A.g.e., 72.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

konuşma yaptığı her programda koronavirüs için “Çin Virüsü” ifadesini kullanarak sembol söylem çalışmaları gerçekleştirdi. Buna karşın Çin yönetimi salgının başladığı varsayılan Wuhan’daki hayvan pazarının yakınlarında 2019 Dünya Askeri Olimpiyat Oyunları’na katılmak için konaklayan Amerikalı asker sporcuların virüsü sızdırmış olduğunu iddia ettiler. İki taraf karşılıklı olarak pandeminin günah keçisini oluşturup tepkileri konsolide etmek için düşmanı şeytanlaştırma çalışmaları yaptılar.

Günah keçisi ilan etmek üzere suç bulma motivasyonu sadece devletlere veya insanlara yönelik değil hayvanlara hatta nesnelere bile olabilir. Bu anlamda 1400’lü yıllardaki “Çan zili” hadisesi güzel bir örnektir. 15. yüzyılda Rusya’da sabah saatlerinde genç bir prensin cesedi bulunur. Cesedin bulunduğu esnada çanlar çalmaktadır. Rus Çarı bu cesedin sebebini öğrenmek için bir soruşturma ekibi görevlendirir. Soruşturmanın sonucu olarak bölgede yaşayan yaklaşık 200 kadar insan cezalandırılır. Ayrıca prensin yakınlarına çeşitli zindan cezaları verilir. Ancak Rus Çarı bunlarla da yetinmez ve cesedin bulunduğu anda çalan çan halkın gözü önünde cezalandırılır. Çanın zili (dili) sökülerek kırbaçlanır ve üzerinde “Uglich’ten sürgün edilen kalpsiz şey” yazan bir evrakla Tobolsk’a sürgüne gönderilir.²⁸

Günah keçilerinin halkın göz önünde infaz edilmesinin ardındaki motivasyon güçlü olanın güçsüz ve marjinal olandan üstün olduğunu topluma onaylatmasıdır. Bu onaylatma süreci, suçlayanın güçlülük fantezilerini beslemektedir. İnsanoğlu yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmemekte ve her zaman suçlanacak bir günah keçisi bulabilmektedir. Bunun için genlerimizi bile suçlamak aslında çarpıcı bir örnektir.

Ortaçağ’da Cadı Avı

Tarihte bilinen en büyük vahşet deneyimlerinden biri cadı avı meselesidir. Ortaçağ Avrupası’nda kadınlar bütün musibetlerin sebebi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

²⁸ Fuat Man, “Günah Keçileri ya da Olağan Şüpheliler Olarak Suriyeliler,” *Çalışma ve Toplum Dergisi* 3, (2016): 1148-1162.

Ali Ruhan ÇELİK

olarak görülmüş, kıtlık, kuraklık ve buna benzer doğa felaketleri için günah keçisi arandığında işkencelere maruz kalmışlardır. Yaklaşık dört asır boyunca çeşitli sapkın ideolojilerin etkisiyle kadınlara düşmanca bakılmış, İncil ve Tevrat gibi din kitaplarında kadın düşmanlığının yer aldığı bölümler öne çıkarılarak cadı=kadın algısı Avrupa topluluklarının belleğinde yer edinmiştir.²⁹

Cadı vahşetleri önce fiziksel-zihinsel engelli, hasta veya çeşitli dezavantajlara sahip kadınların katledilmesiyle başlasa da daha sonra kadınların geneline yayılarak özellikle ebe ve hemşire kadınların şeytan ile iş birliği yapan büyücü kadınlar olduğu inancı oluşmuş ve katliamlar yaygınlaşmıştır.³⁰

Ortaçağ Avrupası'nda cadı olarak ilan edilen kadınların suçlu olduğunu gösteren herhangi bir kıstas bulunmamıştır. Daha çok ebe ve hemşireler tercih edilmiş ancak daha sonra bu ayırım da ortadan kalkmıştır. Artık kadın katliamları çığ gibi büyümeye başlamış ve toplumsal statü fark etmeksizin her kesimden kadın suçlanabilir hale gelmiştir. Tek bir kişinin suçlaması, herhangi bir kadının katledilmesine olanak vermiştir. Cadı olarak tutuklanan kadınlar çeşitli testlere tabii tutulmuştur.

Bunlardan en yaygın olanı kanama testidir. Sapkın din adamlarının oluşturduğu çeşitli din kitaplarıyla meşrulaştırılan bu felaket uygulamalarında inanişe göre kadın vücudunda cadı olduğuna dair bir iz taşır. Bu izin bulunduğu bölgeye iğne batırılınca kan akmayacağı varsayılır. Kadının vücuduna kan çıkmayınca kadar iğneler batırılır. Bir süre sonra kadının kanı çekilip acıdan bağırılmaz hale gelince kan gelmez ve kadının cadı olduğu kanıtlanır. Ayrıca oluşturulan kurallar gereği infaz etmeden önce cadının itiraf yapması da istenir. İtiraf gelmeden

²⁹ Yücel Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28, sayı: 2, (2013): 355-368.

³⁰ A.g.e., 357.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

infaz gerçekleştirilmez. Kadınlar tüm bu acı verici süreç bitsin diye cadı olduğunu itiraf eder ve husumetli olduğu birisi varsa onun ismini de cadı olarak verir.³¹

Cadı avı meselelerinde cadılık suçundan katledilen kadının mallarının hükümdar, hâkim, cellat ve ihbarcı arasında paylaşılır. Cadı davalarında yaklaşık 35-40 sterlinlik bir harcama yapıldığı söylenir. Marangoz, cellat, yargıç ve diğer görevliler şüpheli suçlu bulunduğu ekonomik yoksunluğun yaygın olduğu Ortaçağ Avrupası'nda iyi bir gelir elde edildiği anlatılır. Bir yargıcın aylık yaklaşık bugünün parasıyla 100 Bin Sterlin civarında bir geliri mümkün olduğu kaynaklarda yer almaktadır.³² Yargıç ve cellatların giderek zenginleşmesi Ortaçağ'da cadı avcılığının git gide artmasını sağladı.

Cadı avları avlanan toplumun alt kesiminden mağdurların da bazı ruhsal gereksinimlerini karşılamıştı. Şüpheliler kendilerine yöneltilen suçlamalar sonrasında doğaüstü güçlerinin olduğuna dair inanışlar geliştirmişti.³³ Bu durum onların özel hissetmelerine ve düşmanlarına karşı bu güçlerini kullanacak olmaları düşüncesi ile işlemedikleri suçları itiraf etmelerine yol açmıştı. Böylece iftiracıların işi kolaylaşmıştı. Cadı avı katliamları, mahkemeler infaza hükmettikten sonra boğularak, diri diri yakılarak, diri diri gömülerek veya suçlunun önce kafası kesilip daha sonra yakma, gömme uygulamalarına geçilmesi şeklindeydi.³⁴

Cadı avı suçlamalarında bir kişi hakkında suçlama ortaya çıktığında hemen iddianame hazırlanır ve dava süreci başlatılırdı. Şüpheli, kanıtlarla birlikte incelenip suçlu olduğu belirlendiğinde toplumda “tehlikeden

³¹ Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı* (Ankara:Dost Kitabevi, 2001), 131.

³² Campbell, a.g.e., 99.

³³ Aksan, g.g.m., 355-368.

³⁴ Girard, a.g.e., 37.

Ali Ruhan ÇELİK

arınmışlık” kolektif duygusu oluşurdu. Bu da toplumun birbirine daha sıkı kenetlenmesine yol açıp, diğer cadı avları için güçlü bir motivasyon geliştirirdi.³⁵

Tüm olanlara karşın cadı avına rahip ve ruhban sınıfı tamamı ile destek vermemişti. Christian Thomasius ve Balthasar Bekker hayatlarını hiçe sayıp bu sapkın inanışa karşı durmuşlardı. Balthasar Bekker *De Betoverde Weereld* adlı eserinde cadı avcılığını eleştirerek ilk ateşi yakmıştı. Bilimsel bilgiyi ön plana çıkararak dogmatik inançları tümüyle reddetmişti. Daha sonra Bekker’den cesaret alan diğer bilim insanları da çeşitli bilimsel ve tıbbi argümanlar içeren kitaplar yayınlamaya hasta kadınların hastalıklarının açıklamasını yapmışlar ve halkı cadı avcılığı sapkın inanışından vazgeçirmede önemli yol kat etmişlerdi.

Cadı ve cadı avcılığı 1300’lerde başlamış ve 300-500 yıl sürece Avrupa’da varlığını sürdürmüştü.³⁶ Ortaçağ’da kadınları diri diri gömme, yakma, recim etme gibi canavarca katledilmesine toplulukların kabul göstermesi, inanılması güç bir durum olarak görülebilir. Ancak insanoğlu, atalarımızdan bugüne gelen genetik kodlarla bu tarz canilikleri yapabilecek potansiyele her zaman sahiptir. Unutulmamalıdır ki insan hala aynı insandır. Ortaçağ’da yaşanan vahşiliklerin yerini yeni yöntemler almıştır.³⁷

Sonuç

İnsanın psikolojik olarak güdülendiği bir durum olan günah keçisi ilan etme, hem bir savunma mekanizması olarak işlev görmekte hem de duygu düzenleme aracı olarak psikolojik dayanıklılığa katkı sağlamaktadır. Kişinin gerçeklikten çokta kopmadan yaptığı bu nedensel atıflar bir yanı ile pozitif bir nitelik taşımaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki

³⁵ Campbell, a.g.e., 89.

³⁶ Aksan, a.g.e., 355-368

³⁷ Girard, a.g.e., 89.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

nedensel atıflar kişinin sürekli kaygı seviyesini azaltmaktadır. Sadece bu bulgu ışığında bile olumlu etkisinden söz edilebilmektedir.

Günah keçisi olarak ilan edilen “şey” organizmanın ihtiyaç duyduğu bir olgudur. Fakat bu bilginin siyaset bilimi ve yönetim alanında kullanımı pozitif şekilde gerçekleşmemiştir. Yaşamsal uyarımlar gereği istemsizce ortaya çıkan bu günah keçisi ilan etme eğilimi, siyasetçiler ve toplumsal algı yaratmak isteyen kişiler tarafından art niyetli şekilde kullanabilmektedir. Bu bilgi daha çok iktidar sahipleri tarafından taraftarlarını konsolide etmek amacı ile kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu kullanım kimi zaman var olan durum abartılarak yapılmış, kimi zaman ise tam anlamıyla rakip veya düşman olduğu düşünülen kişi veya gruplar şeytanlaştırılarak toplumun tamamı için günah keçisi haline getirilmiştir.

Geçmişten günümüze yaşanan hadiseleri ele aldığımızda günah keçisi oluşturmanın sağlıklı bir sonuca varmadığı çıkarımını yapabiliriz. Günah keçisi, asıl probleme odaklanmaya engelleyen bir perde görevi görmektedir. Problemin ortadan kalktığı varsayılır ve aslında perdelenen problem ile tekrar karşı karşıya kalındığında daha güçlü bir suçlu bulma motivasyonu gelişir. Bütün bunların sonunda marjinalize edilen kişi veya kişiler en sert biçimde cezalandırılır.

Toplumsal doğrulara riayet etmek uymak ve itaat etmek toplum üyelerinin tamamına bir konfor sağladığı kesindir. Bu konfor alanının sürekliliği ise yalnızca toplumsal doğruların oluşturduğu alan ile sınırlıdır. Bu varsayım göstermektedir ki günah keçisi ilan edilmek sadece bir fikir ya da bir gruba mensup olmak ile ilgili değil, konjonktür ve toplumsal algının yönü ile doğrudan ilintilidir. Günah keçisi kavramı veya günah keçisi ilan edilme durumu ile diğer birçok değişken arasında nedensellik niteliğine sahip bir ilişki kurmak neredeyse imkânsızdır. Günah keçisi ile anlamlı bir ilişki ise toplumun hâkim fikirlerine sahip kişilerin, yani statüko veya fikri iktidarlara kişilerin katılması ile negatif orantılı olduğu söylenebilir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

Ali Ruhan ÇELİK

Peki, toplumsallaşma olduğu ilk andan beri bireyselleşmeye veya sosyal ayrışmanın önündeki en büyük engel midir? Bu soruyu iyi anlamak cevabı verilirken de “Günah Keçisi” kavramının kullanıldığını bilmek, toplumsallaşma ve günah keçisi hakkında kısıtlı da olsa bir bilgiye sahip olmak için yeterli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor. *The Authoritarian Personality*. Çev.Doğan Şahiner, İstanbul: Say Yayınları, 2011.

Akın, Haydar. *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*. Ankara:Dost Kitabevi, 2001

Akıncı, Mehmet. “Hayek’in Sosyal ve Siyasal Teorisi,” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015): 29-35.

Aksan, Yücel. “1450-1750 Yılları Arasında Avrupa’da Cadılık,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28, Sayı: 2, (2013): 355-368.

Belen, Aydın. “According to the Turkish Press, A Review of the Main Reasons of the 2003 Iraq War (Weapons of Mass Destruction and Al-Qaeda Connection),” *History Studies*, (2011): 66-76.

Brahm Eric. “Scapegoating” September 2004. <https://www.beyondintractability.org/Scapegoating/> (Erişim 18 Şubat 2020)

Berkowitz, Len. “Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation,” *Psychological Bulletin Journal* 106 No. 1, (May 1989): 59.

Campbell, Charlie. *Günah Keçisi/Başkalarını Suçlamanın Tarihi* Çev. Gizem Kastamonulu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Cottam L. Matha, Mastors Elena, Preston Thomas, Dietz Beth., *Siyaset Psikolojisine Giriş*, Çev. Edt. Ebru Altınoğlu, Ankara: BB101 Yayınları, 2017.

Günahlarımız İçin Başkasını Suçlamanın Dayanılmaz Hafifliği

Dill, Jod. Anderson, Craig. "Effects of frustration justification on hostile aggression," *Aggressive Behavior*, 21-5, (1995): 359-369.

Dollard, John Miller. Doob, Neal. Mowrer, Orval Hobart. Sears, Robert. (1939). "Frustration and aggression." 180-187. *Connecticut:Institute Of Human Realtions By The Yale University,1939.*

Erdoğan, Mehtap , Vatandaş, Celalettin . "Bireysel ve Toplumsal Dışlanma Pratiği: Önyargı ve Ayrımcılık". İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi 3, No. 1 (Mayıs 2020): 474-485 .

Formosa, Paul. "The problems with evil" , *Contemporary Political Theory* 7, No. 4, (2008): 395-415.

Girard, Rene. *Günah Keçisi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul:Alfa Yayıncılık, 2018.

Man, Fuat. "Günah Keçileri ya da Olağan Şüpheliler Olarak Suriyeliler," *Çalışma ve Toplum Dergisi* 3, (2016): 1148-1162.

Murat Paker, *Ayrımcılık - çok boyutlu yaklaşımlar*. 2006. <https://www.secbir.org/MuratPaker/TemelKavramlar> (Erişim 19 Şubat 2020).

Öztan, Tebessüm. "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri," *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Pratto, Felicia. "Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes," *Journal of personality and social psychology*, 67 No. 4, (April 1994): 741-763.

Pekel, Abdulkadir. "İfade Özgürlüğünün Sınırlandırma Sebeplerinden Biri Olarak Yargı Organının Otorite ve Tarafsızlığının Sağlanması," *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18, Sayı: 2, (2016): 367-394

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
135-154

Ali Ruhan ÇELİK

Post, Jerold. "Saddam Hussein of Iraq: A political psychology profile," *Political Psychology* 12, No. 2, (1991): 279-289.

Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Shawn Ee. "What is Scapegoating." 15 November 2017. <https://www.thepsypractice.com/what-is-scapegoating>. (Accessed 23 February 2020)

Silverstein, Brett. "Enemy images: The psychology of US attitudes and cognitions regarding the Soviet Union," *American Psychologist* 44, No. 6 (1989): 903.

Volkan, Vamık D. *Kıbrıs: Savaş ve Uyum-Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, Çev: Berna Kılınçer. İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Zabunoğlu, Gökçe "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı," *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 Sayı: 2, (Temmuz 2016): 431-456.

Tarihin En Kapsamlı Soğuk Zincir Uygulaması: Koronavirüs (Covid-19) Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

The Most Comprehensive Cold Chain Application in History: Challenges in Logistics of Covid-19 Vaccine

Veli Ahmet ÇEVİK^(*)

Öz

Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının son aylarında ortaya çıkan son yüzyılın en büyük salgınlarından biri olan Koronavirüs salgını tüm dünyada yaşamı olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Salgın için alınan tedbirler hastalığın yayılımını durdurmamış ve tıbbi gereksinimleri ortaya çıkarmıştır. Hastalıklardan korunmanın en etkili tıbbi yollarından birisi aşılar olmuştur. Koronavirüs hastalığına yönelik aşı çalışmaları, hastalığın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra başlamış yaklaşık bir yıllık süre içerisinde yüzden fazla aşı adayı duyurulmuş, gerekli aşamaları geçenlerin dağıtımına onay verilmiştir. Ancak bu aşılarından bazılarının saklanması, taşınması ve dağıtımı için daha öncekilerden farklı olarak sıfır derecenin altında oldukça düşük sıcaklıklara gerek duyulmuştur. Aşıların bu koşullarda dağıtımı ve teslimi soğuk zincir lojistik uygulamaları altyapısının önemini ortaya çıkartmıştır. Bu çalışmada Dünya Sağlık Örgütü'nün aşıların lojistiğindeki öncelikli konuları temel alınarak, Koronavirüs aşılarının üretim, tahsis, dağıtım ve uygulanma süreçlerinde ortaya çıkacak olan potansiyel zorlukları araştırılmıştır. Çalışmanın veri kaynağını, daha önce birincil araştırmalarla ortaya çıkarılmış ikincil veriler olan Dünya Sağlık Örgütü'nün yönergeleri ve çeşitli sektör raporları oluşturmuştur.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 04.01.2021

Kabul Tarihi: 31.05.2021

^(*) Hitit Üniversitesi Osmancık Ömer Derindere Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Lojistik Programı, veliahmetcevik@hitit.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-7275>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

Saklama ve dağıtım faaliyetlerindeki soğuk zincir altyapısının eksikliği, adil olmayan dağıtımı ve aşı karşıtlığının, aşılama faaliyetlerinin önünde duran en büyük zorluklar olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Aşı Lojistiği, Aşı Tedarik Zinciri, Koronavirüs, Soğuk Zincir.*

Abstract

The coronavirus pandemic, one of the biggest pandemics of the last century, which emerged in Wuhan, China in the last months of 2019, continues to negatively affect life all over the world. The measures taken for the pandemic did not stop the spread of the disease and revealed medical requirements. Vaccines have been one of the most effective medical ways of preventing diseases. Vaccination studies for coronavirus disease started shortly after the emergence of the disease, and more than a hundred vaccine candidates were announced in about a year, and the distribution of those who passed the necessary stages was approved. However, the storage, transportation and distribution of some of these vaccines required very low temperatures below zero degrees, unlike the previous ones. The distribution and delivery of vaccines under these conditions has revealed the importance of cold chain logistics applications infrastructure. In this study, based on the priority issues of the World Health Organization in the logistics of vaccines, the potential difficulties that will arise in the production, allocation, distribution and application processes of coronavirus vaccines have been investigated. The data source of the study was the guidelines of the World Health Organization and various industry reports, which were secondary data previously revealed through primary research. Lack of cold chain infrastructure in storage and distribution activities, unequal distribution and anti-vaccination were found to be the biggest challenges facing vaccination activities.

Keywords: *Vaccine Logistics, Vaccine Supply Chain, Coronavirus, Cold Chain.*

Giriş

2019 yılının son aylarında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan son yüzyılın en büyük salgınlarından biri olan Koronavirüs salgını tüm dünyada yaşamı olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Aradan geçen yaklaşık bir yıllık sürede, hastalığa karşı kesin bir tedavi yönteminin bulunamamasıyla, sağlık yetkilileri salgına karşı alınabilecek en önemli

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

tedbirlerin maske, mesafe ve temizlik olduğunu duyurmuşlardır. Alınan tedbirler hastalığın yayılmasını yavaşlatmıştır ancak durduramamıştır. Durdurulamayan salgın, küresel çapta 59 milyondan fazla vaka sayısına ve 1,5 milyondan fazla kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır.¹ Hastalığın küresel çapta salgına dönüşmesiyle dünyanın önde gelen laboratuvarları, aşı çalışmalarına başlamıştır. Salgın hastalıkların önlenmesi için en etkili ve en düşük maliyetli yöntemlerden birinin aşı olduğu bilinmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) raporlarına göre, geliştirilen aşılarla yaşamı tehdit eden 20'den fazla hastalık önlenerek her yıl 2-3 milyon ölüm önlenmektedir.²

İlk koronavirüs vakaları 2019 yılının Aralık ayı sonunda Çin'de tespit edilmiş, 21 Ocak 2020 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) ve üç gün sonra Avrupa'ya ulaşmıştır. Ancak dünyanın önde gelen ilaç şirketlerinin aşı üzerinde çalıştıklarını açıklamaları Mart ayı ortalarını bulmuştur. DSÖ'nün pandemi ilan etmesinden beş gün sonra 16 Mart 2020 tarihinde ABD merkezli Moderna Şirketi, koronavirüs aşısı güvenlik denemelerine başlayan ilk şirket olmuş ve sonraki günlerde başka şirketlerde kendi denemelerini başlatmıştır. 12 Kasım 2020 tarihinde ise 202 şirketin aşı geliştirdiği ve bunlardan 47'sinin klinik deneme aşamasında olduğu bildirilmiştir.³ İlk vakanın ortaya çıkmasından sonra geçen 11 aylık süreçte aşı geliştirmede oldukça iyi bir yol alındığı görülmektedir. Ancak aşının bulunması hastalığın kolayca önleneceği anlamına gelmemektedir. Aşının lojistiği ve dağıtımı aşının keşfi kadar önemli bir konudur. Çünkü

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

¹ Worldometers.info, "Coronavirus Update (Live): 59,562,713 Cases and 1,402,934 Deaths from COVID-19 Virus Pandemic - Worldometer," 24 Kasım 2020, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

² WHO, "Vaccines and immunization," 24 Kasım 2020, https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_1.

³ WHO, "Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines," 24 Kasım 2020, <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>.

Veli Ahmet ÇEVİK

günümüzde üzerinde çalışılmakta olan aşuların bazıları, soğuk tedarik zinciri olarak adlandırılan, sıfır derecenin oldukça altında, -80°C 'ye kadar düşebilen ortamlarda muhafaza edilebilmektedir. Aşının bu koşullarda depolanması, dağıtılması ve teslim edilmesi oldukça büyük bir sorunu teşkil etmektedir. Söz konusu sorunların araştırıldığı bu çalışmanın ilk kısmında daha önce konu ile ilgili yapılan çalışmaların taraması ve Covid 19 salgını hakkında bilgi verilmiş, ardından soğuk zincir lojistiği açıklanarak soğuk zincir lojistiğinin uygulama alanlarından olan aşı lojistiğine değinilmiştir. Sonraki bölümlerde ise aşının üretiminden, aşı karışılığı da dahil olmak üzere son kullanıcıya uygulanma aşamasına kadar aradaki süreçte karşılaşılan zorluklar araştırılmıştır.

Literatür Taraması

Soğuk zincir lojistiğinin uygulaması karmaşık ve hassas sistemler gerektirdiğinden, bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda soğuk zincirin farklı açılara bakılmıştır. Chaudhuri ve arkadaşları veri analitiğini kullanarak soğuk zincir lojistiğinde karar verme yöntemlerini araştırdıkları çalışmalarında soğuk zincir sürecindeki tüm oyuncuların, verilerin soğuk zincirde daha iyi kararlar almak için nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğini anlamaları ve amaca uygun özel teknolojilere yatırım yapmaları gerektiğini ortaya çıkarmışlardır.⁴

Bozulabilir ürünlerin soğuk zincir lojistiği için bir esneklik modelini çalışan Ali ve arkadaşları, soğuk zincir lojistiğinde risk kaynaklarının azaltılması ve beklenmedik durumları tahmin etme beceresinin, son tüketiciler için operasyonların sürekliliğini sağlanmasına katkı sağladığı sonucuna varmışlardır.⁵

⁴ Atanu Chaudhuri et al., "Decision-Making in Cold Chain Logistics Using Data Analytics: A Literature Review," *The International Journal of Logistics Management*, 2018.

⁵ Imran Ali, Sev Nagalingam, and Bruce Gurd, "A Resilience Model for Cold Chain Logistics of Perishable Products," *The International Journal of Logistics Management*, 2018.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Dipika ve arkadaşları ise aşı soğuk zincirinde aşılardan yanlılıkla dondurulması sorununu inceledikleri çalışmalarında, soğuk zincirin tüm aşamalarında aşılardan donma sıcaklıklarına maruz kalabileceğini tespit etmişlerdir.⁶

Türkiye’de soğuk zincir konusunda araştırmaların gıda üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Erzurum sütçülük sektöründe soğuk zincir uygulamalarını araştıran Yavuz ve arkadaşları⁷ süt üretimindeki dalgalanmalara esneklik sağlayacak sistemler önermiştir. Korucuk⁸ 2018 yılında gerçekleştirdiği araştırmasında, soğuk zincir taşımacılığı yapan işletmelerde 3PL firma seçimi araştırmasında en önemli ölçütün “İşletme Performansı” olduğunu tespit etmiştir. Karaman ilindeki soğuk hava depolarının mevcut durumu ve sorunlarını araştıran Nizamlıoğlu ve Gökmen, soğuk depo sektöründeki örgütlenme eksikliği ve soğuk hava depolarında modernizasyonun eksikliğini ortaya çıkartmışlardır.⁹ Yazıcı ise Covid-19’un soğuk zincir lojistiğine etkisini araştırmış ve beklenmedik durumlara karşın hazırlıklı olmak için altyapıya önem verilmesi gerektiği vurgulamıştır.¹⁰ Sağlık alanında soğuk zincir çalışmaları ise kısıtlı sayıda gerçekleştirilmiştir. Küçüktürkmen ve arkadaşlarının hazırladıkları derlemede özel saklama koşulu gerektiren veya soğuk zincire tabi ilaçlar ve

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

⁶ Dipika M. Matthias et al., “Freezing Temperatures in the Vaccine Cold Chain: A Systematic Literature Review,” *Vaccine* 25, no. 20 (May 16, 2007): 3985.

⁷ Fahri Yavuz, Ayşe Sezgin, and Okan Demir, “Erzurum Sütçülük Sektöründe Soğuk Zincir İyi Uygulama Örneklerinin Oluşturulması ve Yayınlaştırılması Üzerine Bir Çalışma,” *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 1 (2016): 7.

⁸ Selçuk Korucuk, “Soğuk Zincir Taşımacılığı Yapan İşletmelerde 3pl Firma Seçimi: İstanbul Örneği,” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2018): 358.

⁹ Nizam Mustafa Nizamlıoğlu and Süleyman Gökmen, “Karaman İlindeki Soğuk Depolarının Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri,” *Derim Dergisi* 34, no. 1 (2017): 49

¹⁰ Sabire Yazıcı, “Covid-19’un Soğuk Zincir Lojistiğine Etkisi,” *Journal of Awareness* 5, no. 3 (2020): 398.

Veli Ahmet ÇEVİK

uygulamaları değerlendirerek, çalışmalarında uluslararası düzenlemeler, kılavuzlar ve Türkiye'deki soğuk zincir uygulamalarına yer vermişlerdir.¹¹

Covid-19 Salgını

2019 yılının son günlerinde Çin'in Wuhan kentinde teşhisi konulamayan zatürre benzeri vakaların görülmesinin ardından, Wuhan Belediyesi Sağlık Komisyonu, Wuhan'da bir dizi zatürre vakasının ortaya çıktığını Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirmiştir.¹² Salgın çok kısa sürede Çin dışına yayılmış ve 80 bini Çin'de olmak üzere dünyada yaklaşık 118 bin vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ tarafından Pandemi ilan edilmiştir. 9 Ocak'ta ilk ölümün gerçekleşmesinden yaklaşık bir ay sonra 10 Şubat'ta ölüm sayısı bine ulaşmış ve 28 Eylül'de küresel çapta bir milyon ölüm vakası gerçekleşmiştir.¹³ Salgının şiddetinin artmaya başlamasının ardından tüm dünyada kısıtlamalara gidilmeye başlanmış, uluslararası uçuşlar iptal edilmiş ticaret durma noktasına gelmiştir. İlk vakanın görüldüğü Çin'in belirli eyaletlerinde 23 Ocak'ta yaklaşık 60 günlük ilk karantina uygulamasına başlanmış ve dünya genelinde 101 ülkede Mart ayı başlarında karantina uygulanmasına başlanmıştır.

Ülkelerin sınırlarının kapatılması uluslararası mal akışını kesmiş, insanlar panik alışverişine yönelmiş ve market raflarına temizlik ürünlerinin tedariki sağlanamamıştır.¹⁴ Uzun süreli karantinalar nedeniyle ulaşım araçlarının çalışmaması, ekonomik aksaklıkların meydana gelmesi

¹¹ Küçüktürkmen, Berrin, and A Bozkır, "Özel Saklama Koşulu Gerektiren Veya Soğuk Zincire Tabi İlaçlar ve Uygulamalar Açısından Değerlendirmeler," *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*. Interest Group, 2018.

¹² WHO, "WHO Time Line - COVID-19," 24 Kasım 2020, <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline-covid-19>.

¹³ BBC, "Covid-19: Milestones of the global pandemic," 25 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/news/world-54337098>.

¹⁴ Serpil Aday and Mehmet Seckin Aday, "Impact of COVID-19 on the Food Supply Chain," *Food Quality and Safety* 4, no. 4 (2020): 169.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

dünya çapında üretim ve hareketlilikte bir yavaşlamaya yol açarak küresel petrol talebinde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Sosyal mesafe kuralları, tüm işletmeleri müşterilerini nasıl güvenli bir şekilde mesafeli tutacakları konusunda çok düşünmeye zorlamıştır. Bu firmaların amacı insanları bir araya getirmek olduğundan etkinlik şirketleri için bu kurallar büyük bir sorun teşkil etmiştir. Ticaret fuarları, konferanslar, konserler ve spor müsabakaları seyirciden yoksun şekilde faaliyet göstermek zorunda kalmıştır. Söz konusu şirketlerin hisseleri Ocak ayından bu yana kayıplarını çoğunlukla telafi etmiş olsa da, The Economist tarafından yayımlanan rapora göre “kalabalık işletmelerin” piyasa değeri 234 milyar dolardan 183 milyar dolara düşmüştür.¹⁵ Nisan ayında, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) petrole olan talebin bir yıl öncesine göre %30 azaldığını ve 1995’ten beri görülmeyen bir düzeye ulaştığını tahmin etmiştir.¹⁶ Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) verilerine göre havacılık ve destek hizmetlerinde %52,5 oranında iş kaybı yaşanmış, havacılık gelirlerinde %66’ya varan kayıplar yaşanmıştır.¹⁷ Uluslararası turist girişleri 2020 Ocak-Ağustos döneminde %70 azalmış ve bu oran 700 milyon daha az uluslararası turist anlamına gelmektedir.¹⁸ Pandeminin neden olduğu tedarik zinciri kesintileri, talep daralmaları ve küresel ekonomik belirsizliklerin devam ettiği 2020 yılında, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı verilerine göre uluslararası deniz ticareti hacminin %4,1 oranında düşeceği

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

¹⁵ The Economist, “The roar of the crowd - Nothing can beat a live event,” 3 Aralık 2020, <https://www.economist.com/special-report/2017/02/09/nothing-can-beat-a-live-event>.

¹⁶ IEA, “Oil Market Report– Analysis - IEA,” 26 Kasım 2020, <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-april-2020>.

¹⁷ IATA, “IATA - Home,” 25 Kasım 2020, <https://www.iata.org/>.

¹⁸ UNWTO, “Impact assessment of the COVID-19 outbreak on international tourism,” 25 Kasım 2020, <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>.

Veli Ahmet ÇEVİK

tahmin edilmektedir.¹⁹ Dünya ekonomisinin 2020 yılında, ikinci dünya savaşından bu yana en derin gerileme olan %4'ün üzerinde küçülmesi tahmin edilmektedir. Salgın, küresel ölçekte hareketliliği durduran niteliği ile dünyayı birçok boyutta etkileme kapasitesi ile küresel bir tehdit olarak karşımıza çıkmıştır.²⁰

Soğuk Zincir

Gıdaların özelliklerini kaybetmeden saklanması, insanlık tarihinden beri insanların en önemli ihtiyaçlarından biri olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde avcılık ve toplayıcılık faaliyetleriyle bulunan gıdalar bir sonraki kıtlık mevsimiyle baş edebilmek için uygun gıda koruma teknikleriyle bozulmadan saklanması ve tarımsal üretime geçildikten sonra ürünlerin bir sonraki hasat dönemine kadar muhafaza edilmesi gerekmiştir.²¹ Bu amaçlar doğrultusunda günümüze kadar gıdaların korunması için birçok gelişme kaydedilmiş ve gelişen teknolojiler sayesinde gıdalar uzun süre bozulmadan tüketilmeye hazır şekilde muhafaza edilebilmektedir. Gelişen soğutma teknolojileri sadece gıdaları koruma amacına hizmet etmekle kalmamış, yaşam alanlarının aşırı sıcaklardan etkilenmemesi için soğutulmasını sağlamaya başlamıştır. Tıp alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ilaçların ve sağlık malzemelerinin ısı kontrolüne ihtiyaç duyulmuş ve soğutma teknolojileri bu ihtiyaca da cevap vermeye başlamıştır.

Soğuk zincir, gıda ürünlerinin kalitesini ve güvenliğini sağlamak için tasarlanmış, üst düzey tedarikçiler ve tüketiciler arasında soğutulmuş

¹⁹ UNCTAD, "Review of Maritime Transport 2020," 25 Kasım 2020, <https://unctad.org/webflyer/review-maritime-transport-2020>.

²⁰ İbrahim Arslan and Soner Karagül, "Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 10 (2020): 46.

²¹ Alain Testart et al., "The Significance of Food Storage among Hunter-Gatherers: Residence Patterns, Population Densities, and Social Inequalities [and Comments and Reply]," *Current Anthropology* 23, no. 5 (1982): 524;

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

malların kesintisiz sıcaklık kontrollü taşıma ve depolama sistemidir.²²⁻²³ Başka bir ifadeyle soğuk zincir, kesintisiz bir soğutmalı üretim, depolama, depo ve lojistik faaliyetler dizisidir.²⁴ Dış çevre sıcaklığından etkilenen ürünlerin korunmasını iyileştirmek için tedarik zinciri boyunca soğutma uygulandığı tedarik zincirine soğuk zincir denilmektedir.

Soğuk zincir lojistiği, bozulabilir ürünlerinin raf ömrünü uzatmak için düşük ve kontrollü bir sıcaklık aralığında kesintisiz taşıma ve depolama faaliyetlerini içermektedir.²⁵

Bu soğuk zincir öğelerinin örnekleri, deniz ürünleri ve dondurma gibi derin dondurulmuş ürünler (-25°C ile -30°C), dondurulmuş et ve dondurulmuş unlu mamuller gibi dondurulmuş ürünler (-10°C ile -20°C), meyveler, sebzeler ve taze etler gibi soğutulmuş ürünler (2°C ile 4°C), ilaçlar ve aşilar gibi farmasötik ürünlerdir (2°C ile 8°C).²⁶

Meyveler ve sebzeler, süt ürünleri, balıklar ve et ürünleri gibi çabuk bozulan yiyecekler, hasattan veya üretimden sonra sınırlı bir raf ömrüne sahiptir. Gıda ürününün pazarlanamaz veya tüketilemez hale gelmesi, kendisine ve bir dizi çevresel faktöre bağlıdır. Bu çevresel faktörler arasında saklama sıcaklığı, basınç, bağıl nem ve çevreleyen gazın bileşimi ve hızı yer

²² Savaş Güler, "Gıdaların Muhafazasında Soğuk Zincir Süreci," 2019, www.essiad.org.tr.

²³ Nodali Ndraha et al., "Time-Temperature Abuse in the Food Cold Chain: Review of Issues, Challenges, and Recommendations," *Food Control* (Elsevier Ltd, July 1, 2018).

²⁴ S Balachandar and R Chinnaiyan, "Reliable Pharma Cold Chain Monitoring and Analytics through Internet of Things Edge," in *Emergence of Pharmaceutical Industry Growth with Industrial IoT Approach* (Elsevier, 2020), 133.

²⁵ Ali, Nagalingam, and Gurd, "A Resilience Model for Cold Chain Logistics of Perishable Products."

²⁶ Nader Al Theeb et al., "Optimization of Vehicle Routing with Inventory Allocation Problems in Cold Supply Chain Logistics," *Computers & Industrial Engineering* 142 (2020): 106341.

Veli Ahmet ÇEVİK

alır.²⁷ Ürünlerin üretildiği noktadan son kullanıcıya ulaşana kadar aradaki süreçte ortamın ısı değerleri standart olmalıdır. Bu standart koşulların sağlanabilmesi için soğuk zincirde olması gereken bir takım unsurlar vardır. Soğuk zincirin ana unsurları şunları içermektedir:²⁸

- Soğutma sistemleri: Bozulabilir ürünleri işleme, depolama ve nakliye için uygun sıcaklığı sağlayan sistemlerdir.
- Soğuk hava deposu: Uzak bir pazara gönderilmeyi bekleyen, işleme ve dağıtım için bir ara yerde veya dağıtım için pazara yakın bir sürede malların uygun sıcaklıklarda depolanması için kullanılan tesislerdir.
- Soğuk taşıma: Sabit sıcaklıklarını, nem koşullarını ve bütünlüklerini korurken malları taşımak için kullanılan ısı kontrollü taşıma araçlarıdır.
- Soğuk işleme ve dağıtım: Malların dönüştürülmesi ve işlenmesi için tesislerin yanı sıra sağlık koşullarının sağlanması ve yükleri uygun koşullarda dağıtmaktır.

İlaç endüstrisi, ürün yaşam döngüsü boyunca malları korumak için tüm operasyonlarda kalite gerekliliğine karşı çok hassastır. Nakliye sırasında anormal sıcaklık değişimleri, hassas ürünlerin bütünlüğünü ciddi şekilde tehlikeye atabilecektir.²⁹ İlaç sektöründe de her geçen gün soğuk zincire olan ihtiyaç artmaktadır. 2018 yılında hazırlanan bir rapora göre toplam ilaç ihracatının yaklaşık yarısının Almanya, İsviçre, Belçika, ABD ve İngiltere'nin arasında bulunduğu dört ülkeden dünyanın geri

²⁷ Samuel Mercier et al., "Optimized Cold Chain to Save Food," in *Saving Food* (Elsevier, 2019), 203.

²⁸ Jean-Paul Rodrigue and Theo Notteboom, *The Geography of Transport Systems*, Routledge, 2014, 165.

²⁹ Nirmal Kumar and Ajeya Jha, "Application of Principles of Supply Chain Management to the Pharmaceutical Good Transportation Practices," *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, sayı: 13 (2019):307

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

kalanına yapıldığı tahmin edilmektedir.³⁰ Benzer şekilde, Mart 2021 tarihi itibarıyla üretilen bir milyar Covid-19 aşısının yarısından fazlası Çin, ABD ve Hindistan'da üretilmiştir (Grafik 3). Bu nedenle ilaçların ve aşuların satışları sırasında ürün hareketliliği göz önüne alındığında, soğuk zincir faaliyetleri önümüzdeki yıllarda da yükselişte olacaktır.

Yaygın veya çok yaygın olmayan sağlık sorunları arttıkça tedavilere yönelik beklentiler de artmaktadır. Tüm dünyayı etkisi altına alan son salgından kurtulmanın en etkili yöntemi olan aşular da bu beklentilerden yalnızca biridir. Üretilen ilaçların sınırlı raf ömrü ve sıcaklık gereksinimlerine sahip daha karmaşık bileşenler içerecek şekilde gelişmesi, tüm tedarik zinciri boyunca sıcaklık kontrolünü ve izleme ihtiyacını artırmıştır.

Koronavirüs (Covid 19) Aşısı ve Lojistiği

Aşılama, insanların hayatlarını kurtarmak ve sağlıklarını iyileştirmek için temiz su sağlamaktan sonra, dünyadaki en etkili halk sağlığı müdahalelerinden biri olmuştur.³¹ Tahminlere göre aşılama sayesinde 9 bulaşıcı hastalığın ölüm ve hastalık oranı %97,8 düşürülmüştür.³²

1974 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından Genişletilmiş Aşılama Programı (EPI) oluşturulmuş, bu program ile küresel çapta çiçek hastalığını ortadan kaldırma amacıyla tüm ülkelerdeki çocukların hayat kurtaran aşılardan yararlanması amaçlanmıştır. 1976 yılında Londra Çocuk Sağlığı Enstitüsü'nden Profesör David Morley, DSÖ'nün küresel olarak rutin aşılama hizmetleri oluşturma isteğini kısıtlayan aşağıdaki üç kritik konuyu ele almak için DSÖ'nün Genişletilmiş Aşılama Programı

³⁰ Daniel Workman, "Drugs and Medicine Exports by Country," World's Top Exports, 27 Mayıs 2021. <http://www.worldstopexports.com/drugs-medicine-exports-country, 2019>.

³¹ İngiltere Halk Sağlığı, "Why vaccinate? - Public health matters," 27 Kasım 2020, <https://publichealthmatters.blog.gov.uk/2014/05/01/why-vaccinate/>.

³² Qi Lin, Qihong Zhao, and Benjamin Lev, "Cold Chain Transportation Decision in the Vaccine Supply Chain," European Journal of Operational Research 283, no. 1 (2020): 182.

Veli Ahmet ÇEVİK

içinde bir ekip kurmasını önermiştir. Aşılama işlemlerini kısıtlayan önemli konular ise;

- Isıya duyarlı aşuların sıcaklığını izleyecek sistemlerin olmaması,
- Aşuların depolanması ve taşınması için uygun ekipmanın olmaması,
- Aşularla başa çıkmak için yeterli sayıda eğitimli personel olmamasıdır.³³

İlaç endüstrisi, ilaçlarının çoğunun ısı kontrolü gereksinimi olmadığı için, tarihsel olarak büyük bir soğuk zincir lojistiği kullanıcısı olmamıştır. Ancak yakın geçmişte, biyolojik adı verilen yeni bir ilaç sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte soğuk zincir faaliyetlerinde bir artış yaşanmıştır. Çoğu biyolojik sınıftaki ilaçlar, hem sıcaklık hem de zaman kontrollü dağıtım gerektirmektedir. 2017'de Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (Food and Drug Administration) tarafından onaylanan 57 üründen 28'i soğuk zincir ürünleri olmuş ve bunlardan 23'ünün 2-8 derece sıcaklık koşulları ve beşinin 0 derecenin altında oldukça düşük sıcaklık koşullarında (kriyojenik) saklanması gerekmektedir.³⁴

Bu nedenle, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) aşağıdaki aşuların 0-10°C'de saklanmasını ve taşınmasını önermektedir: Diferi-tetanoz içeren aşular, tetanoz toksoidi (TT), hepatit A ve B, insan papilloma virüsü (HPV), menenjit C, pnömokok (PCV), kolera, influenza, haemophilus influenza b (Hib), tifo ve inaktive poliovirüs (IPV).

Sıcaklığa ve Işığa Duyarlılık

DSÖ 2015 yılında, soğuk zincir ekipman performansının rutin izlenmesi, sıcaklık haritalaması ve tedarik zinciri sıcaklıklarını değerlendirmek için çalışmaların doğru uygulanması için Aşı Yönetimi

³³ John Lloyd and James Cheyne, "The Origins of the Vaccine Cold Chain and a Glimpse of the Future," *Vaccine* 35, no. 17 (April 19, 2017)

³⁴ Harjotsingh Chance, "Cold Chain Logistics in Pharma," 27 Kasım 2020, <https://www.hcltech.com/blogs/cold-chain-logistics-pharma>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

El Kitabı yayımlamıştır.³⁵ Söz konusu kitapta aşılarda sıcaklığa ve ışığa duyarlılığının öneminden bahsedilerek, aşılara uygun yönlendirmeler yapılmıştır. Aşılardan hastayı koruyacak bir bağışıklık kazanmak için etkili bir aşı uygulamak esastır. Aşılar, donma sıcaklıklarına, ısıya ve ışığa maruz bırakıldığında çeşitli derecelerde zarar görebilecek hassas biyolojik ürünler olduğundan, aşının etkisi bir kez kaybedildiğinde, tekrar ilk etkisini kazanılamayacak olmasından dolayı aşılarda ve seyreltilerle uğraşan herkes, programlarında kullanılan ürünlerin sıcaklık hassasiyetlerini ve ürünlerin tavsiye edilen saklama ve dağıtım sıcaklıklarını bilmesi gerekmektedir. Tüm aşılarda zamanla etkisini kaybetmekte olup, ısı bu etkinliğin kaybını hızlandırmaktadır. Aşı türleri ısıya duyarlılıklarına göre değişiklik göstermektedir. Herhangi bir aşı türü için, ısı hassasiyeti de farklı üreticiler tarafından yapılan markalar arasında farklılık göstermektedir. Dondurularak kurutulmuş aşılarda ve kızamık aşılı ile oral çocuk felci aşısı (OPV) dahil olmak üzere birçok aşı donmaya dayanıklıdır.

Aşı Yönetimi El Kitabı'na göre Dünya Sağlık Örgütü tıbbi malzemeleri sıcaklık kontrollü, zamana ve sıcaklığa duyarlı farmasötik ürünler olarak gruplandırmıştır:

- Sıcaklık kontrollü: Sıcaklığın, önceden tanımlanmış kesin sınırlar dahilinde çevredeki ortamdan farklı bir seviyede aktif veya pasif olarak kontrol edildiği herhangi bir ortamı içerir.
- Zamana ve sıcaklığa duyarlı farmasötik ürün (TTSP): Önceden tanımlanmış çevresel koşullar içinde ve / veya önceden tanımlanmış zaman sınırları dahilinde depolanmadığı veya taşınmadığı zaman, artık başlangıçta amaçlandığı gibi çalışmayacağı ölçüde bozulan herhangi bir farmasötik ürün.

Koronavirüs pandemisinin sona ermesi için birçok mücadelenin başarılı şekilde ilerlemesi gerekmektedir. Bu mücadelelerin ilk başında

³⁵ WHO, "Qualification of temperature-controlled storage areas," 6 Aralık 2020, https://www.who.int/biologicals/expert_committee/Supplement-7-TS-qualification-storage-areas

Veli Ahmet ÇEVİK

ilaç şirketlerinin güvenli ve etkili bir aşı geliştirmesi ve milyarlarca insanın bu aşıya rıza göstermesi gerekmektedir. Ancak asıl mücadele, tüm bunların olabilmesi için aşılardan uygun taşıma koşulları altında son noktaya kadar taşınması ve dağıtılmasıdır. Küresel olarak bir milyardan fazla insanın potansiyel aşıya erişimini sağlamak, aşının kendisini geliştirmek kadar kritiktir. Daha önceki Sars ve Mers hastalıkları üzerindeki aşı çalışmalarından elde edilen bilgiler Covid-19 aşılardan kısa sürede geliştirmede önemli rol oynamıştır. Söz konusu aşılardan klinik denemelerinin dört aşaması vardır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre bu dört aşama şu şekilde belirtilmiştir;

Birinci faz çalışmaları, güvenli bir doz aralığını değerlendirmek ve yan etkileri belirlemek için küçük bir grup insanda ilk kez aday aşılardan değerlendirir.

İkinci faz çalışmaları, olumsuz etkileri izlemek için daha büyük bir grup insandaki aday aşılardan değerlendirir.

Üçüncü faz çalışmaları, geniş bir nüfus üzerinde ve birkaç ülkede yürütülmektedir. Bunlar genellikle bir aşı onaylanmadan önce atılan son adımdır.

Dördüncü faz çalışmaları, bir aşı adayını onaylandıktan ve genel nüfusa dağıtıldıktan sonra gerçekleştirilir.³⁶

2020 Yılı başlarında gen dizilimi çözülen Sars-Cov-2 hastalığına karşı geliştirilmeye başlanan aşılardan, gün geçtikçe 3. Fazı başarıyla geçmekte ve ulusal çapta uygulanabilme izinlerini almaktadır.³⁷ Ancak hala bu aşılardan nasıl dağıtılacağı, ilk dozlara kimin erişeceği ve kitleler için yeterli miktarların ne zaman mevcut olacağı gibi sorular devam etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü acil durum başkanının yaptığı açıklamada, "en iyi tahminlerinin" dünya çapında, teyit edilen vaka sayısının 20 katından fazla,

³⁶ WHO, "Clinical Trials," 27 Mayıs 2021, <https://www.who.int/health-topics/clinical-trials>.

³⁷ Philip Ball, "The Lightning-Fast Quest for COVID Vaccines - and What It Means for Other Diseases," Nature 589, no. 7840 (January 1, 2021): 17.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

yaklaşık 10 kişiden 1'inin koronavirüs bulaşmış olabileceğini gösterdiğini ifade etmiştir. Yaklaşık 7,6 milyarlık mevcut dünya nüfusu temelinde 760 milyondan fazla insanı bulacak olan tahmin, hem DSÖ hem de Johns Hopkins Üniversitesi tarafından kaydedilen 65 milyon doğrulanmış vaka sayısının çok üzerindedir.³⁸

Minnesota Üniversitesi Bulaşıcı Hastalık Araştırma ve Politikaları Merkezi'nden (CIDRAP) yapılan modelleme çalışması, virüsü durdurmak için insanların yaklaşık %70'inin bağışıklık kazanması gerektiğini ortaya koymuştur.³⁹

Lojistik, tanımı itibariyle doğru ürünü, doğru miktarda ve doğru koşullarda, doğru müşteriye doğru fiyata doğru zamanda doğru yerde teslim etmektir.⁴⁰ Lojistiğe konu aşı olunca aşının üretimi, kimlere dağıtılacağı ve nasıl dağıtılacağı önem arz etmektedir. Bu çalışma, Dünya Sağlık Örgütü yayınları ve Duijzer ve arkadaşlarının aşı tedarik zinciri hakkındaki literatür taraması çalışmasındaki veriler kullanarak yapılandırılmıştır. Duijzer ve arkadaşları gerçekleştirdikleri çalışmalarında aşı tedarik zincirinde dört bileşeni ortaya çıkartmışlardır.⁴¹ Bunlar;

1. Ürün: Ne tür bir aşı kullanılmalıdır?
2. Üretim: Kaç doz ve ne zaman üretilmelidir?
3. Tahsis: Kimler aşı olmalıdır?
4. Dağıtım: Aşılar nasıl dağıtılmalıdır?

³⁸ Jamey Keaten, "WHO: 10% of world's people may have been infected with virus," 12 Aralık 2020, <https://news.yahoo.com/10-worlds-people-may-infected-114759146.html>

³⁹ Kristine A Moore et al., "COVID-19: The CIDRAP Viewpoint: Part 1: The Future of the COVID-19 Pandemic: Lessons Learned from Pandemic Influenza," *CIDRAP: University of Minnesota*. April 30th, 2020,5.

⁴⁰ Paul D Larson, "A Note on Mail Surveys and Response Rates in Logistics Research," *Journal of Business Logistics* 26, no. 2 (2005): 212.

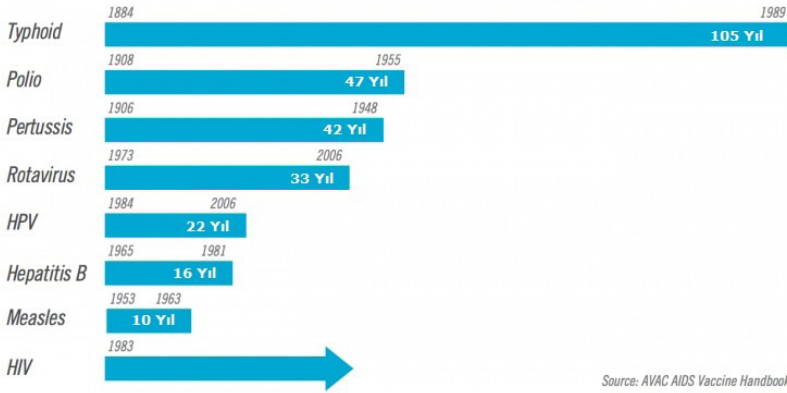
⁴¹ Lotty Evertje Duijzer, Willem van Jaarsveld, and Rommert Dekker, "Literature Review: The Vaccine Supply Chain," *European Journal of Operational Research* 268, no. 1 (2018): 175.

Ürün ve Üretim:

Aşılama, insanları onlarla temas etmeden önce zararlı hastalıklara karşı korumanın basit, güvenli ve etkili bir yoludur. Belirli enfeksiyonlara karşı direnç oluşturmak için vücudun doğal savunmasını kullanır ve bağışıklık sistemini güçlendirir.⁴²

Tarihte aşılarda geliştirilmesi oldukça uzun yıllar almıştır. Ancak, Çinli bilim adamlarının yeni virüsün gen dizisini yayınlamasından yalnızca altı hafta sonra biyoteknoloji şirketi Moderna teste başlamak için aşı denemelerini, Ulusal Alerji ve Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'ne göndermiştir. Bu gelişme ile aşı geliştirme konusunda rekor kıran bir süreç yaşanmıştır.

Grafik1: Tarihte Aşıların Geliştirilme Süresi

Source: AVAC AIDS Vaccine Handbook

Kaynak: Avac.org. "Time to Develop a Vaccine," 2 Aralık 2020. <https://www.avac.org/infographic/time-develop-vaccine>

Hastalıkların genetik yapısını bilmek, teşhis için çok önemlidir. 2020 Ocak ayının başlarında yayınlanan, Çin'in salgın merkezi Wuhan'dan bir

⁴² WHO, "Vaccines and Immunization. WHO, 24 Kasım 2020, https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_1."

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

hasta izolasyonunun genom dizisi analizi, viral izolasyondan sonra hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiş, SARS-CoV-2 genomu, SARS-CoV-1'ine yaklaşık %80 ve MERS-CoV'e %50 ve yarası koronavirüsüne %96 benzerlik bulunmuştur.⁴³

Ülkeler veya laboratuvarlar COVID-19 aşı çalışmalarına aynı anda başlamamıştır. 2003 yılında ortaya çıkan Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) ve 2012 yılında ortaya çıkan Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ile ilgili aşı çalışmaları yürüten şirketler ve ülkeler, tüm genom sekanslarının karşılaştırılması sonucunda SARS-cov-1 genomu ve MERS-cov genomu yüksek oranlı benzerlik gösteren COVID-19 etkeni SARS-cov-2'nin aşı çalışmalarında çok hızlı yol kat etmişlerdir.⁴⁴

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 10 Aralık tarihinde yayınlanan son bilgilere göre enfeksiyonu savuşturmak için bir dizi farklı teknik kullanan 200'den fazla aşı adayını mevcuttur.⁴⁵ Bu aşı adaylarından 162'si klinik öncesi hayvanlara uygulanma aşamasındadır. 59 Aşı araştırmacılar tarafından insanlar üzerinde klinik çalışmalar yapılmakta ve 16'sı testin son aşamalarına ulaşmış durumdadır. 2 aşı tam olarak kullanılma onayı alırken, 1 aşının çalışmaları durdurulmuştur.

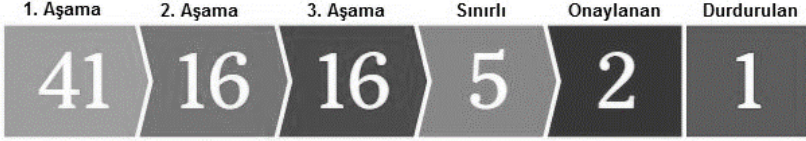
Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

⁴³ Peng Zhou et al., "A Pneumonia Outbreak Associated with a New Coronavirus of Probable Bat Origin," *Nature* 579, no. 7798 (2020): 271; Colin D Funk, Craig Laferrière, and Ali Ardakani, "A Snapshot of the Global Race for Vaccines Targeting SARS-CoV-2 and the COVID-19 Pandemic," *Frontiers in Pharmacology* 11 (2020): 3.

⁴⁴ Roujian Lu vd., "Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel coronavirus: implications for virus origins and receptor binding," *The Lancet* 395, sayı 10224 (22 Şubat 2020): 570; 2019, patients presenting with viral pneumonia due to an unidentified microbial agent were reported in Wuhan, China. A novel coronavirus was subsequently identified as the causative pathogen, provisionally named 2019 novel coronavirus (2019-nCoV Okyay, "Covid-19 Aşı Çalışmaları.", 10 Aralık 2020, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part24.pdf.

⁴⁵ WHO, "Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines," 24 Kasım 2020, <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>.

Şekil 2: Aşıların İlerleme Durumu

Kaynak: New York Times. "Covid-19 Vaccine Tracker: Latest Updates," 15 Aralık 2020, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-vaccine-tracker.html>

Mevcut aşı öncülerinden bazıları, iki yeni nesil teknoloji platformundan yararlanmaktadır. Moderna ve BioNTech / Pfizer yeni bir RNA platformu kullanmaktadır. Hem AstraZeneca/Oxford hem de Johnson & Johnson bir viral vektör aşısı üzerinde çalışmaktadırlar. Bu viral aşılar, bağışıklık tepkisini hızlandıran proteinler üretmek için insan hücrelerinin içine genetik materyal sağlayan canlı, zararsız virüsleri kullanmaktadır.⁴⁶

Tablo 1: Bazı Aşıların Özellikleri

Aşı Şirketleri	Teknik	Etki Oranı	Uygulama	Saklama
Biontech/Pfizer	M-RNA	%95	2 Doz	-80° C
Moderna	M-RNA	%95	2 Doz	-20° C
Oxford/Astrazeneca	Viral Vektör	%70	2 Doz	2-8° C
Sputnik V	Viral Vektör	%95	2 Doz	2-8° C
Sinovac/Coronavac	Viral Vektör	%97	2 Doz	2-8° C

Kaynak: BBC. "Sinovac: Koronavirüs aşısı CoronaVac hakkında neler biliniyor," 4 Aralık 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55162850>

İngiliz-İsveç ilaç şirketi AstraZeneca ve Oxford Üniversitesi birlikte geliştirdiği aşı ile ilgili olarak 23 Kasım'da yapılan açıklamada, Birleşik Krallık ve Brezilya'da yapılan Faz 3 denemelerinin bir ara analizine

⁴⁶ Julia Belluz ve Umair Irfan, "AstraZeneca-Oxford Covid-19 vaccine: Why it's different - Vox," 14 Aralık 2020, <https://www.vox.com/21590994/oxford-vaccine-results-covid-19-astrazeneca-trial-pfizer-moderna>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

göre, dozların verildiği şekle bağlı olarak yüzde 62 ya da yüzde 90 etkili olduğunu duyurmuştur.⁴⁷

İlaç üreticisi Moderna, 30 Kasım'da büyük bir araştırmadan elde edilen verilerin sonuçlarını açıklamış ve koronavirüs aşısının yüzde 94,1 etkili olduğunu duyurmuştur. Şirket, aşının acil kullanım için yetkilendirilmesi amacıyla Gıda ve İlaç İdaresine başvurduğunu ve onaylanması halinde Amerikalılar için enjeksiyonların erken bir zamanda başlayabileceğini açıklamıştır. Şirketin Aralık ayı sonunda 20 milyon doz üretme yolunda ilerlediğini ve 2021'de üretimin 500 milyondan bir milyara ulaşacağını ifade edilmiştir.⁴⁸

BioNTech, Ocak ayında bir aşı üzerinde çalışmaya başlayarak, Kasım ayı başlarında 3. Aşama denemelerinin sonuçlarının yüzde 90'ın üzerinde etkinlik sağladığını duyurmuştur. 2 Aralık'ta ilk kez İngiltere tarafından Pfizer/BioNTech aşısının yaygın kullanımını resmi olarak onaylanmıştır. ABD'de kullanımı için Amerikan Gıda ve İlaç Ajansı'na (FDA), aşısının acil kullanımına izin verilmesi için başvuru yapıldığını duyurmuştur.⁴⁹

Çinli koronavirüs aşı üreticisi Sinovac Biotech, ilk olarak 2003 yılında bir SARS aşısının klinik denemelerine başlamış ve ilk olarak 2009'da domuz gribi aşısını piyasaya sürmüştür. Şirket koronavirüs aşısını, Çin'in koronavirüs salgınının merkez üssü Wuhan'ın karantina altına girmesinden kısa bir süre sonra, Ocak ayı sonlarında geliştirmeye başlamış ve üçüncü faz aşı çalışmalarını aralarında Türkiye, Brezilya ve Endonezya'nın da bulunduğu ülkelerde sürdürmektedir. Şirketin 18 Kasım'da yaptığı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

⁴⁷ Astrazeneca, "AZD1222 vaccine met primary efficacy endpoint in preventing COVID-19," 4 Aralık 2020, <https://www.astrazeneca.com/media-centre/press-releases/2020/azd1222h1r.html>

⁴⁸ Denise Grady, "Moderna Is Applying for Emergency F.D.A. Approval for Its Coronavirus Vaccine - The New York Times," 4 Aralık 2020, <https://www.nytimes.com/2020/11/30/health/covid-vaccine-moderna.html>.

⁴⁹ Biontech, "Press Releases," 4 Aralık 2020, <https://investors.biontech.de/press-releases>.

Veli Ahmet ÇEVİK

açıklamaya göre 700 kişiden gelen ilk sonuçlar aşının hızlı bir şekilde bağışıklık oluşturduğunu gösteriyor.⁵⁰

Tahsis

Aşıların eşitliğine yönelik kamu taahhütlerine rağmen, ülkeler, nüfuslarını kapsama şanslarını artırmak için mümkün olduğu kadar çok aşı dozu satın almaya teşvik edilmektedir. Eşi görülmemiş derecede yüksek talep nedeniyle, birçok ülke kişisel koruyucu ekipman, mekanik ventilatörler ve COVID-19 hastalığı teşhisi gibi temel tıbbi malzemelere erişimde aşırı zorluklarla karşı karşıyadır. Tüm ülkeler gelişimsel veya ekonomik durumlarına bakılmaksızın mevcut olduklarında bu ürünlerin bir kısmına erişebilmelidir. Bu ilkenin gerçekleşmesi için, dünyanın objektif kriterlere dayalı erişim ve tahsis için açık, şeffaf ve geniş kabul görmüş bir çerçeveye ve mekanizmaya ihtiyacı vardır.

Kıt bulunan veya farklı amaca yönelik COVID-19 sağlık ürünlerine adil, eşit ve zamanında erişim sağlamak için görevlendirilen DSÖ Sekreterliği bu görevin tamamlanması için üç çıktı öngörmektedir:

1. COVID-19 için sağlık ürünlerine erişim ve bunların tahsisi için bir dizi kapsayıcı ilke;
2. COVID-19 sağlık ürünlerine eşit ve adil erişim ve dağıtım sağlamak için küresel bir çerçeve;
3. Her ürün akışı için ilgili ortaklarla işbirliği içinde geliştirilen adil ve eşitlikçi tahsis mekanizmaları.⁵¹

⁵⁰ Eva Dou, "China coronavirus vaccine race is muddied by history of bribes at Sinovac," 15 Aralık 2020, https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/coronavirus-vaccine-china-bribery-sinovac/2020/12/04/7c09ae68-28c6-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html.

⁵¹ WHO, "WHO Concept for fair access and equitable allocation of COVID-19 health products," 24 Kasım 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-covid19-vaccine-allocation-final-working-version-9sept.pdf?sfvrsn=e1d0376_6&download=true.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

DSÖ, Aşılar Küresel Erişim Programı (COVAX) aracılığıyla COVID-19 aşıları için adil tahsis mekanizmasını devreye sokarak, bir aşının güvenli ve etkili olduğu ve kullanım için izin verildiği zaman tüm ülkelerin başlangıçta azaltılmış miktarlarda da olsa, nüfus büyüklükleriyle orantılı dozlar almasını tavsiye etmektedir. Bu uygulamalar, her ülkenin en yüksek öncelikli nüfusu aşılayarak başlamasını sağlayacaktır.

İkinci aşamada, aşılar tüm ülkelere dağıtılmaya devam edilecek, böylece ek nüfus da ulusal önceliklere göre kapsanabilecektir.

Aşıların adil tahsisi aşağıdaki şekilde gerçekleşecektir:⁵²

1. Tüm ülkeler nüfuslarının %20'sini kapsayacak kadar yeterli miktarlara ulaşana kadar başlangıçta ülkelere dozların orantılı tahsisi
2. Nüfusun geri kalanını da kapsayacak şekilde genişletmek için bir takip aşamasının geliştirilmesi. Ciddi arz kısıtlamaları devam ederse, bir ülkenin COVID tehdidi ve güvenlik açığı dikkate alınarak ağırlıklı bir tahsis yaklaşımı benimsenecektir.

Covid 19 Aşıları Küresel Erişim Programı (COVAX), dünyadaki yüksek riskli nüfusu korumak için 2021'in sonuna kadar iki milyar doz sağlamayı hedeflemektedir. Kendi kendini finanse eden ülkeler farklı düzeylerdeki nüfus kapsamlarına göre aşıları satın alabilirler ancak COVAX'ın uzun vadedeki amacı, finanse edilen ülkelere nüfuslarının %20'sini karşılamaya yetecek dozlar sağlamaktır.⁵³

3 Aralık 2020 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Covid-19'la Mücadele Özel Oturumunda dünya liderleri, aşıların adil dağılımını sağlamak için acil eylem talep etmiş, Genel Kurul Başkanı Volkan Bozkır

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

⁵² Mark Eccleston-Turner and Harry Upton, "International Collaboration to Ensure Equitable Access to Vaccines for COVID-19: The ACT-Accelerator and the COVAX Facility," *The Milbank Quarterly*, (2021): 11.

⁵³ Gavi the Vaccine Alliance, "The Gavi COVAX AMC Explained," 5 Aralık 2020, www.gavi.org/vaccineswork/gavi-covax-amc-explained

Veli Ahmet ÇEVİK

aşılara adil ve eşit erişim sağlamak için uluslararası toplumun çok taraflı hareket etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁴

Tablo 2: Ülkelerin Aşı Sipariş Adetleri

	<i>Oxford Üniversitesi</i>	<i>Pfizer/ Biontech</i>	<i>Moderna</i>	<i>Sinovac</i>	<i>Diğer</i>	<i>Toplam</i>
Hindistan	500.000				1100.000	1.600.000
AB	400.000	300.000	160.000		725.000	1.585.000
ABD	500.000	100.000	100.000		310.000	1.010.000
Kanada	20.000	20.000	56.000		262.000	358.000
İngiltere	100.000	40.000	5.000		210.000	355.000
Endonezya	100.000			128.000	125.000	353.000
Japonya	120.000	120.000	50.000			290.000
Brezilya	100.000			46.000	50.000	196.000
Meksika	77.400	34.400			67.000	178.800
Türkiye				50.000		50.000

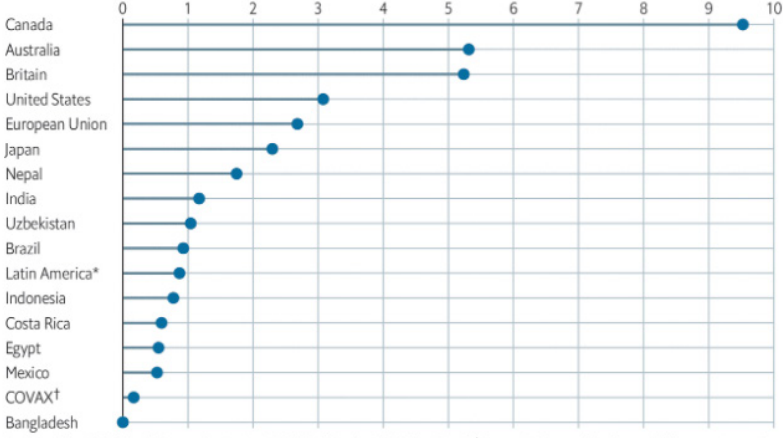
Kaynak: Launchandscalefaster.org. "COVID-19 Launch and Scale Speedometer," 5 Aralık 2020. <https://launchandscalefaster.org/COVID-19>

Aşıların son test aşaması olan Faz 3 seviyesine yaklaşmasıyla ülkeler sipariş yarışına başlamış ve birçok ülke siparişlerini tamamlamıştır. Her ne kadar Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler ve diğer dünya liderleri tarafından aşılarda adil dağıtım vurgulansa da uygulamada çok da adil olunmamıştır. Grafik 2’de görüldüğü üzere Kanada nüfusunun yaklaşık 10 katı bir aşı siparişi vermiştir. Avustralya ve İngiltere 5 kat, ABD ve AB yaklaşık 3 kat aşı siparişi vermiştir.

⁵⁴ United Nations, "With More Than 1.5 Million Lives Lost to COVID-19, World Leaders in General Assembly Demand Urgent Action to Guarantee Equitable Distribution of Life-Saving Vaccines; Meetings Coverage and Press Releases," 5 Aralık 2020, <https://www.un.org/press/en/2020/ga12293.doc.htm>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Grafik 2: Ülkelerin sipariş ettikleri Aşıların Nüfuslarına Olan Oranları

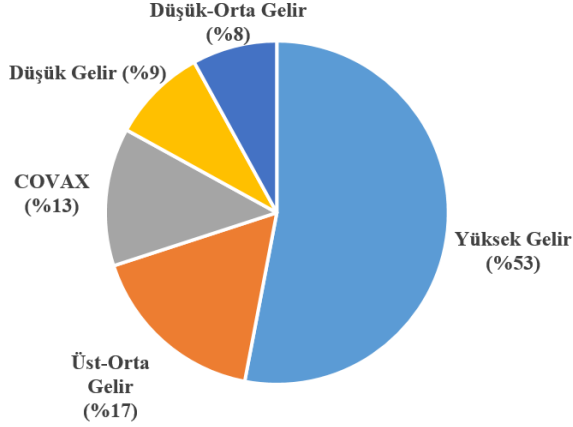
Sources: Duke Global Health Innovation Centre; GAVI; World Bank *Excluding Brazil †An organisation working for equitable access to vaccines
The Economist

Kaynak: The Economist. "Rich countries grab half of projected covid-19 vaccine supply," 29 Kasım 2020. <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/11/12/rich-countries-grab-half-of-projected-covid-19-vaccine-supply>

Kasım 2020 itibariyle birçok ülke, 13 aşı üreticisinden aşular piyasaya sürülmeden önce toplam 7,48 milyar doz Covid-19 aşısı için satın alma taahhüdü vermiştir. Bu dozların yarısından fazlası, dünya nüfusunun % 14'ünü temsil eden yüksek gelirli ülkelere gideceği tahmin edilmektedir.⁵⁵

⁵⁵ Anthony D So and Joshua Woo, "Reserving Coronavirus Disease 2019 Vaccines for Global Access: Cross Sectional Analysis," *Bmj* 371, sayı: 371, (2020): 1.

Grafik 2: Ülke Gelir Düzeyine Göre Satın Alınan COVID-19 Aşı Dozları Yüzdesi

Kaynak: Duke Global Health Innovation Center, "Vaccine Procurement" 14 Nisan 2021, <https://launchandscalefaster.org/covid-19/vaccineprocurement>

Dünya Sağlık Örgütü Başkanı'nın Mart ayı başlarında yaptığı açıklamada, COVID-19 aşılarının dünya çapında "adaletsiz dağıtımının" "her geçen gün daha garip" hale geldiğini söyleyerek, daha fazla dayanışma çağrılarını yenilemiştir.⁵⁶

Aşı üreticisi konumundaki ülkeler kendi aşı ihtiyaçlarını öncelemeleri nedeniyle "aşı milliyetçiliği" kavramı ortaya çıkmıştır. Ülkelerin kendi vatandaşlarına kullanım için daha fazla aşı tedariki tutma planları (Grafik 3), DSÖ başkanının zengin ve fakir ülkeler arasında "garip" bir arz uçurumu olarak adlandırdığı durumu daha da kötüleştirmekte ve Covid-19 salgınıyla mücadelede küresel dayanışma olasılığına bir darbe daha vurmaktadır. İlk olarak 24 Mart tarihinde Avrupa Birliği, ülke içindeki

⁵⁶ Euronews.com, "Global COVID Vaccine Inequality 'becoming More Grotesque Every Day,' WHO Warns | Euronews," 12 Nisan 2021, <https://www.euronews.com/2021/03/22/global-covid-vaccine-inequality-becoming-more-grotesque-every-day-who-warns>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

arz sıkıntısını hafifletmek için İngiltere'ye ve diğer ülkelere yapılan ihracatı ciddi şekilde azaltacak yeni acil durum kuralları getirdiğini duyurmuştur. Aynı tarihte Hindistan hükümeti yetkilileri yerel talebi önceliklendirmek için, Hindistan Serum Enstitüsü tarafından yapılan Oxford/AstraZeneca aşılarının ihracatını durdurduklarını açıklamıştır.⁵⁷

Grafik 3: 29 Mart 2021 İtibariyle Küresel Aşı Üretimi

Kaynak: *The Economist*, "Almost One Billion Doses of Covid-19 Vaccines Have Been Produced," 12 Nisan 2021, (Uyarlanmıştır) <https://www.economist.com/international/2021/03/31/almost-one-billion-doses-of-covid-19-vaccines-have-been-produced>

⁵⁷ Chris Kay, Jason Gale, and Michelle Cortez, "Vaccine Nationalism in India, Europe Keep World's Poor Waiting," 12 Nisan 2021, <https://www.bloombergquint.com/coronavirus-outbreak/curbs-by-world-s-biggest-vaccine-exporter-to-hit-poorest-nations>

Veli Ahmet ÇEVİK

İhracat yasakları küresel aşı üretimine zarar verecektir. Örneğin, Pfizer aşısı 19 ülkedeki 86 tedarikçiden 280 bileşen içermektedir.⁵⁸ Tüm bileşenlerin hiçbir tedarikçi ülkede engele takılmadan üretim hatlarında buluşması salgının durdurulması için önem arz etmektedir. Diğer bir risk ise, Amerika'nın hammadde ve ekipman üzerindeki ihracat kontrolleridir. The Economist'e göre, ABD'nin 37 kritik ürünü tedarik etmemesi durumunda Hindistan'da ayda en az 160 milyon doz Covid aşısı üreten hatlar, yakında durma noktasına gelecektir.⁵⁹ 16 Nisan'da dünyanın en büyük aşı üreticisi Hindistan Serum Enstitüsü'nün Başkanı Adar Poonawalla, Twitter hesabından ABD Başkan'ı Joe Biden'a yazdığı "... Bu virüsü yenmek ve aşı üretiminin hızlanabilmesi için ABD'den hammadde ihracat ambargosunu kaldırmasını rica ediyorum..."⁶⁰ tweetle, hammadde ihracat ambargosunu kaldırmasını talep etmiştir.

Aşılarla erişimde güçlük çekebilecek az gelişmiş ülkelere aşı tedarikini sağlamak için 2020 yılında kurulan COVAX'a, yaklaşık 192 ülke katılmış ve her birine halkının %20'sini aşılama yetecek kadar aşı sözü verilmiştir. Ancak 24 Mart'ta, COVAX'ın aşı malzemelerinin % 86'sını sağlayan Hindistan'ın aşı ihracatını geçici olarak durdurması söz konusu ittifakın hedeflerine büyük bir darbe vermiştir.⁶¹

⁵⁸ Marie O'Halloran, "Taoiseach Warns against Global Interruption of Vaccine Delivery," 6 Mayıs 2021, <https://www.irishtimes.com/news/politics/taoiseach-warns-against-global-interruption-of-vaccine-delivery-1.4518904>.

⁵⁹ The Economist, "American Export Controls Threaten to Hinder Global Vaccine Production" 6 Mayıs 2021, <https://www.economist.com/science-and-technology/2021/04/22/american-export-controls-threaten-to-hinder-global-vaccine-production>

⁶⁰ Adar Poonawalla, A. Twitter post. 16 Nisan 2021, 11:46 a.m., <https://twitter.com/adarpoonawalla>

⁶¹ The Economist, "Almost One Billion Doses of Covid-19 Vaccines Have Been Produced" 12 Nisan 2021, <https://www.economist.com/international/2021/03/31/almost-one-billion-doses-of-covid-19-vaccines-have-been-produced>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Ayrıca kısıtlı sayıdaki aşuların dağıtımı diplomasiye yansımış, bazı ülkeler aşuları diplomatik araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Örneğin İsrail, Suriye ile tutuklu bir İsrail vatandaşının serbest bırakılması karşılığında ülkeye Rus aşuları sağlamak için bir anlaşma yapmıştır.⁶²

Eğer bu salgının tüm dünyada sürü bağışıklığı kazanılarak durdurulması amaçlanıyorsa, önemli olan aşuyu erken elde etmek değil eşit seviyede bir aşılama programı dünya sağılığı için daha sürdürülebilir olacaktır.

Dağıtım

Her geçen gün, koronavirüs için etkili bir aşı geliştirmenin ve adil dağılımını sağlamanın önemine atıfta bulunan “Herkes güvende olana kadar kimse güvende değildir” ifadesi anlam kazanmaktadır. Bugünlerde, yüzlerce ayrı aşı adayı geliştirilmekte ve onlarcası şu anda klinik deneme aşamasındadır.

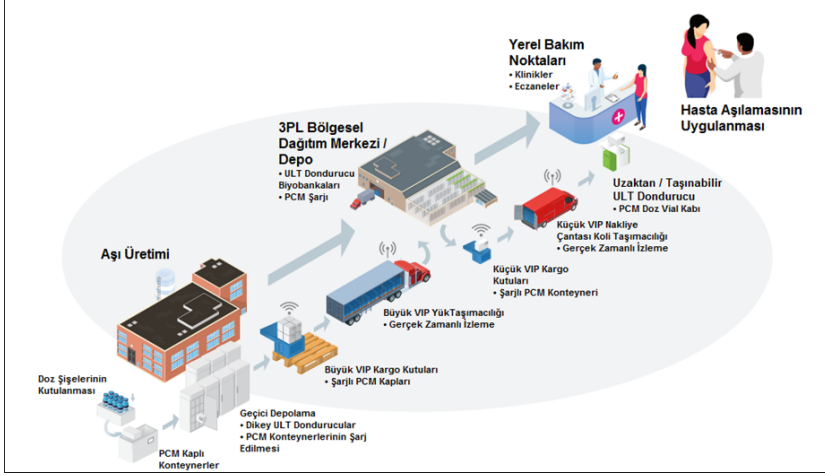
Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliğı (IATA), dünyadaki her erkek, kadın ve çocuk için ikişer doz olacak şekilde 14 milyar doz aşının tedarik edilmesi iki yıl sürecek olan hava nakliyesi için, 110 ton kapasiteli Boeing 747 kargo uçağı ile 8.000 sefere eşdeğer bir operasyonun gerekli olacağını tahmin etmektedir.⁶³ DHL ve McKinsey şirketleri tarafından yapılan yakın tarihli bir çalışma ise söz konusu taşıma için 15.000 uçuşa gerek olacağını tespit ederken, tıbbi personel için şırıngalar ve koruyucu ekipman da dahil edilmesi durumunda kargo alanı gereksinimini artacağı vurgulanmıştır.⁶⁴

⁶² Patrick Kingsley, “Israel Secretly Agrees to Fund Vaccines for Syria as Part of Prisoner Swap - The New York Times,” 12 Nisan 2021, <https://www.nytimes.com/2021/02/20/world/middleeast/israel-syria-prisoner-swap-vaccines.html>.

⁶³ IATA, “The Time to Prepare for COVID-19 Vaccine Transport is Now,” 14 Aralık 2020, <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-09-09-01/>.

⁶⁴ DHL, “Delivery of COVID-19 vaccine: DHL study shows how public and private sector can partner for success,” 14 Aralık 2020, <https://www.dpdhl.com/en/media-relations/press-releases/2020/delivery-covid-19-vaccine-dhl-study-shows-how-public-and-private-sector-can-partner-for-success.html>.

Şekil 3: Aşı Soğuk Zincir Uygulama Aşamaları

Kaynak: Stirlingultracold.com. "Unmatched 80°C Storage Advantages Across the COVID-19 Vaccine Cold Chain," 5 Aralık 2020, https://www.stirlingultracold.com/wp-content/uploads/2020/09/C-19_Vaccine-Distribution_White-Paper_Stirling_Ultracold.pdf

Dağıtım operasyonu, aşılardan uzakta üretim alanlarından depolar, kargo terminalleri, havaalanları ve son depolama noktaları aracılığıyla tıp ekiplerine götürülmesinin her aşamasında riskli bir lojistik eylemi gerektirmektedir (Şekil 3). Soğutma ekipmanındaki arızalar, nakliye gecikmeleri, bozuk ambalajlar veya diğer aksilikler binlerce dozu işe yaramaz hale getirebilecektir.⁶⁵ Dünya Sağlık Örgütü, sıcaklık kontrolü, lojistik ve sevkiyatla ilgili sorunlar nedeniyle her yıl küresel olarak aşılardan %50'sinden fazlasının boşa gittiğini tahmin etmektedir.⁶⁶

⁶⁵ Elaine Chen, "From 'Freezer Farms' to Jets, Logistics Operators Prepare for a Covid-19 Vaccine," 11 Aralık 2020, <https://www.wsj.com/articles/from-freezer-farms-to-jets-logistics-operators-prepare-for-a-covid-19-vaccine-11598639012>

⁶⁶ WHO, "Monitoring vaccine wastage at country level Guidelines for programme managers Immunization, Vaccines and Biologicals," 6 Aralık 2020, www.who.int/vaccines-documents/.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Kargo kapasitesi

Hava yoluyla taşınan tüm yüklerin yaklaşık yarısı, kullanımda olan yaklaşık 2.000 kargo uçağının yanı sıra tipik olarak dünyadaki 22.000 normal yolcu uçağının kargo bölümünde taşınmaktadır. Ancak salgının havacılık sektörünü vurmasıyla dünya havacılık filosunun yaklaşık %30 u yere indirilmiştir. Diğer yandan Covid-19 nedeniyle artan çevrimiçi Noel alışveriş çığırnlığı zirveye ulaştığında, büyük girişimin kargo taşıyıcıları için yoğun bir zamanda başlaması güçlük oluşturacaktır.

IATA, ilaç sevkiyatlarının hâlihazırda küresel hava kargo hacminin yaklaşık %1,9'unu oluşturduğunu ve Covid-19 aşılarının eklenmesinin bu payı ikiye katlayabileceğini açıklamıştır. Ancak kargo uçaklarında taşınan eşyaları soğutmak için ne kadar kuru buz taşınabileceğine ilişkin yasal kısıtlamalar nedeniyle çok soğuk kargoların taşıma kapasiteleri sınırlandırılacaktır. IATA tehlikeli maddeler yönetmeliğine göre kuru buz taşınması özel sınırlandırmalara tabi tutulmuştur. Ultra dondurulmuş aşı, palet başına 276 kg'a kadar kuru buz gerektirebileceğinden şu anda uçuş başına kabul edilebilir kuru buz miktarı, uçak tipine bağlı olarak 1000 kg ila 15000 kg. arasındadır. Uçuş başına palet sayısı, daha düşük dereceli uçaklar için 4 palete kadar azaltılabilecektir.⁶⁷ Bu aralıklar, nihayetinde belirli alanlara taşınabilen aşı miktarını sınırlayacak ve kapasite arz ve talebinde daha büyük bir boşluk yaratacaktır.

Pfizer-BioNTech aşısı diğer aşuların operasyonundan farklı olarak fazladan bir zorluğa sahiptir. Söz konusu aşı, Antarktika'daki kış şartlarından daha soğuk olan -70°C sıcaklıkta taşınması gerekmekte ve şirketler, her aşı sevkiyatının yerini ve sıcaklığını izlemek için GPS özellikli termal sensörleri kullanmayı planlamaktadır.⁶⁸

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

⁶⁷ Andrea Gruber, "Global Distribution and Flow of Vaccines Throughout the Supply Chain," 11 Aralık 2020, <https://www.iata.org/contentassets/a80dd566681a4adfabc43041abdcfb/transport-of-vaccines-webinar-2-slides.pdf>

⁶⁸ Pfizer, "COVID-19 Vaccine U.S. Distribution Fact Sheet," 6 Aralık 2020, https://www.pfizer.com/news/hot-topics/covid_19_vaccine_u_s_distribution_fact_sheet

Veli Ahmet ÇEVİK

3. Aşama denemelerine kadar ilerleyen üç aşıdan ikisi, Moderna ve Pfizer-BioNTech, sabit bir derin dondurucuda tutulmalıdır. Pfizer, aşısının -80°C kadar düşük sıcaklıklarda saklanması beklerken, Moderna'nın -20°C sıcaklıkta tutulması gerekecektir. AstraZeneca ve Oxford Üniversitesi tarafından geliştirilen bir diğer önde gelen aşının soğuk tutulması ancak dondurulmaması gerektiği bildirilmiştir.

Günümüzde çok az aşı üreticisi, üçüncü taraf lojistik (3PL) sağlayıcıları, sağlık hizmetleri tesisleri veya eczaneler, aşılarda -80 C'ye kadar düşük sıcaklıklarda sürekli olarak depolama ve taşıma kapasitesine sahiptir. 2011 yılında soğuk zincir arızaları nedeniyle beş ülkede 2,8 milyon doz aşının kaybedildiği ve Nijerya'da buzdolaplarının %41'inin işlevsel olmadığı Dünya Sağlık Örgütü tarafından rapor edilmiştir.⁶⁹ Bu nedenle, bu muazzam görevi yerine getirmek için, bu kuruluşların Çok Düşük Sıcaklık (ULT) soğuk zincir kapasitesini uçtan uca hızla artırarak aşılarda güvenli bir şekilde depolaması ve yüz milyonlarca insana ulaştırması gerekmektedir.

Aşıların nakliye sırasında güvenli kalmasını sağlamak ve hızlı bir şekilde taşımak için Pfizer, aşılarda ultra soğuk sıcaklıklarda 10 güne kadar tutabilen ve 1.000 ile 5.000 doz kapasiteli yeni bir taşıma kabı tasarlamıştır. (Şekil 4)

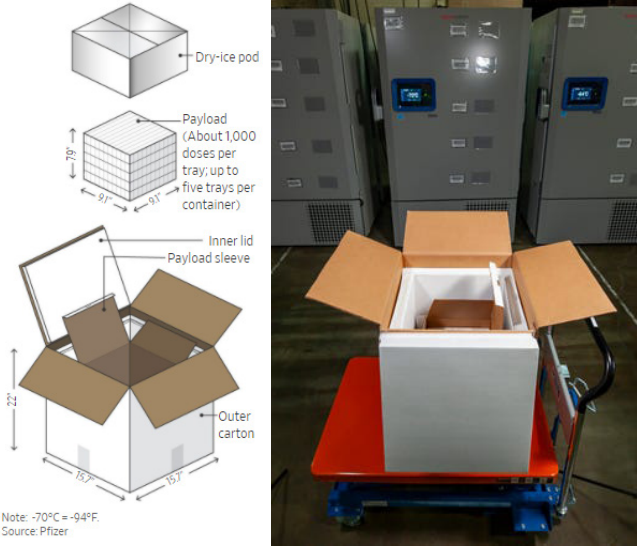
Pfizer, kuru buzla paketlenen ve GPS ile takip edilen çanta boyutundaki kutular sayesinde nakliye sırasında kullanılan daha büyük, sıcaklık kontrollü konteynerleri kullanmayacaktır. Uçaklar veya kamyonlar, standart soğutmalı konteynerleri beklemek zorunda kalmayacağından şirkete, aşılarda daha hızlı nakletmesi için daha fazla esneklik sağlayacaktır.⁷⁰

⁶⁹ WHO, "Immunization Supply Chain And Logistics," 6 Aralık 2020, https://www.who.int/immunization/call-to-action_ipac-iscl.pdf

⁷⁰ Costas Paris ve Jared S. Hopkins, "Pfizer Sets Up Its 'Biggest Ever' Vaccination Distribution Campaign," 11 Aralık 2020, <https://www.wsj.com/articles/pfizer-sets-up-its-biggest-ever-vaccination-distribution-campaign-11603272614>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Şekil 4: Ultra Soğuk Sıcaklıklarda Aşı Taşıma Kapları

Kaynak: Paris, Costas, ve Jared S. Hopkins. "Pfizer Sets Up Its 'Biggest Ever' Vaccination Distribution Campaign," 11 Aralık 2020, <https://www.wsj.com/articles/pfizer-sets-up-its-biggest-ever-vaccination-distribution-campaign-11603272614>

Çalınma ve Siber Saldırıları

Taşınan Varlıkları Koruma Derneği, Koronavirüs karantinaları Avrupa, Orta Doğu ve Afrika bölgesinde kaldırılmaya başladıkça, üreticiler ve lojistik hizmet sağlayıcılarını, tedarik zincirlerindeki kargo hırsızlıklarında öngörülen önemli bir artıştan korumaya hazırlıklı olması konusunda uyarılmıştır.⁷¹ TAPA raporlarına göre, 1 Mart-31 Mayıs 2020 tarihleri arasında tedarik zincirlerinde değeri 16,4 milyon €'dan fazla olan,

⁷¹ TAPA, "TAPA: €10 Million in Product Losses In October As Major Cargo Thefts In Emea Average €686,300," 11 Aralık 2020, https://tapa.memberclicks.net/assets/docs/2020_VIGILANT_WEB/TAPA%20Vigilant%20e-Magazine%20-%20November%202020%20Issue.pdf

Veli Ahmet ÇEVİK

İspanya’da iki milyon yüz maskesi, Birleşik Krallık’ta spor malzemeleri ve Kenya’da cep telefonları dahil olmak üzere 400’den fazla ürün hırsızlığı kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra tedarik zincirlerindeki siber suçların sayısında da artış yaşanmaktadır. Bilgisayar korsanları 2 Aralık 2020’de ABD, Birleşik Krallık ve Güney Kore’de Covid-19 tedavileri üzerinde çalışan en az altı ilaç şirketini hedef alarak aşılara ait bilgileri yasal olmayan yollarla elde etmeye çalışmışlardır. Kısa süre sonra Avrupa Parlamentosu’na bağlı Avrupa İlaç Kurumu’ndan (EMA) yapılan açıklamada, Covid-19 aşısına ilişkin verilere yönelik siber saldırı düzenlendiği duyurulmuştur.⁷²

Son Kilometre Teslimatı

Aşıların teslimatı sadece havayollarıyla ilgili yapılmayacaktır. Aşının kırsal alanlara ulaştırılması için arabalar, otobüsler, kamyonlar, motosikletler, bisikletler ve hatta yük hayvanları gerekebilecektir. Bazı yerlerde yaya olarak taşınması da gerekebilir. Aşıların üretimi dünya üzerindeki sayılı merkezlerde gerçekleştirilmektedir. Bu merkezlerin bulunduğu ülkelere ve yakın şehirlere aşılar karayolu ile taşınırken, diğer ülkelere havayolu ile taşınacaktır.

Aşağıdaki grafik, dünya genelindeki çoğu ülkenin, nüfus büyüklüğü söz konusu olduğunda Kategori B ve C’ye girdiğini açıkça göstermektedir.

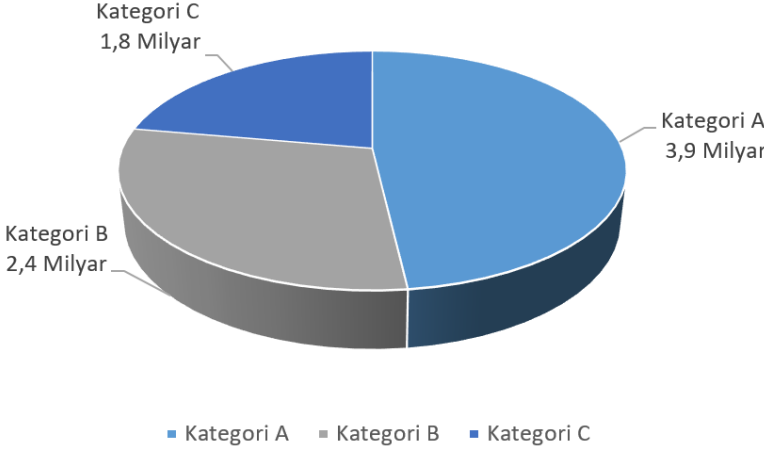
---

⁷² EMA, “Cyberattack on the European Medicines Agency,” 11 Aralık 2020, <https://www.ema.europa.eu/en/news/cyberattack-european-medicines-agency>.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Grafik 4: Ülkelerin Nüfus Sayısına Göre Sınıflandırılması

Kaynak: Europhia Consulting. "Key Transport Challenges In Covid-19 Vaccine Distribution," 12 Aralık 2020, <https://europhia.com/covid-19-supply-chain>

B ve C kategorilerine giren ülkelerde, aşuların, yerel üretime güvenmek yerine dünyanın diğer bölgelerinden hava kargo ile taşınması olasılığı yüksek olduğundan, hava taşımacılığı kapasitesi, dağıtım ve güvenlik açısından daha fazla dikkat gerekecektir.

Kategori	Ülkeler
Kategori A	Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, AB Ülkeleri
Kategori B	Orta Büyüklükteki Ülkeler, Örneğin; Endonezya, Japonya, Nijerya, Suudi Arabistan, İran, Türkiye, Mısır ve diğerleri
Kategori C	50 Milyona kadar nüfusa sahip daha küçük ülkeler

Ancak Kategori A'daki ülkeler, şu anda yerel olarak aşı ürettikleri için karayolu taşımacılığı dağıtım planlamasına daha fazla odaklanmaları gerekecektir.

Aşı Karşıtlığı

Aşı tereddütleri aşıların kendisi kadar eskidir. 1798’de İngiliz Doktor Edward Jenner, çiçek hastalığına karşı bağışıklık kazandırdığı çiçek aşısını bulduğunda bazı insanlar, inek çiçeği aşısının doğal olmadığını ve bir hayvandan geldiği için kötü bir şey olduğunu düşünüyordu. Kimileri, sağlıklı bir insanı kasıtlı olarak enfekte etmenin etiğini sorgulamış, Hindistan’da bazı Hindular kutsal kabul ettikleri ineklerden elde edilen materyali kullandığı için aşığı istememişlerdir.⁷³ Yakın zamanlı aşılar karşı direnişin temelleri ise, yirmi yıldan fazla bir süre önce başlayan bir aşı karşıtlığı hareketinde yatmaktadır. 1998’de Andrew Wakefield ve arkadaşları, önde gelen bir tıp dergisi olan İngiltere merkezli The Lancet’de otizm ve aşılar arasında bir bağlantı kurduğunu iddia eden bir çalışma yayınlamış ancak çalışma kusurlu bulunarak dergi tarafından geri çekilmiştir.⁷⁴ Wakefield yaptığı çalışmadan pişmanlık duymamış, tıbbi ruhsatının iptal edilmesine rağmen, aşılar ve otizm arasında nedensel bir bağ kurmaya devam etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler çocuk aşılarının güvenliğinden endişe duyan ebeveynleri harekete geçirmiştir.

Dijital Nefretle Mücadele Merkezi’ne göre koronavirüs salgını, 2020 yılının başından bu yana sekiz milyon takipçi kazanan aşı karşıtlığı hareketi için verimli bir zemin oluşturmuştur.⁷⁵ Merkezin raporlarına göre aşı karşıtı grup, 31 milyonu Facebook’ta ve 17 milyonu YouTube’da olmak üzere sosyal medyada 58 milyon takipçiye ulaşmış ve yaklaşık 1 milyar dolarlık gelire sahip olmuştur. Bu rakamlar, kamuoyunun tedirgin olduğunu ve yanlış yöne giderse aşının piyasaya sürülmesini tehdit

⁷³ Tom Standage, “Send for the Orphans: How the Smallpox Vaccine Crossed the Globe ” 12 Nisan 2021, <https://www.economist.com/1843/2021/04/08/send-for-the-orphans-how-the-smallpox-vaccine-crossed-the-globe>

⁷⁴ A. J. Wakefield vd., “Retracted: Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorder in children,” Lancet 351, sayı 9103 (28 Şubat 1998): 637–41,

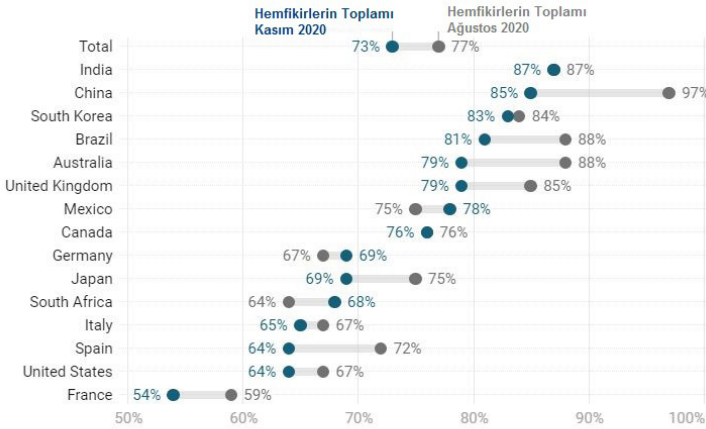
⁷⁵ CCDH, “The Anti-Vaxx Industry How Big Tech powers and profits from vaccine misinformation 2,” 11 Aralık 2020, <https://www.counterhate.co.uk/anti-vaxx-industry>

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

edebileceğini göstermektedir. Salgını durdurmak için, ABD'nin önde gelen bulaşıcı hastalıklar yetkilisi Dr. Anthony Fauci, dört kişiden en az üçünün, tercihen nüfusun yüzde 85'inin aşı olması gerektiğini ifade ederek, "İnsanların yüzde 50'si aşı olmazsa, önemli bir sağlık sorunuz var" şeklinde açıklama yapmıştır.⁷⁶

Sosyal medyada dolaşan yanlış veya doğrulanmamış bilgilerden ve aşılardan bu kadar çabuk geliştirilmesinden dolayı bazı insanlar aşılardan güvenli olmayabileceğinden endişe duymaktadır. Çeşitli siyasi liderlerden gelen karışık mesajlar da bu şüpheye katkı yapmıştır.

Tablo 3: "Aşı Bulunursa Yaptırır Mısın"
Anketine Verilen Olumlu Cevapların Oransal Değişimi

Base: 18,526 online adults aged 16-74 across 15 countries

Chart: Ipsos • Source: Global Advisor • Get the data • Created with Datawrapper

Kaynak: IPSOS. "COVID-19 vaccination intent is decreasing globally," 14 Aralık 2020, <https://www.Ipsos.com/en/global-attitudes-covid-19-vaccine-october-2020>

⁷⁶ Fred Guterl, "Vaccines Won't Stop the Pandemic Unless at Least 50 Million Skeptical Americans Change Their Minds," 29 Kasım 2020, <https://www.newsweek.com/2020/11/27/vaccines-wont-stop-pandemic-unless-least-50-million-skeptical-americans-change-their-minds-1549274.html>

Veli Ahmet ÇEVİK

Kasım ayında Dünya Ekonomik Forumu ile IPSOS Araştırma Merkezi'nin ortaklaşa yürüttüğü, 15 ülkeden 18.000'den fazla yetişkinin katıldığı yeni bir ankette, katılımcıların %73'ü COVID-19 aşısı olacaklarını söylemişlerdir. Sonuçlar, üç ay öncesine göre aşı olma niyetlerinde yüzde dört puanlık bir düşüşü göstermektedir. Haziran 2020'de, COVID-19 aşısının kabulünü etkileyen faktörleri belirlemek için 19 ülkede 13.426 kişiyle anket yapan bir grup araştırmacının sonuçlarına göre, katılımcıların %71,5'i COVID-19 aşısı olma ihtimalinin çok veya aşırı bir şekilde olacağını ve %61,4'ü işverenlerinin tavsiyesini kabul edeceklerini bildirmişlerdir.⁷⁷ Sosyal medya şirketi Facebook, 3 Aralık 2020'de sağlıkla ilgili yanlış bilgilerle ilgili politikalarını sıkılaştırarak, Covid-19 aşıları hakkındaki yanlış iddiaları kaldırmaya başlayacağını açıklamıştır.⁷⁸

Sonuç

Bu çalışmada soğuk zincirin uygulama alanlarından olan aşı lojistiğindeki karşılaşılan güçlükler araştırılmıştır. Aşıların bulunmasının ardından küresel çapta ilk kez aynı anda aşılana ihtiyacı duyulması aşılama sürecinin önemini ortaya çıkartmıştır. Literatürde aşılama süreçleri, ilgili bilimsel alanlara göre ayrı ayrı değerlendirilmiş ancak dünya nüfusunun aynı anda aşılarla erişmeye çabalaması tüm sürecin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

2019 yılının son günlerinde Çin'de ortaya çıkan salgın çok kısa sürede tüm dünyaya yayılarak, 70 milyon vaka sayısına ulaşmış ve 1 milyondan fazla kişinin ölümüne yol açmıştır. Başta Dünya Sağlık Örgütü olmak üzere tüm ülkelerin sağlık uzmanları tarafından salgını durdurmak için maske, mesafe ve temizlik kurallarına uyulması konusunda uyarılar yapılmış,

⁷⁷ Jeffrey V Lazarus et al., "A Global Survey of Potential Acceptance of a COVID-19 Vaccine," *Nature Medicine*, 2020, 225.

⁷⁸ Facebook, "Keeping People Safe and Informed About the Coronavirus - About Facebook," 11 Aralık 2020, <https://about.fb.com/news/2020/12/coronavirus/>

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

ülkeler sokağa çıkma kısıtlamaları ve karantina uygulamaları başlatmıştır. Dünya genelinde hareketliliğe getirilen bu sıkı uygulamalar ekonomik aktiviteleri durdurma noktasına getirmiştir. Dünya sağlık sistemleri ve ekonomilerinin üzerindeki bu baskıların kaldırılması ve hayatın normale dönebilmesi için en başarılı tıbbi yöntemlerden biri olan aşının geliştirmesi önem kazanmıştır. Hastalığın ilk ortaya çıkışından yaklaşık üç ay sonra ilk aşı geliştirme çalışmalarına başlandığı duyurulmuştur. Günümüze kadar geçen sürede bir dizi farklı teknik kullanan 200'den fazla aşı çalışmasının yürütüldüğü açıklanmıştır. Bu aşı adaylarından 162'si klinik öncesi aşamada hayvanlara uygulanmakta olup, 59'u insanlar üzerinde uygulanmakta ve 16'sı testin son aşamalarına ulaşmış durumdadır. 2 aşı tam olarak kullanılma onayı alırken, 1 aşının çalışmaları durdurulmuştur. Ancak salgının tüm dünyada ortadan kaldırılması için sadece aşılardan geliştirilmesi yeterli değildir. Bu aşılardan dağıtılması, uygun ortamlarda saklanması da aşılardan üretilmesi kadar önem arz etmektedir.

Küresel ticaretin gelişmesi ve taşımacılık sürelerinin kısılması ile günümüzde soğuk zincir lojistiği birçok alanda başarıyla uygulanabilmektedir. Özellikle gıda sektöründe soğuk zincir uygulamaları oldukça fazla çeşit ürüne katma değer sağlamaktadır. Son yıllarda ilaç sektöründeki gelişmelerle yeni ilaçların soğuk zincire gereksinimi de artmıştır. 2017'de Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) tarafından onaylanan 57 üründen 28'i soğuk zincir ürünleri olmuş ve bunlardan 23'ünün 2-8 derece sıcaklık koşulları ve beşinin 0 derecenin altında oldukça düşük sıcaklık koşullarında saklanması gerekmektedir.

Yeni geliştirilen koronavirüs aşılardan da bazıları oldukça düşük sıcaklıklarda taşınma ihtiyacı soğuk zincir ihtiyacını tekrar gündeme getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün raporlarına göre aşılardan yaklaşık yarısı dağıtım sürecindeki soğuk zincirin bozulmasından kaynaklı olarak kullanılamaz hale gelmektedir. Aşılardan üretiminden, enjekte edilmesine kadar aradaki sürecin belirli kontrol noktalarından takibi gerekmektedir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

Soğuk zincir gerektiren aşuların dağıtımında sıcaklık takibi yapılabilen taşınabilir taşıma kapları kullanılarak, bu süreçte görev alacak personellere gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Havacılık kuralları gereği tehlikeli madde olarak sınıflandırılan kuru buzlara bu süreçte oldukça fazla ihtiyaç duyulacağından, kuru buzların kullanılmasıyla ilgili gerekli eğitimlerin verilmesi de aşuların sağlıklı şekilde dağıtılmasını sağlayacaktır.

Aşuların geliştirilmeye başlandığının açıklanmasıyla ülkeler aşı siparişlerini vermeye başlamıştır. Ancak gelişmiş ülkelerin verdiği sipariş sayıları diğer ülkelere göre oldukça fazla olmuş, adeta aşı edinme yarışı başlamıştır. Hatta bazı ülkeler nüfuslarının altı yedi kat fazlası kadar aşı siparişi vermiştir. Aşuların üretilmesi kadar dağıtımı, adil şekilde tahsisi ve aşulara olan güvenin sağlanması konuları da toplumların bağışıklık kazanabilmesi için önem arz etmektedir. Sağlık uzmanlarının yaptığı açıklamalara göre, bağışıklık kazanılabilmesi için toplumların en az %70'inin aşı olması gerekmektedir. Bu da tüm dünyada aynı anda bağışıklık kazanılmasıyla hastalığın ortadan kalkacağı anlamına gelmektedir. Dünyanın bir bölgesinin tamamen aşularırken diğer bölgesi aşudan yoksun kalırsa salgının bir yerlerde devam ettiği ve aşuların bağışıklıklarını kaybettiği dönemlerde tekrardan salgına karşı savunmasız kalabileceği anlamına gelmektedir.

Geliştirilen etkili bir aşuların sağlıklı şekilde dağıtılması da sürecin tamamlandığı anlamına gelmemektedir. Aşuların uygulanacağı bireylerin aşı olmaya istekliliği de diğer bir önemli konudur. Aşuların ilk geliştirildiği yıllardan beri toplumların aşulara karşı bir ön yargısı olmuştur. Bu ön yarguların oluşmasına, bilim adamları, büyük şirketlerin tanınan yöneticilerinin yaptığı açıklamalar ve medya ile yayılan komplo teorileri sebep olmuşlardır. Koronavirüs aşularının kabul durumunu araştıran son anketlerde de toplumların büyük bir kesimi aşuları olmayacağını beyan etmişlerdir. COVID-19 aşuları yaptırmakta tereddüt edilen ana nedenler olası yan etkilerle ilgili endişeler, aşuların güvenliğini ve etkinliğini

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

sağlamak için hükümetlere olan güven eksikliği, aşının çok yeni olduğu ve klinik deneylerin aceleye getirilmesi konusunda endişeler olmuştur.

Sonuç olarak, Covid 19 salgını ne son salgın ne de en kötü salgın olacaktır. Tüm ülkeler içinde bulunduğumuz salgından derslerini çıkarmalıdır. 2019'da Küresel Sağlık Güvenliği Endeksi, 85 gösterge ile her ülkenin pandemiye ne kadar hazır olduğunu değerlendirmiştir. Değerlendirme sonucuna göre, 195 ülkenin tümü arasında ortalama genel puan, 100 puan üzerinden 40,2 çıkmış ve ulusal sağlık güvenliğinin dünya genelinde temelde zayıf olduğu, hiçbir ülkenin salgınlara tam olarak hazırlıklı olmadığı ve her ülkenin ele alması gereken önemli boşlukları olduğu ortaya çıkmıştır.⁷⁹

Aşının keşfinden bu yana ilk defa tüm dünyada aynı anda aşılara ihtiyaç duyulmuştur. Ülkelerin kendi toplumlarının sağlığını ön plana almak istemeleri sınırlı sayıda üretilen aşının adilce dağıtımına engel olmaktadır. Aşı üreticisi veya diğer gelişmiş ülkeler önce kendi nüfuslarını aşılama odaklandıklarından, küresel aşılama faaliyetleri yavaş bir ilerleme kaydetmektedir. Gelişmiş ülkeler finansman sağlayarak, aşı geliştirme uzmanlığını veya teknolojisini aktararak ve fikri mülkiyet kısıtlamalarını gevşeterek küresel arzı artırabilir. Her ne kadar zengin ülkelerin hükümetleri tarafından hala engellenmekte olsa da, acil çözüm olarak, fikri mülkiyet ticaretini düzenleyen TRIPS (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması) kurallarından geçici olarak feragat etmek gereklidir. En azından böyle bir feragat salgının en şiddetli olduğu acil durum süresince sınırlı olabilir. Böylelikle yoksul ülkelere kendi aşılarını üretme yeteneği verilebilir veya aşılara kolay erişimin sağlanması için daha fazlası yapılabilir.

Salgınlardan ortadan kaldırılması için “herkes güvende olana dek kimse güvende değildir” felsefesine uygun hareketle ülkelerin aşıları adil şekilde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

⁷⁹ GHS Index, “The Global Health Security Index,” 31 Aralık 2020, <https://www.ghsindex.org/about/>

Veli Ahmet ÇEVİK

edinmeleri gerekmektedir. Aşılar hakkındaki olumsuz düşüncelerin giderilmesi için toplumun ileri gelenleri tarafından bilgilendirilmesi, aşılarla olan güveni sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aday, Serpil, and Mehmet Seckin Aday. "Impact of COVID-19 on the Food Supply Chain." *Food Quality and Safety* 4, no. 4 (2020): 167–180.

Al Theeb, N., Smadi, H. J., Al-Hawari, T. H., & Aljarrah, M. H. (2020). Optimization of vehicle routing with inventory allocation problems in Cold Supply Chain Logistics. *Computers & Industrial Engineering*, 142, 106341.

Ali, Imran, Sev Nagalingam, and Bruce Gurd. "A Resilience Model for Cold Chain Logistics of Perishable Products." *The International Journal of Logistics Management*, 2018.

Arslan, İbrahim ve Soner Karagül. "Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk." *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10 (2020): 1–36.

Astrazeneca, "AZD1222 vaccine met primary efficacy endpoint in preventing COVID-19," 4 Aralık 2020, <https://www.astrazeneca.com/media-centre/press-releases/2020/azd1222h1r.html>.

Avac.org. "Time to Develop a Vaccine," 2 Aralık 2020. <https://www.avac.org/infographic/time-develop-vaccine>.

Ball, Philip. "The Lightning-Fast Quest for COVID Vaccines - and What It Means for Other Diseases," *Nature* 589, No. 7840 (January 1, 2021): 16–18.

Balachandar, S, ve R Chinnaiyan. "Reliable pharma cold chain monitoring and analytics through Internet of Things Edge." *Emergence of Pharmaceutical Industry Growth with Industrial IoT Approach*, 133–161. Elsevier, 2020.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

BBC. "Covid-19: Milestones of the global pandemic," 25 Kasım 2020. <https://www.bbc.com/news/world-54337098>.

-----."Sinovac: Koronavirüs aşısı CoronaVac hakkında neler biliniyor," 4 Aralık 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55162850>.

Belluz, Julia, ve Umair Irfan. "AstraZeneca-Oxford Covid-19 vaccine: Why it's different - Vox," 14 Aralık 2020. <https://www.vox.com/21590994/oxford-vaccine-results-covid-19-astrazeneca-trial-pfizer-moderna>.

Biontech, "Press Releases | BioNTech," 4 Aralık 2020, <https://investors.biontech.de/press-releases>.

Chaudhuri, Atanu, Iskra Dukovska-Popovska, Nachiappan Subramanian, Hing Kai Chan, and Ruibin Bai. "Decision-Making in Cold Chain Logistics Using Data Analytics: A Literature Review." *The International Journal of Logistics Management*, 2018.

CCDH. "The Anti-Vaxx Industry How Big Tech powers and profits from vaccine misinformation 2," 11 Aralık 2020. <https://www.counterhate.co.uk/anti-vaxx-industry>

Chance, Harjotsingh. "Cold Chain Logistics in Pharma," 27 Kasım 2020. <https://www.hcltech.com/blogs/cold-chain-logistics-pharma>.

Chen, Elaine. "From 'Freezer Farms' to Jets, Logistics Operators Prepare for a Covid-19 Vaccine," 11 Aralık 2020. <https://www.wsj.com/articles/from-freezer-farms-to-jets-logistics-operators-prepare-for-a-covid-19-vaccine-11598639012>.

DHL. "Delivery of COVID-19 vaccine: DHL study shows how public and private sector can partner for success," 14 Aralık 2020. <https://www.dpdhl.com/en/media-relations/press-releases/2020/delivery-covid-19-vaccine-dhl-study-shows-how-public-and-private-sector-can-partner-for-success.html>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

Duke Global Health Innovation Center, “Vaccine Procurement” 14 Nisan 2021, <https://launchandscalefaster.org/covid-19/vaccineprocurement>

Eccleston-Turner, Mark, and Harry Upton. “International Collaboration to Ensure Equitable Access to Vaccines for COVID-19: The ACT-Accelerator and the COVAX Facility.” *The Milbank Quarterly*, 2021.

Euronews.com. “Global COVID Vaccine Inequality ‘becoming More Grotesque Every Day,’ WHO Warns” 12 Nisan 2021. <https://www.euronews.com/2021/03/22/global-covid-vaccine-inequality-becoming-more-grotesque-every-day-who-warns>.

Eva Dou, “China coronavirus vaccine race is muddled by history of bribes at Sinovac,” 15 Aralık 2020, https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/coronavirus-vaccine-china-bribery-sinovac/2020/12/04/7c09ae68-28c6-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html.

Duijzer, Lotty Evertje, Willem van Jaarsveld, ve Rommert Dekker. “Literature review: The vaccine supply chain.” *European Journal of Operational Research* 268, Sayı 1 (2018): 174–192.

EMA. “Cyberattack on the European Medicines Agency,” 11 Aralık 2020. <https://www.ema.europa.eu/en/news/cyberattack-european-medicines-agency>.

Euophia Consulting. “Key Transport Challenges In Covid-19 Vaccine Distribution,” 12 Aralık 2020. <https://euophia.com/covid-19-supply-chain>

Facebook. “Keeping People Safe and Informed About the Coronavirus,” 11 Aralık 2020. <https://about.fb.com/news/2020/12/coronavirus/>.

Funk, Colin D, Craig Laferrière, ve Ali Ardakani. “A snapshot of the global race for vaccines targeting SARS-CoV-2 and the COVID-19 pandemic.” *Frontiers in pharmacology* 11 (2020): 1-17.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Gavi.org. “The Gavi COVAX AMC Explained | Gavi, the Vaccine Alliance,” 12 Nisan 2021. <https://www.gavi.org/vaccineswork/gavi-covax-amc-explained>

GHS Index. “The Global Health Security Index,” 31 Aralık 2020. <https://www.ghsindex.org/about/>.

Grady, Denise. “Moderna Is Applying for Emergency F.D.A. Approval for Its Coronavirus Vaccine - The New York Times,” 4 Aralık 2020. <https://www.nytimes.com/2020/11/30/health/covid-vaccine-moderna.html>.

Gruber, Andrea. “Global Distribution and Flow of Vaccines Throughout the Supply Chain,” 11 Aralık 2020. <https://www.iata.org/contentassets/a80dd566681a4adfabccc43041abdcfb/transport-of-vaccines-webinar-2-slides.pdf>

Güler, Savaş. “Gıdaların Muhafazasında Soğuk Zincir Süreci,” 27 Kasım 2020. www.essiad.org.tr.

Guterl, Fred. “Vaccines Won’t Stop the Pandemic Unless at Least 50 Million Skeptical Americans Change Their Minds,” 29 Kasım 2020. <https://www.newsweek.com/2020/11/27/vaccines-wont-stop-pandemic-unless-least-50-million-skeptical-americans-change-their-minds-1549274.html>.

IATA. “IATA - Home,” 25 Kasım 2020. <https://www.iata.org/>.

-----“IATA - The Time to Prepare for COVID-19 Vaccine Transport is Now,” 14 Aralık 2020. <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-09-09-01/>.

IEA. “Oil Market Report - April 2020 – Analysis,” 26 Kasım 2020. <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-april-2020>.

İngiltere Halk Sağlığı. “Why vaccinate?-Public health matters,” 27 Kasım 2020. <https://publichealthmatters.blog.gov.uk/2014/05/01/why-vaccinate/>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

IPSOS. “COVID-19 vaccination intent is decreasing globally,” 14 Aralık 2020. <https://www.İpsos.com/en/global-attitudes-covid-19-vaccine-october-2020>.

Kay, Chris, Jason Gale, and Michelle Cortez. “Vaccine Nationalism in India, Europe Keep World’s Poor Waiting,” 12 Nisan 2021. <https://www.bloombergquint.com/coronavirus-outbreak/curbs-by-world-s-biggest-vaccine-exporter-to-hit-poorest-nations>

Keaten, Jamey. “WHO: 10% of world’s people may have been infected with virus,” 12 Aralık 2020. <https://news.yahoo.com/10-worlds-people-may-infected-114759146.html>

Kingsley, Patrick. “Israel Secretly Agrees to Fund Vaccines for Syria as Part of Prisoner Swap” 12 Nisan 2021. <https://www.nytimes.com/2021/02/20/world/middleeast/israel-syria-prisoner-swap-vaccines.Html>.

Korucuk, SELÇUK. “Soğuk zincir taşımacılığı yapan işletmelerde 3pl firma seçimi: İstanbul örneği.” *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2018): 341–365.

Moore, K. A., Lipsitch, M., Barry, J. M., & Osterholm, M. T. “COVID-19: the CIDRAP viewpoint. Part 1: The future of the COVID-19 pandemic: lessons learned from pandemic influenza”. 2020, 1-9.

Kumar, N., ve Jha, A. “Application of principles of supply chain management to the pharmaceutical good transportation practices”. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*. (2019)

Küçüktürkmen, Berrin, ve A Bozkır. “Özel saklama koşulu gerektiren veya soğuk zincire tabi ilaçlar ve uygulamalar açısından değerlendirmeler.” *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*. Interest Group, 2018.

Larson, Paul D. “A Note on Mail Surveys and Response Rates in Logistics Research.” *Journal of Business Logistics* 26, No. 2 (2005): 211–222.

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

Launchandscalefaster.org. “COVID-19 | Launch and Scale Speedometer,” 5 Aralık 2020. <https://launchandscalefaster.org/COVID-19>.

Lazarus, Jeffrey V, Scott C Ratzan, Adam Palayew, Lawrence O Gostin, Heidi J Larson, Kenneth Rabin, Spencer Kimball, ve Ayman El-Mohandes. “A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine.” *Nature medicine*, 2020, 1–4.

Li, Xuefeng, Ying Wang, and Xi Chen. “Cold Chain Logistics System Based on Cloud Computing.” *Concurrency and Computation: Practice and Experience* 24, No. 17 (2012): 2138–2150.

Lin, Qi, Qihong Zhao, and Benjamin Lev. “Cold Chain Transportation Decision in the Vaccine Supply Chain.” *European Journal of Operational Research* 283, No. 1 (2020): 182–195.

Lloyd, John, ve James Cheyne. “The origins of the vaccine cold chain and a glimpse of the future.” *Vaccine* 35, sayı 17 (19 Nisan 2017): 2115–2120.

Matthias, Dipika M., Joanie Robertson, Michelle M. Garrison, Sophie Newland, and Carib Nelson. “Freezing Temperatures in the Vaccine Cold Chain: A Systematic Literature Review.” *Vaccine* 25, No. 20 (May 16, 2007): 3980–3986.

Mercier, Samuel, Martin Mondor, Ultan McCarthy, Sebastien Villeneuve, Graciela Alvarez, ve Ismail Uysal. “Optimized cold chain to save food.” içinde *Saving Food*, 203–26. Elsevier, 2019.

Ndraha, Nodali, Hsin I. Hsiao, Jelena Vlajic, Ming Feng Yang, ve Hong Ting Victor Lin. “Time-temperature abuse in the food cold chain: Review of issues, challenges, and recommendations.” *Food Control*. Elsevier Ltd, 1 Temmuz 2018.

Nizamlioğlu, Nizam Mustafa, ve Süleyman Gökmen. “Karaman ilindeki soğuk depolarının mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri,” *Derim Dergisi*, Sayı: 34, 2017.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

O'Halloran, M. (2021). Taoiseach warns against global interruption of vaccine delivery. <https://www.irishtimes.com/news/politics/taoiseach-warns-against-global-interruption-of-vaccine-delivery-1.4518904>

Okyay, Pınar. "Covid-19 Aşı Çalışmaları," 10 Aralık 2020, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part24.pdf.

Paris, Costas, ve Jared S. Hopkins. "Pfizer Sets Up Its 'Biggest Ever' Vaccination Distribution Campaign," 11 Aralık 2020. <https://www.wsj.com/articles/pfizer-sets-up-its-biggest-ever-vaccination-distribution-campaign-11603272614>

Pfizer. "COVID-19 Vaccine U.S. Distribution Fact Sheet," 6 Aralık 2020. https://www.pfizer.com/news/hot-topics/covid_19_vaccine_u_s_distribution_fact_sheet.

Poonawalla, A. Twitter post. 16 Nisan 2021, 11:46 a.m., <https://twitter.com/adarpoonawalla>

Rodrigue, Jean-Paul, ve Theo Notteboom. "The cold chain and its logistics." *The geography of transport systems*, 2014.

So, Anthony D, ve Joshua Woo. "Reserving coronavirus disease 2019 vaccines for global access: cross sectional analysis." *bmj* 371 (2020).

Standage, Tom. "Send for the Orphans: How the Smallpox Vaccine Crossed the Globe," 12 Nisan 2021. <https://www.economist.com/1843/2021/04/08/send-for-the-orphans-how-the-smallpox-vaccine-crossed-the-globe>

Stirlingultracold.com. "Unmatched 80°C Storage Advantages Across the COVID-19 Vaccine Cold Chain," 5 Aralık 2020. https://www.stirlingultracold.com/wp-content/uploads/2020/09/C-19_Vaccine-Distribution_White-Paper_Stirling_Ultracold.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı. "Aşının Yolculuğu," 2 Aralık 2020. <https://asi.saglik.gov.tr/asinin-yolculugu>

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

TAPA. “TAPA: €10 Million In Product Losses In October As Major Cargo Thefts In Emea Average €686,300,” 11 Aralık 2020. https://tapa.memberclicks.net/assets/docs/2020_VIGILANT_WEB/TAPA%20Vigilant%20e-Magazine%20-%20November%202020%20Issue.pdf

Testart, Alain, Richard G Forbis, Brian Hayden, Tim Ingold, Stephen M Perlman, David L Pokotylo, Peter Rowley-Conwy, and David E Stuart. “The Significance of Food Storage among Hunter-Gatherers: Residence Patterns, Population Densities, and Social Inequalities [and Comments and Reply].” *Current Anthropology* 23, No. 5 (1982): 523–537.

The Economist. “Daily chart - Rich countries grab half of projected covid-19 vaccine supply | Graphic detail,” 29 Kasım 2020. <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/11/12/rich-countries-grab-half-of-projected-covid-19-vaccine-supply>.

-----.“The roar of the crowd - Nothing can beat a live event Special report,” 3 Aralık 2020. <https://www.economist.com/special-report/2017/02/09/nothing-can-beat-a-live-event>

-----.“Almost One Billion Doses of Covid-19 Vaccines Have Been Produced,” 12 Nisan 2021. <https://www.economist.com/international/2021/03/31/almost-one-billion-doses-of-covid-19-vaccines-have-been-produced>

-----.“American export controls threaten to hinder global vaccine production”. 6 Mayıs 2021. <https://www.economist.com/science-and-technology/2021/04/22/american-export-controls-threaten-to-hinder-global-vaccine-production>

-----.“Clinical Trials,” 27 Mayıs 2021, <https://www.who.int/health-topics/clinical-trials>

UN.org. “With More Than 1.5 Million Lives Lost to COVID-19, World Leaders in General Assembly Demand Urgent Action to Guarantee

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

Equitable Distribution of Life-Saving Vaccines | Meetings Coverage and Press Releases,” 5 Aralık 2020. <https://www.un.org/press/en/2020/ga12293.doc.htm>

UNCTAD. “Review of Maritime Transport 2020,” 25 Kasım 2020. <https://unctad.org/webflyer/review-maritime-transport-2020>.

UNWTO. “Impact assessment of the COVID-19 outbreak on international tourism,” 25 Kasım 2020. <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>

Wakefield, A. J., S. H. Murch, A. Anthony, J. Linnell, D. M. Casson, M. Malik, M. Berelowitz, vd. “Retracted: Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorder in children.” *Lancet* 351, Sayı: 9103 (28 Şubat 1998): 637–641.

Weise, Elizabeth. “Pfizer’s COVID-19 vaccine is spiking sales of dry ice. Here’s why,” 11 Aralık 2020. <https://www.usatoday.com/story/news/health/2020/11/18/pfizer-covid-19-vaccine-dry-ice-sales-storage/6281859002/>

WHO. “Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines,” 24 Kasım 2020. <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>.

----- . “Draft landscape of COVID-19 candidate vaccines,” 24 Kasım 2020. <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>.

----- . “Immunization Supply Chain And Logistics,” 6 Aralık 2020. https://www.who.int/immunization/call-to-action_ipac-iscl.pdf.

----- . “Monitoring vaccine wastage at country level Guidelines for programme managers Immunization, Vaccines and Biologicals,” 6 Aralık 2020. www.who.int/vaccines-documents/

Covid-19 Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar

-----“Qualification of temperature-controlled storage areas,” 6 Aralık 2020. https://www.who.int/biologicals/expert_committee/Supplement-7-TS-qualification-storage-areas

-----“Vaccines and immunization,” 24 Kasım 2020. https://www.who.int/health-topics/vaccines-and-immunization#tab=tab_1

-----“WHO Concept for fair access and equitable allocation of COVID-19 health products,” 24 Kasım 2020. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-covid19-vaccine-allocation-final-working-version-9sept.pdf?sfvrsn=e1d0376_6&download=true.

-----“WHO Zaman Çizelgesi - COVID-19,” 24 Kasım 2020. <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19>

Workman, D. “Drugs and medicine exports by country. World’s Top Exports.” 27 Mayıs 2021. <http://www.worldstopexports.com/drugs-medicine-exports-country>.

Worldometers.info. “Coronavirus Update (Live): 59,562,713 Cases and 1,402,934 Deaths from COVID-19 Virus Pandemic-Worldometer,” 24 Kasım 2020. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Yavuz, Fahri, Ayşe Sezgin, ve Okan Demir. “Erzurum Sütçülük Sektöründe Soğuk Zincir İyi Uygulama Örneklerinin Oluşturulması ve Yayınlaştırılması Üzerine Bir Çalışma.” *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi* 2, Sayı: 1 (2016): 42–50.

YAZICI, Sabire. “Covid-19’un Soğuk Zincir Lojistiğine Etkisi.” *Journal of Awareness* 5, Sayı: 3 (2020): 391–400.

Zhou, Peng, Xing-Lou Yang, Xian-Guang Wang, Ben Hu, Lei Zhang, Wei Zhang, Hao-Rui Si, Yan Zhu, Bei Li, ve Chao-Lin Huang. “A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin.” *Nature* 579, Sayı: 7798 (2020): 270–273.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
155-204

Veli Ahmet ÇEVİK

Zimmer, Carl, Jonathan Corum, ve Sui-Lee Wee. "Covid-19 Vaccine Tracker: Latest Updates - The New York Times," 15 Aralık 2020. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-vaccine-tracker.html>

Üsküdar
University
Journal
of Social
Sciences, 2021;
issue: 12,
155-204

İzmir'de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

A Substitute Turkish Humor Magazine in İzmir: İlâve-i İntibah (1875)

Gökhan DEMİRKOL^(*)

Öz

Osmanlı basınının kalbi İstanbul olmasına karşın Osmanlı toplumunun gazete olgusu ile tanışmasında İzmir önemli bir şehirdir. Yabancı dilde basının geliştiği İzmir'de Türkçe basın 1869 yılında yayımlanan Aydın gazetesi ile başlamıştır. Resmi gazete statüsü taşıyan Aydın gazetesini 1872 yılında yayımlanan Devir gazetesi takip etmiştir. Aydın ve Devir gazetelerinden sonra İzmir'de yayımlanan üçüncü Türkçe gazete ise İntibah gazetesidir. Günümüze hiçbir nüshasının ulaşmamış olmasından dolayı bu gazete hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. İntibah gazetesi hurufat kaynaklı yaşadığı basım hatalarını gidermek için yeni hurufat ve aletler sipariş etmiştir. Sipariş edilen malzemenin İzmir'e ulaşması için gerekli sürede okuyucularını gazetesiz bırakmamak için litografya ile basılmış İlâve-i İntibah isimli bir nüsha yayımlama kararı alır. Ancak bu girişim resmi makamlarca kabul edilmez. Bu çalışma İntibah gazetesi tarafından yayımlanan İlâve-i İntibah isimli nüshayı konu edinmektedir. Çalışma, İlâve-i İntibah nüshasının içerik olarak bir mizah dergisi özelliği taşıdığı ve bu çerçevede İzmir'in ilk Türkçe mizah dergisi Kara Sinan'dan sonra yayımlanmış ikinci Türkçe mizah dergisi

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 14.02.2021

Kabul Tarihi: 11.05.2021

^(*)Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sinema-Televizyon Bölümü, gokhand06@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0672-0992>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

Gökhan DEMİRKOL

olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın başta İzmir Basın Tarihi olmak üzere Türk Basın Tarihi ile ilgili literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İlâve-i İntibah, İntibah Gazetesi, Mizah Dergisi, İzmir Basın Tarihi, Türk Basın Tarihi.

Abstract

Although Istanbul is the heart of the Ottoman press, İzmir is an important city for the Ottoman society to meet the "newspaper" phenomenon. The Turkish press in İzmir, where the press in foreign languages developed, started with the Aydın newspaper published in 1869. Aydın newspaper, which has the status of an official newspaper, was followed by the Devir newspaper published in 1872. The third Turkish newspaper published in İzmir, after Aydın and Devir newspapers is İntibah. Limited information is available about this newspaper, as no copies of it have survived. İntibah newspaper ordered new typeface and tools in order to eliminate the printing errors it experienced due to the typeface. In order not to leave the readers without a newspaper in the required time for the ordered material to reach İzmir, it decides to publish a copy named İlâve-i İntibah, printed with lithography. However, this initiative is not accepted by the official authorities. This study focuses on the copy named İlâve-i İntibah published by İntibah newspaper. The study aims to reveal that the İlâve-i İntibah copy is a humor magazine in terms of content and within this context, İzmir is the second Turkish humor magazine published after Kara Sinan, the first Turkish humor magazine. It is thought that the study will make a significant contribution to the literature on Turkish Press History, especially İzmir Press History.

Keywords: İlâve-i İntibah, İntibah Newspaper, Humor Magazine, İzmir Press History, Turkish Press History .

Giriş

Osmanlı toplumu gazete olgusu ile Fransız Elçiliği tarafından 1795 yılında *Bulletin des Nouvelles* ve 1796 yılında *Gazette Française de Constantinople* gazetelerinin yayımlanması ile tanışmış olmasına karşın Türkçe basın 19. yüzyılın ilk yarısında, 1831 yılında *Takvim-i Vekayi*'nin yayımlanması ile başlamış ve imparatorluğun başkenti İstanbul, Türkçe

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

basının “payitaht”ı haline gelmiştir.¹ Türk Basın Tarihi açısından İstanbul, basının kalbinin attığı yer olmasına karşın gazete ve gazetecilik olgularının gelişmesinde İstanbul kadar önemli bir diğer şehir ise İzmir’dir. 1831 yılından önce İzmir’de yayımlanan *Le Spectateur Oriental*, *Le Smyrnéen* ve *Le Courrier de Smyrne* gazeteleri imparatorlukta gazetecilik anlamında atılmış önemli adımlardır.²

Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli liman kentlerinden birisi olan İzmir, ticari ve kültürel olarak basının gelişimi için yeterli alt yapıya sahip olmasına rağmen Türkçe basın ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişim gösterebilmiştir. İzmir’in Türkçe basın ile tanışmasında etkili olan unsur ise 1864 yılında mahalli idarelerde eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmesidir. Bu yeni sistem içerisinde vilayetler adli, idari ve mali yönden yeniden örgütlenmiştir.³ Yeni vilayet sistemi içerisinde kültürel anlamda dikkat çekici gelişme ise her vilayet merkezinde bir matbaanın kurulmasıdır⁴ ki tesis edilen bu matbaalar aracılığıyla “resmi vilayet gazeteleri” yayımlanmaya başlamıştır. İzmir merkez olmak üzere Saruhan, Aydın ve Menteşe’yi kapsayan Aydın Vilayeti’nde de bir matbaa kurulmuş ve 1869 yılında *Aydın* ismi ile bir vilayet gazetesi yayımlanmaya başlamıştır.⁵ Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde yayımlanan *Aydın* gazetesi İzmir’de yayımlanan ilk Türkçe gazete olma özelliğine de sahiptir.⁶

¹ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, (İstanbul: Der Yayınları, 2005), 166-167.

² A.g.e., 167-168; Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi Gazeteler, Dergiler*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2019), 25-28.

³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 62.

⁴ Bülent Varlık, “Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 99; Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi’nde Yerel Gazetecilik*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001), 84.

⁵ Erkan Serçe, *İzmir’de Kitapçılık 1839-1928*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002), 19-20.

⁶ Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi Gazeteler, Dergiler*, 79.

Gökhan DEMİRKOL

İzmir’de yayımlanan ilk özel girişim Türkçe gazete ise Aydın Vilayet Matbaası’nda basılan *Devir* gazetesidir. *Aydın* gazetesinin sorumlu müdürü ve başyazarı olan Mehmet Salim’in imtiyaz sahibi olduğu *Devir* gazetesi 1872 yılında yayımlanmaya başlanmıştır.⁷

İzmir, günlük gazetelerin yanı sıra Osmanlı’da İstanbul dışında yayımlanan ilk Türkçe mizah dergisine de ev sahipliği yapmaktadır. 29 Rebiülahir 1292 (4 Haziran 1875) tarihinde yayın hayatına başlayan, Grigorios Karydis (Karidi)’nin imtiyaz sahibi olduğu *Kara Sinan*, 1876 yılına kadar 35 sayı yayımlanmıştır.⁸ *Kara Sinan* dergisi, Türk Basın Tarihi literatürü tarafından 1870-1877 yılları arasında İstanbul dışında yayımlanmış tek Türkçe mizah dergisi olarak kabul edilmektedir.⁹

Aydın ve *Devir* gazetelerinden sonra İzmir’de Türkçe yayımlanan üçüncü gazete ise *İntibah*’tır. Ermeni asıllı avukat Kevork Bublîyan ya da bilinen ismi ile Corci Bublî’nin imtiyaz sahibi olduğu *İntibah* gazetesinin hiçbir nüshası günümüze ulaşmadığı için hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır.¹⁰ Ancak *İntibah* gazetesinin Haziran 1875 tarihinde *İlave-i*

⁷ A.g.e., 80; Zeki Arıkan, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 104.

⁸ Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 165; Faruk Huyugüzel, *1928’e Kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996), 54-55.

⁹ Türk Mizah Dergiciliği açısından 1870-1877 yılları arası Tanzimat Dönemi mizahı olarak adlandırılır. Dönemselleştirmeye esas olan unsur 1870 yılında ilk Türkçe mizah dergisinin yayımlanması ve 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda mizah dergilerinin yasaklanmasıdır. Bkz. Gökhan Demirkol, “Tanzimat Dönemi Türkçe Mizah Dergilerinin “Mizah”ı Tanımlama Biçimleri (1870-1877), *Alay Kitabı* içinde, ed. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019), 25. Ayrıca bkz. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Cilt 1*, (İstanbul: Adam Yayınları, 1986).

¹⁰ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Bublî, İzmir’in şöhretli avukatlarından birisidir. *Le Reform* gazetesinde yazılar kaleme alan Corci Bublî, İzmir’de Namık Kemal’in yakın dostu olarak bilinmektedir. Bkz. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 124-152; Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi Gazeteler, Dergiler*, 80; Arıkan, “Tanzimat

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

İntibah ismi ile bir nüsha yayımladığı Osmanlı Arşivi’nde tespit edilmiştir. Bu çalışma, *İntibah* gazetesi tarafından İzmir’de yayımlanan *İlâve-i İntibah* nüshasını konu edinmektedir. İzmir’in üçüncü Türkçe gazetesi olan *İntibah*, baskı sürecinde hurufat kaynaklı sorunlar yaşamış ve yeni hurufat siparişinde bulunmuştur. Sipariş edilen hurufatın İzmir’e ulaşması için gerekli süre zarfında abonelerini gazetesiz bırakmamak için *İntibah* gazetesinin yerini alacak *İlâve-i İntibah* isminde bir nüsha yayımlamıştır. Nüshanın yayımlanabilmesi için Hariciye Nezareti’ne yapılan izin başvuru sonrası nüsha, içerik bakımından mizah dergisi olarak kabul edilmiş ve yayımlanmasına izin verilmemiştir.¹¹

Çalışma, *İntibah* tarafından geçici bir süre yerini alması için çıkarılan *İlâve-i İntibah* nüshasının bağımsız bir mizah dergisi kabul edilmesi gerektiğini ve İzmir’de *Kara Sinan*’dan sonra yayımlanmış ikinci Türkçe mizah dergisi olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, “İlave-i *İntibah* içerik açısından bir mizah dergisi olarak tanımlanabilir mi?” sorusuna cevap aranmaktadır. Hiçbir nüshasının günümüze ulaşmamış olması nedeniyle literatürde sadece ismi telaffuz edilen *İntibah* gazetesi ile ilişkili fiziki bir yayını ele alması ve gazete hakkında literatüre katkı sağlaması açısından çalışma öncelikle İzmir Basın Tarihi için önemlidir. Ayrıca Tanzimat Dönemi mizah dergileri arasında İstanbul dışında yayımlanmış bir süreli yayını incelediği için de Türk Basın Tarihi ile Türk Mizah Dergiciliği açısından önem taşımaktadır. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada Osmanlı Arşivi’nde tespit edilen *İlâve-i İntibah* nüshasının tamamı ve dönemin diğer süreli yayınlarında *İntibah* gazetesi ve *İlâve-i İntibah* nüshası hakkında yer alan yazılar analiz birimi olarak seçilmiştir.

---

ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını,” 104; Huyugüzel, *1928’e Kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, 53; Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 125.

¹¹ BOA, HR. MKT. 881-90-2, H. 19.05.1292.

İkame Bir Dergi: İlâve-i İntibah

İmtiyazı Corci Bubli'ye ait olan *İntibah* gazetesi tarafından yayımlanan, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875) tarihli *İlâve-i İntibah*, gazetenin baskı sürecinde yaşadığı hurufat ve matbaa sorunlarına bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Teknik açıdan dönemin mizah dergileri ile benzerlik gösteren nüsha, dört sayfaya iki sütun olarak tasarlanmıştır. Litografya ile basılmış nüshanın satış fiyatı 20 paradır ancak serlevhanın sol tarafında “müşterilere meccanen verilir” ibaresi yer almaktadır. Nüshada imtiyaz sahibi olarak “Corci Bubli” imzası yer alırken nüshanın hangi matbaada basıldığına dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Nüshanın sayı numarası ise serlevhasında “numero 8” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca 4. sayfada bir de karikatür yer almaktadır.

İntibah gazetesinin basımında kullanılan hurufatın eskimiş olması basım sırasında harflerin tam olarak çıkmamasına yol açtığı için gazetenin okunması zorlaşmaktadır. Okuyucudan gelen şikâyetler karşısında *İntibah* gazetesi kendince pratik bir çözüm üretmiştir:

“Gazetemizin ekser hurufatı tamamiyle çıkmayıp kırâatında müşkülât çekilmekte olduğuna dair müşterilerimiz tarafından şikâyet gittikçe çoğaldı (...) evvel emirde üç dört yüz kıyye âlâ hurufat ile edevât-ı lazıme-yi sipariş eyledik ve fakat bunların bir iki ay kadar vürûd edeceği melhûz olup bu müddet zarfında dahi müşterilerimizi gazetesiz bırakmak istemediğimizden onları merhametle memnun ve mütala'alarını teshil üzere iki kat masârifi ihtibar ile işte gazetemizin litoğrafya yani taş basmasıyla ve nisbetle güzel kağıt üzerine çıkarılmasına karar verildi (...)”¹²

Corci Bubli tarafından kaleme alınan bu ifadeler, *İlâve-i İntibah*'ın sipariş edilen yeni hurufatın İzmir'e gelmesi için gereken zamanda *İntibah* gazetesinin yerine ikame bir dergi olarak yayımlandığını ortaya

¹² *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 1.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

koymaktadır. Bir gazetenin geçici bir süre için de olsa kendisini ikame edecek farklı isimde bir yayın çıkarabilmesi hukuki bir süreci de beraberinde getirmektedir. Bu durum 1864 Matbuat Nizamnamesi’nin 5. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: “(...) bir gazetenin ismi veya neşr olunacak günleri veya matbaası tebdil ve tağyir olunacak olur ise sahibi veya müdürü tarafından kezâlik merci’ine beyân-ı hâl ve keyfiyyet kılınacaktır.”¹³ Nizamnameye göre böyle bir durum karşısında başvuru mercii tebaa-i devlet-i aliyyeden olanlar için Maarif Nezareti, tebaa-i ecnebiyyeden olanlar için Hariciye Nezareti’dir. *İntibah* gazetesi imtiyaz sahibi Corci Bublî de Hariciye Nezareti’ne başvurmuş ve başvurusunun ekine de *İlâve-i İntibah*’ın bir nüshasını eklemiştir. Corci Bublî’nin, gazetesi *İntibah*’ın geçici bir süre *İlâve-i İntibah* ismi ile yayımlanması talebini Hariciye Nezareti 11 Cemaziyelevvel 1292/3 Haziran 1291 (15 Haziran 1875) tarihinde karara bağlamıştır:

“İzmir’de İntibah nâm gazete yerine İlâve-i İntibah nâmında ve mizah gazetesi tarzında muvakkaten bir gazetenin neşrine ibtidâr olunduğu ve bura hurûfatın fersûdelenmesine mebnî sipariş olunan hurûfat ve edevâtın vürûduna değin müşteriler gazetesiz kalmamak efkârından ede geldiği leffen takdim kılınan nüshası (...) mezkûr İntibah gazetesinin politikaya ihtisasını ve nüshayı mezkûrenin münderecatı âdeta eğlence yolunda ve uygunsuz bir surette olmasına bina’en bunun bir daha neşr olunmaması zımmında sahib-i imtiyaziyye tenbih olunmak üzere Aydın Vilayet-i Celîlesine telgrafnâme-i sâmi keşide buyrulması (...).”¹⁴

Hariciye Nezareti’nin bu kararı 13 Cemaziyelevvel 1292 (17 Haziran 1875) tarihinde Aydın Vilayeti’ne telgraf ile iletilmiştir.¹⁵ Corci Bublî’nin

¹³ *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289), 221.

¹⁴ BOA, HR. MKT. 881-90-2, H. 19.05.1292.

¹⁵ BOA, HR. MKT. 881-90-1, H. 19.05.1292.

İntibah gazetesi yerine *İlâve-i İntibah*'ın yayımlanması talebinin kabul görmemesinin temel sebebi *İntibah* gazetesinin politika gazetesi olarak ruhsat almış olması ve *İlâve-i İntibah*'ın içerik açısından Hariciye Nezareti tarafından mizah dergisi ya da "eğlence yolunda" bir yayın olarak tanımlanmasıdır. Oysa ki Corci Bublî, *İlâve-i İntibah*'ta kaleme aldığı yazısında bu ikame yayını "(...) şimdilik haftada bir olarak böyle ilâve kılıklı neşr olunacak olan evrakın bir cihetinde taze ve mühim havadisten bahs olunacağı gibi birkaç sütunu dahi letâife hasr edilecektir (...)" şeklinde tanımlarken mizah dergisi olmaya dair bir niyet belirtmemiştir. Ayrıca Hariciye Nezareti'ne sunulan nüshanın hiçbir yerinde de derginin yayın politikasını tanımlayıcı bir ibare bulunmamaktadır.¹⁶

Genel olarak Corci Bublî'nin sahip olduğu *İntibah* gazetesi ruhsatı ile yaşadığı hurufat sorununu çözüme kavuşturmak adına ihtiyaç duyduğu zamanı kazanmak ve de abonelerini kaybetmemek için ikame bir yayın olarak *İlâve-i İntibah*'ı yayımladığını söylemek mümkündür.

İlâve-i İntibah'ın İçeriği: Politika mı Mizah mı?

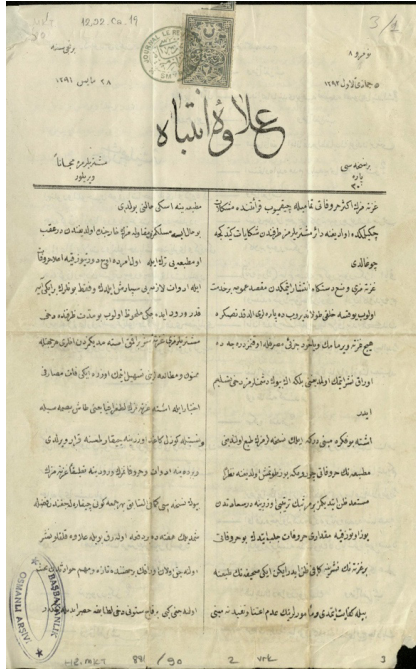
Hariciye Nezareti'nin ifadesine göre günlük siyasi gazete tanımlamasına uygun bir yayın politikası izleyen *İntibah* gazetesinin yerini almak üzere yayımlanmış *İlâve-i İntibah*'ın içeriği beş unsurdan oluşmaktadır: *Sahib-i İmtiyaz ve muharrir-i evvel Corci Bublî* imzalı yazı, *Havâdis-i Meclis, Letâif, İlân* ve bir adet karikatür. Nüshada yer alan Corci Bublî imzalı başlıksız yazı "mukaddime" olarak tanımlanabilecek bir metindir. Kamu hizmeti yapmalarına karşın birer ticari işletme de olan süreli yayınlar, varlıklarını devam ettirebilmeleri için "kurum kimliği"ne ihtiyaç duyarlar. "Ne yaptığı," "kim olduğu" ve "nasıl yaptığı" gibi unsurlar üzerinden oluşturulan kurum kimliği, dönem basını tarafından mizanpaj ve mukaddime öğeleriyle

¹⁶ *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyellevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 1.

İzmir'de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

ortaya konulmaktadır.¹⁷ Söz konusu metnin *İlâve-i İntibah*'ın hangi gerekçe ile yayımlandığı, içeriğinin ve yayın periyodunun ne olduğu gibi bilgileri okuyucuya sunması sebebiyle mukaddime niteliği taşıdığı söylenebilir (Bkz. Resim 1). Osmanlı Basını'nda mukaddime, yeni yayımlanan bir gazetenin veya mizah dergisinin ilk sayısında bir defaya mahsus olmak üzere kullanılır. Corci Bubli imzalı bu yazı mukaddime olarak tanımlanabilir bir metin olmasına karşın *İlâve-i İntibah*'ın içeriğine ilişkin tatmin edici bir açıklama sunmamaktadır.

Resim 1: İlâve-i İntibah, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), s.1.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

¹⁷ Ali Korkmaz, "Yazılı Basında Kurum Kimliğinin Oluşturulması Sürecinde Kurum Kimliği Stratejisinin Belirlenmesi," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, (2007): 387.

Gökhan DEMİRKOL

Derginin içeriğini oluşturan *Havâdis-i Meclis* başlıklı kısım ise Aydın Vilayeti ile ilgili üç kısa haberi içermektedir:

“Übbehelü devletlü Hüseyin Avni Paşa hazretleri önümüzdeki Cuma günü mezûnen Avrupa’ya azimet buyuracaklardır.

***

Vâli-i âli-i vilayet devletlü Ahmet Paşa hazretleri önümüzdeki Cuma günü İzmir’e teşrif buyuracakları işitiliyor.

***

İzmir Mahkeme-i Ticaret reisi izzetlü Ahmet Kemal Efendi hazretleri geçen cumartesi günü İzmir’e ‘avdet ve umur-ı me’murelerine mübâşeret buyurmuşlardır.”¹⁸

Bu kısa haberlere vilayetin resmi yayını olan *Aydın* gazetesinde de rastlanmaktadır. Örneğin Ahmet Kemal Efendi ile ilgili haber *Aydın* gazetesinde şu şekilde yer almaktadır: “Bundan evvelce mevki-i Dersaadete azimet etmiş olan İzmir Mahkeme-i Ticaret reisi izzetlü Kemal Efendi işbu geçen cumartesi günü İzmir’e ‘avdet buyurmuşlardır.”¹⁹ Dönemin günlük siyasi gazete olarak tanımlanan yayınlarına bakıldığında, içeriğin yurtiçi ve yurtdışından haberler, tevcihatlar, farklı gazetelerden gündemle ilişkili iktibas edilen haber ve yazılar, telgraflar ve ilanlar şeklinde biçimlendiği görülmektedir. Bu haberleri de günlük siyasi gazete içeriği olarak tanımlamak mümkündür. Ancak *İlâve-i İntibah*’ta yer alan bu üç kısa haber nicelik açısından oldukça az yer tutmaktadır.

Toplam sekiz sütundan oluşan nüshanın *Letâif* başlığını taşıyan kısmı yaklaşık 5 sütuna yayılmış üç alt bölümden oluşmuştur. Bu alt bölümlerden ilki bir muhavere (Bkz. Resim 2). Tanzimat Dönemi mizah dergilerinin başat anlatı formu olan muhavere, belirli bir konu üzerine karşılıklı diyaloga

¹⁸ *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 2.

¹⁹ “Havâdis-i Hariciye,” *Aydın*, Sayı: 525, 5 Cemaziyelevvel 1292 (9 Haziran 1875), 1.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

dayanan bir formdur. *İlâve-i İntibah*’ta yer alan muhaverenin konusu ise İzmir’in ilk mizah dergisi olan *Kara Sinan*’dır:

“ (...) - (titreyerek) *Canım hastayım görmüyorsunuz a ayak üstünde duracak halim yok yarın anlattırayım*

- *Aman efendim hasb’el-husûs pek merak ettiğimden hastalığınızın ne olduğunu beyân buyurmanızı rica ederim*

- *Nasıl anlattırayım mâlûm ya panayırlamak münasebetiyle Karataşa gitmiştim*

- *Sonra efendim?*

- *Sonrası saat dokuz buçuk sularında Tilkilik nâm mevkide bulunan kahvenin berisinde tesadüf ettiğim bir aziz ahbabımın ibrâmından dolayı bir saat kadar oturdum*

- (...) *bendenizi bir titreme aldı (...)*

- (...) *bu titremenizi soğuk aldığınıza isnâd edeyim*

- *Hayır efendim bu soğuk alışım rüzgardan bürûdetden rutûbetten kardan yağmurdan buzlu limonata içmekten dondurma yemeden değil (...)*

(...) - *Sonra efendim hânemde terlemek üzere kahveden kalktım sizden evvelce tesâdüf ettiğim bir zat hastalığının sebebini su’ale kalkıştı neden neş’et ettiğini bilemediğimden tedâvi olunmak üzere acele gittiğimi söylediğimde böyle sebepsiz şey olmaz siz bugün gazete mazete gibi şeylerden aldınız mı dedi bendenizin böyle bilâ-sebebe zuhur eden hastalığım arasında böyle gazetenin falanın filânın lüzûmu var mı diye kendisine biraz çıkıştım dur acele etme sözümlü dinle sahih söylüyorum demesi üzerine hükümet konağı önünde ahbaptan birisinin vermiş olduğu resimli ve yeni çıkmış bir gazeteyi koynuma koyduğumu söyledim derakab aldı yırttı ondan epeyce iyileştim ama hala biraz devam etmektedir*

- *Korkmayın bu akşam bir terlerseniz yanında bir seyre çıkarınız ve bir de yırtıp attığınız gazetenin bir nüshasını alıp tütsülerseniz inşallah*

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

Gökhan DEMİRKOL

bir şeyiniz kalmaz

- *İnşallah efendim*

- *Lakin vücudunuz epeyce örselenmiş olduğundan bu akşam çorbadan başka öyle lahm veya sebze ve et gibi şeyler yemenizi münasip görmem*

- *Pekala ammâ lahm dediğiniz ne oluyor?*

- *Kamûsa mürâca'at buyurun anlarsınız*

- *Onda bulamaz isem?*

- *Soğuk almanıza sebep olan mer'ıyyü'l-beyân resimli ve yeni çıkan gazeteye mürâca'at edersiniz (lahm yani et) olduğunu anlarsınız*

- *Aman Allah esirgesin ne okur ne de anlarım*

- *Niçin*

- *Ziyade soğuk alıp bütün bütün hasta olmamak için*²⁰

Muhaveredeki adamın koynunda taşıdığı ve rahatsızlanmasına yol açan “resimli ve yeni çıkmış” gazete *Kara Sinan*’ın 29 Rebiülahir 1292 (4 Haziran 1875) tarihli birinci sayıdır. Bu bilgiyi teyit eden unsur ise muhavere geçen “lahm” bahsidir. Burada *Kara Sinan* dergisinde yer alan *lahm yani et* başlıklı yazıya bir gönderme yapılmaktadır.²¹ Genel olarak muhavere

²⁰ *İlave-i İntibah*, 5 Cemaziyevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 3.

²¹ “Sığır ve koyunun ve daha bazı çarpa hayvanatın derisi soyulduktan sonra meydana çıkan şeydir et derununda bulunan tahta parçası gibi şeylere kemik tabir olunur İngilizler her ne kadar eti kokmadıktan sonra yemezlerse de bu taraflarca tazesı makbuldür sığır ve koyun etinden başka kuzu ve hindi ve buna mümessil daha sair mevası-i beytiyenin ve bazı kuşların eti ekl olduğu gibi ez-sıra manda ve camuş etleri dahi yutturulur etten kebab köfte yahni kapama rosto konulet rozbift ve daha sair enfes et’ime tabh edilir satır tabi olunur aletle kıyma edilirse sıkma kadın budu mücver ve dolma ve emsali şeyler pişirilirdir lakin okkası yüksek fiyatta kalırsa bu yüzden irad ve masraf şaşırılır.” “Lahm yani et,” *Kara Sinan*, Sayı: 1, 29 Rebiülahir 1292 (4 Haziran 1875), 2.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

Kara Sinan’ın mizah dergisi olarak çıktığı yolda ortaya koyduğu içeriğin yetersizliği ve soğukluğu üzerinde durulmaktadır.²²

İlâve-i İntibah’ta *Kara Sinan*’a dair kaleme alınan bir başka metin de “nev-i icâd bir mu’amma *Kara Madi Kara Sinan*?...!!!” ifadesidir.²³ Bu ifade ayrıca *Letâif* bölümünün bir diğer alt bölümünü de oluşturmaktadır. Muhaverede olduğu gibi bu ifade de *Kara Sinan* dergisinde yer alan *Kara Madi* başlıklı yazıya yapılmış bir göndermedir.²⁴

Letâif başlığı altında yer alan bir diğer kısım ise *Telgrafnâmeler* başlığını taşımaktadır. Bu kısımda İzmir’in farklı kesimlerinden ve çevre şehirlerden telgraf ile gelen haberlere yer verilir:

“Karataş- 25 Mayıs pazar olmak münâsebetiyle saat on ikiye kadar şıklarla epeyce kalabalık oldu matmazellere işaretler ziyade hele madam elbiseleri yolların nezafetinden mülevves idi mirasyedi takımı ötede beride piyasa etmekte idiler alışveriş yolunda olduğundan esnaf pek hoşnuttur

Frenk Mahallesi- 27 Mayıs pudra tabir ettikleri pirinç tozunu madamlar yüzlerine sürmekle tazeleşirler (düzgün) fiyatı üste koymuş olduğundan an karib satıcılar bu yüzden kesb-i servet edecektir

²² *Kara Sinan* dergisinin ilk sayısına ilişkin bu eleştiri sadece *İlâve-i İntibah* ile sınırlı değildir. *Hayal* dergisi de benzer bir yaklaşım sergilemektedir. *Kara Sinan*’ın yayımlanmasına ilişkin “(...) bu kere de *Kara Sinan* isminde Türkçe olarak bir soytarı gazetesi daha çıkarır ve İzmir Hıristiyanlarını güya ıslah ettiği yetişmezmiş de şimdi Müslümanlarını da ıslaha başlar. Allah safa-i hatir versin papaz gazeteci merakınız mıdır? Merakınız ise alınız bakınız gazetesinde ne yazmış. Ben aldım okudum gülmekten bayıldım. İsterseniz bir parçacığını buraya derç edeyim de siz de görünüz” şeklinde bir ifade kullandıktan sonra *Kara Sinan*’da yer alan “etmek” başlıklı yazıyı eklemiştir: “Buğday ve arpa ve darı unlarına suyun mezci ve biraz toz izafesiyle tahmir edilip fırınlarda pişirilir en iyisi has franculadır. Etmek çarşıda yapılırken içine bazı çavdar ve delice gibi şeylerde konulur ve bazen hamur olarak çıkarılır pişmiş etmek insan karnı açtığı vakit yemek bulursa etmekle beraber akl eder karn doyurucu güzel ve mübarek bir şeydir arpa etmek bazı şeye bahanedir (...).” “Bir papaz gazeteci,” *Hayal*, Sayı: 156, 3 Haziran 1291 (15 Haziran 1875), 3.

²³ *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 4.

²⁴ “*Kara Madi*,” *Kara Sinan*, Sayı: 1, 29 Rebiülahir 1292 (4 Haziran 1875), 4.

Manisadan- 28 Mayıs sabah Arpa tarlaları biçildi başak tarlalarından epeyce istifâde olunacağını aid olanlara şimdiden tebşir ederiz feyz ü bereket bir kemâldir.”²⁵

Dergide yer alan bu telgraflar *Havâdis-i Meclis* başlıklı bölümde yer alan haberlere benzemektedir ancak bu telgraf haberlerinin mizahi metinler olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin mizah dergilerinde de bu şekilde telgraf formunda kaleme alınmış mizahi metinlere sıkça rastlanmaktadır.

**Resim 2: İlâve-i İntibah,
5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 2-3.**

²⁵ “Telgrafnâmeler,” *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 4.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

İlâve-i İntibah’ın içeriğini oluşturan bir başka bölüm ise İlân başlıklı kısımdır. Bu bölümde yer alan iki ilân tıpkı *Telgrafnâmeler* başlıklı kısımda olduğu gibi mizah üzerine kurgulanmıştır: “Bir kırmızı pabuç için ziraat ve fellahını terk edenlerin akli satılık olup bir paradan ziyadeye talep bulunamadığı cihetle müzâyedesı kat’iyyen kara haberci üzerine takarrür eylediğinden ilân-ı keyfiyyette iktidâr olundu.”²⁶

İlâve-i İntibah dergisinin içeriğini oluşturan son unsur ise dördüncü sayfada yer alan karikatürdür (Bkz. Resim 3). Tulumbacılar üzerine çizilmiş bu karikatürün çizeri belirsizdir.²⁷ Ancak bir iddia olarak bu karikatürün çizerinin Boğos Tatıkyan olduğu ileri sürülebilir. Bu iddianın dayanağı ise *İlâve-i İntibah*’ın basıldığı matbaanın Tatıgyan Matbaası olma ihtimalidir. Corci Bubli, dergideki yazısında matbaa ve hurufat sorunlarından bahsetmesine karşın ne yazıda ne de dergide bir matbaanın ismi yer almamaktadır. Mildanoğlu ise, “(...) Kevork Bublikyan’ın Türkçe yayımladığı *İntibah* (...)”²⁸ gazetesinin Tatıgyan Matbaası’nda basıldığını belirtmektedir. Ayrıca Tatıgyan Matbaası hakkında Mildanoğlu’nun “(...) aynı zamanda taşbaskı hizmeti de verdi (...)” şeklindeki ifadesinden hareketle *İlâve-i İntibah*’ın Tatıgyan Matbaası’nda basılmış olma ihtimali yüksektir.²⁹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

²⁶ “İlân,” *İlâve-i İntibah*, 5 Cemazıyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 4.

²⁷ Yanan bir evin yayında duran tulumbacılar arasında şu diyalog geçmektedir:

“Bre a canım işte yangın yerine yanaştık suyu boşaltsanız

- Acelemiz ne dur sönsün de ondan sonra bak neler yaparız” *İlâve-i İntibah*, 5 Cemazıyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 4.

²⁸ Zakarya Mildanoğlu, “İzmir’de Ermenice Basın ve Yayın,” *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri* içinde, der. Zakarya Mildanoğlu, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017), 190.

²⁹ A.g.e., 189.; 1885 *Aydın Vilayet Salnamesi*’ne göre İzmir’de üç matbaa hurufat ile birlikte litograf baskı yapmaktadır ki bunlardan birisi de Tatıkyan Matbaası’dır. Fakat Salname’nin “izahat” kısmında Tatıkyan Matbaası için “Fransızca, Rumca” baskı yaptığı bilgisi yer alır. Litograf baskıda Türkçe basım yapabilen tek matbaa olarak Çukurhan’da bulunan Nuri Efendi matbaası karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan *İlâve-i İntibah*’ın basıldığı matbaanın

Gökhan DEMİRKOL

Matbaa sahiplerinden Boğos Tatikyan'ın “çizer, gravür uzmanı” olduğu göz önüne alındığında karikatürün çizeri olduğu iddia edilebilir.³⁰

Resim 3: İlâve-i İntibah, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 4.

hangisi olduğunu kesin olarak ortaya koymak zordur. Bkz. Aydın Vilayet Salnamesi, Def'a 7, 1302/1885, 72.

³⁰ Zakarya Mildanoğlu, “İzmirli Bazı Tanınmış Ermeniler,” *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gittiği Sakinleri* içinde, der. Zakarya Mildanoğlu, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017), 245; Pamukciyan, Boğos Tatikyan'ı “ressam” olarak tanımlar. Bkz. Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003), 363. Boğos Tatikyan hakkında ayrıca bkz. Semra Daşçı, “İzmirli Ressam Boğos Tatikyan ve ABD Ulusal Kütüphanesi'ne Hediye Olarak Hazırlanan Gravür Albümü,” *The Journal of Academic Social Science Studies* 6,1, (2013): 531-568.

İzmir'de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

İlâve-i İntibah dergisinin içeriğinin ağırlık merkezini *Letâif* başlıklı kısmın oluşturduğu görülmektedir. Bu bölüm için bir *Kara Sinan* yergisi tanımlaması yapılabilir. Tanzimat Dönemi mizah dergileri içerisinde diğer gazete ve gazetecileri mizah malzemesi olarak kullanmak yaygın bir uygulamadır. *İlâve-i İntibah*'taki durum da İzmir'deki rekabet üzerinden okunabilir. Bunun yanı sıra *Kara Sinan* dergisinin imtiyaz sahibi Karidi ile *İntibah* gazetesinin ikinci muharriri Mehmet Salim arasında var olan husûmet de söz konusu durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş olabilir. İki gazeteci arasındaki husûmetin sebebi ise *Aydın* gazetesidir. Aydın Vilayeti'nin resmi gazetesi *Aydın*, 1872 yılında Mehmet Salim tarafından çıkarılmıştır. Ancak gelirlerinin borçlarını karşılayamaması ve borç yükünün artması üzerine gazete Mehmet Salim'den alınarak Karidi'ye verilmiştir.³¹ *Aydın* gazetesindeki halef-selef ilişkisinin husûmete dönüşmesi ve bu husûmetin *İlâve-i İntibah*'ın içeriğinin *Kara Sinan* yergisi üzerine kurulmasına sebebiyet verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumun tek taraflı olmadığı da aşîkârdır. Özellikle *Kara Sinan* dergisinin 5. sayısında yer alan *İlâve-i İntibah*'ın yayımlanmasına izin verilmemesiyle ilgili gazel, içerik oluşturma noktasında Karidi'nin de bu husumeti kullandığını göstermektedir:

“(…) - Canım Sinan Bey ben sizin böyle ağladığınızı hiç görmedim.
Daima güler idiniz ağlamanıza sebep nedir?”

- Canım bugün bizim komşu İntibahın çocuğu fecâat vefat etti. Komşu değil mi merakıma dokundu hem eğlenceli bir çocuk idi. Allah vere pederi duymasa

- Vah vah bende acıdım. Aman bu feryâdı eden kimdir

- İşte pederi duymuş olmalı dur bakalım. Hazin hazin bir şeyler söylüyor söylediği türküyü benziyor aman dinleyelim:

³¹ *Aydın Vilayet Salnamesi*, Def'a 10, 1304/1888, s. 65; Serçe, *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928*, 21.

Gökhan DEMİRKOL

*Hayale yarıdak olurduñ
Kahkahayı susdurdun
Meddahı da küstürürdüñ*

*Ah ilâvem vah ilâvem
Sarı saçlıydı ilâvem
Koca başlıydı ilâvem*

*Durucakda duruyordu
Hatırımı soruyordu
Pek şarlatañ oluyordu*

*Ah ilâvem vah ilâvem
Sarı saçlıydı ilâvem
Koca başlıydı ilâvem*

*Yedrine yazık oldu
Gözlerim yaşla doldu
Yazdığıma acep noldu*

*Ah ilâvem vah ilâvem
Sarı saçlıydı ilâvem
Koca başlıydı ilâvem*

*Kalmadı sabra mecâlim
Neye varır benim hâlim
Sen idin malım melâlüm*

*Ah ilâvem vah ilâvem
Sarı saçlıydı ilâvem
Koca başlıydı ilâvem*

*Bir zumbalak geldi gitti
Felek bana neler etti
Artık şimdi işim bitti*

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

Ah ilâvem vah ilâvem
Sarı saçlıydı ilâvem
Koca başlıydı ilâvem”³²

İntibah gazetesinin yerini alması planlanan *İlâve-i İntibah*’ın içerik noktasında siyasi günlük bir gazeteden ziyade mizah dergisi olduğu açıktır. Bu olguyu içeriğin iki unsuru ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki *Kara Sinan* dergisini konu alan muhaveredir. Sözlü mizahın temel unsuru olan ve Geleneksel Halk Tiyatrosu’ndan yazılı mizahın ana ürünü mizah dergilerine geçen muhavere formu, Osmanlı Basını içerisinde mizah dergilerinin en çok kullandığı anlatı formudur. Sadece mizah dergilerine özgü olan ve *İlâve-i İntibah*’ta da yer alan unsur ise karikatürdür. Günlük gazetelerde resim kullanımı daha çok haber ya da ilan özelinde gerçekleşmektedir ve bu resimlerin karikatür ile ilişkisi bulunmamaktadır ki, Osmanlı’da günlük gazeteler karikatür kullanımına 20. yüzyılda başlamışlardır.³³ Mizah basınının anlatı omurgasını oluşturan bu iki unsurun *İlâve-i İntibah*’ta yer alması ve de nüsha alanının yaklaşık % 75’lik kısmını (8 sütunun yaklaşık 6 sütununu) kaplaması *İlâve-i İntibah*’ı bir mizah dergisi haline getirmektedir.

İkame bir dergi olarak tasarlanan ancak Hariciye Nezareti’nin yayımlanmasına izin vermediği *İlâve-i İntibah*’ın tek nüshasının başvuru evrakının ekinde Osmanlı Arşivi’nde yer alması akla bu derginin dolaşıma çıkıp çıkmadığı sorusunu getirmektedir. Öncelikle *İlâve-i İntibah*’ın okuyucuya ulaşmış olma ihtimali yüksektir. Bu yargıyı destekleyen önemli bir husus Hariciye Nezareti’nin kararında yer alan “neşrine ibtidar olunduğu” ve “bir daha neşr olunmaması” ifadeleridir. Bir diğer husus ise nüshanın ilk sayfasında yer alan puldur. Mart 1875 tarihinde

³² *Kara Sinan*, Sayı: 5, 27 Cemaziyevvel 1292/19 Haziran 1291 (1 Temmuz 1875), 2.

³³ Til, günlük gazetelerde karikatür kullanımını Velid Ebüzziya’nın başlattığını belirtmektedir. Bkz. Enis Tahsin Til, *Gazeteler ve Gazeteciler*, Haz. İbrahim Şahin, (Ankara: Cümle Yayınları, 2015), 346.

Gökhan DEMİRKOL

yürürlüğe giren Resm-i Damga Nizamnamesi ile Osmanlı coğrafyasında yayımlanan gazetelerin “2 para” değerinde pul yapıştırılmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu pulların gazete basılmadan önce ilk sayfanın üst kısmına yapıştırılması gerekmektedir ki satışa çıkan her nüshaya yasal zorunluluk gereği pul yapıştırılmaktadır.³⁴ Üzerinde pul bulunmayan gazeteler damgasız kabul edilerek para cezası uygulanmaktadır. Bu açıdan *İlâve-i İntibah*’ın ilk sayfasındaki pul, derginin dolaşıma çıktığını göstermektedir. Ayrıca *Kara Sinan* dergisinin 5. sayısında yer alan “ah ilâvem vah ilâvem” nakaratlı gazel de derginin kamuoyu tarafından bilindiğini gösteren bir başka göstergedir. Buna ek olarak bu gazelden önce yer alan muhavere kısmındaki “hem eğlenceli bir çocuk idi” ibaresinden *Kara Sinan*’ın *İlâve-i İntibah*’ın içeriğinden haberdar olduğu çıkarımı da yapılabilir. Yine *Kara Sinan*’ın 12. sayısında “(...) bâ emr-i âlî neşri memnu’ olan ilâvesiyle (...)” ve 13. sayısında da “(...) çanakta çömlekte durmaz *İlâve-i İntibah* zırvası (...)” ifadeleri ile *İlâve-i İntibah*’tan bahsetmesi de bu durumu desteklemektedir.³⁵

Peki, içerik açısından bir mizah dergisi olan ve dolaşıma çıkarak okuyucu ile buluşan *İlâve-i İntibah*’ı, *İntibah* gazetesinden bağımsız bir süreli yayın olarak kabul etmek mümkün müdür? En genel ifade ile “(...) önceden belirlenmiş bir bitişi olmayan, birbirini izleyen ayrı bölümler halinde genellikle numaralandırılmış olarak düzenli ve düzensiz aralıklarla yayımlanan bir süreli kaynak (...)” şeklinde tanımlanabilecek süreli yayın olgusu açısından sahip olduğu sayı numarası (“numero 8”) ve yayımlanma aralığı (çarşamba günleri) üzerinden *İlâve-i İntibah*’ı bir süreli yayın olarak

³⁴ Gökhan Demirkol, “Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877),” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 64, (2019): 315.

³⁵ *Kara Sinan*, Sayı: 12, 18 Recep 1292/7 Ağustos 1291 (20 Ağustos 1875), 3; “*Kara Sinan Lokantası Listesidir*,” *Kara Sinan*, Sayı: 13, 25 Recep 1292/14 Ağustos 1291 (27 Ağustos 1875), 3.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

kabul etmek mümkündür.³⁶ Dergiyi bağımsız kılan ise sahip olduğu satış fiyatıdır. Bu noktada derginin isminde yer alan “ilâve” ibaresi üzerinden bu yargıya itiraz edilebilir. Ancak Osmanlı Basını’nda “ilâve” ibaresi günlük gazetelerle ücretsiz verilen ilâve/eklerden farklı bir anlam ihtiva etmektedir. “İlâve” kelimesi, gazetenin basımından sonra elde edilen ve de bir gazeteyi doldurmayacak yeni bilginin okuyucuya ulaştırılması amacıyla hazırlanan bültenler için kullanılır. Bu ilâvelerin ebatları gazetelere oranla küçüktür ve belirli bir satış fiyatı vardır.³⁷ Dönem basını açısından “ilâve” kelimesinin ihtiva ettiği anlamı en net şekilde Matbuat Nizamnamesi’ne eklenen madde ortaya koymaktadır:

“El-sene-i müteneviada çıkarılan gazete sahib-i imtiyazlarının ruhsatnamelerinde münderic evkat-ı mu’ayyenede çıkaracakları gazetelerden başka ilâve nâmiyla neşr edecekleri evrak matbûa icrâ ve ilan buyrulmuş olan tevcîhat ve tebligât-ı resmîyyeye ve mevadd-ı mühimmeye dair resmi telgrafnâmelere münhasır olacaktır (...)” 38

10 Eylül 1875 tarihli bu madde, “ilâve” olarak isimlendirilen nüshaları, gazetenin almış olduğu ruhsatta içerik ve periyod bakımından belirtilen yayının dışında nitelikler taşıyan “evrak” olarak tanımlayarak iki yayın arasında bir farkın bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mizah basını açısından ise bu tabir günlük siyasi bir gazetenin tematik olarak yayımladığı farklı bir süreli yayını tanımlamak için kullanılır ve bu yayınlar için de ruhsat zorunluluğu bulunmaktadır.³⁹ Genellikle “eğlence ilâvesi” şeklinde

³⁶ Hülya Dilek Kayaoğlu, *Süreli Yayınların Yönetimi*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008), 14.

³⁷ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde (İlave)*, (İstanbul: Hür Türkiye Mecmuası Yayınları, 1960), 21.

³⁸ “Matbuat Nizamnamesine Tezyil Olunan Madde-i Mahsusadır,” *Düstur*, Tertip 1, Cilt 3, (İstanbul: Matbaa-i Âmire), 443.

³⁹ Bu duruma Mehmet Tevfik’in yayımlandığı *Letaif-i Âsar* örnek olarak verilebilir. Terakki Eğlence dergisini *Letaif-i Âsar* ismi ile çıkarmak isteyen Mehmet Tevfik (Çaylak Tevfik) ruhsat sorunu ile karşılaşmıştır. Bu sorun *Asır* gazetesinin ruhsatı alınarak çözülebilmiştir.

Gökhan DEMİRKOL

kullanılan tabirde “eğlence” kelimesi yayının niteliğine, “ilâve” kelimesi ise dergi ile gazete arasındaki mülkiyet bağına atıf yapar. Bu yayınları ana yayına abone olanların ücretsiz elde edebilmeleri mümkündür ki bu durum “abonelere meccanen verilir” ibaresiyle ifade edilmektedir. Ancak nüshaların belirli bir satış fiyatının olması ise bu mülkiyet ilişkisinde tematik yayının ana yayından ayrı bir şekilde abone olmayanlar tarafından da elde edilebilmesi anlamına gelmektedir ki bu durum söz konusu tematik yayını bağımsız bir süreli yayın haline getirir. *İlâve-i İntibah* dergisinin durumu bu açıdan ele alındığında derginin ismindeki “ilâve” kelimesi mülkiyet açısından derginin *İntibah* gazetesi ile ilişkisini kurarken *İntibah*’ın Cuma günleri, *İlave-i İntibah*’ın ise “20 para”lık satış bedeli ile Perşembe günleri yayımlanması *İlave-i İntibah*’ın *İntibah* gazetesinden bağımsız bir süreli yayın olduğunu ortaya koymaktadır.

İlâve-i İntibah’tan Sonra İntibah Gazetesi

İlâve-i İntibah’ın yayımlanmasında en önemli etken *İntibah* gazetesinin basım sürecinde yaşadığı sorunlardır. Corci Bubli’nin *İlâve-i İntibah*’ta yer alan yazısından bu sorunu gazetenin yayın hayatına başladığı tarihten itibaren yaşadığı anlaşılmaktadır. Literatüre göre, *İntibah* gazetesinin çıkış tarihi Haziran 1875’dir.⁴⁰ Bu tarih *Kara Sinan* dergisinde yer alan yazılar üzerinden ortaya konulmuştur. Huyugüzel, bu tarih için temel aldığı yazıyı açıkça belirtmemiştir ancak büyük ihtimalle *Kara Sinan* dergisinin 6 Cemaziyevvel 1292 (10 Haziran 1875) tarihli 2. sayısında yer alan “(...) (*İntibah*) gazetesi (...) Alaşehir seyahatinde daha neler görmüş isen birer

Bkz. Gökhan Demirkol, “Türkiye’nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki», *Gazi Akademik Bakış* 10/19, (2016): 152-153.

⁴⁰ Huyugüzel, *1928’e Kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, 53; Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 125.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

birer nakl u beyan edesin (...)” ifadesinden hareket etmektedir.⁴¹ *Kara Sinan*’da yer alan bu yazıda İzmir’de yayımlanan İonia, Aydın, İmpertial, La Reforme, Amalthiea, Arşaluys Araradyan, De la Buena Esperansa ve Velos gibi diğer gazeteler ile *İntibah* gazetesinin de isminin zikredilmesi gazetenin varlığına delil oluşturmaktadır. Gazetenin imtiyaz sahibi avukat Corci Bubli, ikinci muharriri ise İzmir’de ilk Türkçe gazeteyi yayımlayan Mehmet Salim’dir.⁴² Bu bilgiyi yine *Kara Sinan* dergisinde yer alan yazılar ile teyit edebilmek mümkündür: “*İntibah* gazetesinin muharrir-i sânisî Mehmet Salim (...) *İntibah* gazetesinin muharrir-i evveli kendinden rif’atlı Corci Bubli cenabları (...).”⁴³ *İntibah* gazetesine dair Huyugüzel tarafından aktarılan bir diğer bilgi ise gazetenin bir süre sonra İstanbul’dan *Hayal* dergisinden aldığı hurufat ile yayımlandığıdır.⁴⁴ *İntibah*’ın neden hurufat alımı yaptığına dair bir bilgi ise literatürde yer almamaktadır. Gazetenin ne zaman kapandığına dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte Huyugüzel, *İntibah* gazetesinin 1876 Mart ayına kadar yayımlandığını belirtmektedir.⁴⁵ Gazeteye dair var olan bir diğer bilgi ise 1884 yılında tekrar yayımlandığı ancak uzun soluklu olamayıp kapanmasıdır ki kapanma gerekçesi ise gelirlerinin masrafını karşılayamamasıdır.⁴⁶

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

⁴¹ “Sinan ile İzmir Gazeteleri Beyninde,” *Kara Sinan*, Sayı: 2, 6 Cemaziyevvel 1292 (10 Haziran 1875), 3.

⁴² Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 125; Faruk Huyugüzel, *İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004), 138.

⁴³ *Kara Sinan*, Sayı: 12, 18 Recep 1292 (20 Ağustos 1875), 3-4.

⁴⁴ Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 125.

⁴⁵ Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 400. Bu bilginin de yine *Kara Sinan* dergisi üzerinden elde edilmiş olması muhtemeldir. *Kara Sinan* dergisinin arşivlerde bulunan 30 numaralı son sayısının tarihi 3 Mart 1876’dır. Bu sayıda *İntibah* gazetesinden bahsedilmektedir.

⁴⁶ A.g.e., 125. Ayrıca bkz. *Aydın Vilayet Salnamesi*, Def’a 7, 1302 /1885, 71.

Gökhan DEMİRKOL

İntibah gazetesi ile ilişkili bir yayın olarak *İlâve-i İntibah* incelendiğinde gazetenin literatürde var olan Haziran 1875 tarihinden önce, Nisan 1875 tarihinde yayımlanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu tarihe Corci Publi'nin yazısında yer alan "(...) gazetemizin büyük nüshası kemâfissabık beher cuma günü çıkarılacağı (...)" ve nüsha üzerinde yer alan "numara 8" ibaresinden ulaşılmaktadır.⁴⁷ *İntibah* gazetesinin *İlâve-i İntibah* yayımlanıncaya kadar her hafta cuma günü düzenli bir yayın periyodu izlediği kabul edildiğinde ise ilk sayının tarihi 17 Rebiülevvel 1292/11 Nisan 1291 (23 Nisan 1875) cuma günü olarak belirlenebilmektedir. *İntibah*'ın Nisan 1875 tarihinde yayımlanmaya başladığı ya da yayımlanmaya başladığı tarihin Haziran 1875 olmadığını teyidini *Hayal* dergisinde bulmak mümkündür:

*"İzmirde Türkçe gayri resmi bir gazete çıkıyormuş ismi de (İntibah) imiş. Dersaadet gazetelerinin ileride iktizâ eder diye birer sûretini çıkarıyormuş fakat pek güzel yazıyormuş okuyanlarda gülmekten hal kalmıyormuş hatta geçen haftaki nüshasında bir sâil ile bir âdil beyninde bir muhâvere yazmış. Pek iyi imiş sanatlı imiş fenn-i inşânın hepsi o muhâverede müctemi imiş de onun için ahbabdan bir zât hülâsâ vechle bize yazıp irsâl eylemiştir (...)."*⁴⁸

Yazının yer aldığı *Hayal* dergisinin 151 numaralı bu nüshasının tarihi 3 Haziran 1875'dir. Metinde yer alan *İntibah* gazetesinin "geçen haftaki nüshasında" ibaresinden hareketle *Hayal* dergisinin 1875 Mayıs ayı içerisinde yayımlanmış bir *İntibah* nüshasını kastettiği anlaşılmaktadır ki bu da *İntibah* gazetesinin 1875 Haziran tarihinden önce yayımlanmaya başladığını göstermektedir.⁴⁹

Hariciye Nezareti'nin *İlâve-i İntibah*'a ilişkin kararının imtiyaz sahibine 13 Cemaziyelevvel 1292 (17 Haziran 1875) perşembe günü telgraf ile

⁴⁷ *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 1.

⁴⁸ *Hayal*, Sayı: 151, 22 Mayıs 1291 (3 Haziran 1875), 2-3.

⁴⁹ Büyük ihtimalle bu nüsha 28 Mayıs 1875 tarihli 6. sayıdır.

İzmir'de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

iletildiği düşünüldüğünde 12 Cemaziyelevvel 1292 (16 Haziran 1875) çarşamba günü derginin yeni bir sayısının yayımlanıp yayımlanmadığı sorusu karşımıza çıkmaktadır. *Kara Sinan*'ın 18 Recep 1292 (20 Ağustos 1875) tarihli 12. sayısında "(...) bizim dostumuz bir değil *İntibah* muharriri Deli Corci de beraberdir zira on altı numaralı *İntibah*ında muharririmiz Emin efendinin (...)" ifadesinden hareketle *İntibah* gazetesinin, 11 Recep 1292 (13 Ağustos 1875) cuma günü 16. sayısını yayımladığını ve geriye doğru sıra numarasının takip edilmesiyle 21 Cemaziyelevvel 1292 (25 Haziran 1875) cuma günü 9 sıra numarasıyla *İlâve-i İntibah*'tan sonra yeniden yayımlanmaya başladığı sonucuna ulaşmak mümkündür ki bu da ikinci bir *İlâve-i İntibah* nüshasının yayımlanmadığı anlamına gelmektedir.⁵⁰ *İntibah* ismi ile yeniden yayımlanan gazetenin baskı sürecinde yaşadığı hurufat sorunlarının devam ettiğini yine *Kara Sinan* dergisinden öğrenmekteyiz: "(...) mürettipsiz makinesiz hurufatsız gazete olur mu diyecek olur iseniz bu da gayretinden neş'et etme bir keyfiyettir yavaş yavaş olur (...)." ⁵¹ Gazete, yaşadığı bu sorunu 1875 yılı Temmuz ayı sonlarına doğru çözüme kavuşturmuştur:

"- (...) tuhaflık gazetede değil hurufatta olmalı hurufatlar Hayalin eski hurufatları değil mi ya

- Güzel bu söylediğin akla yakın ama Hayalin hurufatı İzmirde ne geziyor

- Canım her şeyin dibine darı mı ekeceksin Mösyö Bubli Hayalin gözüne bir perde çekti hurufatını aldı Kasapzade de Mösyö Bubliye eski hurufatı verdim Karagöz indirdim diye sevindi şimdi anlayabildin mi (...)." ⁵²

⁵⁰ *Kara Sinan*, Sayı: 12, 18 Recep 1292 (20 Ağustos 1875), 3.

⁵¹ "İntibah gazetesinden mütercimdir," *Kara Sinan*, Sayı: 6, 4 Cemaziyelahir 1292 (8 Temmuz 1875), 3.

⁵² *Kara Sinan*, Sayı: 9, 25 Cemaziyelahir 1292/17 Temmuz 1291 (29 Temmuz 1875), 3.

Gökhan DEMİRKOL

Hayal dergisinden satın alınan yeni hurufatın kullanıldığı tarih büyük ihtimalle 19 Cemaziyelahir 1292 (23 Temmuz 1875) tarihli 13. sayıdır. *İlâve-i İntibah*'ın yayımlanmasından önce hurufat ile birlikte gazete, matbaa konusunda da sorunlar yaşamaktadır. Corci Bubli, *İntibah*'ın basıldığı matbaadaki hurufatın “çürümeye yüz tuttuğunu” ve bu yüzden “yüz otuz kıyye” hurufat satın alındığını ancak matbaa çalışanlarının tüm gayretlerine karşın satın alınan hurufatın bir gazete dizmeye yetmemesi üzerine o matbaadan ayrılma kararı aldıklarını ifade etmektedir.⁵³ Bubli'nin ifadelerinde *İntibah* gazetesinin hangi matbaada basıldığına dair kesin bilgi bulunmamasına karşın *İlâve-i İntibah*'ın Tatikyan Matbaası'nda basılmış olma ihtimali yüksektir. *Kara Sinan* dergisinde yer alan bilgiye istinaden yeni hurufat ile *İntibah* gazetesinin İyonya (İonya) Matbaası'nda basıldığı anlaşılmaktadır: “(...) İyonya matbaa kirası 500 [kuruş](...)”⁵⁴ *Kara Sinan*'dan öğrendiğimiz bir diğer bilgi ise *İntibah* gazetesinin yayın periyodunu çarşamba ve cuma günleri olmak üzere haftada ikiye çıkarttığıdır.⁵⁵

Sonuç

Aydın ve *Devir* gazetelerinden sonra İzmir'de yayımlanan *İntibah*, hiçbir nüshasının günümüze ulaşmamış olması yüzünden hakkında sınırlı bilgi bulunan bir gazetedir. Ancak Osmanlı Arşivi'nde bulunan *İntibah* gazetesine ait *İlâve-i İntibah* isimli bir nüsha, gazete hakkında yeni bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. *İntibah*, basım işleriyle ilgili olarak matbaa ve özellikle de hurufat konusunda sıkıntılar yaşamış ve bunun sonucunda yeni hurufat satın alma yoluna gitmiştir. Sipariş edilen hurufatın İzmir'e

⁵³ *İlâve-i İntibah*, 5 Cemaziyelevvel 1292/28 Mayıs 1291 (9 Haziran 1875), 1.

⁵⁴ “İntibahın varidat ve masarifat cetvelidir,” *Kara Sinan*, Sayı: 15, 9 Şaban 1292/28 Ağustos 1291 (10 Eylül 1875), 4.

⁵⁵ *Kara Sinan*, Sayı: 21, 24 Zilkade 1292 (22 Aralık 1875); *Kara Sinan*, Sayı: 30, 6 Safer 1293 (3 Mart 1876).

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

ulaşması için gereken sürede gazete, okuyucularının gazetesiz kalmaması adına *İlâve-i İntibah* ismiyle *İntibah* gazetesi yerine bir nüsha yayımlama girişiminde bulunmuştur. Okuyucularına gazete verebilmek adına ortaya konulan bu çözüm girişimi Hariciye Nezareti tarafından kabul edilmemiştir. Gazete yönetimini böyle bir girişime iten etken Osmanlı Basını’nın mali yapısı içerisinde önemli bir gelir kaynağı olan abone bedelidir. Okuyucuya belli bir zaman diliminde (üç aylık, altı aylık ya da yıllık) ve belli bir sayıda nüsha yayımlamayı garanti ederek peşin alınan abone bedelinin karşılığında gazete vermemiş olmamak için *İlâve-i İntibah* okuyucuya sunulmuştur. 9 Haziran 1875 tarihli *İlâve-i İntibah*’ın tek sayı yayımlanmasının ya da Hariciye Nezareti tarafından uygun bulunmamasının temel sebebi “günlük” veya “ciddi” bir siyasi gazete olarak yayımlanan *İntibah*’ın niteliğini “mizah” yayınına çevirmesidir. Gazetenin imtiyaz sahibi Corci Bubli, *İlâve-i İntibah*’ı bir mizah dergisi olarak tanımlamamış olsa da *İlâve-i İntibah*’ın içerdiği dönemin mizah dergileri ile uyuşmaktadır. 4 sayfaya 2 sütun tasarlanmış *İlâve-i İntibah*’ta, Tanzimat Dönemi mizah dergilerinin başat anlatı formu olan muhavere ile birlikte bir karikatürün de bulunması ona mizah dergisi vasfı kazandırmaktadır. Yayımlanan karikatürde perspektif anlayışını varlığı ve nesnelerin oranlarına dikkat edilmesi çizerinin resim eğitimi almış olduğunu akla getirmektedir. *İntibah* gazetesini ikame etmesi düşünülen *İlâve-i İntibah*’ın sahip olduğu “20 paralık” satış fiyatı ise ona bağımsız bir süreli yayın niteliği kazandırmaktadır. Bu unsurlar dikkate alındığında *İlâve-i İntibah* dergisi, mülkiyet ilişkisi bulunduğu *İntibah* gazetesinden bağımsız bir mizah dergisidir.

Bu noktada derginin çıkış amacının *İntibah* gazetesini ikame etmek olduğu düşünüldüğünde imtiyaz sahibi Corci Bubli’nin bir mizah dergisi yayımlama niyeti olmadığını Hariciye Nezareti’nin karar metninde görmek mümkündür ki *İntibah* gazetesi yeni bir yayın için ruhsat talebinde bulunmak yerine mevcut ruhsatı ile ikame bir yayın çıkarma

Gökhan DEMİRKOL

izni talep etmektedir. Bublî'nin bu girişimini yeni hurufatın İzmir'e ulaşması için gerekli olan zaman zarfında öncelikle abone bedeli alınmış okuyucuya bir yayın sunabilmek ve bu süreçte *İntibah* gazetesinin yeniden yayımlanabilmesi adına zaman kazanma taktiği olarak değerlendirmek mümkündür. *İlâve-i İntibah*'ın içerik noktasında bir mizah dergisi niteliği sergilemesinin sebebi hakkında da kısa sürede üretilebilecek bir içeriği tercih etmeleri olduğu ileri sürülebilir. Dergi içeriğinin niceliksel olarak ağırlığının *Letâif* başlıklı bölümde olması da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Sonuç olarak Corci Bublî ve *İntibah* gazetesi, abone kaybetmeme dürtüsüyle hareket ederek ikame bir yayın için yola çıkmış ancak bir mizah dergisi ortaya çıkarmışlardır.

Niyet ile sonuç arasındaki uyumsuzluğun bir ürünü olan *İlâve-i İntibah*, literatürde hakkında dolaylı yoldan elde edilmiş çok az bilgi bulunan *İntibah* gazetesiyle ilgili yeni bilgiler sağlayan birincil kaynak statüsü ile de önemli bir yayındır. *İntibah* gazetesine ilişkin *İlâve-i İntibah*'tan elde edilen en önemli bilgi, gazetenin 1875 Haziran tarihinde değil 1875 Nisan tarihinde yayımlanmaya başladığıdır. Bununla birlikte gazete, *İlâve-i İntibah*'ın yayımlandığı tarihe kadar haftada bir, cuma günleri çıkarılarak toplam 7 sayı yayımlanmıştır.

Netice itibarıyla *İlâve-i İntibah* arzu edilen amaca hizmet edememiş fakat İzmir'de *Kara Sinan*'dan sonra yayımlanmış ikinci Türkçe mizah dergisi olmuştur. Bunun yanı sıra Türk Basın Tarihi açısından da *İlâve-i İntibah*, 1870-1877 yılları arasında İstanbul dışında yayımlanmış ikinci Türkçe mizah dergisidir.

KAYNAKÇA

a. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Mektubî Kalemî (HR.MKT.) 881-90-1.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Mektubî Kalemi (HR.MKT.) 881-90-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Mektubî Kalemi (HR.MKT.) 881-90-3.

b. Araştırma İnceleme Eserler

Arıkan, Zeki. “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 1 içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 103-111.

Aydın Vilayet Salnamesi. Def’a 10, 1304 /1888.

Aydın Vilayet Salnamesi. Def’a 7, 1302 /1885.

Aydın, <http://gpoulimenos.info/tr/kaynaklar/gazete-ve-dergiler> (Erişim Tarihi: 19.06.2020).

Çapanoğlu, Münir Süleyman. *Basın Tarihimizde (İlave)*. İstanbul: Hür Türkiye Mecmuası Yayınları, 1960.

Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü* Cilt 1. İstanbul: Adam Yayınları, 1986.

Daşçı, Semra. “İzmirli Ressam Boğos Tatikyan ve ABD Ulusal Kütüphanesi’ne Hediye Olarak Hazırlanan Gravür Albümü,” *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 Sayı: 1, (2013): 531-568.

Demirkol, Gökhan. “Türkiye’nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki.» *Gazi Akademik Bakış* 10/19, (2016): 141-160. <https://doi.org/10.19060/gav.321006>

----- . *Tanzimat Dönemi Türkçe Mizah Dergilerinin “Mizah”ı Tanımlama Biçimleri (1870-1877)*, *Alay Kitabı* içinde, Editör: Emine Gürsoy Naskali, 23-59. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

Gökhan DEMİRKOL

-----."Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877)," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 64, (2019): 313-335. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3874>

Düstur. Tertip 1, Cilt 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289.

Düstur. Tertip 1, Cilt 3, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Girgin, Atilla. *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001).

Hayal, İ.B.B Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS0787.

Huyugüzel, Faruk. *1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996.

-----.*İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

-----.*İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004.

İnuğur, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları, 2005.

Kara Sinan, İ.B.B Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS1903.

Kayaoğlu, Hülya Dilek. *Süreli Yayınların Yönetimi*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.

Korkmaz, Ali. "Yazılı Basında Kurum Kimliğinin Oluşturulması Sürecinde Kurum Kimliği Stratejisinin Belirlenmesi," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, (2007): 385-391.

Mildanoğlu, Zakarya. "İzmir'de Ermenice Basın ve Yayın," *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri içinde*, Derleyen: Zakarya Mildanoğlu, 181-220. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017.

İzmir’de İkame Bir Türkçe Mizah Dergisi: İlâve-i İntibah (1875)

-----. “İzmirli Bazı Tanınmış Ermeniler,” İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri içinde, Derleyen: Zakarya Mildanoğlu, 237-248. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017.

Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Pamukciyan, Kevork. *Biyografileriyle Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003.

Serçe, Erkan. *İzmir’de Kitapçılık 1839-1928*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.

Sevinçli, Efdal. *İzmir Basın Tarihi Gazeteler, Dergiler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2019.

Til, Enis Tahsin. *Gazeteler ve Gazeteciler*. Hazırlayan: İbrahim Şahin, Ankara: Cümle Yayınları, 2015.

Varlık, Bülent. “Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* içinde, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 99-102.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
205-235

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini ve Davranışsal Sonuçların Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

A Research on Determining Customer Satisfaction and Behavioral Outcomes in Virtual Market Shopping Experience

Berrin Arzu EREN^(*)

Öz

Müşteri deneyimi müşterilerin işletmeye yönelik olumlu tutum ve davranışlar geliştirmesinin temelini oluşturmaktadır. Sanal market alışveriş deneyimi de günümüzde online müşteri deneyiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Müşteri deneyimi pandemi sürecinde tüketicilerin değişen ihtiyaç ve beklentileri ile birlikte gerek tüketici davranışlarını, gerekse harcama alışkanlıklarını belirlemede önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Bu noktada çalışmanın amacı, tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimini, bu deneyimi etkileyen unsurlar kapsamında ortaya koymak ve sanal market alışveriş deneyiminin müşteri tatminine etkisini belirlemektir. Ayrıca çalışma kapsamında müşteri tatmininin sanal market alışverişine yönelik tekrarlayan satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim davranışına etkisinin de ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda kolayda örnekleme yöntemi ile online anket kullanılarak 378 katılımcıdan toplanan veriye Yapısal Eşitlik Modellemesi uygulanmıştır. Çalışma bulguları sanal market alışveriş deneyiminin marka deneyimi boyutunun toplam

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 27.01.2021

Kabul Tarihi: 05.05.2021

(*) Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, berrinarzu.eren@ufuk.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0839-5302>

Not: Bu çalışma 16-18 Ocak 2021 tarihleri arasında düzenlenen UYSAD 6. Sosyal Bilimler kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

Berrin Arzu EREN

alışveriş deneyimi üzerindeki etkisini ortaya koyarken toplam alışveriş deneyiminin de müşteri tatmini üzerindeki olumlu etkisine işaret etmektedir. Ayrıca çalışma bulguları, sanal market alışverişine yönelik müşteri tatmininin, müşterilerin tekrarlayan satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim davranışı üzerinde de olumlu etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Market Alışveriş Deneyimi, Müşteri Tatmini, Tekrarlayan Satın Alma Niyeti, Ağızdan Ağıza İletişim.

Abstract

Customer experience forms the basis for customers to develop positive attitudes and behaviors towards the business. The virtual market shopping experience is also an important part of the online customer experience today. Customer experience continues to be an important factor in determining both consumer behavior and spending habits, along with the changing needs and expectations of consumers during the pandemic process. At this point, the study aims to reveal the virtual market shopping experience of consumers within the scope of the factors that affect this experience and to determine the effect of the virtual market shopping experience on customer satisfaction. In addition, within the scope of the study, it is aimed to reveal the effect of customer satisfaction on repetitive purchasing and word-of-mouth communication behaviors for online market shopping. For these purposes, the data collected from 417 participants using the online questionnaire with a convenience sampling method Structural Equation Modelling was applied to the data. While the findings of the study reveal the effect of the brand experience dimension of the virtual grocery shopping experience on the total shopping experience, they also point to the positive effect of the total shopping experience on customer satisfaction. In addition, the study findings show that customer satisfaction regarding virtual market shopping has a positive effect on customers' repetitive purchasing intention and word-of-mouth behavior.

Keywords: Virtual Grocery Shopping Experience, Customer Satisfaction, Repurchase Intentions, Word of Mouth.

Giriş

Son yıllarda internet gerek tüketiciler gerekse işletmeler için bilgi edinmenin yanı sıra deneyim yaratma ve deneyim paylaşımı için de önemli bir araç haline gelmiştir. Geçmişte hayal bile edilemeyecek pek çok işlem

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

web sayfaları ya da sanal uygulamalar aracılığı ile işletmeler tarafından müşterilerin hizmetine sunulmaktadır. Online olarak sunulan bu hizmetler müşterilere çeşitli kolaylıklar yaratmasının yanı sıra işletmelere de düşük maliyet, direkt ve çoklu müşteri etkileşimi gibi önemli fırsatlar sunmaktadır.

Halen içinde bulunduğumuz pandemi süreci tüketicilerin değişen öncelik ve ihtiyaçları doğrultusunda davranışlarının ve harcama alışkanlıklarının yeniden şekillenmesinde en önemli unsurlardan biridir. Geçmiş yıllarda da özellikle fiziksel çabadan kaçınan ve zamandan tasarruf etmeye ihtiyaç duyan tüketiciler tarafından tercih edilen sanal market alışveriş uygulamaları 2020 yılı pandemi sürecinde sıklıkla kullanılan ve yeni kullanıcılara da ulaşan uygulamalardan biridir.¹ Pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki üç ay (16 Mart-31 Mayıs 2020) kıyaslandığında Türkiye’de tüketicilerin seyahat ve konaklama (-%82), yeme içme (-%76), giyim (-%66) ve akaryakıt (-%36) gibi harcamalarında ciddi bir azalış gözlemlenirken market harcamalarında %14’lük önemli bir artış yaşanmıştır.² Bununla birlikte yapılan her üç alışverişten biri de online uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve Mart-Nisan 2020 aylarında 5 milyon adet kart online alışverişlerde ilk kez kullanılmıştır.³ Bu veriler tüketicilerin sanal market alışverişlerini de kapsayacak şekilde online alışveriş deneyim sıklığının arttığını ve yeni kullanıcıların da bu deneyime katıldığını önemli bir göstergesidir. Benzer şekilde Amerika’da pandemi sürecinde sanal market alışverişini yapanların %28’i sanal market alışverişini

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

¹ Torben Hansen, “Determinants of Consumers’ Repeat Online Buying of Groceries,” *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research* 16, no. 1 (2006): 95.

² Yapı Kredi Bankası, erişim 10 Kasım 2020, https://www.yapikredi.com.tr/medium/file/yapi-kredi-alisveris-aliskanliklarindaki-degisim-verilerini-acikladi_61250/download

³ Bankalararası Kart Merkezi, erişim 10 Kasım 2020, https://www.yapikredi.com.tr/medium/file/yapi-kredi-alisveris-aliskanliklarindaki-degisim-verilerini-acikladi_61250/download

Berrin Arzu EREN

ilk kez bu süreçte deneyimlemişlerdir.⁴ Yine bir diğer araştırma sonucu Amerika'da Mart 2020 döneminde sanal market alışverişi yapan hane sayının 2019 Ağustos ile kıyaslandığında %145,3 arttığını göstermektedir.⁵

Geçmişte belirli işletmeler tarafından sınırlı bölgelerde tüketiciye hizmet sunan sanal market uygulamaları, bugün ülke genelinde ve artan işletme çeşitliliği ile tüketici ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaya çalışmaktadır. İşletmeler sanal market uygulamaları aracılığıyla satın alınan ürünlerin eve tesliminin yanı sıra pandemi sürecinde yaşanabilecek olası teslimat gecikmelerinden etkilenmek istemeyen ya da eve teslim edilmesini istemeyen müşteriler için ayrıca mağazada teslimat uygulamasını da hayata geçirerek daha kısa sürede daha çok müşteriye hizmet ulaştırmaya başlamıştır. Sanal market alışveriş deneyimi, günümüzde online müşteri deneyiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu çoklu kanal hizmeti beraberinde müşteri davranışlarının karmaşıklığı açısından birtakım zorlukları da gündeme getirmektedir.⁶ Bu noktada gerek müşteri deneyimini şekillendiren unsurların gerekse müşteri deneyiminin sonuçlarının birlikte tartışılması önem kazanmaktadır. Bu nedenle araştırma online alışveriş deneyimini etkileyen unsurları belirlemeyi, online alışveriş deneyiminin müşteri tatminine etkisini ve müşteri tatmininin de olumlu davranışsal sonuçlara etkisini ortaya koymak amacıyla sanal market alışverişi konusu üzerine tasarlanmıştır.

---

⁴ Acosta, "Acosta Analyzes Evolution of US Shopper Behavior Amid Growing Threat of COVID-19", erişim 20 Kasım 2020, <https://www.acosta.com/news/acosta-analyzes-evolution-of-us-shopper-behavior-amid-growing-threat-of-covid-19>

⁵ BrickMeets Click, "Tracking Online Grocery's Growth", erişim 12 Aralık 2020, <https://www.brickmeetsclick.com/tracking-online-grocery-s-growth->

⁶ Umut Konus, Peter C.Verhoef ve Scott A.Neslin, "Multichannel Shopper Segments and Their Covariates," *Journal of Retailing* 84, no. 4 (2008): 399.

Kavramsal Çerçeve ve Hipotez Geliştirme: Müşteri Deneyimi ve Online Alışveriş Deneyimi

İşletmelerin müşterileriyle olan gelecek ilişkisini belirlemede en önemli kavramlardan biri olan müşteri deneyimi, müşterilerin bir işletmeyle doğrudan veya dolaylı temasına yönelik içsel ve subjektif yanıtı olarak tanımlanmaktadır.⁷ Günümüzde müşteri deneyimi farklı kanallardan gerçekleşmekte, bu sayede perakendeci işletmelere çok daha fazla sayıda müşteriye ulaşma fırsatı sunmaktadır. Online müşteri deneyimi de tıpkı müşteri deneyimi kavramı gibi psikolojik ve bilişsel bir süreç olup tek bir deneyim yerine çoklu karşılaşmalarla oluşmaktadır. Online müşteri deneyimi, müşterilerin perakendecinin web sitesine yönelik öznel bir yanıtı olup psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır.⁸ Bu noktada online müşteri deneyimi, yüz yüze müşteri deneyiminden düşük kişiler arası etkileşim, yoğun ve kolay bilgi edinimi, etkileşim zamanı ve yerinin müşteri tarafından belirlenebilmesi ve marka sunumunun görsel-işitsel olarak müşteriye sunulması gibi özelliklerle farklılaşmaktadır.⁹ Bununla birlikte tüketicilerin internet aracılığıyla olan etkileşimleri, işletme-müşteri ilişkisi içindeki güç dengesini değiştirerek daha güçlü ve proaktif müşteri kitlesi yaratmaya da belirgin bir katkı sunmaktadır.¹⁰

Sanal market alışverişinin fiziksel çaba gerektirmemesi, bireyler arası fiziksel ve sosyal etkileşimi minimum seviyede tutması, zamandan

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

⁷ Christopher Meyer ve Alan Schwager, "Understanding Customer Experience," *Harvard Business Review* 85 (2007): 117.

⁸ Susan Rose vd., "Online Customer Experience in E-Retailing: An Empirical Model of Antecedents and Outcomes," *Journal of Retailing* 88, no. 2 (2012): 309.

⁹ Susan Rose, Neil Hair ve Moira Clark, "Online Customer Experience: A Review of the Business-to-Consumer Online Purchase Context," *International Journal of Management Reviews* 13 (2011): 26-27.

¹⁰ Michael Moynagh ve Richard Worsley, "Tomorrow's Consumer – the Shifting Balance of Power," *Journal of Consumer Behaviour* 1, (2002): 298-299.

Berrin Arzu EREN

tasarruf sağlması gibi önemli avantajlarının yanı sıra tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimine ilişkin birtakım çekince ve endişeleri de bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar tüketicilerin, sanal market alışverişine yönelik işlemlerin ve sürecin karmaşıklığı, ürünlerin kalitesi, teslimat ücretleri, kupon kullanamama ve promosyonlardan yararlanamama (mağazada daha iyi fiyatlar) ve yapılan işlemlerin güvenliği ve mahremiyeti ile ilgili endişeler taşıdığını göstermektedir.¹¹ Bu noktada web sitesi düzeni, gezinme kolaylığı, ürün seçimi, gizlilik, müşteri hizmetleri, ürün kalitesi ve zamanında teslimat gibi unsurlar müşterilerin sanal market alışveriş deneyiminin önemli bölümünü oluşturmaktadır.¹² Alan yazın incelendiğinde online alışveriş deneyimini etkileyen unsurların web sitesi tasarımı, ürün özellikleri, teslimat ve markaya ilişkin tüketicilerin yaşadığı deneyim üzerine odaklandığı görülmektedir.¹³ Bu bağlamda takip eden bölümlerde sanal market alışveriş deneyimini etkileyen unsurlar ve bu deneyimin müşteri tatminine etkisi, geçmiş araştırmalar ışığında oluşturulan hipotezler ile açıklanmaktadır.

¹¹ Peter C. Verhoef ve Fred Langerak, "Possible Determinants of Consumers' Adoption of Electronic Grocery Shopping in The Netherlands," *Journal of Retailing and Consumer Services* 8, no. 5 (2001): 276-277; Martyn Roberts, Xianzhong M. Xu, ve Nekataros Mettos, "Internet Shopping: The Supermarket Model and Customer Perceptions," *Journal of Electronic Commerce in Organizations* 1, no. 2 (2003): 34-35; Kim Ramus ve Niels Asger Nielsen, "Online Grocery Retailing: What Do Consumers Think," *Internet Research*, 15, sayı: 3 (2005): 336.

¹² Mary Wolfenbarger ve Mary C. Gilly, "EtailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality," *Journal of Retailing*, 79, no. 3 (2003): 184.

¹³ J. Josko Brakus, Bernd H. Schmitt ve Lia Zarantonello, "Brand Experience: What is It? How is It Measured? Does it Affect Loyalty?" *Journal of Marketing* 73, sayı: 3 (2009): 53-59; Reema Singh ve Magnus Söderlund, "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," *European Journal of Marketing* 54, no. 10 (2019): 2422.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Web Sitesi Deneyimi

Gerçekte web sitesi deneyimine ilişkin kalitenin belirlenmesi online müşteri deneyiminin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.¹⁴ Çünkü web sitesinin tüketici beklentilerini karşılması ve kullanımının kolaylığı tüketicinin satın aldığı hizmete ilişkin değerlendirmesinde ve toplam alışveriş deneyiminin şekillenmesinde önemlidir.¹⁵ Yapılan araştırmalar, sanal market alışverişini yapan tüketicilerin uygulama içinde ya da web sitesi içinde gezinme ve ürün aramayı kolaylaştıran, ürünlerin uygun şekilde sergilenmesini sağlayan ve kişisel bilgilerini güvende tutan web sitelerine/ uygulamalarına sahip olmalarını beklediklerini göstermektedir.¹⁶ Bu bağlamda online tüketiciler için perakendeci işletmenin web sitesinin/ uygulamasının kullanışlı ve güvenilir olması tüketicilerin satın alma kararlarında ve yaşadıkları deneyimi şekillendirmede önemlidir.¹⁷ Bununla birlikte sanal market uygulamasının/web sitesinin kullanışlı olması ve kolay ürün bulmaya yönelik tasarlanmasının müşteri deneyimini etkilediğine işaret eden araştırmalar da bulunmaktadır.¹⁸ Mevcut alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₁. *Müşterilerin sanal market web sitesinin/uygulamasının tasarımına yönelik algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.*

¹⁴ Rose vd. "Online Customer Experience: A Review of the Business-to-Consumer Online Purchase Context," 29-31.

¹⁵ Graeme McLean ve A. Wilson, "Evolving the Online Customer Experience is There A Role for Online Customer Support?" *Computers in Human Behavior* 60, (2016): 604.

¹⁶ Wolfenbarger ve Gilly, "EtailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality," 185.

¹⁷ Sing ve Söderlund, "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," 2422-2424.

¹⁸ Rose vd. "Online Customer Experience: A Review of the Business-to-Consumer Online Purchase Context," 29-31.

Ürün Deneyimi

Tüketiciler, sanal market alışverişlerinde ürünleri tazelik, ürün çeşitliliği ve stok yetersizliğinde uygun ikame ürünleri seçebilme olanakları açısından değerlendirmektedirler. Bu bağlamda satın alınması planlanan ürünlerin, markette görerek, dokunarak alınabilecek ürünlerle benzer kalitede olmayacağına ilişkin endişelerin sanal market alışverişlerinde tüketicilerin yaşayabileceği en önemli endişelerden biri olduğu düşünülmektedir. Ancak özellikle ambalajlı ürünlerde belirli standartların korunması bu endişeleri azaltmaktadır.¹⁹ Ürünlerin tüketiciler tarafından istenildiği şekilde seçilememesi perakendecilerin sunduğu ürünler hakkında endişeye yol açtığından satın alma sürecinde ürüne ilişkin yaşanan deneyim, tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.²⁰ Sanal market alışverişlerinde tüketicilerin ürün çeşitlerine ve ürüne ilişkin alternatiflere ulaşabilmeleri ve bunları seçebilmeleri tüketicilerin sanal market alışverişlerini olumlu yönde etkilemektedir.²¹ İlgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₂. Müşterilerin sanal market alışverişlerinde satın aldıkları ürüne ilişkin algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.

Teslimat Deneyimi

Yoğun hayat temposuna sahip tüketicilerin bulunduğu fiziksel ortamdan uzaklaşmadan alışveriş yapabilmeleri ve satın aldığı ürünlerin istedikleri yere teslim edilmesi sanal market alışveriş seçeneğinin temel

¹⁹ Kenneth K. Boyer, Markham Frohlich ve G.Tomas M.Hult, *Extending the Supply Chain: How Cutting-Edge Companies Bridge the Critical Last Mile into Customers' Homes* (New York: American Management Association, 2005).

²⁰ Sing ve Söderlund, "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," 2422-2423.

²¹ Kenneth K. Boyer ve G.Tomas M. Hult, "Extending the Supply Chain: Integrating Operations and Marketing in the Online Grocery Industry," *Journal of Operations Management* 23, no. 6 (2005): 646.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

nedenidir. Bununla birlikte pandemi sürecinde tüketicilerin alışveriş ve teslimat sürecinde fiziksel temastan kaçınması ve hızlı sürede ürünlerin kendisine ulaştırılması sanal alışveriş deneyiminde teslimat sürecini daha da önemli hale getirmektedir. Temelde tüketicileri sanal market alışveriş deneyimine yönlendiren önemli etkenler bu deneyimin zamandan ve çabadan tasarruf sağlaması ve sunduğu kolaylıklardır.²² Yapılan araştırmalar sanal alışveriş deneyimleyen tüketicilerin, market alışverişlerini minimum fiziksel ve zihinsel çabayla tamamlamak istediklerine ve makul olan en kısa sürede ürünlerin kendilerine teslim edilmesini beklediklerine işaret etmektedir.²³ Bu noktada tüketiciler için ürünün söz verildiği zamanda ve hasarsız olarak teslim edilmesi ve teslimat için ekstra ödeme yapılmaması, tüketicilerin olumlu bir alışveriş deneyimi yaşamasında etkilidir.²⁴ İlgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₃. Müşterilerin sanal market alışverişlerinde satın aldıkları ürünlerin teslimatına ilişkin algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.

Marka Deneyimi

Marka deneyimi markayla ilgili uyaranların tüketicide uyandırdığı öznel ve içsel tepkiler (duyumlar, duygular ve bilişler) olarak kavramsallaştırılmıştır.²⁵ Sanal alışverişlerde marka deneyimi, ürün ve web sitesi gibi markayla ilgili uyaranlarla etkileşime girdikten sonra tüketicilerin verdiği yanıtların sonucu oluşmaktadır.²⁶ Tüketicilerin

²² Ramus ve Nielsen, "Online Grocery Retailing: What Do Consumers Think," 337.

²³ Wolfenbarger ve Gilly, "EtailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality," 185-187.

²⁴ Sing ve Söderlund, "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," 2422-2424.

²⁵ Brakus vd., "Brand Experience: What is It? How is It Measured? Does it Affect Loyalty?" 53-55.

²⁶ Sing ve Söderlund, "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," 2422-2424.

markalarla güçlü, anlamlı ve duygusal ilişkiler geliştirmesinin tüketicilerin ilgili markaya ilişkin alışveriş deneyimlerinde ve sonrasında markaya ilişkin tutum ve davranışlarında önemli bir unsurdur.²⁷ Günümüzde pek çok müşteri için toplam alışveriş deneyimi ürünün nitelikleri, alışverişin yapıldığı platform ve teslimat beklentilerinin karşılanmasının da ötesini ifade etmektedir. Tüketiciler alışveriş yaparken genel deneyimi yalnızca arzu edirlilik kriterleriyle eşleştirmekle kalmayıp aynı zamanda markayla ilgili uyaranlarla da karşılaştırmaktadırlar.²⁸ İşletmeler de bu çabalarının karşılığı olarak alışveriş deneyiminin tüketicide “duygu ve eğlence” gibi tepkiler uyandırmasını istemektedirler.²⁹ Sanal market alışverişlerinde de tüketicilerin toplam deneyimi, bu tüketicilerin markayla olan deneyimlerine verdiği duygusal tepkileri de çağrıştırmaktadır.³⁰ Bu bağlamda ilgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₄. *Müşterilerin sanal market alışverişlerinde marka deneyimine ilişkin algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.*

Müşteri Tatmini

Müşteri tatmini “tüketici deneyimine ilişkin onaylanmamış beklentileri çevreleyen duyguların tüketicinin önceki duygularıyla birleştiğinde ortaya

²⁷ Bernd H. Schmitt, J.Joško Brakus ve Lia Zarantonello, “From Experiential Psychology to Consumer Experience,” *Journal of Consumer Psychology*, 25, no. 1 (2015): 168-170.

²⁸ Michela Addis ve Morris B. Holbrook, “On the Conceptual Link between Mass Customization and Experiential Consumption: An Explosion of Subjectivity,” *Journal of Consumer Behaviour*, 1, no. 1 (2001): 52-53.

²⁹ Morris B. Holbrook ve Elizabeth C. Hirschman, “The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun,” *Journal of Consumer Research* 9, no. 2 (1982): 132.

³⁰ Sing ve Söderlund, “Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping,” 2422-2424.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

çıkan psikolojik durum olarak” tanımlanmaktadır.³¹ Tatmin, müşterilerin ürün ya da hizmete yönelik satın alma sonrası değerlendirmesidir.³² Tatmin müşteriler yaratmak, işletmelerin önemli hedeflerinden biri olup müşteri tatmini işletmenin hedefine ulaşması sayesinde elde ettiği olumlu sonuçları yansıtmaktadır.³³ Müşteriler kendilerine sunulan hizmet beklentilerini aştığında tatmin noktasına ulaşmaktadırlar. E-tatmin ise müşterilerin önceki online alışveriş deneyimlerinden tatmin olmasını ifade etmektedir.³⁴ Tüketicilerin online alışverişlerinin ulaştığı sıklık ve hacim düşünüldüğünde e-tatmin kavramı daha da önemli hale gelmektedir.

Müşterilerin işletmeyle yaşadığı geçmiş deneyimler, tıpkı çevrimdışı müşteri-işletme karşılaşmalarında olduğu gibi, online müşteri-işletme karşılaşmalarında da müşterilerin gelecek davranışını şekillendirme açısından önemlidir.³⁵ Online alışverişe ilişkin müşteri tatmini, müşterilerin alışveriş esnasında yaşadığı deneyime bağlı şekillenmektedir.³⁶ Bu noktada

³¹ Richard L.Oliver, “Measurement and Evaluation of Satisfaction Process in Retailer Selling,” *Journal of Retailing* 57, (1981): 26.

³² H. Keith Hunt, “CS/D-Overview and Future Directions,” *Conceptualization and Measurement of Consumer Satisfaction and Dissatisfaction* içinde, ed. H. K. Hunt (Cambridge, Massachusetts: Marketing Science Institute, 1977).

³³ Richard P. Bagozzi, Utpal M. Dholakia ve Sumon Basuroy, “How Effortful Decisions Get Enacted: The Motivating Role of Decision Processes, Desires, and Anticipated Emotions,” *Journal of Behavioral Decision Making*. *Journal of Behaviour Decision Making* 16, (1996): 274-277.

³⁴ Rolph E. Anderson ve Srimi S.Srinivasan, “E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework,” *Psychology and Marketing* 20, no. 2 (2003): 125.

³⁵ Kwek Choon Ling, LauTeck Cahi ve Tan Hoi Piew, “The Effects of Shopping Orientations, Online Trust, and Prior Online Purchase Experience towards Customers’ *Online Purchase Intention*,” *International Business Research* 3, no. 3 (2010): 67.

³⁶ Joe Ilsever, Dianne Cyr ve Michael Parent, “Extending Models of Flow and E-Loyalty,” *Journal of Information Science and Technology* 4, sayı: 2 (2007): 8; Donnavieve N. Smith ve K. Sivakumar, “Flow and Internet Shopping Behavior: A Conceptual Model and Research Propositions,” *Journal of Business Research* 57, no. 10 (2004): 1202-1204.

Berrin Arzu EREN

tüketicilerin perakendeci işletmeyle yaşadığı online alışveriş deneyimine ilişkin olumlu algıları, müşteri tatminini olumlu yönde etkilemektedir.³⁷ Perakendecinin sunduğu online alışveriş deneyiminin boyutu, müşteri tatmininin temelini oluşturmaktadır.³⁸ Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₅. Müşterilerin sanal market alışveriş deneyimine ilişkin algıları, müşteri tatminini olumlu yönde etkilemektedir.

Tekrarlayan Satın Alma Niyeti

Tekrarlayan satın alma niyeti, müşterilerin aynı işletmeyle ilgili geçmiş olumlu deneyimlerine dayanarak işletmenin ürünlerini yeniden satın alma sürecidir.³⁹ Online platformlarda tekrarlayan satın alma müşteri tatmininin sonucu olarak, online hizmet kanalının belirli bir perakendeciden satın almak için yeniden kullanılması olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰ Bununla birlikte işletmelerin müşterilerine yaşattığı olumlu deneyimler aracılığıyla yarattığı tatmin, müşterilerin tekrarlayan satın alma niyetlerini olumlu şekilde etkilemektedir.⁴¹ Gerçekte perakendecinin sunduğu online alışveriş deneyimine ilişkin müşteri tatmini, tekrarlayan satın alma niyeti

³⁷ Rose vd. "Online Customer," 314.

³⁸ Mohamed Khalifa ve Vanessa Liu, "Online Consumer Retention: Contingent Effects of Online Shopping Habit and Online Shopping Experience," *European Journal of Information Systems*, 16, sayı: 6 (2007): 787.

³⁹ Ruth N. Bolton, Praween Kannan ve Matthew Bramlett, "Implications of Loyalty Program Membership and Service Experiences for Customer Retention and Value," *Journal of the Academy of Marketing Science* 28, sayı: 1 (2000): 96-97.

⁴⁰ Khalifa ve Liu, "Online Consumer Retention: Contingent Effects of Online Shopping Habit and Online Shopping Experience," 782.

⁴¹ Rose vd., "Online Customer Experience: A Review of the Business-to-Consumer Online Purchase Context," 314-315.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

ve müşterilerin olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışını şekillendirmenin temelini oluşturmaktadır.⁴²

Müşterilerin bir ürüne sürekli ilgi göstermesi ve gelecekte de o ürünü satın alma niyetine sahip olması tatmin edici bir satın almanın sonucunu yansıtmaktadır.⁴³ Müşteri tatmini, tekrarlayan satın alma niyetinde doğrudan bir etkiye sahip olup geçmiş araştırma sonuçları da bu ilişkinin varlığını desteklemektedir.⁴⁴ Ayrıca satın almalara yönelik müşteri tatmini arttıkça müşterilerin tekrarlayan satın alma niyetleri de artmaktadır.⁴⁵ İlgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₆. Sanal market alışveriş deneyimine ilişkin müşteri tatmini, müşterilerin tekrarlayan satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.

Ağızdan Ağıza İletişim

Müşteriler, özellikle karmaşık ürünlerde tedarikçilerini ya da satıcıları değerlendirmek ve bu sayede diğer kişileri yönlendirmek amacıyla olumlu ya da olumsuz şekilde ağızdan ağıza iletişimi (WOM-word of mouth) kullanmaktadırlar. Ağızdan ağıza iletişim ürün ya da tedarikçinin performansının sözlü biçimde değerlendirilmesidir.⁴⁶ Özellikle de online

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

⁴² Khalifa ve Liu, "Online Consumer Retention: Contingent Effects of Online Shopping Habit and Online Shopping Experience," 782-783.

⁴³ Richard L. Oliver, "A Conceptual Model of Service Quality and Service Satisfaction: Compatible Goals, Different Concepts," *Advances in Services Marketing and Management* 2, (1993): 66-68.

⁴⁴ Khalifa ve Liu, "Online Consumer Retention: Contingent Effects of Online Shopping Habit and Online Shopping Experience," 787-788; Rose vd. "Online Customer Experience in E-Retailing: An Empirical Model of Antecedents and Outcomes," 314-315.

⁴⁵ Eugene W. Anderson ve Eugene W. Sullivan, "The Antecedents and Consequences of Customer Satisfaction for Firms," *Marketing Science* 12, no. 2, Spring (1993): 134-135; Claes Fornell, "A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience," *Journal of Marketing* 56, no. 1, January (1992): 17.

⁴⁶ Francis Buttle "Word of Mouth: Understanding and Managing Referral Marketing," *Journal of Strategic Management* 6, sayı: 3 (1998): 242-243.

Berrin Arzu EREN

alışverişler sonucunda müşteriler geri bildirimlerini de yine online kanallar aracılığıyla yapmaktadırlar. İnternet aracılığıyla çok sayıda kişi ve kuruma sunulan ve bir ürün veya işletme hakkında potansiyel, gerçek veya eski müşteriler tarafından yapılan olumlu veya olumsuz yorumlar elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-WOM) olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷

Online alışverişlerde müşterilerin ürün ya da işletmeye yönelik olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışının temeli müşteri tatminine dayanmaktadır.⁴⁸ Müşterilerin bir satın alma sonucunda tatmin olduklarında satın aldıkları ürün ya da satıcı işletmeye yönelik yakınlarına ve çevresindeki kişilere olumlu geri bildirimde bulunmaları beklenmektedir.⁴⁹ Müşteriler satın alma sonrası tatmin seviyesine ulaştıklarında ürün ya da hizmeti çevrelerine tavsiye etmektedirler.⁵⁰ Bu noktada satın aldığı ürün deneyimine ilişkin algısı yüksek olan ve satın aldığı hizmetten tatmin olan müşteriler çevresine olumlu geri bildirimde bulunmakta, hatta çevresini de o işletmenin ürünlerini deneyimlemeye yöneltmektedir.⁵¹ Yapılan araştırmalar ağızdan ağıza iletişim ile müşteri tatmini arasında doğrusal bir

⁴⁷ Thorsten Hennig-Thurau, Kevin P. Gwinner, Gianfranco Walsh ve Dwayne Gremler, "Electronic Word-Of-Mouth via Consumer-Opinion Platforms: What Motivates Consumers to Articulate Themselves on the Internet?" *Journal of Interactive Marketing* 18, no. 1 (2004): 39.

⁴⁸ Norizan M. Kassim ve Nor Asiah Abdullah, "Customer Loyalty in e-Commerce Settings: An Empirical Study," *Electronic Markets* 18, no. 3 (2008): 276-279.

⁴⁹ Ananthanarayanan Parasuraman, Valarie A. Zeithaml ve Leonard L. Berry, "SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality," *Journal of Retailing*, 64, no. 1 (1988): 34-35.

⁵⁰ Valarie A. Zeithaml, Leonard L. Berry ve Ananthanarayana Parasuraman, "The Behavioral Consequences of Service Quality," *Journal of Marketing* 60, no. 2 (1996): 34-35.

⁵¹ Christopher Lovelock, Sandra Vandermerwe ve Barbara Lewis, *Services Marketing: A European Perspective* (N.J.: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1996).

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

ilişki bulunduğuna işaret etmektedir.⁵² Bu bağlamda geçmiş araştırmalara dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₇. Sanal market alışveriş deneyimine ilişkin müşteri tatmini, müşterilerin ağızdan ağıza iletişim davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırma Yöntemi, Araştırmanın Amacı

Müşteri deneyimi müşterilerin işletmeye yönelik olumlu tutum ve davranışlar geliştirmesinin temelini oluşturmaktadır. Sanal market alışveriş deneyimi de günümüzde online müşteri deneyiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte müşteri deneyimi, pandemi sürecinde tüketicilerin değişen ihtiyaç ve beklentileriyle birlikte gerek tüketici davranışlarını gerekse harcama alışkanlıklarını belirlemede önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Bu noktada çalışmanın amacı, tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimini, bu deneyimi etkileyen unsurlar kapsamında ortaya koymak ve sanal market alışveriş deneyiminin müşteri tatminine etkisini belirlemektir. Ayrıca araştırma kapsamında müşteri tatmininin sanal market alışverişine yönelik tekrarlayan satın alma ve ağızdan ağıza iletişim davranışlarına etkisinin de ortaya konması amaçlanmaktadır.

Araştırma Modeli ve Ölçekler

Araştırmada kullanılan ölçek ifadeleri daha önceden geçerliliği ve güvenilirliği sınanmış ölçeklerden oluşmakta olup ölçekler ankete dâhil edilmeden önce İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce çevirilerinin karşılığı ve bu karşılıkların anlam bütünlüğü konusunda alan uzmanı akademisyenlerden uygunluk alınmıştır. Ankette yer alan ölçeklerden web sitesi deneyimi ölçeği (6 ifade) Wolfinbarger ve Gilly çalışmasından

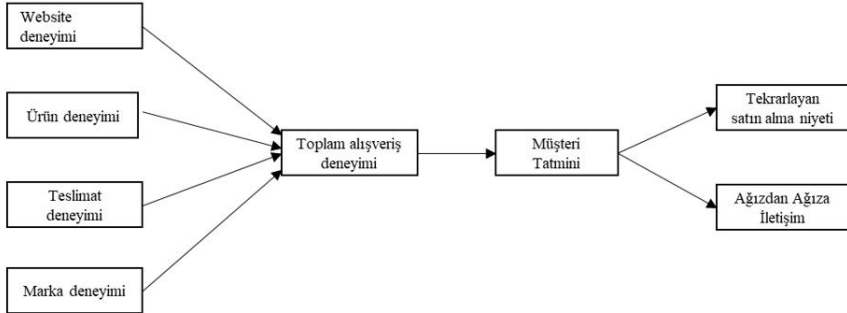
⁵² Karen Maru File, Dianne Cermak ve Russ Alan Prince, “Word-of-Mouth Effects in Professional Services Behaviour,” *The Services Industries Journal* 14, no. 3 (1994): 302-304.

Berrin Arzu EREN

alınmıştır.⁵³ Ürün deneyimi (6 ifade) ve teslimat deneyimi (5 ifade) ölçekleri Boyer ve Hult çalışmasından alınmıştır.⁵⁴ Marka deneyimi ölçeği (5 ifade) Brakus vd. çalışmasından alınmıştır.⁵⁵ Alışveriş deneyimi ölçeği (3 ifade) Pine ve Gilmore çalışmasından alınmıştır.⁵⁶ Müşteri tatmini ölçeği (3 ifade) Fornell çalışmasından alınmıştır.⁵⁷ Tekrarlayan satın alma niyeti (3 ifade) ve ağızdan ağıza iletişim (3 ifade) ölçekleri Zeithaml vd. çalışmasından alınmıştır.⁵⁸

Alan yazın incelemesine dayanarak hazırlanan araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

⁵³ Wolfinbarger ve Gilly, “EtailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality,” 191.

⁵⁴ Boyer ve Hult, “Extending the Supply Chain: Integrating Operations and Marketing in the Online Grocery Industry,” 659.

⁵⁵ Brakus vd., “Brand Experience: What is It? How is It Measured? Does it Affect Loyalty?” 60.

⁵⁶ B. Joseph Pine ve James H. Gilmore, “The Experience Economy: Past, Present and Future,” *Handbook on The Experience Economy*, (2013): 24-26.

⁵⁷ Fornell, “A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience,” 13-14.

⁵⁸ Zeithaml vd., “The Behavioral Consequences of Service Quality,” 38.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Veri toplama Yöntemi ve Örneklem

Araştırma nicel araştırma olup veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemiyle online olarak uygulanan anket çalışması, Kasım-Aralık 2020 döneminde yürütölmüştür. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların sanal market alışverişi deneyimine yönelik ifadeler, anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik bilgilerine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Ankette yer alan ifadeler 5’li Likert yöntemiyle ölçömlenmiştir (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum). Pandemi sürecinin de etkisiyle anket Google anket aracılığıyla sosyal medya ve sosyal ağlar kullanılarak katılımcılara ulaştırılmıştır.

Araştırmanın evrenini son bir yılda sanal market alışverişi deneyimleyen 18 yaş üstü bireyler oluşurmaktadır. Anket içerisinde toplam 36 adet likert tipi ölçek ifadesi olduğundan örneklem sayısının da minimum ölçek ifadesinin on katı olması gerektiği bilinmektedir.⁵⁹ Araştırmaya 417 kişi katılmış olup veride 39 hatalı anket uygulaması tespit edilmiştir. Son durumda veri seti, 378 katılımcıyı içermektedir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’e göre katılımcıların %55,6’sı kadın, %24,3’ü 36-45 yaş aralığında, %61,9’u lisans düzeyinde eğitime sahip ve %28,4’ü 3.001-6.000 TL arası gelire sahiptir. Katılımcıların %31,7’si on beş günde bir sanal marketten alışveriş yaparken pandemi öncesinde katılımcıların %30,2’si üç ayda bir sanal marketten alışveriş yapmakta, %45’i ise “Getir” sanal market uygulamasını kullanmaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

59 şener Büyüköztürk, “Anket Geliştirme,” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 3, sayı: 2 (2005): 134-136.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri (n=378)

Sanal market alışveriş sıklığı			En çok kullanılan sanal market uygulaması			Pandemi öncesi sanal alışveriş sıklığı		
	F	%		F	%		f	%
<i>Haftada 1</i>	70	18,5	<i>Migros</i>	63	16,7	<i>Hiç</i>	108	28,6
<i>Onbeşte 1</i>	120	31,7	<i>Getir</i>	171	45,2	<i>Haftada 1</i>	30	7,9
<i>Ayda 1</i>	11	29,4	<i>Carrefour</i>	15	4,0	<i>Onbeşte 1</i>	51	13,5
<i>Üç Ayda 1</i>	42	11,1	<i>A101</i>	27	7,1	<i>Ayda 1</i>	75	19,8
<i>Yilda 1</i>	35	9,3	<i>İstegelsin</i>	9	2,4	<i>Üç Ayda 1</i>	114	30,2
			<i>Diğer</i>	93	24,6	<i>Yilda 1</i>	0	0,0

Yaş			Eğitim		
	F	%		F	%
18-24	19	5,0	<i>İlköğretim</i>	6	1,6
25-35	62	16,3	<i>Lise</i>	63	16,7
36-45	92	24,3	<i>Yüksekokul</i>	66	17,5
46-55	75	19,9	<i>Lisans</i>	234	61,9
56-65	69	18,3	<i>Lisansüstü</i>	9	2,4
>65	61	16,2			

Gelir			Cinsiyet		
	f	%		f	%
0-3.000	42	11,1	<i>Kadın</i>	210	55,6
3.001-6.000	107	28,4	<i>Erkek</i>	168	44,4
6.001-10.000	105	27,8			
10.001-15.000	65	17,1			
>15.000	59	15,6			

Bulgular: Betimleyici Analiz, Güvenilirlik ve Geçerlilik, Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Analize öncelikle eksik veri ve uç değer kontrolüyle başlanmış olup herhangi bir uç değer ve eksik veriye rastlanılmadığından, değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerlerine bakılmış ve normallik analizinin yanı sıra çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılarak verinin açıklayıcı faktör analizine uygunluğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında bulunmaktadır ve veriye ilişkin normallik varsayımı sağlanmıştır.⁶⁰ Örneklem yeterliliği ve küresellik (Barlett's Sphericity Test), KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçümü) değerleri incelenmiş olup ulaşılan sonuçlara göre örneklemin yeterli (KMO değeri: 0,50), Barlett Küresellik Testi'nin de anlamlı olduğu görülmüştür ($X^2 = 6225,824, p < 0,001$).⁶¹ Ayrıca, örneklem yeterliliği ölçümleri (MSA) değeri 0,50'nin üzerinde olduğu için analize herhangi bir sorun olmadan devam edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda her ölçek için tek faktörlü bir yapı elde edilmiş olup, değişkenlerin faktör yükleri 0,60'ın üzerinde ve ölçeklerin açıklanan varyanslarının da 0,50'nin üzerinde olduğu görülmüştür. Analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

60 Darren George ve Paul Mallery, *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0. Update* (Boston: Pearson, 2010).

61 Barbara G. Tabachnick ve Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics* (Boston: Pearson/Allyn & Bacon, 2013).

Tablo 2. Çarpıklık, Basıklık, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ve Faktör Yükleri

Ölçek	Ölçek ifadeleri	Çarpıklık	Basıklık	Ortalama	Standart Sapma	Faktör yükleri	KMO
Web deneyimi	wd1	-0.901	-0.566	3.381	1.356	0.883	0,698
	wd2	-0.985	-0.219	3.262	1.261	0.845	
	wd3	-0.754	-0.526	3.373	1.302	0.908	
	wd4	-0.516	-0.809	3.563	1.294	0.934	
	wd5	-0.885	-0.610	3.452	1.319	0.922	
	wd6	-0.631	-0.712	3.492	1.283	0.930	
Ürün deneyimi	üd1	-0.973	-0.142	3.087	1.291	0.860	0,698
	üd2	-1.098	-0.398	3.286	1.356	0.903	
	üd3	-0.719	-0.651	3.556	1.282	0.928	
	üd4	-0.841	-0.347	3.317	1.239	0.906	
	üd5	-0.746	-0.604	3.476	1.271	0.935	
	üd6	-0.473	-0.777	3.524	1.239	0.921	
Teslimat deneyimi	td1	-0.958	-0.538	3.397	1.340	0.915	0,699
	td2	-0.753	-0.637	3.540	1.283	0.931	
	td3	-1.056	-0.417	3.405	1.346	0.914	
	td4	-0.961	-0.531	3.373	1.355	0.820	
	td5	-1.327	0.200	2.794	1.405	0.760	
Marka deneyimi	md1	-1.237	0.140	2.817	1.342	0.922	0,727
	md2	-1.004	0.379	2.571	1.300	0.958	
	md3	-1.008	0.374	2.587	1.311	0.955	
	md4	-1.123	0.410	2.643	1.383	0.960	
	md5	-1.173	0.199	2.817	1.342	0.869	
Toplam alışveriş deneyimi	tad1	-0.757	-0.047	3.095	1.101	0.868	0,702
	tad2	-0.345	-0.544	3.468	1.059	0.763	
	tad3	-0.828	-0.368	3.246	1.146	0.866	

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Müşteri tatmini	mt1	-1.050	-0.535	3.365	1.395	0.943	0,753
	mt2	-1.112	-0.350	3.341	1.352	0.956	
	mt3	-1.155	-0.329	3.190	1.390	0.923	
Tekrarlayan satın alma niyeti	tsn1	-0.511	-0.776	3.595	1.304	0.962	0,741
	tsn2	-0.879	-0.612	3.484	1.384	0.949	
	tsn3	-0.463	-0.756	3.532	1.283	0.919	
Ağızdan ağıza iletişim	aai1	-0.853	-0.590	3.413	1.335	0.964	0,774
	aai2	-0.592	-0.727	3.516	1.326	0.951	
	aai3	-0.847	-0.573	3.476	1.308	0.956	

Bununla birlikte ölçek ifadelerinin kendi arasındaki korelasyon değerlerine bakılmış ve korelasyon değeri 0,70' in üstünde olan ifadeler ölçeklerden çıkarılmıştır. Bu noktada web deneyimi ölçeğinden 3 ifade, ürün deneyimi ölçeğinden 2 ifade, teslimat deneyimi ölçeğinden 3 ifade, marka deneyimi ölçeğinden 3 ifade, toplam deneyim, tatmin, tekrarlayan satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim ölçeklerinden 1'er ifade çıkarılarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)'ne 21 ifadeyle devam edilmiştir. DFA için Lisrel 8.7 programı kullanılmıştır. Hipotez testine geçmeden önce modelin veri ile uyumluluğuna ilişkin uyum değerleri incelenmiş ve elde edilen bu değerler Tablo 3'de gösterilmiştir. Tablo 3'e göre modelin kabul edilebilir uyum değerleri içinde olduğu ve veri setinin ölçme modelini oldukça iyi desteklediği görülmektedir. Bu nedenle ulaşılan değerler istenen düzey aralığında olduğundan veriye herhangi bir ifade silme işlemi veya modifikasyon uygulanmamıştır.

Tablo 3. Uyum İndeksleri

	χ^2/sd	NFI	TLI	CFI	RMSEA
Uyum İndeksleri	2,22	0,967	0,921	0,951	0,075

Araştırmada, ölçeklerin güvenilirliğini ayrı ayrı değerlendirmek için Cronbach α katsayısı kullanılmıştır. Buna göre ölçeklerin güvenilirlikleri 0,733 ile 0,929 arasındadır. Tüm ölçekler için Cronbach α değerlerinin beklenen ölçüt 0,70'den daha büyük olması, ölçeklerin kabul edilebilir güvenilirlik derecesinde olduğuna işaret etmektedir.⁶² Ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin yapılan analiz bulguları da Tablo 4'de gösterilmiştir. Buna göre her bir ölçek için CR (Kompozit Reliability-Kompozit Güvenilirlik) değerleri 0,70'in üzerinde olup 0,882-0,963 değer aralığındadır. Bu değerler, ölçüm modelinin güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir.⁶³ Bu noktada araştırmada kullanılan ölçeklerin yakınsak geçerliliklerinin sağlanması için gereken üç koşulun sağlandığı doğrulanmıştır. Bunlar; değişkenlerin her birinin faktör yüklerinin 0,50'den büyük olması, her bir ölçek için AVE (Average Variance Extracted-Ortalama Artık Varyans) değerinin minimum 0,50 olması ve ölçeklerin CR değerlerinin 0,70'den büyük olması koşullarıdır.⁶⁴

⁶² Mark, Saunders, Phillip Lewis ve Adrian Thornhill, *Research Methods for Business Students* (London: Financial Times Prentice-Hall, 2003).

⁶³ Jum C. Nunnally, *Psychometric Theory* (New York: McGraw-Hill, 1978).

⁶⁴ Claes Fornell ve David Larcker, "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error," *Journal of Marketing Research* 18, sayı: 1 (1981), 46-48.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Tablo 4. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Sonuçlar

	Cronbach Alfa	CR	AVE	KMO
Web deneyimi	0.895	0.934	0.825	0,698
Ürün deneyimi	0.929	0.949	0.823	0,848
Teslimat deneyimi	0.896	0.934	0.826	0,699
Marka deneyimi	0.920	0.949	0.862	0,727
Toplam alışveriş deneyimi	0.733	0.882	0.789	0,702
Müşteri tatmini	0.881	0.944	0.893	0,753
Tekrarlayan satın alma niyeti	0.879	0.943	0.892	0,741
Ağızdan ağıza iletişim	0.923	0.963	0.928	0,774

Yapısal Eşitlik Modellemesi analizindeki önemli varsayımlardan biri, öngörülen değişkenler ile öngörücü değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olması gerektiğidir. Bu nedenle Pearson Korelasyon katsayısı kullanılarak değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu Tablo 5’de gösterilmektedir. Tablo 5’e göre tüm değişkenler arasındaki ilişki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,01$ %99 güven aralığında). Ayrıca değişkenler arasındaki en yüksek ilişki tekrarlayan satın alma niyeti ile ağızdan ağıza iletişim arasında olup korelasyon katsayısı $r = 0,718 >$ dir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

Tablo 5. Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8
Web deneyim (1)	0,825							
Ürün deneyimi (2)	0,697**	0,823						
Teslimat deneyimi (3)	0,602**	0,678**	0,826					
Marka deneyimi (4)	0,485**	0,523**	0,530**	0,862				
Toplam alışveriş deneyimi (5)	0,504**	0,555**	0,541**	0,478**	0,789			
Müşteri tatmini (6)	0,604**	0,686**	0,658**	0,573**	0,606**	0,893		
Tekrarlayan satın alma niyeti (7)	0,632**	0,649**	0,652**	0,532**	0,556**	0,683**	0,892	
Ağızdan ağıza iletişim (8)	0,653**	0,660**	0,659**	0,510**	0,577**	0,684**	0,718**	0,928

Not: Köşegenin ucundaki italik değerler AVE değerini göstermektedir. **p 0,01 anlamlılık düzeyindedir.

Hipotezlerin test edilmesi

Analiz sonucu elde edilen regresyon katsayılarından anlamlılıkları ve anlamlılık düzeyleri Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablo 6'ya göre müşteri deneyimi, ürün deneyimi ve teslimat deneyiminin toplam alışveriş deneyimi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($\beta=0,040$, $p>0,05$; $\beta=0,197$, $p>0,01$ ve $\beta=0,209$, $p>0,05$). Bu nedenle H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri desteklenmemektedir. Bununla birlikte marka deneyiminin toplam alışveriş deneyimi üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır ($\beta=0,257$, $p<0,05$), bu nedenle H_4 hipotezi desteklenmektedir. Araştırmada sanal market alışverişine ilişkin toplam deneyimin müşteri tatmini üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=0,610$, $p<0,01$). Böylece H_5 hipotezi desteklenmektedir. Son olarak araştırmada

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

müşteri tatmininin tekrarlayan satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=0,883$, $p<0,01$ ve $\beta=0,885$, $p<0,01$). Bu nedenle H_6 ve H_7 hipotezleri desteklenmektedir. Bu noktada ulaşılan sonuç H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri dışında diğer hipotezlerin desteklendiğini göstermektedir.

Tablo 6. Standartlaştırılmış Parametre Kestirimleri ve Anlamlılık Değerleri

Hipotezler	B	T	p	R ²
H_1 . Web deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,040	0,287	0,774	0,371
H_2 . Ürün deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,197	1,019	0,309	
H_3 . Teslimat deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,209	1,402	0,161	
H_4 . Marka deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,257	2,399	0,017	
H_5 . Toplam alışveriş deneyimi -> Müşteri tatmini	0,610	9,125	0,000	0,372
H_6 . Müşteri tatmini -> Tekrarlayan satın alma niyeti	0,883	30,748	0,000	0,781
H_7 . Müşteri tatmini -> Ağızdan ağıza iletişim	0,885	32,905	0,000	0,783

Sonuç ve Öneriler

Araştırma tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimlerini belirleyen unsurları ortaya koymanın yanı sıra sanal market alışveriş deneyiminin müşteri tatmini ve müşteri tatminin de tüketici davranış ve eğilimlerine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda tasarlanan anket çalışması 378 bireyin katılımı ile gerçekleştirilmiş olup bu bireylerin %28,6'sının pandemi öncesi sanal market alışveriş deneyimlemediği,

Berrin Arzu EREN

ancak pandemiye de kapsayan süreçte %79,6'sının haftada bir, on beş günde bir ve ayda bir sanal market deneyimine katıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimini etkileyen unsurun marka deneyimi olduğu belirlenmiştir. Buna göre, web sitesi deneyimi, ürün deneyimi ve teslimat deneyiminin toplam alışveriş deneyimi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte marketlerin hemen hemen hepsinde web sitelerinde ya da sanal market uygulamalarında ürün hakkında gerek görsel gerekse yazılı olarak gerekli bütün bilgilere ulaşılabilmesi, benzer ürün yelpazesi ve seçeneğinin olmasının (alternatif ürünlerle birlikte) web sitesi/sanal uygulama deneyimi ve ürün deneyiminin toplam deneyim üzerinde etkisi olmamasını açıklayabilir. Benzer şekilde özellikle pandeminin ilk çeyreğinde marketlerin teslimatlarını bir hafta gibi sürede gerçekleştirilmesi, ilk aylarda sanal market uygulaması olan sınırlı sayıdaki market seçeneği teslimat deneyiminin toplam alışveriş deneyiminde etkisi olmamasının bir sebebi olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç ise toplam alışveriş deneyiminin müşteri tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Buna göre, tüketicilerin alışveriş deneyimine ilişkin olumlu algıları arttıkça müşteri tatmin düzeyi de o ölçüde artmaktadır. Ulaşılan bu sonuç, alan yazında Wu ve Chang ve Singh ve Söderlungd'un ulaştığı sonuçları desteklemektedir.⁶⁵ Ayrıca araştırmada müşteri tatmininin, müşterilerin tekrarlayan satın alma eğilimlerini ve ağızdan ağıza iletişim davranışlarını da olumlu etkilediği belirlenmiştir. Tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimlerine ilişkin tatmini arttıkça müşterilerin aynı perakende işletmeden (market) tekrarlayan satın alma eğilimleri de artmaktadır. Bununla birlikte yüksek

---

⁶⁵ Wann-Yih Wu ve Man-Ling Chang, "The Role of Risk Attitude On Online Shopping: Experience, Customer Satisfaction, and Repurchase Intention," *Social Behavior and Personality* 35, no. 4 (2007): 461; Sing ve Söderlund, "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," 2432.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

müşteri tatmini tüketicilerin çevrelerine ilgili perakende işletme (market) hakkında olumlu geri bildirim ve tavsiye davranışını da beraberinde getirmektedir. Ulaşılan bu sonuç, alan yazında Jones vd., Ranaweera vd. Zboja ve Voorhees ve Ha ve Im'in ulaştığı sonuçları destekler niteliktedir.⁶⁶

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda sanal market alışveriş hizmeti sunan perakende işletmelere gerek hizmet verdiği tüketici sayı ve hacmini artırmaları gerekse olumlu müşteri deneyimi yaratarak işletme ve müşteri için olumlu sonuçlar yaratabilmeleri amacıyla aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Ülke çapında hizmet veren zincir marketlerin yanı sıra daha az şube sayısına sahip marketler de bu uygulamayla müşterilerine hizmet verebilir.
- Özellikle zincir marketler bankalarla işbirliği yaparak kredi kartına hediye puan, ekstra indirim ya da bonus puan uygulaması düzenleyerek harcama yapan müşteri sayısı, müşteri sıklığı ve alışveriş hacimlerini artırabilir.
- Bununla birlikte sanal market alışveriş hizmeti sunan perakende işletmelerin müşterilerine sağlıklı ürünler sunmasının yanı sıra gerek saklama gerekse müşteriye teslim sürecinde hijyen kurallarına azami özen göstermesi ve bunu da müşterileriyle şeffaf şekilde paylaşması önemlidir.
- Mağazadan teslimat seçeneği hakkında gerek yazılı gerekse görsel ve işitsel medyada daha fazla tanıtım ve reklam yapılabilir.

---

⁶⁶ Michael A. Jones, David L. Mothersbaugh ve Sharon E. Beatty, "Switching Barriers and Repurchase Intentions in Services," *Journal of Retailing* 76, no. 2 (2000): 266; Chatura Ranaweera, Gordon McDougall ve Harvir Bansal, "A Model of Online Customer Behavior During the Initial Transaction: Moderating Effects of Customer Characteristics," *Marketing Theory* 5, no. 1 (2005): 57-58; James J. Zboja ve Clay M. Voorhees, "The impact of brand trust and satisfaction on retailer repurchase intentions," *Journal of Services Marketing* 20, sayı: 5 (1996): 384-385; Young Ha ve Hyunjoo Im, "Role of web Site Design Quality in Satisfaction and Word Of Mouth Generation," *Journal of Service Management* 23, no. 1 (2011): 89-90.

Berrin Arzu EREN

- Sanal market alışverişinde tutardan bağımsız faturaya yansıtılan alışveriş ücreti uygulamadan kaldırılabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Öncelikle kolayda örnekleme tekniği nedeniyle, örneklem hedefkitlenin tamamını temsil etmemektedir. Ayrıca çalışma sınırlı sayıda katılımcı kullanılarak yapılmıştır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar tüm Türkiye nüfusu için genelleştirilmemelidir. Bununla birlikte gelecek çalışmalar farklı değişkenlerin sanal market alışverişine yönelik müşteri tatmini ve diğer davranışsal sonuçlara etkisine odaklanabileceği gibi, demografik değişkenlerin ilişkiler arasındaki moderatör gücü de araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Acosta. Acosta Analyzes Evolution of US Shopper Behavior Amid Growing Threat of COVID-19. Erişim 20 Kasım 2020, <https://www.acosta.com/news/acosta-analyzes-evolution-of-us-shopper-behavior-amid-growing-threat-of-covid-19>

Addis, Michela ve Holbrook, Morris B. "On the Conceptual Link between Mass Customization and Experiential Consumption: An Explosion of Subjectivity," *Journal of Consumer Behaviour* 1, Sayı:1 (2001): 50-66.

Anderson, Rolph E. ve Srinivasan, Srin S. "E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework," *Psychology and Marketing* 20, No. 2 (2003): 123-138.

Anderson, Eugene W. ve Sullivan, Mary W. "The Antecedents and Consequences of Customer Satisfaction for Firms," *Marketing Science* 12, No. 2, Spring (1993): 125-143.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Bagozzi, Richard P., Dholakia, Utpal M. ve Basuroy, Sumon. 'How Effortful Decisions Get Enacted: The Motivating Role of Decision Processes, Desires, and Anticipated Emotions,' *Journal of Behavioral Decision Making* 16, (1996): 273-295.

Bankalararası Kart Merkezi. "BKM Nisan Ayı Verileri." Erişim 14 Aralık 2020, https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2020/01/bkm_nisan_aylik_bb.pdf

Bolton, Ruth N., Kannan, Praween ve Bramlett, Matthew. "Implications of Loyalty Program Membership and Service Experiences for Customer Retention and Value," *Journal of the Academy of Marketing Science* 28, No. 1 (2000): 95-108.

Boyer, Kenneth K. ve Hult, G.Tomas M. "Extending the Supply Chain: Integrating Operations and Marketing in the Online Grocery Industry," *Journal of Operations Management* 23, No. 6 (2005): 642-661.

Boyer, Kenneth K., Frohlich, Markham ve Hult, G.Tomas M. *Extending the Supply Chain: How Cutting-Edge Companies Bridge the Critical Last Mile into Customers' Homes*. New York: American Management Association, 2005.

Brakus, J.Josko, Schmitt, Bernd H. ve Zarantonello, Lia. "Brand Experience: What is It? How is It Measured? Does it Affect Loyalty?" *Journal of Marketing* 73, No. 3 (2009): 52-68.

BrickMeetsClick. "Tracking Online Grocery's Growth," Erişim 12 Aralık 2020 <https://www.brickmeetsclick.com/tracking-online-grocery-s-growth>

Buttle, Francis. "Word of Mouth: Understanding and Managing Referral Marketing," *Journal of Strategic Management* 6, No. 3 (1998): 241-54.

Büyüköztürk, Şener. "Anket Geliştirme." *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 3, Sayı: 2 (2005): 133-148.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

Berrin Arzu EREN

File, Karen Maru, Cermak, Dianne ve Prince, Russ Alan. "Word-of-Mouth Effects in Professional Services Behaviour," *The Services Industries Journal* 14, No. 3 (1994): 301-14.

Fornell, Claes ve Larcker, David. "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error," *Journal of Marketing Research* 18, No. 1 (1981): 39-50.

Fornell, Claes. "A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience," *Journal of Marketing* 56, No. 1 January (1992): 6–21.

George, Darren ve Mallery, Paul. *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0. Update*. Boston: Pearson, 2010.

Ha, Young ve Im, Hyunjoo. "Role of web Site Design Quality in Satisfaction and Word Of Mouth Generation," *Journal of Service Management* 23, No. 1 (2011): 79-96.

Hansen, Torben. "Determinants of Consumers' Repeat Online Buying of Groceries," *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research* 16, No. 1 (2006): 93-114.

Hennig-Thurau, Thorsten, Gwinner, Kevin P., Walsh, Gianfranco ve Gremler, Dwayne. "Electronic Word-Of-Mouth via Consumer-Opinion Platforms: What Motivates Consumers to Articulate Themselves on the Internet?" *Journal of Interactive Marketing* 18, No. 1 (2004): 38-52.

Holbrook, Morris B. ve Hirschman, Elizabeth C. "The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun," *Journal of Consumer Research* 9, No. 2 (1982): 132-140.

Hunt, H. Keith. "CS/D-Overview and Future Directions," *Conceptualization and Measurement of Consumer Satisfaction and Dissatisfaction* içinde, ed. H. K. Hunt, Cambridge, Massachusetts: Marketing Science Institute, 1977.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Ilsever, Joe, Cyr, Dianne ve Parent, Michael. "Extending Models of Flow and E-Loyalty," *Journal of Information Science and Technology* 4, No. 2 (2007): 3-22.

Jones, Michael A., Mothersbaugh, David L. ve Beatty, Sharon E. "Switching Barriers and Repurchase Intentions in Services," *Journal of Retailing* 76, No. 2 (2000): 259-274.

Kassim Norizan M. ve Abdullah, Nor Asiah. "Customer Loyalty in e-Commerce Settings: An Empirical Study," *Electronic Markets* 18, No. 3 (2008): 275-290.

Khalifa, Mohamed ve Liu, Vanessa. "Online Consumer Retention: Contingent Effects of Online Shopping Habit and Online Shopping Experience," *European Journal of Information Systems* 16, No. 6 (2007): 780-92.

Konus, Umut, Verhoef, Peter C. ve Neslin, Scott A. "Multichannel Shopper Segments and Their Covariates," *Journal of Retailing* 84, No. 4 (2008): 398-413.

Lovelock, Christopher, Vandermerwe, Sandra ve Lewis, Barbara. *Services Marketing: A European Perspective*. N J.: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1996.

Ling, Kwek Choon, Cahı, LauTeck ve Piew, Tan Hoi. "The Effects of Shopping Orientations, Online Trust, and Prior Online Purchase Experience towards Customers' Online Purchase Intention," *International Business Research* 3, No. 3 (2010): 63-76.

McLean, Graeme ve Wilson, A. "Evolving the Online Customer Experience is There A Role for Online Customer Support?" *Computers in Human Behavior* 60, (2016): 602-610.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

Berrin Arzu EREN

Meyer, Christopher ve Schwager, Alan. "Understanding Customer Experience," *Harvard Business Review* 85, (2007): 116-126.

Moynagh, Michael ve Worsley, Richard. "Tomorrow's Consumer – the Shifting Balance of Power," *Journal of Consumer Behaviour* 1, (2002): 293–301.

Nunnally, Jum C. *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill, 1978.

Oliver, Richard L. "A Conceptual Model of Service Quality and Service Satisfaction: Compatible Goals, Different Concepts," *Advances in Services Marketing and Management* 2, (1993): 65-85.

———. "Measurement and Evaluation of Satisfaction Process in Retailer Selling," *Journal of Retailing* 57, (1981): 25-48.

Parasuraman, Ananthanarayanan, Zeithaml, Valarie A. ve Berry, Leonard L. "SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality," *Journal of Retailing* 64, No. 1 (1988). 12-40.

Pine, B. Joseph ve Gilmore James H. "The Experience Economy: Past, Present and Future," *Handbook on The Experience Economy*, (2013): 21-44.

Ramus, Kim ve Nielsen, Niels Asger. "Online Grocery Retailing: What Do Consumers Think," *Internet Research* 15, No. 3 (2005): 335-352.

Ranaweera, Chatura, McDougall, Gordon ve Bansal, Harvir. "A Model of Online Customer Behavior During the Initial Transaction: Moderating Effects of Customer Characteristics," *Marketing Theory* 5, No. 1 (2005): 51-74.

Roberts, Martyn, Xu, Xianzhong, M. ve Mettos, Nekatarios. "Internet Shopping: The Supermarket Model and Customer Perceptions," *Journal of Electronic Commerce in Organizations* 1, Sayı: 2 (2003): 32-43.

Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini

Rose, Susan, Hair, Neil ve Clark, Moira. "Online Customer Experience: A Review of the Business-to-Consumer Online Purchase Context," *International Journal of Management Reviews* 13, (2011): 24–39.

Rose, Susan, Clark, Moria, Samouel, Phillip ve Hair, Neil. "Online Customer Experience in E-Retailing: An Empirical Model of Antecedents and Outcomes," *Journal of Retailing* 88, Sayı: 2 (2012): 308–322.

Saunders, Mark, Lewis, Phillip ve Thornhill, Adrian. *Research Methods for Business Students*. London: Financial Times Prentice-Hall, 2003.

Schmitt, Bernd H., Joško Brakus, Joško ve Zarantonello, Lia. "From Experiential Psychology to Consumer Experience," *Journal of Consumer Psychology* 25, Sayı: 1 (2015): 166-171.

Singh, Reema ve Söderlund, Magnus. "Extending the Experience Construct: An Examination of Online Grocery Shopping," *European Journal of Marketing* 54, Sayı: 10 (2019): 2419-2446.

Smith, Donnavieve N ve Sivakumar, K. "Flow and Internet Shopping Behavior: A Conceptual Model and Research Propositions," *Journal of Business Research* 57, Sayı: 10 (2004): 1199-1208.

Tabachnick, Barbara G. ve Fidell, Linda S. *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson/Allyn & Bacon, 2013.

Verhoef, Peter C. ve Langerak, Fred. "Possible Determinants of Consumers' Adoption of Electronic Grocery Shopping in The Netherlands," *Journal of Retailing and Consumer Services* 8, Sayı: 5 (2001): 275-285.

Wolfenbarger, Mary ve Gilly, Mary C. "EtailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality," *Journal of Retailing* 79, Sayı: 3 (2003): 183-198.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
237-270

Berrin Arzu EREN

Wu, Wann-Yih ve Chang, Man-Ling. "The Role of Risk Attitude On Online Shopping: Experience, Customer Satisfaction, and Repurchase Intention," *Social Behavior and Personality* 35, Sayı: 4 (2007): 453-468.

Yapı Kredi Bankası. Erişim 10 Kasım 2020, https://www.yapikredi.com.tr/medium/file/yapi-kredi-alisveris-aliskanliklarindaki-degisim-verilerini-acikladi_61250/download

Zeithaml, Valarie A., Berry, Leonard ve Parasuraman, Ananthanarayana. "The Behavioral Consequences of Service Quality," *Journal of Marketing* 60, No. 2 (1996): 31-46.

Zboja, James J. ve Voorhees, Clay M. "The Impact of Brand Trust and Satisfaction on Retailer Repurchase Intentions," *Journal of Services Marketing* 20, No. 5 (2006): 381-390.

Safura Koçoğlu Eyiler, "Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri,"
Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020) *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,
sayı: 12, (Mayıs 2021): 271-279, <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.7.12.91>

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Karl Polanyi, 1944 (Çev. Ayşe Buğra, 2020)

The Great Transformation: The Political and Economic Origins of
Our Time, Karl Polanyi, 1944 (Translated by Ayşe Buğra, 2020)

Safura KOÇOĞLU EYİLER^(*)

Kapitalizmin büyük mağduriyetler yarattığı ve insan psikolojisini yıpratdığı, fakat yine de insan doğası ile uyumlu başka alternatiflerinin kapitalizm kadar yaygın olmadığı günümüzde insan, bu sistemin içerisinde kalmaya devam ederek olumsuzluklarından kendini koruma yolları aramaktadır. Günümüz insanının en büyük derdi, kuşkusuz böyle bir sistemde günü kurtarmak olmuştur çünkü yarın, bu insan için sadece spekülasyon ve manipülasyondan ibaret meçhule uzanan karanlık bir yol niteliğindedir. Günümüzde COVID-19 pandemisi, bu belirsizliğe yenilerini eklemiş ve sistemin daha insan odaklı politikalar üretmesi gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Bu süreçte insanın, yaşatmadan yaşayamayacağı su götürmez bir gerçek olarak karşısında durmaktadır. İnsan, yeni bir büyük dönüşümün eşiğinde midir? Ya kapitalizm daha insan odaklı bir hale getirilecek ya da daha vahşi bir kapitalizm hayatlarımızın gerçeği konumuna gelecektir. Bu bağlamda Polanyi, kapitalizmi insan

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
271-279

Kitap Değerlendirmesi (Book Review)

Geliş Tarihi: 23.04.2021 Kabul Tarihi: 11.05.2021

(*) Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, İstanbul; Araştırma Görevlisi, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, safura.kocogluEyiler@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2607-3139>

Safura KOÇOĞLU EYİLER

doğasına aykırı bulmaktadır. O halde bir üçüncü yol var mıdır? Gelecek, bugünden yazılır. Peki, bugün ne yapıyoruz? Polanyi, eserinde bu sorulara cevaplar vererek üçüncü yolu tarif etmekte ve bugün ne yapılması gerektiğinden söz etmektedir.

Polanyi, Büyük Buhran'ın ardından büyük bir dönüşüm öngörerek liberal kapitalizmin en radikal eleştirilerinden birini sunmaktadır. Bu eleştiri, liberal kapitalist ideolojinin bir eleştirisi niteliğindedir. Polanyi özgürlüğü, insanın siyasal ve ekonomik hayatının merkezine koyarak ona serbest piyasa ekonomisinin ve faşizmin olumsuz etkilerinden korunma reçetesi sunmaktadır. Buna göre temelde ekonomik ve siyasal özgürlüğün korunması şarttır, çünkü farklı biçimleriyle büyük dönüşüm her çağda devam etmektedir. Bu bağlamda, bugün de yapılması gereken, özgürlüğün korunmasıdır.

Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri (The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time) başlığını taşıyan kitap, ilk defa 1944 yılında yayımlanmıştır. Kitabı İngilizce'den Türkçe'ye Ayşe Buğra çevirmiştir. İncelemesini yapacağımız kitabın on beşinci baskısında da yine Ayşe Buğra'nın yazdığı bir önsöz bulunmaktadır. Buğra, kitabın “uzun süre özellikle antropologlardan oluşan küçük bir entelektüel çevrenin dışında büyük ilgi görmediğini” (s. 11) dile getirmektedir. Bu çalışmanın tezlerinin yaygın bir biçimde sosyal bilimciler tarafından tartışılmaya başlaması ise 1980'lerin sonuna denk gelmektedir. Bu dönem Sovyetler Birliği'nin çöktüğü, kapitalizmin zaferini ilan ettiği ve Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* tezinin ortaya çıktığı zamanlara tekabül etmektedir. Yine bu dönemde kitap, Fransızca, Japonca ve Portekizce'ye çevrilmiş ve bu çevirileri aralarında Korece'nin de bulunduğu diğer çeviriler takip etmiştir. İlk Türkçe çeviri ise 1986 yılında yayımlanmıştır. Polanyi'nin piyasa ekonomisinin çöküşü ile ilgili öngörüsü doğru çıkmamıştır. Fakat Polanyi yazdıklarıyla sorunların temeline ışık tutmaya devam etmektedir. Bu özellik, kitabın serbest

Büyük Dönüşüm

piyasa ekonomisi var oldukça ve barındırdığı sorunlar devam ettikçe ilgi göreceğine işaret etmektedir.

Karl Polanyi, kitabı yazmaya “On dokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü.” (s. 35) diyerek başlamaktadır. Polanyi, bu uygarlığın temelini oluşturan dört kurumdan bahsetmektedir. Bunlar; güç dengesi sistemi, uluslararası altın standardı, kendi kurallarına göre işleyen piyasa ve liberal devlettir. Polanyi, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin bir ütopya olduğunu iddia etmekte ve böylesi bir kurumun “toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamayacağını” (s. 36) savunmaktadır. Polanyi, bu uygarlığın çöküşünün nedenlerinin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Batı Avrupa’da dengesini kendisi sağlayan serbest piyasa düşüncesini ortaya çıkaran teknolojik ve sosyal çalkantılarda aranması gerektiğini belirtmektedir. Bu eser, sosyal bilimlere etik ve değerler açısından oldukça nitelikli bir okuma sunmaktadır. Sonsuz bir sermaye birikimi ve kişisel çıkar sağlama kısıcına hapsedilen ve unutulmuş insanı, bize tekrar hatırlatmakta ve insan özgürlüğünün korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Eser bu vurgusuyla güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, uluslararası sistemin nasıl çöktüğü analiz edilirken, ikinci bölümde serbest piyasa ekonomisinin yükselişi ve düşüşü incelenmektedir. Son bölümde ise, dönüşüm yol alırken insanın nasıl özgür olacağı sorusunun cevabı aranmaktadır.

Uluslararası Sistem başlıklı ilk bölümde güç dengesi sisteminin mantığını ele alan yazar, ticaretle barış arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu bağlamda ticaretin kurallarını belirleyen temel unsur savaştır. Güç dengesi sisteminin mantığını da Avrupa Konseyi (Concert of Europe) öncülüğünde güçlü bir barış çıkarı (peace interest) belirlemektedir. Ticaretin aynı zamanda savaşı önleme özelliği bulunmaktadır. Çünkü ticaret, yaygın bir savaş durumunda işlemeyecek bir uluslararası para sistemine dayanmaktadır. Yazar, çöktüğünü iddia ettiği on dokuzuncu

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
271-279

Safura KOÇOĞLU EYİLER

yüzyıl uygarlığının ekonomik temeller üzerine kurulduğunu özellikle vurgulamaktadır. Yazara göre, kendi kurallarıyla işleyen piyasa sistemi de kişisel kazanç amacından gücünü almaktadır.

Polanyi'ye göre anayasal hükümetler, bütçe dengesini bozabilecek politikalardan kaçınmalı, ulusal paranın dış değerleri (döviz kurları) kontrol altında tutulmalıdır. Bu kural, altın standardını kabul eden ülkelerde oldukça güçlüdür. 1927'de Amerika'nın, İngiltere'nin endişelerini gidermek ve Londra'dan New York'a sermaye akışını önlemek adına sterlin'i destekleyerek faizleri düşük tutması 1929 yılında Büyük Buhran'la sonuçlanan ciddi bir görünmez enflasyonu patlatmıştır. 1933 yılında da Amerika, altın standardını terk etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı yer olan İngiltere'nin yüzyılı olduğunu belirten yazar, "Piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve altın standardı da, İngiliz buluşları. Yirminci yüzyılda bu kurumlar her tarafta çöktüler" (s. 70) diyerek uygarlığı yıkan unsurların İngiltere'de incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Piyasa Ekonomisinin Yükselişi ve Düşüşü başlıklı ikinci bölümde Polanyi, serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkışını İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin getirdiği makineleşmeyle birlikte açıklamaktadır. Ona göre, "Ticari bir toplumda makinayla üretimin içerdiği şey, aslında, toplumun doğal ve insani özünü metalara dönüştürmektir." (s. 84). Daha önce sadece ilke olarak dahi piyasalarla kontrol edilen bir insan ekonomisi olmadığını söyleyen Polanyi, değişimden sağlanan kârın ve kazancın da bu kadar önemli olmadığını ifade etmektedir. İnsan ekonomisi, insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiştir. Yani insan, maddi zenginliğe bireysel çıkarlarını (parasal çıkar) korumak amacıyla değil; sosyal haklarını, konumunu ve değerlerini korumak amacıyla değer vermektedir. Bu bağlamda Polanyi, üç ekonomik davranış ilkesinden örneklerle söz etmektedir. Bunlar, karşılıklılık (reciprocity), yeniden dağıtım (redistribution) ve ev idaresidir (house

Büyük Dönüşüm

holding). Bu ilkelerin kurumsallaşmasında merkezleşme, simetri ve kendine yeterlilik kalıpları önemli rol oynamaktadır.

Polanyi'ye göre, piyasa ekonomisinin oluşması, toplumun piyasanın bir parçası haline gelmesine neden olmakta ve sosyal ilişkilerin ekonominin içine yerleşmesine yol açmaktadır. Piyasanın bir sonucu olarak ortaya çıkan şehirler hem piyasayı barındırarak içinde tutmuş hem de piyasanın kırsala yayılarak oradaki ekonomik düzeni tehdit etmesini önlemiştir. On beş ve on altıncı yüzyıllarda Merkantalizmin etkisiyle devlet, ticareti şehirlerden dışarı çıkararak iç ticareti ortaya çıkarmıştır. Polanyi, o andan itibaren devletin, şehirlerde başarıyla idare edilebilen iki tehlikeyle -rekabet ve tekel- baş etmek zorunda kaldığını ifade etmektedir.

Faiz, para kullanımının; rant, toprak kullanımının; ücret, emeğin kullanımının fiyatını ifade etmektedir. Polanyi'ye göre, bir piyasa ekonomisi üretimin sürebilmesi için emek, toprak ve parayı içeren tüm üretim unsurlarını kapsmalıdır. Diğer yandan temelde bunlar, üretim unsurlarıdır, meta değildirler. Bunların böyle olması tamamen hayalidir. Polanyi, sistemin, insanın emek gücünü kullanırken aynı zamanda fiziksel, psikolojik ve ahlaki bir varlık olan “insanı” da kullanmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Emek, toprak ve para satın alınabilir hale gelince (metalaşınca) Polanyi'ye göre “insan toplumu, ekonomik sistemin bir aksesuarı haline” (s. 123) gelmiştir.

Polanyi, on sekizinci yüzyıl toplumunun İngiltere’de bir emek piyasası oluşumuna direnerek 1785-1834 yıllarında Speenhamland Yasası ile bu oluşumun engellendiğini ifade etmektedir. Rekabetçi bir emek piyasasının oluşmasına engel olan ve “yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlanmasını” (s. 126) öngören uygulama, “yaşama hakkı” bağlamında çok önemlidir. Polanyi, emek piyasası olmadan kapitalist düzen yaratmanın imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. İnsanlar bu süreçte, Speenhamland’dan yararlanmayı, ücret almaya tercih etmiş ve Sanayi Devrimi’yle birlikte daha da sefaletе düşmüşlerdir. Uygulama görünüşte

Safura KOÇOĞLU EYİLER

yararlıdır fakat aslında kamu kaynaklarıyla işverenleri desteklemektedir. Bu uygulama, ücretlerin geçim düzeyinin altına inmesiyle sonuçlanmış ve yardım almayanların iş bulması olanaksızlaşmıştır. Bu bağlamda, emekçisine düşük ücret veren işveren emekçinin sırtından kâr sağlamıştır. Zamanla belirlenen asgari gelir de daha fazla düşürülerek toplum sefaletle sürüklenmiştir. Emekçi için “Sorun çok az kazanması değildi, hatta çok fazla çalışması da değildi. Bunların ikisi de fazlasıyla doğrudu, ama asıl sorun artık insanca bir yaşam biçimini yitiren varoluş koşullarıydı.” (s. 152).

1834 Yoksullar Yasası Reformu ile “yaşama hakkı” ortadan kaldırılmış ve emek piyasasının oluşumunun önü açılmıştır. Bu reform ile her türlü psikolojik işkencenin hüküm sürdüğü yoksullar evi (poor housework house) dışında yardımlar ortadan kaldırılarak çalışan yoksullar oluşturulmuştur. Polanyi durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “Eğer Speenhamland çerçevesinde, insanlarla pek de değerli olmayan hayvanlar gibi ilgileniliyordysa, şimdi, her şeyin onlara karşı olduğu bir durumda, kendi başlarının çaresine bakmaları bekleniyordu.” (s. 132-133). Eşi görülmemiş bir sefalet ve yoksulluk, eşi görülmemiş bir bolluk ve zenginlikle el ele yürüyen anlaşılmaz bir gerçekliğe dönüşmüştür. Piyasa ekonomisi yerleşirken “İşçiler fiziksel olarak insanlıktan çıkarken, mülk sahibi sınıflar da ahlaki açıdan çökmüşlerdi.” (s. 156).

Polanyi’ye göre, piyasa sisteminde, emek adı altında insan, ücret karşılığında, toprak adı altında doğa, rant denilen fiyat karşılığında satılabilir hale gelmektedir. Polanyi, makinaların emek kullanımını azaltmayıp tersine arttırdığını, serbest piyasanın da müdahale, kontrol ve düzenlemeleri kaldıracağı yerde bunların önünü açtığını ifade etmektedir. Serbest piyasa fikrinin sanayi şartlarında uygulanamayacağı, işçi haklarının korunmasının önemi ve tekellerin ortaya çıkmasıyla anlaşılmaya başlanmıştır. Polanyi’ye göre, bu süreçte geniş sınıf çıkarlarına

Büyük Dönüşüm

yönelik politikalar başarılı olmuş ve sonuçta liberallerin kendileri, devlet müdahalesini istemek zorunda kalmıştır.

“Toplum piyasa mekanizmasının ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olduğu için, bu mekanizmanın işleyişindeki aksaklıklar sosyal bünyede giderek artan gerilimlere yol açtı.” (s. 276). Polanyi’ye göre, piyasa ekonomisinin son kalesi olan altın standardının çözülmesiyle, ulusların içinde bulunduğu gerginlik de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çözümlüştür sınıfsal güçler önemli rol oynamıştır.

Dönüşüm Yol Alırken başlıklı üçüncü bölümde Polanyi, emek piyasasının işçilerin hayatına verdiği zararların, genel oy hakkı gibi siyasal hak taleplerinin daha da artmasına vesile olduğunu belirtmektedir. Ekonomik alanda uygulanan müdahaleci politikalar siyasi alanda da etkin olmaya başlamış, bu da demokrasilerin otoriterleşmesine neden olmuştur. Polanyi, faşizmin bu ekonomik ve siyasi felç anında tek çözüm olarak görülüp iktidara geldiğini savunmaktadır. “... doğmakta olan faşizm, sosyalizm ve New Deal rejimleri, ancak *laissez faire* ilkelerini bir kenara bırakmak konusunda birbirlerine benziyorlardı.” (s. 327).

Polanyi piyasa toplumunu, ekonomiye dayanması konusunda değil, ekonominin kişisel çıkara (parasal çıkar) dayanması noktasında eleştirmektedir. Ona göre, ekonominin bu şekilde örgütlenişi hem doğaya hem de insani öze aykırıdır. Polanyi, piyasa ekonomisinin çöküşünü getiren planlama, kontrol ve düzenlemenin herkesi özgür kılabileceğinden söz etmektedir. Oysa liberaller, hayali bir özgürlük düşüncesine kapılıp toplumun gerçekliğini görmezden gelmişler; faşistler ise bu gerçekliği kabullenip özgürlük düşüncesini görmezden gelmişlerdir. Polanyi’ye göre, faşizm ve sosyalizm arasındaki fark ekonomik değil, ahlaki ve dini niteliktedir. Ona göre, “Faşist özgürlükten vazgeçilmesine razı olup, toplum gerçekliğini oluşturan gücü yüceltirken, sosyalist o gerçekliğe razı olup, ona karşı özgürlük talebine sahip çıkmaktadır.” (s. 345). Karmaşık bir toplumda da özgürlük fikrini bu doğrultuda tanımlayan Polanyi’ye

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
271-279

Safura KOÇOĞLU EYİLER

göre özgürlük, gerçekliğe razı olmalı fakat asla adaletsizliğe ve kısıtlamalara karşı mücadeleden de vazgeçmemeyi içermeli ve herkes adına daha geniş özgürlükler yaratma amacını taşımalıdır.

Polanyi, *Büyük Dönüşüm* ile insanlığa çağlar boyunca tekrar okunacak ve dersler çıkarılacak bir eser bırakmıştır. Tarihi, ekonomik ve sosyal gerçeklikle analiz etmiş fakat asla “insani değerleri” görmezden gelmemiştir. “Özgürlük” fikri onun için büyük önem arz etmektedir ve sonunda her şeyi bağladığı yer bu fikirdir. Polanyi bu kitabıyla geleceğe antropolojiden ekonomiye, sosyolojiden psikolojiye, tarihten siyaset bilimine ve uluslararası ilişkilere ilgisi olan herkesin okuyabileceği ve yararlanabileceği özgün ve nitelikli bir eser bırakmıştır.

“İşte aynı alandaki kitapların çoğunun eskimiş, modası geçmiş görünümüne yol açan bir kitap.” (s. 349) şeklindeki övgülere mazhar olan eser pek çok eleştiri de almıştır. Yöneltilen eleştirilerin başında Polanyi’nin ekonomiyi, sosyal ve siyasal hayata egemen bir birim olarak ele alması gelmektedir. Bu bağlamda Polanyi, ideolojinin sadece tek bir yönünü ele almaktadır oysa başka ideolojik özellikler de oldukça etkilidir. Polanyi’ye yöneltilen diğer bir eleştiri ise özgürlüğün geleceği hakkında sorulan sorulara verdiği yanıtların yeterince doyurucu olmadığı yönündedir. Ekonomik liberalizmin sonunun geldiği varsayıldığında özgürlüğün ve demokrasinin de tehdit altında olduğu sonucuna varılmayacak mıdır? (s. 364). Eleştirilen diğer bir nokta ise Polanyi’nin özgürlüğün, planlama ve korumacılıkla birlikte sağlanabileceğine olan inancıdır. Louis Dumont, “bir yanda özgürlüğün eğer mutlak üstünlüğü sağlanamazsa yok olacağı, öte yanda, özgürlüğün gerekleri -ekonomik liberalizmin durumundaki gibi- sonuna kadar yerine getirildiğinde saçma veya razı olunamayacak bir duruma” (s. 365) gelinebileceğini ifade etmektedir. Bu durumda Dumont, siyasal özgürlüğün tam anlamıyla sağlanarak ekonomik özgürlüğün ise belli sınırlar dahilinde planlanmış ve düzenlenmiş bir ekonomiyle düşünülebileceğini savunmaktadır. Ayşe Buğra ise “hem

Büyük Dönüşüm

piyasanın insanın toplumsal doğasını tahrip eden etkisine hem de insan özgürlüğünü kısıtlama tehlikesi taşıyan toplumsal düzenlemelere karşı insan özgürlüğünü koruyacak önlemler geliştirmek” (s. 31) gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak kitap, temelindeki insani özgürlük felsefesi dolayısıyla güncelliğini muhafaza etmektedir. Toplumun kendini korumak zorunda olduğu ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar dönüşerek başka şekillerde devam etmektedir. Küreselleşmenin had safhada olduğu günümüzde sınır tanımayan sorunlar kelebek etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Bu da birbirimize bu kadar bağlı olduğumuz bir dünyada Polanyi'nin “herkesin özgürlüğü için mücadele” (s. 345) fikrini akıllara getirmektedir, çünkü sadece belli kesimlerin özgür olduğu durumlar, toplumsal gerilimi arttırmakta ve o kesim için bile sürdürülebilir özgürlük sağlamamaktadır. Adalet ve özgürlük herkes için olmalı; aksi takdirde bu eşitsizlik tüm toplumu tehdit eder duruma gelebilmektedir. İnsani değerlerden, siyasal ve ekonomik özgürlükten vazgeçmeden politikalar üretmek ilerlemek mümkündür.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
271-279

YAZIM ESASLARI

GENEL

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen yazıların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanması amacıyla başka bir yere iletilmemiş olması gerekir.

Dergide yayımlanan yazıların, telif hakkı dergiye aittir. Yazar, dergiye eserinin yayımlanması için başvurduğunda, derginin yazım esasları ile yayın ve etik ilkelerini kabul etmiş olur. Yazar, dergide yayımlanmasına onay verilen yazısının her türlü telif hakkını devretmiş olduğunu kabul eder. Yazı kurulu, telif hakkı karşılığında yazarlarına iki adet dergi gönderir. Yayımlanmış yazının başka bir yayında tekrar yayımlanması derginin iznine bağlıdır.

Makaleler, "The Chicago Manual of Style (17th Edition, Notes and Bibliography)" atıf ve referans sistemi esas alınarak hazırlanmalıdır.

Dergiye gönderilen tercüme edilmiş yazılar için, yazının sahibinin yayın izni ve metnin orijinali gereklidir.

Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Üsküdar Üniversitesi'nin ve dergi kurullarının resmi görüşleri niteliğini taşımaz.

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların yazım düzeltmesi Editörler/Editör yardımcıları tarafından yapılır. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır.

Makalelerde kelime sayısı 5000'den az olmamalı; makale Öz/Abstract ve kaynakça dâhil 25 sayfayı geçmemelidir.

Yazım esaslarının tam metnine sosyalbilimlerdergisi.com bağlantısından erişilebilir. Matbu ve dijital sürümler arasında fark olması halinde, dijital sürüm esas kabul edilir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
281-282

PUBLICATION GUIDELINES

GENERAL PRINCIPLES

Papers submitted to Üsküdar University Journal of Social Sciences must not be published before or sent for publication elsewhere.

The copyright of the papers published in the journal belongs to the journal. The author agrees to transfer all copyrights of the paper that is approved to be published in the journal. Following the submission of the article to the journal, the author accepts to abide by the ethical principles and publication guidelines. The Editorial Board sends two copies of the journals to the author in exchange for the copyright. Any re-publication of the published work is subjected to the approval of the journal.

The articles must prepared on the basis of The Chicago Manual of Style (17th Edition, Notes and Bibliography) citation rules.

Regarding translations submitted to the journal, publication permission of the author and the original text are required. Translations must also be submitted to the approval of the referee as in copyright issues.

The opinions, thoughts, and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Üsküdar University.

Languages of publication are Turkish and English. Corrections regarding the principles are made by editors/co-editors. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation, and abbreviations.

The texts submitted to be published must be no less than 5.000 words and no more than 25 pages including the Öz/Abstract and references.

Full text publication guidelines can be accessed via sosyalbilimlerdergisi.com/en hyperlink. In case of differences between published and digital versions, digital version is considered as valid.

YAYIN VE ETİK İLKELERİ

GENEL

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin yayın süreci bilginin bilimsel yöntemle yansız biçimde üretilmesi, geliştirilmesi ve paylaşılmasına dayanır; akademik ilkelere bağlı kalarak, belirlenmiş akademik ve etik standartlarla uyumlu bir şekilde yayıncılıkta yanlış uygulamaların önüne geçmeyi taahhüt eder. Etik standartları sağlamak için gönderilen bilimsel yazılarda **COPE** (Committee on Publication Ethics)'un belirlediği uluslararası standartlar dikkate alınmaktadır.

Makalenin Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanması amacıyla DergiPark üzerinden yazar(lar) tarafından yüklenmesi, başvuru sürecini başlatır.

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.

MAKALE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanmak amacıyla gönderilen makaleler için ilk 30 günlük sürede ilk editör değerlendirmesi gerçekleştirilir. Editör incelemesi sonrasında gerekli olması halinde yazara gerekli düzenlemeleri yapması için 15 günlük süre verilir. Editör okumasından başarıyla geçen makalelerin hakem değerlendirme süreci başlatılır. Hakem değerlendirme sürecinde her hakeme davet kabulü için 7 gün, değerlendirme için 30 gün süre verilir. Herhangi bir hakemin bir gerekçeyle ilave süre talep etmesi dikkate alınır. Hakem değerlendirme sürecini başarıyla tamamlayan makaleler için hakemler tarafından talep edilen düzenlemeler için yazara en fazla 30 günlük süre verilir. Çalışmayı tekrar görmek isteyen hakeme makale gönderilir ve bu maksatla hakeme 30 gün süre daha verilir. Hakemlerin son incelemesinden sonra çalışmanın son hali 15 gün içerisinde editor okumasından geçirilir. Süreç içerisinde yazar veya hakemlerden gelen ek süre talepleri de dikkate alınır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
283-294

A. YAYIN KURULUNUN SORUMLULUKLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne başvurusu yapılan her makaleden, hatta yayımlanmasından sonraki tüm süreçlerinden Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın Kurulu (Bundan sonra, "Yayın Kurulu") ve Editörler/Editör yardımcıları sorumludur.

Yayın Kurulu, yayın, kör hakemlik, değerlendirme süreci, etik ilkeler gibi dergi politikalarının belirlenmesini ve uygulanmasını sağlar.

Makalenin Yayın Kurulu'nca hakem sürecine alınması bir yayın taahhüdü anlamına gelmez. Yayın için hakem süreci olumlu sonuçlansa bile mutlaka Yayın Kurulunun ve Editörlerin/Editör yardımcılarının kararı gerekir.

Yayın Kurulu, akademik dürüstlüğü teşvik eder. Yayın Kurulu, yazılı eserlerin orijinalliğini, bu eserleri yayın öncesinde iThenticate intihal önleme programı aracılığıyla denetleyerek teminat altına alır.

Yayın Kurulu, yayımlanmış makalelere ilişkin intihal ve suistimal iddialarını her zaman incelemeye alır. Örneğin, bir yazar makalesinde başka çalışmalardan intihal yapmış, izin alınması gereken durumlarda izin almaksızın veya eksik bildirimle üçüncü şahısların telif materyalini kullanmışsa, Yayın Kurulu makaleyi geri çekmek, meseleyi yazarın çalıştığı kurumdaki bölüm başkanına, dekanına ve/veya ilgili akademik kurumlara bildirme dâhil çeşitli işlemler yapma hakkını kendinde saklı tutar

B. EDITÖRLER / EDITÖR YARDIMCILARININ SORUMLULUKLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Editörleri/Editör Yardımcıları, makale ve dergi yayım sürecinde fikrî mülkiyet hakları, bilimsel-etik olmayan davranışlarla ve intihalle ilgili önlemleri almaktan sorumludur.

Editörler/Editör yardımcıları, makalelerle ilgili olumlu ya da olumsuz karar verirken, makalelerin özgün değeri, alana katkısı, araştırma yönteminin geçerliliği ve güvenilirliği, anlatımın açıklığı ile derginin amaç ve kapsamını göz önünde bulundurlar.

Editörler/Editör yardımcıları, kör hakemlik ve değerlendirme süreci politikalarını uyguluyorlar, hakemlerin ve yazarların kimlik bilgilerini değerlendirme sürecinde birbirlerinden gizli tutarlar ve her makalenin yansız ve süresi içinde değerlendirilmesini sağlarlar. Makalelerdeki hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirmelerin düzeltilmesini gerçekleştirirler.

Editörler/Editör Yardımcıları, derginin yayın esasları ve etik ilkeleri kapsamında kişisel verilerin korunmasını sağlarlar.

Editörler/Editör yardımcıları, makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasına özen gösterirler, makaledeki çalışmaya konu olan katılımcıların açık onayının belgelendirilmesini önemserler, deneysel araştırmalarda veya anket içeren çalışmalarda etik kurul onayı olmadığında makaleyi reddederler.

C. HAKEMLERİN SORUMLULUKLARI

Teslim edilen makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu tarafından karar verilmesinde hakem görüşleri önceliklidir.

Hakemler, iki yönlü kör hakem usulüne riayet ederek çalışmayı adil ve tarafsız olarak değerlendirmelidirler.

Hakemler, gizlilik ilkesine riayet etmelidir, hakemlik sürecinden elde ettikleri bilgileri kişisel menfaatleri için kullanmamakla yükümlüdürler; raporlarını veya makale hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşmamalıdır.

Hakem değerlendirmeleri objektif ve yapıcı olmalıdır. Yazının akademik yeterliliği esas alınmalıdır. Yazarların şahsiyetlerine yönelik eleştiriler uygun görülmez. Hakemler, yaptıkları değerlendirmeleri destekleyecek açıklamaları ve argümanları, dergi editörlüğüne sunulan hakem değerlendirme raporlarında sunmalıdırlar. Editörler/Editör Yardımcıları, taraflı ve şahsileştirilmiş değerlendirmeleri ve gerekçelendirilmemiş onay ve retleri değerlendirmeye almazlar ve bu durumdaki makaleler için yeniden hakem belirlerler.

Hakemler, kişisel veya kurumsal çıkar çatışmalarıyla sonuçlanabilecek makaleleri değerlendirmeyi kabul etmemelidirler.

Hakemler, tespit etmeleri halinde, dergi editörlüğünü fiili ya da olası herhangi bir intihal, çoklu yayın veya eş zamanlı başvuru vakasından haberdar etmelidirler.

Hakemler, değerlendirmeyi tarafsızlık ve gizlilik içinde yapmalıdırlar. Bu ilke gereğince, inceledikleri makaleleri değerlendirme sürecinden sonra yok etmelidirler. Uyruk, cinsiyet, dinsel inanç, siyasi görüş ve ticari kaygılar, değerlendirmenin akademik tarafsızlığını bozmamalıdır.

Hakemler değerlendirmesini kabul ettikleri makaleyi süresi içinde değerlendirmelidirler. Makalenin akademik niteliğini artırmak amacıyla, hakemlerin düzeltme önerileri yazarlara iletilir ve hakemlerin talep etmeleri halinde, yazar tarafından yapılan düzeltmeler hakeme iletilir.

D. YAZARIN SORUMLULUKLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne sunulan metinler/ çalışmalar intihal içermemeli ve özgün olmalıdır. Bu konuda sorumluluk tamamen yazarlara aittir.

İntihalin her çeşidi, yazarın kendi yayınlarından yaptığı usulsüz aktarımlar dâhil, çok ciddi bir etik sorundur. İntihal içerdiği tespit edilen makalelerin değerlendirme süreci durdurulur. Yayımlandıktan sonra intihal tespit edildiği takdirde, Editörler ve Editör yardımcıları uygun önlemler alırlar.

Yazar, makalesini, yayın kararı alınıncaya kadar, dergi yayın kuruluna bildirmek koşuluyla geri çekme hakkına sahiptir.

Yazarlar cinsiyet, ırk, dil, inanç, kültür, sınıf, yaş, görüş, zümre ve cinsel yönelim gibi aidiyet ve kimlikler üzerinden ayrımcı bir dil kullanmamalıdırlar.

Çalışmalar/makaleler üçüncü bir tarafın mahremiyet ve fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemelidir.

Yazarlar, başvuru sürecinde DergiPark ve sosyalbilimlerdergisi.com üzerinden de erişilebilen Telif Hakkı Formu'nu doldurmak zorundadır.

Yazarlar, çalışmalarında payları olan tüm şahısları belirtme yükümlülüğü taşırlar. Çalışmalarında önemli derecede payları olan şahısları ortak yazar olarak belirtmelidirler. Bir çalışma, yazarlarının tümünün rızası olmadan yayımlanamaz.

Makaleye katkı sağlamayan kişilerin adları, yazar olarak yazılmamalıdır. Yayımlanmak üzere başvurusu yapılan bir makale için yazar sırasını değiştirme, yazar çıkartma, yazar ekleme işlemleri önerilmemelidir.

Yazarlar, çalışmanın/metnin eski bir versiyonu başka bir mecrada yayımlanmışsa bunu belirtmelidirler. Çalışma, yayımlanmamış bile olsa bir tezden veya yayımlanmamış bilimsel toplantı sunumundan derlendiyse, bunun ilk sayfada dipnot olarak belirtilmesi gerekir.

Yazarlar, mevcut telif hakları yasası esaslarına uygun hareket etmekte sorumludurlar.

Değerlendirme sürecinde yazarlardan makalelerine ilişkin bilgi ya da veri istenmesi durumunda talep edilen bilgileri dergi editörlüğüne sunmalıdır.

Yazarlar, hakemlerin ve Editörler/Editör yardımcılarının düzeltme önerilerini yerine getirmekten sorumludur. Hakemlerin ya da Editörler/Editör yardımcılarının önerilerine katılmaması halinde, yazar, gerekçesi ile birlikte bu durumu dergi editörlüğüne bildirmek hakkına sahiptir.

Yazarlar, hakem değerlendirme önerilerine yaptıkları işlemleri, dergi editörlüğüne gönderilen rapora işleyerek dergi editörlüğüne sunmalıdır.

Bütün yazarlar, araştırma yazılarında, o yazının sonuçlarını veya yorumunu etkileyebileceği düşünülen herhangi bir mali ve diğer tarzda çıkar çatışmalarını açık etmelidirler. Çalışma için alınan bütün mali destek kaynakları açıkça belirtilmelidir.

Bir yazar, yayımlanmış bir makalesinde ciddi bir hata veya yanlışlık

keşfedince, bu konuda dergi editörlüğüne vakit geçirmeksizin haber vermelidir. Bu durumda yazar, makalesini geri çekme veya makaleye dair bir düzeltme yayınlamada dergi editörlüğü ile işbirliği yapmakla sorumludur.

Yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

E. ETİK İLKELERE UYMAYAN DURUMUN EDITÖRE BİLDİRİLMESİ

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde editörler, hakemler, yazarlar ile ilgili etik ilkelere uymayan bir davranış ya da değerlendirme sürecindeki, erken görünümdeki ya da yayımlanmış bir makale ile ilgili etik ilkelere aykırı bir durumla karşılaşılması durumunda, lütfen ileti yoluyla uusbd@uskudar.edu.tr adresine bildiriniz.

Üsküdar
University
Journal
of Social

Sciences, 2021;
issue: 12,
283-294

PUBLICATION AND ETHICAL PRINCIPLES

GENERAL PRINCIPLES

The publication process of Üsküdar University Journal of Social Sciences (henceforth, “The Journal”) is predicated on the objective production, development and sharing of knowledge through scientific method. The Journal promises to adhere to academic principles and prevent false practices in conformity with academic and ethical standards. In order to maintain the ethical standards for submitted articles, the international standards of the **COPE** (Committee on Publication Ethics) are taken into account.

The submitting of an article for publication in the Journal through DergiPark article is accepted as an application for publication.

The Journal has the right to edit, publish or not publish the submitted articles.

ARTICLE REVIEW PROCESS

Regarding the articles submitted to Üsküdar University Journal of Social Sciences for publishing, the initial editorial evaluation is made within the first 30 days. Following the editorial review, if necessary, the author is given 15 days to make the required corrections. The referee review process starts for the articles that successfully passed from the initial editorial review. In the referee review process, each referee is given 7 days for accepting the invitation online, and 30 days for the review. Any of the referee’s request to have extra time based on an excuse is taken into consideration. Concerning the articles that successfully gone through the referee review process, the author is given 30 days at most to complete the improving requested by the referees. The article is sent to the referee who wishes to review it, and the referee is given 30 days for this purpose. After the last review is made by the referees, the final form of the article is put into editorial reading to be completed in 15 days. Possible requests for extra time coming from the author or the referees are taken into consideration.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 12,
283-294

A. THE RESPONSIBILITIES OF THE EDITORIAL BOARD

Üsküdar University Journal of Social Sciences Editorial Board (henceforth, “The Editorial Board”) and Editors/Vice Editors are responsible for all the processes before, during and after the publication of each and every article submitted to the Journal.

The Editorial Board determines and implements the entire policies of The Journal, including but not limited to publication, blind review, assessment process, and ethical principles.

The initiation of blind review process for an article does not indicate a publication promise on behalf of The Journal. Likewise, the positive outcome of the review process still necessitates the affirmative decision of The Editorial Board and Editors/Vice Editors for the publication of the article.

The Editorial Board encourages academic honesty. The Editorial Board ensures the originality of the articles by uploading them on iThenticate plagiarism detection software, and evaluating their originality report.

The Editorial Board always examines the claims of plagiarism and abuse in regard to published articles. In case it is established that an author committed plagiarism, or used copyrighted material that belongs to third parties without proper and full reference and permission, The Editorial Board reserves the rights, including but not limited, to retract the article, inform the author’s head of department, dean of faculty and/or other academic institutions.

B. RESPONSIBILITIES OF EDITORS/VICE-EDITORS

Üsküdar University Journal of Social Sciences Editors/Vice-Editors are responsible for taking measures related to intellectual property rights, unethical and non-academic behaviors and plagiarism during the publication of articles and journals.

Editors/Vice-Editors, when making positive or negative decisions about the articles, take into consideration the originality of the articles, their

contribution to the field, the validity and reliability of the research method, the clarity of the narration, and the purpose and scope of the journal.

Editors/Vice-Editors implement the blind peer review and evaluation processes that are among the publication policies of the journal, keep the identities of the referees and authors confidential, and ensure that each article is evaluated objectively and in due time. Editors may correct errors, inconsistencies, or misleading in the articles.

Editors/Vice-Editors ensure the protection of personal data within the journal's publication and ethical principles.

Editors/Vice-Editors pay attention to the protection of human and animal rights in articles, attach importance to documenting the explicit consent of the participants of the research used in article. Editors/Vice-Editors rejects experimental research articles and articles that contains surveys without proper ethics committee approval.

C. RESPONSIBILITIES OF REFEREES

The opinion of the referees shall be given priority in the decision of the JOSOC Editorial Board concerning whether the submitted article will be published or not.

The referees should evaluate the work fairly and objectively following the double-blind peer review procedure.

Referees must respect the principle of confidentiality. They are obliged not to use the information obtained from the peer review process for their personal benefit. They should not share their reports or any information in relation to the article.

Referee assessments should be objective and constructive. The academic competence of the article should be taken as a fundamental criterion of assessment. Criticisms on the personalities of the authors are not considered appropriate. Referees should provide explanations and arguments via reports that are provided by the Editors/Vice-Editors. Editors/Vice-Editors do not take into account biased and personalized

evaluations or unjustified approvals and refusals, and appoint a new referee for such articles.

The referees should not accept articles that may result in personal or institutional conflicts of interest.

Referees, in case of detection, should notify the journal editorship of any actual or possible plagiarism, multicasting or simultaneous application.

The referees should conduct the evaluation in neutrality and confidentiality. Due to this principle, they should destroy the articles they have reviewed after the evaluation process. Nationality, gender, religious belief, political view and commercial concerns should not disrupt the academic neutrality of the assessment.

Referees should complete evaluations of the articles within due course. In order to improve the academic quality of the article, the referees' suggestions for revisions are delivered to the authors and, if requested by the referees, the corrections made by the authors are sent to the referees.

D. RESPONSIBILITIES OF AUTHORS

The studies submitted to JOSOC should not contain plagiarism and should be original. The responsibility lies within the authors in regard to this matter.

Any form of plagiarism is a very serious ethical problem, including self-plagiarisms. Evaluation process will be stopped for the articles that contain plagiarism. If any plagiarism is detected after the publication, Editors/ Vice-Editors will take necessary measures.

The author reserves the right to withdraw his/her article provided that the author notifies the withdrawal to the editorial board until the publication decision is taken.

Authors should not use discriminatory language based on gender, race, language, belief, culture, class, age, opinion, rank and sexual orientation.

The works/articles should not violate the privacy and intellectual property rights of a third party.

Authors, while submitting their articles, are obliged to fill Copyright Transfer and Author Agreement form which can be accessed via DergiPark and sosyalbilimlerdergisi.com.

Authors are obliged to specify all individuals who have a share in their article. Individuals with significant contributions in their article should be cited as co-authors. An article cannot be published without the consent of all authors.

The name of the persons who do not contribute to the article should not be written as an author. Changing the order of authors' names, removing and adding authors' names should not be proposed for an article submitted for publication.

Authors should state if an old version of the article is published in another medium. If the study is compiled from a dissertation/thesis (even if it is unpublished) or an unpublished scientific meeting presentation, this should be indicated on the first page as a footnote.

Authors are responsible for acting in accordance with the existing copyright laws.

If any information or data is requested from the authors during the evaluation process, they should submit the expected information to the editorship.

Authors are responsible for fulfilling the revision suggestions of the Editors/Vice-Editors and the referees. The author has the right to inform the editorship with justification, he/she does not agree with the suggestions of the Editors/Vice-Editors and referees.

All authors shall state any financial and other conflicts of interest in their research papers that may be thought to affect the results or interpretation of that paper. All sources of financial support for the study should be clearly stated.

When an author discovers a serious error or inaccuracy in a published article, it is the responsibility of the author to immediately notify the

editorship. In this case, the author is responsible for cooperating with the journal editorship in either withdrawing the article or publishing a revision of the article.

For all researches conducted and for clinical and experimental studies involving humans and animals, which require an ethics committee approval, an ethics committee approval must be obtained and should be specified and documented.

E.NOTIFYING THE EDITOR ABOUT THE VIOLATION OF ETHICAL PRINCIPLES

If a violation of ethical principles in evaluation process, preliminary assessment or a published article in Üsküdar University Journal of Social Sciences concerning Editors, Referees or Authors, is observed, please report to uusbd@uskudar.edu.tr

T.C. ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

İnsanı anlamaya bir adım daha...

Bu dergi çevreci kağıtla hazırlanmıştır.

www.uskudar.edu.tr

[uskudaruniversitesi](https://www.facebook.com/uskudaruniversitesi)

[uskudaruni](https://twitter.com/uskudaruni)

[uskudaruniversitesi](https://www.youtube.com/uskudaruniversitesi)

[uskudaruni](https://www.instagram.com/uskudaruni)